

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**TÜRK-İSLÂM MİTOLOJİSİ BAĞLAMINDA
Mİ'RÂÇ MOTİFİ VE TÜRKİYE KÜLTÜR
TARİHİNE YANSIMALARI**

Ertan ÜRKMEZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2015

TÜRK-İSLÂM MİTOLOJİSİ BAĞLAMINDA Mİ'RÂÇ MOTİFİ VE TÜRKİYE
KÜLTÜR TARİHİNE YANSIMALARI

Ertan ÜRKMEZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2015

KABUL VE ONAY

Ertan ÜRKMEZ tarafından hazırlanan "Türk-İslâm Mitolojisi Bağlamında Mi'raç Motifi ve Türkiye Kültür Tarihine Yansımaları" başlıklı bu çalışma 05.06.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Hulusi LEKESİZ (Danışman)

Prof. Dr. Rüya KILIÇ

Doç. Dr. Rıza YILDIRIM

Doç. Dr. Resul AY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☒ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

05.06.2015

Ertan Ürkmez

TEŞEKKÜR

İlk olarak, maddi ve manevi her türlü desteğini esirgemeyerek Türkiye şartları bağlamında geç denecek bir yaşta üniversiteye başlama ve akademik yaşam içerisine dâhil olma fırsatını veren anneannem Esme Aydın, annem Ayişe Aydın ve dayım Macit Aydın'a teşekkürü bir borç bilirim. Dinî sosyo-kültürel tarih alanındaki çalışmaları ile Tarih disiplini bana sevdiren ve farklı bakış açıları ile tarihsel olaylara yaklaşabilme yetisini kazandıran hocam Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'a müteşekkirim. Tez konumu tespit aşamasında disiplinler arası çalışmaları teşvik ederek çalışmış olduğum konu başlığına ulaşmamda yardımcı olan Prof. Dr. Rüya Kılıç'a teşekkür ederim. Çalışmam esnasında gerek kaynaklara ulaşma ve gerekse elde edilen verilerin terkihi aşamasında beni yönlendiren ve yanırlarım ile eksiklerime işaret ederek tezimin nihayete ulaşmasında büyük payı olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa Hulusi Lekesiz'e teşekkürü bir borç bilirim. TÜBİTAK bünyesinde gerçekleştirilen "Aleviliğin Ortak Referanslarının Belirlenmesi" isimli projede bursiyer olarak yer almamı sağlayarak konu dahilindeki entelektüel birikimimi geliştirme ve proje bağlamında maddi destek alma imkanı veren Doç. Dr. Rıza Yıldırım'a teşekkür ederim. Söz konusu 113K150 numaralı ve "Aleviliğin Ortak Referanslarının Belirlenmesi" isimli proje dâhilinde ulaşılan verilerden yararlanmamı sağlayan ve maddi destek sunan TÜBİTAK Kurumuna da teşekkür ederim. Son olarak Osmanlıca yazı dilini sevdirek öğreten ve bugünlere ulaşmamda büyük emeği olan lisans hocalarımdan rahmetli Ziyad Akkoyunlu'ya; tasavvuf tarihine olan ilgimi arttıran Bahar Akarpınar'a, sözlü gelenek ile mitolojik zihniyet yapısını anlamamda önemli rolü bulunan Zehra Kaderli'ye ve manevi desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen arkadaşım Serdar Erkan'a teşekkür ederim.

ÖZET

ÜRKMEZ, Ertan, "Türk-İslâm Mitolojisi Bağlamında Mi'râç Motifi ve Türkiye Kültür Tarihine Yansımaları" Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015

Hız. Muhammed'in mucizeleri arasında sıralanan miraç hâdisesi, İslâm kültür ve medeniyet dairesine dâhil olan tüm toplumlarda olduğu gibi Türk halkı arasında da önemli bir tarih olarak görülmektedir. Miraç gecesi, Türkiye kültür sahasındaki farklı İslâm algıları bağlamında yerine getirilen en önemli ibadet pratiklerinin başlangıç tarihi olarak da kabul edilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu kabuller çevresinde geliştirilen anlatılar ve anlatılarda yer alan motiflerin; sözlü gelenek, mitoloji ve mit-ritüel ilişkisi bağlamında tahlil edilmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda, Sünnî ve Alevî-Bektaşî geleneği ile tasavvufî çevrelerde meydana getirilen literatürün taranması sûretiyle ismi geçen çevrelerdeki miraç algısıyla ilgili olarak genel bir görünüm çizilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen algıların, dinî ve kültürel hayattaki yansımaları konusunda kültürel devamlılığı göstermesi bakımından bir zaman kısıtlamasına gidilmemiş; günümüz Türkiye'sine kadar uzanan örnekler verilmeye çalışılmıştır. Miraç hâdisesiyle ilgili olarak kaleme alınan metinlerin ve dile getirilen anlatıların genişlemesi, varyantlaşması ve işlevleri üzerinde de görüş bildirilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Mi'raç, Mitoloji, Dini Metinler, Sözlü Kültür, Kültür Tarihi.

ABSTRACT

ÜRKMEZ, Ertan, "The Motif of Mi'raj in the Context of Turk-Islam Mythology and its Reflections on Turkish Cultural History" Master's Thesis, Ankara, 2015

Just as every society that is within Islamic culture and civilization, Prophet Muhammed's miracle named 'miraj' is an important date for Turkish society as well. The night of miraj has been accepted as the date of inception of the most important worship practices in the context of the different perceptions of Islam in the culturel area of Turkey. The narratives and the motifs of these narratives expended within the scope of these norms have been aimed to be analyzed in the terms of the oral tradition, mythology and myth - ritual relationship in this study. A panorama related to the perception of miraj in the denominations of Sunnism, Alevi-Bektashism and Sufism has been tried to be created by scanning the literature that occurred in these denominations in line with this purpose. A historical period about the reflections of these perceptions that were determined in the cultural and religious life hasn't been limited. The examples from the past till the modern-day Turkey have been tried to be given. A view on the expansion, variation and functions of the texts and narratives that belong to the journey of miraj has been informed.

Key words

Mi'raj, Mythology, Religious texts, Oral Culture, History of Culture

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
 GİRİŞ	 1
 1. BÖLÜM: İSLAM TEOLOJİSİNDE İSRA VE MİRAC HÂDİSELERİ	 5
 2. BÖLÜM: TÜRKİYE KÜLTÜR SAHASINDA MİRAC HÂDİSESİNE YÖNELİK ALGILARA GENEL BİR BAKIŞ	 12
2.1. Sünnî Gelenekte Mirac Algısı	12
2.2. Alevî-Bektaşî Geleneğinde Mirac Algısı.....	13
 3. BÖLÜM: MİRAC METİNLERİNDE VE ANLATILARINDA YER ALAN MOTİFLER VE TAHLÎLİ	 21
3.1. Hz. Muhammed ve Allah	21
3.2. Dînî Vecibeler ve Pratikler.....	47
3.2.1. Namaz	47
3.2.2. Cem.....	56
3.2.3. Ramazan ve Oruç.....	88
3.2.4. Hac.....	89
3.2.5. Besmele.....	90

3.2.6. Tövbe.....	92
3.2.7. Abdest.....	93
3.2.8. Saçı saçmak.....	93
3.3. Metaforlar ve Alegorik Anlatı.....	94
3.4. Peygamberler.....	102
3.4.1 Hz. Mûsâ.....	104
3.4.2. Hz. Âdem.....	109
3.4.3. Hz. İbrahim.....	111
3.4.4. Hz. İsmail.....	113
3.4.5. Hz. İdris.....	114
3.4.6. Hz. Nûh.....	115
3.4.7. Hz. Sâlih.....	115
3.4.8. Hz. Hûd.....	116
3.4.9. Hz. Dâvud.....	116
3.4.10. Hz. Süleyman.....	117
3.4.11 Hz. Yûnus.....	117
3.4.12. Hz. Yûsuf.....	118
3.4.13. Hz. Hârûn.....	119
3.4.14. Hz. İsâ ve Hz. Yahyâ.....	120
3.4.15. Hz. Hızır	121
3.5. Miraç Metinlerinde Yer Alan Mekânlar.....	122
3.5.1. Zenzem Kuyusu.....	123
3.5.2. Medine.....	125
3.5.3 ‘Akîk Vadisi.....	125

3.5.4. Medyen.....	126
3.5.5. Tûr-i Sîna.....	126
3.5.6. Beytü'l-Lahim.....	127
3.5.7. Mescid-i Aksâ (Beytü'l-Makdis) ve Kubbetü's-Sahra.....	127
3.5.8. Yedi Kat Gökyüzü ve Gezegenler (Seyyâreler).....	133
3.5.9. Gök Denizleri.....	140
3.5.10. Cehennem.....	143
3.5.11. Beytu'l-Ma'mûr.....	157
3.5.12 Sidretü'l-Müntehâ.....	158
3.5.13. Kürsi ve Burçlar.....	161
3.5.14. Yetmiş/Yetmiş Bin Hicap.....	162
3.5.15. Arş.....	162
3.5.16. Cennet.....	165
3.5.16.1. Sekiz Cennet.....	166
3.5.16.2. Tûbâ Ağacı.....	169
3.5.16.3. Cennet Irmakları ve Pınarları.....	170
3.5.17. Ye'cüc ve Me'cüc Şehri.....	172
3.5.18. Câbelkâ-Câbelsâ.....	174
3.6. Melekler ve Olağanüstü Varlıklar.....	175
3.6.1. Cebrail.....	175
3.6.2. Burak.....	177
3.6.3. İfrit ve Periler (Cinler).....	183
3.6.4. Sahra Taşı/ Hacer-i Muallak.....	184
3.6.5. Miraç (Merdiveni).....	187

3.6.6. Azrail/Melekü'l-Mevt.....	188
3.6.7. Mâlik.....	190
3.6.8. Horoz Sûretli Melek.....	191
3.6.9. Habîb/Ra'd.....	193
3.6.10. Çok Başlı Melekler.....	194
3.6.11. Nûr Deryasına Dalan ve Kanatlarından Akan Damlalardan Ferişteler Yaratılan Büyük Melek.....	197
3.6.12. Serhail/Sohail/Savhail.....	197
3.6.13. Günahları ve Sevapları Yazan Melekler.....	198
3.6.14. Asker Melekler.....	199
3.6.15. Mikail.....	199
3.6.16. İsrâfil.....	200
3.6.17. Refref.....	201
3.6.18. Levh-i Mahfûz ve Kalem.....	202
3.6.19. Arş'ı Taşıyan (Hamaletü'l-Arş) ve Kuşatan Melekler.....	204
3.6.20. Arş'a Dolanan Büyük Yılan.....	205
3.6.21. İstafail.....	206
3.6.22. Rıdvan.....	206
3.7. Tarihî Şahsiyetler.....	207
3.7.1. Dört Halife.....	208
3.7.1.1. Hz. Ebu Bekir.....	208
3.7.1.2. Hz. Ömer.....	210
3.7.1.3. Hz. Osman.....	210
3.7.1.4. Hz. Ali.....	211
3.7.2. Hz. Muhammed'in Aile Efrâdı.....	211

3.7.2.1. Hz. Muhammed'in Babası.....	211
3.7.2.2. Hz. Muhammed'in Annesi.....	212
3.7.2.3. Hz. Hatice.....	212
3.7.2.4. Hz. Fatma.....	213
3.7.2.5. Hz. Hasan ve Hüseyin.....	214
3.7.3. Dinsel Tarih ile İlgili Şahsiyetler.....	216
3.7.3.1. Sâra.....	216
3.7.3.2. Hz. Mûsâ'nın Annesi.....	216
3.7.3.3. Firavunun Hanımı Asiye.....	216
3.7.3.4. Firavunun Hizmetkârı.....	217
3.7.3.5. Sırkıyl.....	218
3.7.3.6. Hz. Meryem.....	218
3.7.4. Sahabeler.....	219
3.7.4.1 Ümmihâni.....	219
3.7.4.2. Hz. Hamza.....	219
3.7.4.3. Abbas bin Abdulmuttalib.....	220
3.7.4.4. Cafer b. Ebu Talib.....	221
3.7.4.5. Bilâl-i Habeşî.....	221
3.7.4.6. Ümmü Süleym.....	222
3.7.4.7. Zeyd b. Amr.....	223
3.7.4.8. Zeyd b. Hârise.....	223
3.7.5. Hz. Muhammed'in Muhâlifleri.....	223
3.7.6. Abdülkerim Satuk Buğra Han.....	228
3.7.7. Mutasavvıf ve Sûfî Şahsiyetler.....	229

3.7.7.1. Hoca Ahmed Yesevî.....	229
3.7.7.2. Mevlânâ Celaleddin-i Rumî.....	230
3.7.7.3. Veysel Karanî/ Üveys.....	231
4. BÖLÜM: TASAVVUF HAREKETLERİNDE MİRAC HÂDİSESİNE VERİLEN İÇ ANLAMLAR VE TARİKAT SEMBOLİZMİNE YANSIMALARI.....	233
4.1. Miraç Hâdisesine Yönelik İç Anlamlar.....	233
4.2. Miraç Hâdisesinin Tarikat Sembolizmindeki Yeri.....	250
4.3 Hurûfî Tesirler.....	254
SONUÇ.....	259
KAYNAKÇA.....	263
EK 1. Yazılı Ekler.....	282
EK 2. Görsel Ekler.....	291
EK 3. Yüksek Lisans Tez Çalışması Orjinallik Raporu.....	325
EK 4. Tez Çalışması Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu.....	326

KISALTMALAR DİZİNİ

AKM	Atatürk Kültür Merkezi
AORB	Aleviliğin Ortak Referanslarının Belirlenmesi
bknz	Bakınız
DT	Doktora Tezi
ETE	Eski Türk Edebiyatı
Hz.	Hazretî
LT	Lisans Tezi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDE	Türk Dili ve Edebiyatı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türk Diyanet Vakfı
THB	Türk Halk Bilimi
THE	Türk Halk Edebiyatı
TTK	Türk Tarih Kurumu
YTE	Yeni Türk Edebiyatı
YLT	Yüksek Lisans Tezi
vb	Ve benzeri
vd	Ve diğerleri

GİRİŞ

İslâm kültür dairesinde Kur'ân-Kerîm'in İsrâ ve Necm Sûreleri içerisinde yer alan kimi âyetlere isnat edilen, ayrıntıları hadîs literatürü ve tefsîr faaliyetleri ile açıklanan ve kısaca peygamberin gökyüzüne yükselerek Allah'ın huzuruna çıkması olarak tanımlanabilecek olan miraç hâdisesinin, ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiği yönünde birtakım ihtilâflar bulunmakla birlikte miraç olgusunun, söz konusu kültür dairesinde bulunan toplumların belleklerinde önemli bir yer edindiği yadsınamaz bir gerçektir. İslâm dininin, geniş bir coğrafya içerisinde bulunan muhtelif toplumlar arasında yayılmasının ardından miraç hâdisesine yönelik algıların da, her İslâmî unsur gibi bu toplumların dinî ve kültürel hayatlarına yansıdığı görülmektedir. Algıların şekillenme sürecindeki rolü üzerinde durulmakla birlikte çalışmanın temel amacı miraç hâdisesinin İslâm teolojisi ve tarihsel bir olay bağlamında değerlendirilmesi değildir. Çalışma; İslâm kültür dairesine giren toplumlardan birisi olan Türk toplumunun söz konusu hâdiseyi algılayış biçimi ile bunun kültür sahasındaki yansımalarını göstermeyi amaç edinmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın, Türkiye kültür sahasında bulunan farklı kesimler arasındaki miraç hâdisesine yönelik algıların derlendiği bir çalışma olduğu söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu algıları yansıtan yazılı ve sözlü anlatıların şekillenme süreci, işlevleri, dinî pratikler bağlamındaki konumu üzerine de tahliller yapılmaya çalışılacaktır.

İslâm dinini kabul ederek İslâm kültür dairesine giren toplumların hayatlarında meydana gelen değişim, inanç boyutu ile sınırlı kalmamış; birçok alanda olduğu gibi edebiyatları üzerinde de yaşanmıştır. İslâmî ilimlerin temel kaynakları olan Kur'ân ve Hz. Muhammed'in hadîsleri, bu milletlerin edebiyatlarının da en başta gelen kaynakları olarak kabul görmüştür. Türk Edebiyatı'ndan önce Arap ve İran Edebiyatları üzerinde etkili olarak bunları İslâm potasında yoğuran bu iki kaynak; daha sonra da İslâm dinini kabul eden Türklerin edebiyatını da aynı potada yoğurarak hepsinin ortak birçok özellik kazanmasını sağlamıştır. Böylece bütün Müslüman milletlerin edebiyatlarında aynı kaynaklardan beslenen, ortak konuların işlendiği İslâmî bir muhteva oluşmuş ve bunların edebiyatları İslâm Edebiyatı veya İslâmî Edebiyat olarak isimlendirilmiştir. (Güngör 2007: 201) İslâm inancının yayılmasıyla eş değer olarak gelişen bu edebiyat

içerisinde, peygamberin yaşamını anlatan siyer ve mevlid gibi türlerin yanı sıra sadece miraç hâdisesini konu edinen mi'râciyye ya da mi'râc-nâme adı verilen manzûm ve mensûr eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Çeviri, şerh ya da bunların tesiri altında özgün olarak kaleme alınan bu tür eserler, halk arasında peygamberin yaşam hikâyesine yönelik olarak şekillenen kabullerin üzerinde etkili olmuştur. Klasik dönem Osmanlı geleneği özelinde, yaygın İslâm anlayışının şekillenmesinde etkili olan bu tür eserler hakkında geniş bilgi için Hatice Kelpetin'in konu ile ilgili müstakil çalışmasına bakılabilir. (2000: 13-25) Mi'râc-nâme veya mi'râciyye türündeki eserlerin Türk Edebiyatı'ndaki yeri ve konumu üzerinde ise Metin Akar'ın hacimli bir çalışması bulunmaktadır. (1980) Türk Edebiyatı'nda mi'râcnâmeler üzerine hazırlanmış çalışmalar hakkındaki bibliyografya için Emrah Gülüm'ün kaleme aldığı makaleye bakılabilir. (2014) Anadolu kültür sahası içerisinde vücut bulan mesnevi türü eserlerin mi'râciyye bölümleri özelinde ayrıntılı bilgi içeren bir diğer edebiyat merkezli çalışma ise Hasan Ali Esir tarafından hazırlanmıştır. (2009) Türk halkı arasında Hz. Muhammed'in yaşam hikâyesine yönelik kabullerin oluşmasında, kaleme alınan mevlid türü eserler ve birtakım sosyal hâdiseler vesilesiyle bu eserlerdeki beyitlerin okunduğu mevlid merâsimlerinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Miraç hâdisesi özelinde bakılacak olursa; 15. yüzyıl başlarında Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınan ve Anadolu sahasında türünün ilk örneği olduğu belirtilen "Vesîletü'n-Necât" isimli eserin dokuz bahrinden birisinin Hz. Muhammed'in semâvi yolculuğunu anlatan beyitleri ihtiva ettiği görülecektir. (Timurtaş 1970: VII) 15. yüzyıl içerisinde Hafî tarafından kaleme alındığı belirtilen 9993 beyitlik "Zâdü'l Meâd" isimli mevlid türü eserin, yaklaşık 4000 beyitinin peygamberin miraç yolculuğunu anlatır mahiyette olması da söz konusu türün, miraç hâdisesine yönelik algıların şekillenmesindeki rolünü gösteren bir diğer örneği oluşturmaktadır. (Tural 2011) Süleyman Çelebi'nin söz konusu eseriyle ilgili olarak Necla Pekolcay ile Faruk K. Timurtaş'ın müstakil çalışmaları bulunmaktadır. (Pekolcay 2013, Timurtaş 1990) Türk Edebiyatı içerisinde, "Vesîletü'l-Necât" tesiriyle ya da ondan bağımsız olarak kaleme alınan mevlid türü eserler hakkında geniş bilgi için Hasibe Mazıoğlu ile M. Fatih Köksal'ın bu konudaki çalışmalarına bakılabilir. (Mazıoğlu 1974, Köksal 2011) İslâmî Türk Edebiyatını besleyen önemli kaynaklardan birisi olan hadîs literatürünün, isra ve miraç hâdiseleri özelinde ele alındığı iki teolojik çalışma ise Bekir Tatlı ve Ahmet Molu tarafından

hazırlanmıştır. (Tatlı 2000, Molu 2001) İsrail Balcı da konu ile ilgili olarak kaleme aldığı müstakil çalışmasında; hadîs ve tefsîr faaliyetleri bağlamındaki teolojik boyutun yanı sıra, miraç ile ilgili olarak oluşan algıların tarihsel seyri üzerinde de görüş bildirmiştir. (Balcı 2014) Bu çalışmada ise teolojik ya da edebiyat merkezli bakış açılarından farklı olarak siyer, mevlid, mi'râciyye ya da mi'râc-nâme türündeki bu eserler; miraç hâdisesine yönelik algıların yansıtıldığı metinler olarak okunmaya çalışılmıştır. Bu tür eserler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, genel anlamda Hz. Muhammed'in yaşam öyküsüyle, özelde ise miraç hâdisesiyle ilgili olarak hacimli bir külliyyatın var olduğu ve bunların arasında ciddi bir varyantlaşmanın söz konusu olduğu da görülecektir. Çalışma esnasında, algı farklılıklarını gösteren bu metinlere ek olarak; İslâm dini ortaya çıkmadan önce gerek Arap Yarımadası, gerek İran kültür sahası ve gerekse konar-göçer Türk topluluklarında mevcut olan kadîm inançlar ve bu inançlara yönelik pratiklerin, miraç hâdisesine yönelik anlatılar çevresinde İslâmîleştirilme sürecine de vurgu yapılacak ve anlatıların genişletilmesi ile varyantlaşmaların oluşma süreci üzerine de görüş bildirilmeye çalışılacaktır. Yazılı kaynakların yanı sıra, Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen ve hala da sürdürülmekte olan 113K150 numaralı AORB Projesi bağlamında yapılan mülakatlardan yararlanılmak sûreti ile Alevî çevreler bağlamındaki sözlü gelenek içerisinde yer alan miraç anlatıları ve işlevleri üzerinde de görüş bildirilecektir.¹ Metinlerde ve anlatılarda yer alan motiflerin tahlilinde, sözlü ve yazılı gelenek ilişkisi her zaman göz önünde bulundurulacak ve tespit edilen mitsel özellikler üzerinde de durulmaya çalışılacaktır. Çalışma alanı, Türkiye kültür sahası ile sınırlı olmakla birlikte günümüz Türkiye coğrafyasında yaşamamış olan fakat kültürel anlamda önemli tesiri bulunan ya da kültürel belleklerde yer edinmiş olan Satuk Buğra Han, Hoca Ahmet Yesevî, Eba Müslim gibi miraç anlatılarıyla ilişkilendirilen isimler üzerinde de durulacaktır. Aynı doğrultuda Türkiye kültür sahasında vücut bulmamakla birlikte bellekteki mevcut algıları şekillendirmesi ya da göstermesi bakımından önem

¹ TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Tarih Bölümünde görevli bulunan Doç. Dr. Rıza Yıldırım başkanlığında yürütülen "(AORB)- Alevîliğin Ortak Referanslarının Belirlenmesi" isimli proje, Tübitak bünyesinde gerçekleştirilmektedir. 113K150 numaralı proje kapsamında Amasya, Çorum, Samsun, Tokat ve Sivas coğrafyasındaki Alevî köylerinde bulunan Dedeler, zâkirler ve gelenegi iyi bilen tâlipler ile mülakatlar gerçekleştirilmektedir. Projenin temel amacı geleneksel anlamda yaşanan Alevîliğin toplumsal hafızasında bulunan inanç merkezli anlatılarını kayıt altına almaktır. Kaydedilen mülakatlar, deşifre edilerek yazıya geçirilmekte ve ortaya çıkan metinler karşılaştırılmaktadır. Bu şekilde sözlü gelenek bağlamında unutulması ihtimal dâhilinde olan inanç merkezli anlatıların kaydedilerek kaybolmasının önüne geçilmesi ve genel bir görünümünün ortaya konması amaçlanmıştır. Tez içerisinde bilgisinden yararlanılan ve atıfta bulunulan kaynak kişilerin listesi için Ek-1.4'e bakılabilir.

taşıyan İran ve Uygur sahasındaki minyatürlerden birtakım örnekler verilecektir. Konu, kültür tarihi bağlamında incelendiği için coğrafi sınırlandırmadan farklı olarak zaman dilimi anlamında bir sınırlandırmaya gidilmemiştir. Türkiye kültür sahasındaki farklı İslâm algısına sahip kesimlerin temel ibâdet pratiklerini günümüzde dahi Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu ile ilişkilendirmesi; yaklaşık 14 yüzyıl önce gerçekleştiğine inanılan tarihsel bir olay çevresinde gelişen dinî-kültürel yaşamı konu edinen bu çalışmada, zaman anlamında bir sınırlandırılmaya gidilmesinin sağlıklı sonuçlar vermeyeceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda çalışmanın; miraç hâdisesine yönelik algılar çevresinde şekillenen günümüz Türkiye'sindeki dinsel ve kültürel hayatı, tarihsel veriler ışığında tahlil etmeyi amaçladığı da söylenebilir. Bu doğrultuda konuyla ilgili olarak Anadolu sahasında kaleme alınmış olan Arapça ve Farsça eserlerin tercümelerinin yanı sıra konusunun merkezinde miraç hâdisesi bulunmayan fakat söz konusu hâdiseye bir şekilde atıfta bulunan metinlerden de yararlanılmıştır. Metinler ve anlatılar, Sünnî ve Alevî-Bektaşî gelenekteki kabuller doğrultusunda ayrı ayrı özetlendikten sonra motif olarak tahlil edilmeye çalışılacaktır. Son olarak ise miraç hâdisesine verilen sembolik ve iç anlamların yoğun olduğu tasavvufî istilâhların bulunduğu metinlerden örnekler verilecektir. Hiç şüphesiz yararlanılan eserler, Sünnî-tasavvuf ya da Alevî/Bektaşî-tasavvuf ayrımı yapılmaksızın kaleme alınmıştır. Hatta her iki gelenek içerisinde vücut bulan birçok eserin, mutasavvıf ya da sufi kesimlerce kaleme alındığı görülmektedir. Bilimsel yaklaşımın gereği olarak bu şekilde bir sınıflandırılma yoluna gidilmiştir. Tasavvuf başlığı altında ise Hz. Muhammed'in tarihsel anlamda somut olarak gerçekleştirmiş olduğu miraç yolculuğundan ziyâde onun bu yolculuğunu örnek alarak ezoterik anlamlar yüklenen manevi 'urûc anlayışı tahlil edilmeye çalışılacak, sonrasında ise tarîkat yaşamına yansıyan sembolik ifadelerden örnekler verilmeye çalışılacaktır.

1. BÖLÜM: İSLÂM TEOLOJİSİNDE İSRA VE MİRÂÇ

HÂDİSELERİ

Arapça'da "gece yürüyüşü" anlamında kullanılan "isrâ" kelimesi, İslâm geleneği içerisinde; Hz. Muhammed'in gecenin bir bölümünde Mescid-i Harâm'dan, etrafı mübârek kılınan Mescid-i Aksâ'ya yürütülmesi hâdisesini karşılayan bir terim olarak kabul görmektedir. Yükselme aleti ve merdiven anlamlarına sahip olan mirâç kelimesi ise Hz. Muhammed'in (isrâ gecesinde) Mescid-i Aksâ'dan yedi kat göklere, Sidretü'l-Müntehâ'ya ve ötelere kadar yükselmesini ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. (Tatlı 2000: 11) İslâm inancının temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'de isrâ ve mirâç hâdiselerinin, sırasıyla İsrâ ve Necm Sûreleri içerisinde ele alındığı belirtilmektedir. Söz konusu sûrelerde yer alan 17/1 ve 53/6-18 numaralı âyetlerde yer alan ibârelerin isrâ ve mirâç olayları ile ilişkilendirildiği görülmektedir. (Molu 2001: 4) Bu bağlamda, söz konusu âyetler ile meâllerini sıralamak çalışmanın konusu bağlamında yararlı olacaktır;

17/1: Subhânellezî esrâ bi abdihî leylen mine'l-mescidi'l-harâmi ile'l-mescidi'l-aksâ'illezî bâreknâ havlehu li nuriyehu min âyâtinâ, innehu huve's-semîu'l-basîr.

"Bir gece kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir"

53/6-18 Zû mirreh(mirretin), festevâ. Ve huve bi'l-ufukil a'lâ. Summe denâ fe tedellâ. Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ. Fe evhâ ilâ abdihî mâ evhâ. Mâ kezebe'l-fuâdu mâ reâ. E fe tumâr rûnehu alâ mâ yerâ. Ve lekad reâhu nezleten uhrâ. İnde sidreti'l-muntehâ. İndehâ cennetu'l- me'vâ. İz yagşes sidrete mâ yagşâ. Mâ zâga'l-basaru ve mâ tegâ. Lekad reâ min âyâti rabbihi'l-kubrâ.

"O kuvvet ve azamet sahibidir, öylece istiva etti. Ve o, ufkun en yüksek yerinde (gözüktü). Sonra yaklaştı, ardından sarktı. Böylece iki yay mesafesi kadar (hatta) daha yakın oldu. Böylece O'nun kuluna vahyedeceği şeyi vahyetti. Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı. Yoksa siz onunla gördüğü şey hakkında mı tartışıyorsunuz. Ve and olsun ki onu başka inişinde de gördü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. Onun yanında Meva Cenneti (vardır). O an sidreyi bürüyen bürümüştü. Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı. Hiç kuşkusuz o, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü."

Miraç hâdisesi ile ilişkili olduğu belirtilen Necm Sûresi'ndeki ibâreler bu âyetlerden oluşmaktadır. Necm Sûresi'nin bi'setin beşinci yılında indiği belirtilmektedir. Genel kabule göre ise miraç hâdisesi hicretten bir buçuk sene önce gerçekleşmiştir. Tarihler arasındaki bu uyuşmazlığın, önemli bir problematiği oluşturduğu ifade edilmektedir. (Molu 2001: 8) Necm Sûresi içerisinde yer alan yukarıdaki âyetlerin ilk altısının Hz. Muhammed ile Cebrail arasında gerçekleştiği belirtilen bir olaya temas ettiğini ifade eden yorumlar da bulunmaktadır. (Tatlı 2000: 28) Miraç hâdisesine yönelik algıların, Türkiye kültür sahasındaki yansımalarını göstermeyi hedefleyen bu çalışma esnasında taranan metinler; yukarıda belirtilen problematiğe ve ihtilâflara rağmen söz konusu âyetlerde yer alan birçok ibârenin, belleklerde miraç hâdisesine anımsatır şekilde kodlandığını göstermiştir. Konu ile ilgili olarak tasavvuf bahsi içerisinde birçok örnek verilecektir.²

Miraç hâdisesi ile ilişkilendirilmemekle birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan; *"Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalsın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmedığın sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız. De ki; Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece bir beşer peygamberim"* meâlindeki ibârelerinin yer aldığı 17/93 numaralı âyet ile *"Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize gösteresin. Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma!"* ibârelerinin yer aldığı 6/35 numaralı âyet; peygamberin

² Necm Sûresi ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz: Hatice Meraklı, *Ana Konuları Ekseninde Necm Sûresinin Tefsîri*, 2008, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Tefsîr Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

sağlığında onu inkâr eden kesimlerin miraç hâdisesini anımsatan mucizeler beklentisi içinde olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.³

Konunun İslâm teolojisindeki konumuyla ve tarihsel gelişimiyle ilgili olarak müstakil bir çalışma hazırlayan İsrâfil Balcı, İslâm kültüründe var olan isrâ ve miraç algısının iki aşamalı bir süreci ihtiva ettiğini belirtmektedir. Buna göre 17/1 numaralı âyetle de belirtildiği üzere Hz. Muhammed'in Mescidü'l-Haram'dan Mescidü'l-Aksâ'ya götürülmesi isrâ'yı, buradan sonraki aşama ise rivâyetlerde dile getirildiği üzere ilâhî âleme yükseltilmeyi, yani miracı ifade etmektedir. Balcı'nın belirttiğine göre esasen birbirinden tamamen ayrı olan bu iki hâdis, İslâmî gelenekte bir arada ele alınarak birbirinin devamı ya da tamamlayıcısı iki olaymış gibi sunulmuştur. İsrâ kavramı, zamanla ön plana çıkarılan miraç kavramı içinde zikredilir olmuştur. Rivâyetler, Anadolu sahasına gelene kadar, bu kabul yerleşmiştir ve isrâ hâdisesi Anadolu sahasında miraç hâdisesinin içindeymiş gibi telakki edilmiştir. (Balcı 2014: 32) Çalışma esnasında taranan metinler, Balcı'nın Anadolu sahasındaki metinler için dile getirdiği bu tespiti destekler niteliktedir. Bu doğrultuda her iki olay bağlamında oluşan algıları yansıtmaları nedeniyle çalışma esnasında da "miraç konulu metinler" ibâreleri kullanılacaktır.

Hz. Muhammed'in semâvî yolculuğunu konu edinen metinlerin içerikleri incelendiğinde isrâ ve miraç hâdiseleri ile ilgili olarak dile getirilen ayrıntıların, sadece ismi zikredilen sûreler ekseninde izah edilemeyeceği muhakkaktır. Hacimli bir yer tutan metinlerin ve anlatıların şekillenmesinde, hadîs literatürünün önemli rolü olduğu görülmektedir. Enes b. Mâlik, Ubeyy b. Ka'b, Büreyde, Câbir b. Abdullah, Huzeyfe b. Yeman, Semure b. Cündeb, Sehl b. Sa'd, Şeddad b. Evs, Süheyb, İbn-i Abbas, İbn-i Ömer, İbn 'Amr, İbn Mes'ûd, Abdullah b. Es'ad b. Zürrare, Ali b. Ebu Talib, Ömer b. Hattâb, Mâlik b. Sa'saa, Ebu Ümame, Ebu Eyyub el-Ensârî, Ebu Habbe, Ebu'l-Hamra, Ebu Zerr, Ebu Sa'id el-Hudrî, Ebu Süfyan b. Harb, Ebu Leyla el-Ensârî, Ebu Hüreyre, Aîşe, Esma b. Ebu Bekr, Ümmü Hani ve Ümmü Seleme'den oluşan otuz kişilik bir sahabe grubunun isimleri, isrâ

³ Söz konusu âyetlerin iniş sebepleri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Bedreddin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl, Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri*, 2013, cilt: I sayfa: 361, cilt:II sayfa: 576-579

ve miraç olaylarına yönelik hadîs rivâyet eden râviler olarak zikredilmektedirler.⁴ (Molu 2001: 48) Peygamberin miraç yolculuğu ile ilgili olarak rivâyet edilen hadîsler arasında içerik olarak birtakım ihtilâfların bulunduğu belirtilmektedir. Tarihsel anlamda ve İslâm teolojisi bağlamında miraç hâdisesine yönelik tartışmalar, çalışmanın temel konusunu teşkil etmemekle birlikte, Türkiye kültür sahasında oluşan algıların şekillenmesinde ve varyantlaşmasında etkili olması sebebiyle söz konusu ihtilâflar üzerinde durmak çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi açısından yararlı olacaktır. Rivâyet edilen hadîsler arasında miracın rûhen mi yoksa bedenen mi gerçekleştiği konusunda ciddi bir ihtilâf bulunmaktadır. Bir kısım râvi miracın rûh ile uyku halinde gerçekleştiğini belirtirken bir kısmı bunun, beden ile ve uyanık vaziyette olduğunu belirtmiştir. Miraç gecesinde peygamberin Mescid-i Aksâ'ya kadar uyanık, oradan ise göklere uyku halinde gittiğini belirten hadîsler de mevcuttur. (Molu 2001: 51-54) Hadîsler içerisinde ihtilâf yaratan konulardan birisi de miraç yolculuğunun başladığı nokta ile ilgilidir. Rivâyetlerde Mescid-i Aksâ'dan, Mescid-i Harâm'dan, Şı'b-ı Ebu Talib'den (Ebu Talib Mahallesi'nden), Hz. Muhammed'in ve Ümmi Hani'nin evinden başladığına yönelik farklı ibâreler yer almaktadır. (Molu 2001: 55-57) Hadîslerde, miraç yolculuğunun gerçekleştiği zaman konusunda da çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Hicretten on dört, on altı, on sekiz ay ya da bir sene önce gerçekleştiğini belirten ibâreler mevcuttur. Gün olarak da Rebiü'lahir ayının on ikinci veya yirmi yedinci gecesi, Receb ayının yirmi yedinci gecesi, Ramazan ayının on yedinci gecesi gibi farklı tarihler zikredilmiştir. (Molu 2001: 57-60) Çalışma esnasında taranan metinler ve her yıl kutlanan miraç kandillerinin tarihi göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu hâdisenin Receb ayının 27. gecesinde gerçekleştiğine yönelik yaygın bir kabulün olduğu görülmektedir. Miraç yolcuğu konusunda en çok tartışılan meselelerden birisi de kaç defa gerçekleştiği konusudur. Bu konuda dört ayrı görüşten bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki miraç ve isrânın aynı gece içerisinde rûh ve beden ile gerçekleştiğine yöneliktir. İkisinin de aynı gece gerçekleştiğini belirtmekle birlikte isrânın bedenen, miracın ise rûhen gerçekleştiğini ifade eden rivâyetler bulunmaktadır. Miracın bir kez bedenen bir kez de rûhen olduğunu belirten görüşlerin yanı sıra; ilkinin Hz. Muhammed'in

⁴ Miraç hadîslerinin kronolojik tetkiki ve ilk devir kaynaklarında isrâ ve miraç hadîsleri hakkında geniş bilgi için bkz: Ahmet Molu, *Mirâç Hadislerinin Hadis Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001 sayfa: 11-47. Ayrıca ehl-i sünnet içerisinde en sağlam hadîs kaynakları olarak görülen Kütüb-i Sitte içerisindeki isra ve miraç hadîsleri için bkz: Bekir Tatlı, *Kütüb-i Sitte'de İsrâ ve Mi'râç Hadîsleri*, 2000, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

peygamberliğinden önce, ikincisi ve üçüncüsünün de peygamberliğinden sonra olmak üzere toplam üç defa gerçekleştiğini ifade eden rivâyetler de yer almaktadır. (Molu 2001: 60-65) Hadîs literatürüne ek olarak tefsîr faaliyetlerinin de miraç metinlerinin şekillenmesinde ve hacimli yer tutmasında etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Balcı, İsrâ ve Necm Sûresindeki âyetlere ek olarak, bazı müfessirlerin; 17/60, 81/15-24, 2/285-286, 43/45, 84/19 numaralı âyetleri de miraç gecesi ile ilişkilendirdiğini belirtmektedir. (Balcı 2014: 88-96) Mi'râciyye, mi'râc-nâme, mevlid, siyer vb. gibi miraç hâdisesini içeren birçok eserde yukarıda zikredilenlere ek olarak birçok Kur'ân âyetine atıfta bulunulduğu görülmektedir. Miraç hâdisesi ile ilgili olarak Türkiye kültür sahasında oluşan algılarının yansıdığı bu metinlerin inşâsında, söz konusu hâdiseden bağımsız olarak İslâm akîdeleri, İslâm kozmogonisi, kozmolojisi ve eskatolojisi hakkında bilgiler içeren muhtelif âyetlerden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile İslâm inancının gerektirdiği ve men ettiği davranış biçimleri ile Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ibârelerle oluşturulan kâinât algısı Türkçeleştirilmek ve tahkiye edilmek sûreti ile metinlere dâhil edilmiştir. Metinlerin inşâsında tefsîr ve hadîs literatürünün yanı sıra İslâm kültür sahasının farklı bölgelerinde kaleme alınan eserlerin çevirileri ve şerhleri de etkili olmuştur. On beşinci yüzyıl şairlerinden Ârif'in Mi'râc-ı Nebî isimli eserinin mısralarında yer alan; "bil kitâblardan sana nakl eyledüm, dime kim ben kendüzümden söyledüm" ibâresinin yanı sıra beyitleri içerisinde hadîs râvilerinden Ka'b ve 'Ayişe ile müfessirlerden Keşşâf, Ebu'l-Leys, Mukâtil ve Saganî'nin isimlerine açıkça atıfta bulunması yapılan bu tespiti somutlaştıran bir örnektir. (Hacıhaliloğlu 2006: 68-70, 94) İsmail Hakkı Bursevî'nin "Rûhu'l-Beyân" isimli tefsîrinde ve "Ferâhu'r-Rûh" isimli metin şerhinde miraç hâdisesine getirdiği yorum ile kendisi tarafından kaleme alınan Mi'râciyye'sindeki ibârelerin paralelliği, Türkiye kültür sahasında şekillenen algı üzerindeki tefsîr, hadîs ve tasavvuf tesirlerini gösteren diğer bir önemli örneği teşkil etmektedir. Frederick Colby tarafından İslâm medeniyeti genelinde miraç anlatılarının şekillenmesinde kilit şahsiyet olarak görülen İbn-i Abbas ve İsrâfil Balcı tarafından benzer ifadeler ile değerlendirilen Enes bin Mâlik gibi isimlerin de, konu ile ilgili metinlerde sıkça zikredildikleri görülmektedir; (Colby 2008: 29-49, Balcı 2014: 157, 208, 216)

Enes hem ‘Âyişe hem İbni Abbâs
Hüreyre atası Câbir dahı nâs

Ebü'l-Müslîm'de gelmişdür bu ahhâr
Sihahu ş'ol Buhârî'de dahı var

(Akar 1980: 379-380)

Hadîs literatürü ve tefsîr faaliyetleri söz konusu olduğunda gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli nokta ise "İsrâîliyyât" mevzusudur. Konu ile ilgili müstakil bir çalışması bulunan Abdullah Aydemir, terimin; tefsîr faaliyetlerine karışan Yahudi kültürünü işaret ettiğini belirttikten sonra bu tesirlerin, Yahudi kültürüyle sınırlı olmadığını da altını çizmiştir. Bu bağlamda İsrâîliyyât terimini; "İslâm'a ve özellikle tefsîre girmiş olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Muhammed'e ve onun çağdaşı olan sahabe ve müteâkip nesillere izafe edilen her türlü haber" şeklinde tanımlamıştır. (2012: 29) Aydemir, doğrudan isrâ ve miraç hadîsleriyle ilişkilendirmemekle birlikte söz konusu hâdiselerle ilgili rivâyetleri bulunan; Abdullah İbn Abbas, Ebu Hüreyre, Abdullah İbn Amr İbnü'l-As gibi isimleri de İsrâîliyyât rivâyet eden sahabeler arasında zikretmiştir. (2012: 85-90) Sahabe arasında başlayan İsrâîliyyât içeren rivâyetler, tâbi'înler devrinde artmış ve bir sonraki kuşak olan tebe'u't-tâbi'în zamanında en geniş hudutlarına ulaşmıştır. (Aydemir 2012: 100) Ahmet Yaşar Ocak ise bu konuda İsrâîliyyât terimini yetersiz bulmuş ve Aydemir'in de işaret etmiş olduğu yabancı tesirleri ifade etmesi bakımından "İslâm mitolojisi" teriminin daha kapsayıcı olduğunu belirtmiştir. (2009: 139-140) Ocak, İslâm mitolojisi terimi ile kastedilen olguyu şu şekilde özetlemiştir;

"... O halde bu terim ile kastettiğimiz; İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren başta Arap Yarımadası Arapları olmak üzere, İslâm idaresine dâhil olan muhtelif halkların kültürlerinden değişik yollar ve vesilelerle İslâm kültürüne geçen, ama İslâmî renk ve kalıplarla yeniden üretilerek benimsenen, özümşenen; İslâm kültürü içerisinde yayılıp - tabir caizse- İslâmîleşen, dolayısıyla muhtelif İslâm ilâhiyat kaynaklarında yer bularak halk arasında inanç unsuruna dönüşen, edebiyat ve sanat ürünlerine konu veya ilham kaynağı olan bir mitolojiler bütünüdür." (2009: 138)

Türkiye kültür sahasında oluşan miraç algılarını göstermeyi hedef edinen bu çalışmanın bir diğer önemli hedefi de, konuyu mitoloji bağlamında tahlîl edebilmektir. Söz konusu mitolojik boyut, sadece yabancı tesirler anlamında ele alınmayacaktır. Tespit edilen

yabancı tesirlerin işaret edilmesine ek olarak, işlevsel anlamda da bir mit analizi yapılmaya çalışılacaktır.

İslâm Medeniyetinde önemli bir yer teşkil eden hâdisenin tesirleri, İslâm kültür sahası ile sınırlı kalmamış Batı edebiyatını da etkilemiştir. Dante'nin "İlahi Komedya" isimli eseri bu tesiri açıkça göstermektedir. Konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda, göğe yükselerek yaşanan kutsal yolculuk anlatılarının kadîm medeniyetlerden beri mevcut olduğu; fakat hiç birisinin İslâmî versiyonu kadar müttekâmil hale gelemediği ve kendine has bir edebiyat oluşturacak ölçüde genişlemediği dile getirilmiştir. (Palacios 2010: 118-119)

2. BÖLÜM: TÜRKİYE KÜLTÜR SAHASINDA MİRAC HÂDİSESİNE YÖNELİK ALGILARA GENEL BİR BAKIŞ

2.1. SÜNNİ GELENEKTE MİRAC ALGISI

Türkiye kültür sahasındaki Sünnî çevrelerde tefsîr, hadîs ve siyer çevirileri ile şerhlerinin tesiri altında şekillendiği görülen miraç hâdisesine yönelik algı kısaca şu şekilde özetlenebilir:

İsrâ gecesinde uyku ile uyanıklık arası bir vaziyet içerisinde Kâbe civarında bulunan Hz. Muhammed, Cebrail tarafından Zemzem Kuyusuna götürülmüştür. Cebrail, peygamberin göğsünü yardıktan sonra kalbini çıkartmış ve kalbinin içini şeytanî vesveselerden ve kirden arındırarak iman ve hikmetle doldurmuştur. Sonrasında merkepten büyük, katırdan küçük olduğu belirtilen ve gözün ulaşabildiği yere kadar adım atabilen "Burak" isimli binek ile Beytü'l-Makdis'e götürülen peygamber Mescidü'l-Aksâ'da namaz kılmıştır. Namaz kıldıktan sonra kendisine süt ve şarap dolu iki kap sunulan Hz. Muhammed sütü tercih etmiş ve içmiştir. Cebrail peygambere; süt ile fitratı seçtiğini müjdelemiştir. Cebrail rehberliğinde yedi kat gökyüzünü aşmaya başlayan Hz. Muhammed birinci kat gökte Hz. Âdem, ikinci kat gökte Hz. Yahya ve İsa, üçüncü kat gökte Hz. Yûsuf, dördüncü kat gökte Hz. İdris, beşinci kat gökte Hz. Hârûn ve altıncı kat gökte Hz. Mûsâ ile karşılaşp sohbet etmiştir. Yedinci kat gökyüzünde yer alan Beytu'l-Ma'mûr civarında Hz. İbrahîm ile karşılaşan Hz. Muhammed'e yine bu kat üzerinde bulunan cennet ve cehennem gösterilmiştir. Ardından melekût âleminde varılacak en son nokta olarak nitelenen Sidretü'l-Müntehâ isimli noktaya ulaşan Hz. Muhammed bundan sonraki yolculuğuna Cebrail olmadan devam etmiş ve Allah'ın makamına ulaşmıştır. Allah ile buluşan Hz. Muhammed'e üç hediye verilmiştir. Bunlar Bakara Sûresinin son iki âyeti, Allah'a şirk koşmayanların cennete gireceği müjdesi ve (günde) elli vakit namaz kılma yükümlülüğüdür. Peygamber bu hediyeler ile geri dönerken Hz. Mûsâ'nın yanına uğramıştır. Elli vakit namaz yükümlülüğünü öğrenen Mûsâ Peygamber; elli vakit namazın ümmetine çok ağır geleceğini belirttikten sonra Hz. Muhammed'e Allah'ın huzuruna çıkmasını ve bu yükümlülüğünden indirim talep etmesini tavsiye etmiştir. Hz. Muhammed'in bu tavsiyeyi

dinleyerek bir kaç kez Allah'ın huzuruna gidip gelmesinden sonra namaz günde beş vakte indirilmiştir. Hz. Muhammed gökyüzünden dönüşü esnasında bir kez daha Kudüs'e uğramış ve orada kendisinden önce gönderilen peygamberlerden oluşan bir gruba rastlamıştır. Bu gruba namaz kıldıran Hz. Muhammed Mekke'ye dönmüştür. (Balcı 2014: 176-178) Sünnî çevreler içerisinde oluşturulan miraç külliyesi incelendiğinde; Hz. Muhammed'in Kudüs yolu üzerinde şahit olduğu olaylar, gök katlarında karşılaştığı melekler ve olağanüstü bazı varlıklar ile yaşadığı diyaloglar, ziyaret ettiği cennet ve cehennem tasvirleri, miraç dönüşünde yaşanan olaylar vb. gibi unsurların eklenmesiyle hacimli bir olay örgüsünün kaleme alındığı görülecektir. Kısaca özetlenmeye çalışılan algıya ait olay örgüsü ile motifler konusunda da ciddi bir varyantlaşma bulunmaktadır. Örneğin Balcı'nın özetlediği olay örgüsü içerisinde; Hz. Muhammed'in önceki peygamberlere kıldırıldığı namaz, miraç dönüşünde gerçekleşirken, Anadolu sahasında kaleme alınan eserlerin büyük çoğunluğunda toplu olarak kılınan bu namazın miraca yükselmeden önce gerçekleştirildiğine yönelik bir kabul bulunmaktadır. Toplu olarak kılınan namazdan sonra peygamberler teker teker kendi özelliklerinden bahsetmiş, Hz. Muhammed de Allah'ın huzuruna çıktığı zaman bu özellikleri dile getirerek kendisini önceki peygamberlerle mukâyese etmiştir. Çalışmanın üçüncü ve esas bölümünü oluşturan "Miraç Anlatılarındaki Motifler" başlıklı bölümde bu türden varyantlaşmalar üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

2.2. ALEVÎ-BEKTAŞÎ GELENEĞİNDE MİRAC ALGISI

Alevî ve Bektaşî geleneğindeki miraç anlatılarına değinmeden önce, çağımız Türkiye'sinde her zaman yan yana zikredilir hale gelen Alevî ve Bektaşî kavramlarının ortak değerleri ve farklılıkları üzerinde kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır. Alevî-Bektaşî vurgulamasının, kuşkusuz olarak kimi farklılıkları bulunan geniş kültürel temelli iki inanç kurumunun edebiyat düzleminde pek de çelişki yaratmayan bireşimine işaret ettiği belirtilmektedir. Edebiyat düzleminde böyle bir bireşime sahip olmasına karşın Alevî-Bektaşî kavramları, inanç bağlamında birtakım farklılıkları da barındırmaktadır. Alevîlik ile Bektaşîlik arasındaki farklılık belirgin olarak sosyal niteliktedir. Yüzyıllar içerisinde şekillenen bu sosyal durum, Bektaşîleri daha yoğun olarak kent merkezlerine odaklandırmış, dolayısıyla onları okur yazar bir kimliğe

büründürmüş; kırsal ve köy çevrelerinde yoğunlaşan ve eski yarı-göçebe hayat tarzlarını koruyan Alevî kesim ise kent olanaklarının dışında çoğunlukla okur yazarlıktan uzak ümmi bir nitelik arz edegelmiştir. Kent dışında etkileşimden daha uzak, dolayısıyla da daha kapalı bir yapı içerisinde kalan Alevîler; kent merkezlerindeki Bektaşîlerden farklı olduklarını vurgulamak için: "Bir Alevî aynı zamanda Bektaşî'dir, fakat bir Bektaşî aynı zamanda bir Alevî değildir" şeklinde kökene dair yorumlarda bulunmuşlardır. Bu anlayış ilerleyen süreçte, Bektaşîliğin sonradan da katılabilir bir yol; ama Alevîliğin ancak aynı anne-babadan; hiç olmazsa Alevî babadan olmakla mümkün olabileceği yaklaşımına uzanmıştır. (Turan 2009: 430) Bektaşîlikte tarîkata gönül veren her erkek ve kadın, evli ya da bekar her birey tek başına nasip alarak söz konusu topluluğa dâhil olabilmektedir. Alevîlikte ise durum biraz farklıdır. Geleneksel olarak Alevî toplumunun gerçek bir mensubu olabilmek ve toplum içerisinde sosyal bir mevki edinebilmek için kişinin musahipli olması gerekmektedir. Cem başlığı adı altında ayrıntılı olarak üzerinde durulacak olan söz konusu musahiplik kurumunun bir gereği olarak Alevî erkânında evli iki çiftin yani dört kişinin yola intisâbı söz konusudur. (Yıldız 2009: 397-399) Bununla birlikte Alevîlik ve Bektaşîlik arasında bulunan aidiyet düzeyindeki bu ayrımın, inanç düzeyinde bütünlüğünü yitirmediği görülmektedir. (Turan 2009: 430) Bu bağlamda çalışma içerisinde de inanç boyutunu yansıtan anlatı özelinde her iki gelenek bir arada zikredilecektir. Fakat söz konusu inançların eyleme dönüştürüldüğü merâsimler ise cem başlığı adı altında Alevî gelenek özelinde tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Söz konusu kesimlerin inanç yapısının, tasavvufî tesirler altında kaldığı hatta bu tesirler neticesinde şekillendiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle kimi araştırmacıların, inanç yapısı bağlamında; bir Sünnî ve Alevî ayrımına ya da mukâyesesine karşı çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda görüş bildiren Cenksu Üçer; bir kıyaslama söz konusu olduğunda, Alevî gruplar ile Sünnî tasavvuf ekollerinin müntesipleri arasında yapılan mukâyesenin daha sağlıklı olacağını belirtmektedir. (2009: 85-86) Üçer'in bu görüşlerine karşın yukarıda da belirtildiği gibi Alevî olmak için Alevî anne ve babadan en azından babadan olma gerekliliği bulunmaktadır. Yani söz konusu inanç sistemine dışarıdan dâhil olmak veya intisap etmek gibi bir durum söz konusu değildir. En azından günümüz Türkiye şartlarında böyle bir sosyal olgunun bulunduğu bir gerçektir.

Tarihsel süreç içerisindeki tüm tasavvufî tesirlere rağmen doğum ile dâhil olunan dinsel bir gelenek ve bu gelenek içerisinde büyüyerek sahip olunan bir inanç sistemi söz konusudur. Bu bağlamda yine Üçer'in kullanılmasını pek sıhhatli bulmadığı "Alevî teolojisi" kavramının da Sünnî ve diğer tasavvuf ekollerinden farklı bir inanç yapısını karşıladığı görülmektedir. Çalışmanın temel konusunu oluşturan miraç hâdisesine yönelik anlatılar ve ibâdet pratiklerine yansımaları da bu farklılığı gösterir niteliktedir. Bu nedenlerle çalışma esnasında miraç hâdisesine yönelik iki temel algıdan birisi, Alevî-Bektaşî algı içerisinde değerlendirilmiş ve söz konusu inanç yapısındaki konumu gösterilirken de "Alevî teolojisi" kavramı kullanılmıştır.

Alevî ve Bektaşî geleneği içerisinde yer alan miraç anlatıları incelendiğinde Sünnî gelenekteki kabullerden çok farklı bir olay örgüsünün bulunduğu görülecektir. Sünnî gelenek içerisinde peygamberin isrâ yolculuğunun miraç hâdisesi içerisinde zikredilmesi örneğine benzer şekilde Alevî gelenekteki kırklar meclisi inancının da miraç hâdisesi ile birlikte ifade edildiği görülmektedir. Söz konusu geleneğin yazılı kaynakları olarak belirtilen buyruklar içerisinde peygamberin miraç yolculuğu ve kırklar meclisi zikredilmekle birlikte hâdisenin ayrıntıları, cem esnasında bir ezgi eşliğinde icra edilen nefes, deyiş ve miraçlama adı verilen sözlü gelenek dinamikleri ile dile getirilerek nesillerden nesillere aktarılmıştır. Dolayısıyla Alevî toplulukları arasında otorite olarak kabul edilen dedelik kurumunun yanı sıra cemlerde Alevî inanç yapısıyla ilgili değerleri, bağlama eşliğinde dile getirme işlevi bulunan zâkirlik ya da diğer ismiyle âşıklık kurumunun da; konu özelinde miraç algısının, genelde ise Alevî geleneğinin taşıyıcısı olması açısından büyük önem taşıdığı görülmektedir. Buyruklar, AORB isimli Tübitak Projesi bünyesinde derlenen anlatılar, Hatayî ve Kul Himmet gibi Alevî ulularına atfedilen sözlü gelenek ürünleri bağlamında Alevî geleneğindeki miraç algısı şu şekilde özetlenebilir;

Cebrail tarafından davet edilen ve beli bağlanan Hz. Muhammed onun rehberliğinde miraç yolculuğuna başlamıştır. Sidretü'l-Müntehâ'ya varmadan önce ya da orayı geçtikten sonra yolu bir aslan tarafından kesilen Hz. Muhammed; Allah'ın buyruğu ya da Cebrail'in tavsiyesi ile peygamberlik mührü bulunan yüzüğünü çıkartarak aslanın ağzına uzatmıştır. Verilen yüzük ile sakinleşen aslan önünden çekilerek peygambere yol

vermiştir. Allah'ın, makamına ulaşan Hz. Muhammed ile bin bir ya da doksan bin kelâm konuştuğu belirtilmektedir. Ayrıca Allah, kudret eliyle aralarında yer alan perdenin altından Hz. Muhammed'e cennet yemeklerinden ikram etmiştir. Hz. Muhammed, kendisine uzanan Allah'ın kudret eli üzerinde, aslana vermiş olduğu yüzüğün bulunduğunu fark etmiştir. Sonrasında ise pençe ya da tarik erkânından geçirilmiştir. Allah bizzat kudret eliyle ya da kudret elinde bulunan tarik isimli değnek ile Hz. Muhammed'in sırtına vurarak onu erkândan geçirmiştir. Erkândan geçen peygamber, Allah'ın cemâlini görmek istemiştir. Allahu Te'âlâ, ona Hz. Ali sûretinde göründükten ya da Hz. Ali'nin sesi ile hitap ettikten sonra torunları Hasan ve Hüseyin'e hediye olarak götürmesi için bir salkım cennet üzümü ikram etmiştir. Peygamber, Allah'ın huzurundan ayrılırken elindeki salkımdan bir üzüm tanesini yanı başında beliren ve şey'ullah/shaydu'llahını⁵ dileyen Selman-ı Farisî'nin keşkullahına koymuştur. Allah katında yaşandığı belirtilen bu hâdiselerin Kul Himmet'e ait olduğu belirtilen dörtlüklere şu şekilde yansdığı görülmektedir;

Ol gece Muhammed mi'râca erdi
Erdi de tabibin yarasın sardı
Hakk'ın kudretinden konukluk gördü
İzzet etti dosta döktü ta'âmı

Muhammed ta'âm etti bismillâh
Bilesince el sundu Hazreti şâh
Dedi bu el kimin ya Resulullâh
Buyurdu 'Ali'nin eli ola mı

Ol gecede kabul oldu dilekler
Zelzele etti hep çarh-ı felekler
Hakk katında saf saf durur melekler
Ziyaret ettiler güzel hocamı

Ol demde sohbetin hali bilindi
Bütün gönüllerin pası silindi
Allah bir Muhammed 'Ali bulundu
Anda seyrettiler levh ü kalemi

'Ali â'ladır Hakk divânında
Hakk te'âla kim buyurdu şanında
Yedinci semâda aslan donunda
Himmetle gördüler şâhı keremi

Selman 'Arş'a çıktı eyvallah etti
Ahmed'den bir üzüm şey'ellâh dedi

⁵ Söz konusu terimin yazılı kaynaklar içerisinde şey'ullah olarak yer aldığı fakat sözlü gelenek içerisinde şeydu'llah şeklinde zikredildiği gözlemlenmektedir. Kuvvetle muhtemel şeyu'llah ibâresi halk ağzında şeydu'llah olarak teleffuz edilmeye başlamıştır.

Kırklar ezdi içti eyvallah etti
'Ali'nin verdiği engûr ola mı

Hakk Muhammed Ali üçü o demde
Cümlesi de belî dedi o demde
Hocam da bulundu ol yeşil demde
Anda andılar doksan bin kelâmı

Doksan bin kelâmı şerhetti buldu
Kimin nihân aşikâr oldu
Otuz bini belli şeriat doldu
Seddetti bağladı nefis-i avâmı

Otuz bin tarikat iptida hali
Evvel rehberin sundular eli
Gösterdi erkânı sürdürler yolu
Hoş bekle dediler post ile kıyâmı

Otuz bin marifet zat sıfat olmaz
Aslı turabîdir kumları gelmez
Doksan bin hakikat değmeye ermez
Tanış rehberinle bozma nizâmı

(Özmen 1995a: 326-327)

Hız. Muhammed miraç dönüşünde gökyüzünde ya da Mina'da bulunduğu belirtilen kubbeli bir yapı görmüştür. Allah'ın buyruğu ya da Cebrail'in tavsiyesi ile bu yapının kapısına vuran peygambere kim olduğu sorulur. "Peygamberim, açın kapıyı içeri gireyim" diyen Hız. Muhammed'e, "bizim aramıza peygamber sığmaz, git peygamberliğini ümmetine yap" cevabı verilmiştir. Bu olayın ikinci kez tekrarlanması üzerine üzülen Hız. Muhammed'e, Allah ya da Cebrail tarafından; benlik getirdiği için kapının açılmadığı belirtildikten sonra kapıyı vurmasının ardından "sefilim, yetimim, garibim, fakirim" demesi buyrulur. Üçüncü kez kapıyı vuran Hız. Muhammed'e tekrar kim olduğu sorulunca "sefilim, yetimim, garibim, fakirim" cevabını verdiği için kapı açılmıştır. Sağ ayağı ile içeri giren Hız. Muhammed içeride yirmi ikisi erkek, on yedisi kadın olmak üzere otuz dokuz kişinin bulunduğuna şahit olur. Peygamberi ayakta karşılayan bu topluluğun içinde Hız. Ali ile Fatma da bulunmaktadır ve Hız. Muhammed, Ali'nin yanına oturtulur. Peygamber Ali'yi tanıyamamıştır. Bu topluluğa kim olduklarını soran Hız. Muhammed "kırklarız" cevabını aldıktan sonra "sizin ulunuz kimdir, küçüğünüz kimdir" sualini yöneltmiştir. Kırklar, "bizim ulumuz da, küçüğümüz de birdir" yanıtını verirler. Hız. Muhammed, kendilerinin kırklar olduğunu belirten bu topluluğa, otuz dokuz kişi olduklarını söyledikten sonra; kalan kırkuncu kişinin nerede olduğunu sorar. Kırkuncu kişinin Selman olduğunu ve onun şey'ullah'a/şeyd'ullaha

gittiğini belirtirler. Hz. Muhammed onlardan nişan, yani delil isteyince; orada bulunan Hz. Ali'nin koluna neşter vururlar. Orada bulunan herkesin bileğinden kan akar. Pencereden içeri akan bir damla kan da şey'ullah'ta/şeydu'llâhta bulunan Selman'ın kolundan gelmiştir. Hz. Ali'nin kolu bağlanınca herkesin bileğinden akan kan durur. "Hû/Hû" diyerek içeri giren Selman-ı Farisi'nin keşkölünde (peygamberin kendisine verdiği) üzüm tanesi bulunmaktadır. Kırklar, peygamberden bu üzüm tanesini kendilerine pay etmesini isterler. Hz. Muhammed, bir üzüm tanesini kırk kişiye nasıl bölüştüreceğini düşünürken Cebrail Allah'ın emri ile cennetten bir tabak alıp peygamberin yardımına yetişir. Hz. Muhammed, üzüm tanesini Ay'ı iki parçaya böldüğü parmağı ile ezer ve sulandırarak şerbet haline dönüştürür. Bu esnada, üzerinde aslana verdiği yüzüğün bulunduğu kudret elinin; peygamberin parmağı üzerine gelerek ona yardım ettiği de belirtilmektedir. Peygamberin hazırladığı şerbeti içen kırklar, mest olurlar ve üryan vaziyette semaha girerler. Semaha dâhil olan Hz. Muhammed'in başında bulunan taçtaki sarık yere düşer. Yere düşen sarık, kırklar tarafından alınarak kırk parçaya bölünür. Kırklar bu parçaları bellerine bağlarlar. Kırklar meclisinde yaşandığına inanılan bu hâdiselerin Hataî'ye ait olduğu belirtilen dörtlüklerde şu şekilde dile getirildiği görülmektedir;

Sofr açıldı ni'met oldu
Sundu destisini aldı
Dolandı kapuya geldi
Sefilim kapuy-aç deyu

Kapudan içeri vardı
Mü'minlere selam verdi
Birine bir neşter urdu
Kırkıdan kan aksın deyu

(Birdoğan 2001: 175)

Bir üzüm danesi ol şâh elinde
Kırklara verildi kısmet gününde
Hak Habibullah'a mi'râc yolunda
Şey'enlillah dedi Selman Hû deyu

Ol üzüm danesin getürdü Selman
Kırklar da ol demde olmuştu üryan
Muhammed şerbetten nûş etti ol an
Sâki kadeh sundu peymân Hû deyu

Kırklar içti ol şerbetten mest oldu
Şâh-ı merdan cümlesinden üst oldu

Setirpuş bağlandı kemer best oldu
Sema girdiler üryan Hû deyu

Kırkların birine neşter uruldu
Aktı kan cümleden isbat olundu
Hak Muhammed anda mevcûd bulundu
Hû Allah çağırdı irfan Hû deyu

(Birdoğan 2001: 117)

Hz. Muhammed daha sonra kırkların arasında bulunan Hz. Ali'yi de fark etmiştir. Yolunu kesen aslana verdiği ve sonrasında kendisine cennet yemekleri uzatan elin üzerinde gördüğü yüzüğün, Hz. Ali'nin parmağında olduğuna şahit olur. Söz konusu yüzüğün miraçtan dönen peygamberi kutlamaya gelen Hz. Ali tarafından bizzat teslim edildiğini belirten anlatılar da mevcuttur. Peygamberin bu durum üzerine Hz. Ali'ye "evveli sensin, ahiri sensin, zâhiri sensin, bâtını sensin; serine erdim ama sırrına ermedim; anadan doğduğunu bilmesem sana Allah derdim" dediği belirtilmektedir. Hz. Muhammed, sonrasında sahabeye hakikatın Ali olduğunu bildirmiş ve sahabeler de Hz. Ali'ye talip olmuşlardır.⁶ (Aytekin 1958: 7-11, 155-161) Hataî'ye ait olduğu belirtilen dörtlük bu hâdiseyi özetler niteliktedir;

Yedinci felekte arslan görünen
Hatemin ağzına veren sır eden
Gelüb kırklar ile cemde bulunan
Cümlesine serdar olan Ali'dir

(Birdoğan 2001: 104)

⁶ Söz konusu verileri ve Alevî miraç anlatılarındaki varyantlaşmayı görmek için Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (15_A_Avşar_Ahmet Acar_9-10-11), (2_AMe_Gümüštepe(Harız)_Âşık Hüseyin Düzenli_6), (18_A_Uygur_Seyit Ahmet Er_2), (10_Agü_İmirler_Eyüp Deligöz_10-11) (17_A_Uygur_Hürrem Er -Kamuran Er_3), (8_A_Damudere_Derviş İsmail Özcan_2), (T_Döllük_Medine Arslan_1-3), (16_TNi_Yazıcık Sadık Doğan_17), (3_SHavza_Karga(Kirenli)_Veysel Buyruk Dede_Aziz Özdemir Aşık_3), (4_ASu_Sadık Kaya-Salim Olgun-Ali Kındaç-Enver Gül-İsmail Gül-Sâlih Aykut-Satılmış Aykut_8), (10_AGü_Sarayözü_Hüseyin Yüksel_7-8), (20_A_Kayacık Fikret Duman_5), (3_SLadik_Söğütlü_Sâlih Aykut Dede(Yanık Sali)-Satılmış Aykut_5), (20_A_Yassıçal Mehmet Ayan_3), (10_AGü_Sarayözü_Hasan Aslan_6), (MHe_Hasançelebi_Murtaza Şirin_2-3-4), (1_AMe_Oymaağaç_Muammer Erdoğan_7), (26_T_Kargın (Aziz Baba)_Haydar Can_2), (3_T_Çöreğibüyük_Durmuş Güler (Hoca)_3), (20_TRe_Gökköy_Ali Dırık_1), (13_Agü_Doluca_Aşık Hasan Özabdal_1) künyeli video kayıtlarına ve deşifre metinlerine bakılabilir.

Hız. Ali'nin aslan donunda Hız. Muhammed'in yolunu kesmesi ve sonrasında peygamberin ona hatem yüzüğünü vermesi inancını tasvîr eden minyatürler ek-2.1, 2.2 ve 2.3 içerisinde görülebilir. Söz konusu inanç gereği vücut bulan "Hız. Ali, Allah'ın aslanıdır" kabulünün resim-yazı geleneğine de yansıdığı görülmektedir. *"Esedullahi'l-gâlib Ali bin Ebi Tâlib keremallahu vechehu'l-gâlib"* yazısı ile *"yâ Ali"* ibâresi çevresinde oluşturulan aslan tasvîrleri sırasıyla ek-2.4 ve 2.5 içerisinde görülebilir.

Alevî-Bektaşî miraç anlatılarında da birtakım varyantlaşmalar ve bunların neticesinde ortaya çıkan ritüel farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar üzerinde "Cem" başlığı altında geniş olarak durulacaktır.

3. BÖLÜM: MİRAC METİNLERİNDE VE ANLATILARINDA YER ALAN MOTİFLER VE TAHLİLİ

3.1. HZ. MUHAMMED VE ALLAH

Hız. Muhammed, miraç gecesi yaşanan hâdisenin doğası gereği metinlerin ve anlatıların hemen hemen her kısmında yer almaktadır. Kezâ metinlerin kaleme alınışındaki temel amaç, onun Allah katındaki konumuna vurgu yapmaktır. Miraç hâdisesinin motifler halinde tahlil edilmesini amaçlayan bu çalışmada Hız. Muhammed ve Allah başlığına, peygamberin diğer başlıklar bağlamında ele alınamayacak özelliklerine vurgu yapmak maksadı ile ihtiyaç duyulmuştur.

Hız. Muhammed'in miraca davet edilmesinin sebebinin kozmogonik bir anlatı ile ifade edildiği metinler bulunmaktadır. Bu anlatı içerisinde Allah'ın Âdem'i yaratırken; "yâ Rabbi, yeryüzünde kan dökcek, fesat çıkaracak mahlûkları mı yaratacaksın" diye soran meleklerle "benim bildiğimi siz bilemezsiniz" cevabını verdiği belirtilmektedir. Melekler, Âdem neslinden fesadı göreceklendir; fakat on sekiz bin âlemin ve cümle mahlûkatın yaratılmasına sebep olan Hız. Muhammed'den haberdar değillerdir. Bunun üzerine melekler Hız. Muhammed'in dîdârına âşık olurlar ve onun ile konuşup, sordukları soru nedeniyle özür dilemek istediklerini Allah'a belirtirler. Meleklerin bu isteği üzerine Hız. Muhammed miraca davet edilmiştir.⁷ (Meyân 1976: 385) Yukarıdaki bölümün "*Hani Rabbin meleklerle, ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti. Onlar, biz seni övgü ile tesbîh ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökcek birini mi yaratacaksın dediler. Allah, şüphe yok ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim buyurdu*" meâlindeki 2/30 numaralı âyetin çevresinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hız. Âdem'in yaratılışı ile ilgili olan ibârelerin, Hız. Muhammed'in dâhil edilmesiyle peygamberin miraca çağırılma sebebini anlatan bir bölüme dönüştürüldüğü görülmektedir. Metinlerde, peygamberin miracı için yapılan

⁷ Peygamberin miraca davet edilmesinin sebebini anlatan bu bölüm; literatürde Altıparmak ismiyle de anılan Muhammed bin Muhammed Efendi'nin, Muînü'd-din Muhammed Emîn Hirevî'ye ait olan "Meâricü'n-Nübüvve" isimli Farsça eserden Osmanlıcaya çevirdiği eserin günümüz Türkçesiyle basılan "Peygamberler Tarihi" isimli yayından alınmıştır. Eser günümüz Türkçesine A. Fârûk Meyân tarafından çevrilmiştir ve çalışma esnasında bu eserden yapılacak alıntılar (Meyân 1976) atfıyla belirtilecektir.

hazırlıkları tasvîr eden bölümler de yer almaktadır. Allah, Hz. Muhammed huzuruna geleceği için miraç gecesinde Cebrail'e; başına tacını giyinmesini, hizmet kemerini kuşanmasını ve kanatlarını cennet cevahiri ile doldurmasını emretmiştir. Mikail'e o gece için erzak taksimini tehir etmesini, İsrail'e ise sûru bırakmasını buyurmuştur. Azrail, gökyüzünü nûrla doldurup can almayı bırakacak; Rıdvan sekiz cenneti süsleyecek ve Mâlik de cehennem kapılarını kapayacaktır. Zebaniler hareket etmeyecek, hûrîler ise peygamberi karşılamak için donanıp cennet kasırlarına saf saf dizileceklerdir. Önceki peygamberlerin rûhları da mukaddes kokular sürünerek hazır bekleyeceklerdir.⁸ (Ertan 1983: 259, Meyân 1976: 391) Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail'in Allah'ın emri ile yanlarına yetmişer bin melek alarak peygamberi davet etmeye gittiklerine yönelik ibâreler de mevcuttur. (Türkoğlu 2013: 1631-1632) Çalışmanın ilerleyen bölümünde geniş olarak üzerinde durulacak olan rûhanî varlıkların oluşturduğu gök ehlinin, peygamberin miraç yolculuğu için hazırlanmalarını ifade eden bu bölüm ile Hz. Muhammed'in Allah indindeki konumuna vurgu yapılmıştır. Hz. Muhammed'in miraç gecesine davet edilme sebebini, yeryüzü ile gökyüzü arasında geçtiği belirtilen ve Hz. Muhammed'in tüm yaratılmışlar içinde üstün bir konumda olduğuna vurgu yapan bir diyalogla dile getiren metinler de mevcuttur. Bu diyalog içerisinde yeryüzünün; üzerinde bulunan şehirler, nehirler, denizler, dağlar, ağaçlar ve diğer yaratıkları dile getirmek sûretiyle gökyüzüne karşı övündüğü görülmektedir. Bunun üzerine gökyüzü ona, "ben senden daha hayırlıyım; zira güneş, ay, yıldızlar, diğer ecrâm, arş, kürsi ve bunlara bağlı manevi varlıklar bendedir" cevabını vermiştir. Gökyüzünün bu karşılığına cevaben yeryüzü; bütün peygamberlerin, velilerin ve müminlerin tavaf ettiği Beytullah'ın kendisi üzerinde olduğunu belirterek kendi üstünlüğüne vurgu yapar. Gökyüzü ise Beytullah'tan önce var olan ve melekler tarafından tavaf edilen Beytu'l-Ma'mûr'un kendisi üzerinde oluşu ile övünmüştür. Yeryüzü; peygamberlerin sonuncusu ve efendisi, âlemlerin Rabbinin sevgilisi, kâinâtın efendisinin ve onun şerîat-ı İslâmîyeyi icra ettiği kutsal yerlerin kendisi üzerinde olduğunu belirtince gökyüzü bu cevap karşısında aciz kalır ve bir şeyler söyleyemez. Allah'a dua ederek Muhammed Mustafa'yı kendisine yükseltmesini ister. Yeryüzü nasıl şereflendiyse gökyüzü de o

⁸ Söz konusu ibâreler için yararlanılan metinlerden birisi Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdîrrahman Cezulî'nin "Delâil-i Hayrat" isimli eserinin Karadavudzâde Mehmed Efendi tarafından yapılan şerhidir. Kara Davud Şerhi olarak da bilinen eser, Abdulkadir Akçiçek tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş ve Veli Ertan tarafından yayına hazırlanmıştır. Çalışma esnasında bu yayından istifade edilmiştir ve yapılacak alıntılar (Ertan 1983) atfı ile belirtilecektir.

şekilde şereflenmek istemektedir. Gökyüzünün bu niyazını kabul eden Allah, habîbini miraç ile göğe yükseltmiştir.⁹ (Özdemir 1986: 29-30)

Peygamberin henüz Allah'ın huzuruna çıkmadan önce, şefâatkârlık vasfına vurgu yapabilmek için anlatının hemen başında Kur'ân âyetlerinden yararlanılmak sûreti ile bir bölüm inşâ edildiği de görülmektedir. Bu bölüm içerisinde Hz. Muhammed'in miraç hâdisesinin gerçekleştiği günün öncesine kadar, kimi gecelerde namaz kılıp ibâdetle meşgul olduğu, kimi gecelerde ise rahat bir vaziyette yattığı belirtilmiştir. Cebrail, miraç gecesinde uyandırdığı peygambere; ümmetinin özrünü dilemesi ve onlara şefâat dilemesi için yaratıldığını bildirmiştir. Bu işin rahat içinde yatmakla mümkün olamayacağı ekleyen Cebrail, elinden tutarak peygamberi Mekke'nin dışına çıkartmıştır. Peygamber bu vesileyle ümmetinin günah içeren amellerine şahit olmuştur. Allah, ona; eğer makâm-ı mahmûd'u istiyorsan yemeyi ve uykuyu az eyle ki şefâat makamına vâsıl olası manasında bir hitapta bulunur. Peygamber, ümmetinin sayısız günahlarından hangisi için af dileyeceğini düşünürken Allah'tan gelen yeni bir hitap ile bunun, geceyi ihyâ etmesi ile mümkün olacağını öğrenir ve ibâdete başlar. O geceki ibâdeti nedeniyle peygamberin ayakları şişmiştir. Günahsız olmasına rağmen günahkâr ümmeti için çektiği zahmeti gören melekler dahi hayrete düşerler. Bunun üzerine Allah, Tâhâ Sûresi'ni göndererek peygambere; "Ey habibim! Ben sana ümmetin için istiğfar eyle dedim. Yoksa mücâhede ile kendini helâk eyle demedim" hitabında bulunmuştur. O gece ümmetinin günahları gösterilen peygambere, Allah'ın rahmet deryâsı da gösterilecektir. (Meyân 1976: 382-383) Miraç gecesinde yaşandığı belirtilen yukarıdaki hâdis ile "makâm-ı mahmûd" ibâresinin daha iyi anlaşılması için "Livâü'l-Hamd" kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. Hz. Peygamber'in kıyâmet gününde sahip olup müminleri himâyesi altına alacağı manevî nitelikli sancak olarak tarif edilebilecek olan Livâü'l-Hamd terkibi, Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamakla birlikte müteahhir dönem İslâmî eserlerde 17/79 numaralı âyette yer alan "makâm-ı mahmûd" terkibiyle bağlantı kurulmak ve bazı hadîs rivâyetlerine dayandırılmak suretiyle literatüre mal edilmiştir.

⁹ Peygamberin miraca davet ediliş sebebini anlatan bu bölüm ise 15. yüzyılda Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznîkî tarafından Arapça olarak kaleme alınan "Kitâbu'l-Mi'rac" isimli eserden alınmıştır. Çalışma esnasında Hikmet Özdemir'in tercümesinden yararlanılmıştır ve yapılacak alıntılar (Özdemir 1986) atfı ile belirtilecektir.

(Yavuz 2003: 200) Makâm-ı mahmûd olgusunu vurgulayan yukarıdaki bölümün yanı sıra metinlerde, Livâü'l-hamd terkibine vurgu yapan örnekler de mevcuttur;

İndi bâb-ı mescide sâhib-livâ
Geldi istikbâline hep enbiyâ

(Ekinci 2013: 672)

Esbâb-ı nüzûl kitaplarında peygamberin çok ibâdet etmesi nedeniyle ayaklarının şiştiğine yönelik ibâreler yer almakla birlikte bunun miraç gecesinde gerçekleştiğine dair ifadeler bulunmamaktadır. (Çetiner 2013b: 599) Hz. Muhammed'in miraç yolculuğuna davet edilmesini anlatan bu bölümün inşâsında yukarıda zikredilen "*Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile ibâdet olarak da namaz kıl ki Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin*" meâlindeki 17/79 numaralı âyet ile "*Biz Kur'ân'ı sana mutsuz olman (zahmet çekmen) için indirmedik*" meâlindeki 20/2 numaralı âyetten yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bölüm vasıtası ile dolaylı olarak geceleri kılınan teheccüd namazının önemine de vurgu yapılmıştır. Kezâ Hz. Muhammed, yaşam biçimi ve ibâdetleriyle tüm Müslümanlara örnek oluşturmaktadır.

Cebrail'in çağrısı üzerine Hz. Muhammed'in "Rabbim ne için davet buyurdu" şeklinde sual yönettiğini belirten metinler de mevcuttur. Cebrail bu soruya "Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar" müjdesi ile karşılık vermiştir. Bu cevap içerisinde yer alan "geçmiş ve gelecek günahın" ibâresi ile peygamberin günahları kastedilmemektedir. Kezâ peygamber günah işlememiştir. Geçmiş ibâresiyle, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelip geçen insanların günahları; gelecek ibâresiyle de Hz. Muhammed'den kıyâmet gününe kadar gelecek insanların günahları kastedilmiştir. Kezâ geçmiş ve gelecek bütün insanların Hz. Muhammed'in ümmeti oluşu; "*Ve biz seni insanların hepsi için müjdeleyici ve uyarıcı olmandan başka bir şey için göndermedik...*" ibârelerinin yer aldığı 34/28 numaralı âyet ile sabittir. (Tatçı 2006: 474-476) Tasvîrler arasında yapılan atıftan, peygamberin miraca davet edildiği esnada gerçekleştiği belirtilen bu diyalogun; "*Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın (diye)...*" meâlindeki ibârelerin yer aldığı 48/2 numaralı âyet ile yukarıda zikredilen âyet çevresinde inşâ edildiği anlaşılmaktadır. İnşa edilen bu bölüm vesîlesiyle zikredilen âyetlerin telkîni de söz konusudur.

Metinlerde, miraç hâdisesinin başlangıç noktasına yönelik olarak ifade edilen farklı hadîs rivâyetlerinin bir araya getirildiği yorumlar da bulunmaktadır. Buna göre peygamber, amcasının kızı Ümmü Hânî'nin evinde yatmakta iken geceleyin evin çatısı yarılmıştır. Çatıdan inen Cebrail onu alarak Mescid-i Haram'a götürmüş ve orada peygamberi yanı üzerine yatırmıştır. Cebrail; peygamber, uyku ile uyanıklık arasında bir vaziyette iken onu oradan alıp Burak'a bindirmiştir.¹⁰ (Yananlı 1983: 18)

Miraca davet edilen peygamberin elbiselerini giyinmeye kalkıştığı; bunun üzerine Cebrail'in dünya elbiselerini giyinmemesini söyleyerek ona yeşil renkli, cennet kokan, nûrdan bir aba sunduğunu belirten metinler de mevcuttur. Peygamber ümmetinin de bu yeşil renkli elbiseden giymesini istemiştir. Bu isteği, söz konusu gecede kabul edilmiştir. (Develi 1998: 140, Okudan 2008: 27-29) Peygamberin miraç gecesinde giyim üzerine yaptığı tercihin dile getirildiği diğer bir bölümün tahlîli esnasında, İslâmî gelenekteki yeşil renk olgusu hakkında bilgi verilecektir.

İslâmî gelenek içerisinde, miraç hâdisesi ile bağlantılı olarak o gece peygamberin terinden kırmızı gülün yaratıldığına dair bir kabul de bulunmaktadır. (Utku 2001: 314) Bu kabulün, Türk-İslâm Edebiyatı'nda Hz. Peygamber'e gül remzinin verilmesi ile müşahhaslaşmasına ve halk arasında gülün kokusunu Hz. Muhammed'den aldığına yönelik inancın kökleşmesinde büyük rol oynadığı belirtilmektedir. (Tuzcu: 2010: 185-186) Gül ve Hz. Muhammed ilişkisi şu şekilde dile getirilmiştir;

Gül; rengi, şekli ve kokusu bakımından da çeşitli benzetmelere konu teşkil etmiştir. Bunların başında gülün her yönüyle Hz. Peygambere benzetilişi gelmektedir. Yunus Emre'nin "çiçek eydür ey derviş, gül Muhammed teridir" mısraında ifade ettiği gibi gülün kokusunu Resûl-ı Ekrem'in terinden alındığına inanılır. Halk arasında gül koklamak sevaptır kanaati daha çok bu çiçeğin Hz. Peygamber'in sembolü olmasından kaynaklanmaktadır. Gül koklandığında, gül suyu ikram edildiğinde selâtu selâm getirilmesi, bu inanın Müslümanlar arasında köklü bir geleneğe sahip olduğunu gösterir. Mevlid törenlerinde gül suyu serpmek, bunun için yapılmış gülabdanların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. (Kurnaz 1996: 220)

¹⁰ Söz konusu bölüm Bâki tarafından "Mevâhib-i Ledünniyye" ismiyle tercüme edilen İmam-ı Kastalânî'nin "Meâlimü'l-Yakîn" isimli eserinde bulunmaktadır. Çalışma esnasında H. Rahmi Yananlı tarafından günümüz Türkçesine çevrilen yayından yararlanılmıştır ve yapılacak alıntılar (Yananlı 1983) atfı ile belirtilecektir.

Miraç metinlerinde yer alan bir çok bölüm içerisinde zikredilmesi nedeniyle İslâm geleneğinde "Nûr-ı Muhammediyye" ya da "Hakikat-ı Muhammediyye" olarak isimlendirilen kabul üzerinde bilgi vermek, söz konusu metinlerde yer alan bir çok motifin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu kabul doğrultusunda Hz. Muhammed'in 63 senelik cismânî hayatından ayrı bir varlığının daha mevcut olduğu söylenebilir. Bu bağlamda henüz Allah'tan başka bir şey yokken nûr-ı Muhammediyye'nin var edildiği inancı yaygındır. Nûr-ı Muhammedî zuhur ettikten sonra her şey ondan ve onun için yaratılmıştır. Resûl-ı Ekrem'in rûhu ve nûru bütün insanlardan, peygamberlerden hatta meleklerden önce var olduğu için peygamber insanlığın manevi babasıdır. Hz. Âdem, "ebu'l-beşer" yani insanların maddeten babası; Hz. Muhammed ise ebu'l-ervâh yani rûhların babasıdır. Hz. Âdem'de tecelli edip daha sonra öbür peygamberlere intikâl eden, Hz. Muhammed beden olarak dünyaya gelince ona intikâl edip onda karar kılan nûr; onun ölümünden sonra da devam etmekte ve bu sayede kâinât varlığını sürdürebilmektedir. (Demirci 1997: 179-180) Miraç hâdisesini anlatmak için kaleme alınan birçok eserde bu inanca yönelik tasvîrlerin bulunduğu görülmektedir. Hatta miraç yolculuğunun gerçekleşme sebebi olarak söz konusu nûrun, aslını özlemesini gösteren ibâreler de mevcuttur. Yaratıldıktan sonra üç bin yıl Allah'ın yanında duran ve onunla ünsiyetini tamamlayan bu nûr, bedene girdikten sonra Allah'ı özlemiş ve ızdıraba düşmüştür. Bu ızdırabından dolayı miraca yükseltilmiştir. (Meyân 1976: 387) Diğer motiflerin tahlîli içerisinde de bu anlayışa yönelik örnekler verilecektir.

Miraç gecesinde Hz. Muhammed'in yolculuğunun temel amacı Allah'ın huzuruna çıkmaktır. Allah'ın mekândan ve zamandan münezzeh olması olgusu metinlere yansıtılmakla beraber peygamberin Allah'ın huzuruna çıktığı gök katı olarak Arş gösterilmektedir. Peygamberin Allah ile konuştuğunu, birçok sırta vakıf olduğunu hatta O'nu gördüğünü belirten bu bölümler, miraç ile ilgili olarak kaleme alınan metinlerde hacimli bir yer kaplamaktadır. İslâmî gelenekte rû'yet olarak adlandırılan ve miraç gecesinde İslâm medeniyetinde önemli bir tarih kılan söz konusu buluşma öncesinde peygamber; gördükleri karşısında gücü kalmamış, tâkati kesilmiş ve dili tutulmuş bir vaziyette tasvîr edilmektedir. Allah'ın sözlerini anlayamamaktadır, kezâ hitap edilen

lügatın yaratılanların anlayabileceği türden bir dil olmadığı belirtilmektedir. Yukarıdan gelen ve kardan soğuk, şekerden tatlı, erimiş yağdan yumuşak olarak tarif edilen lezzetli bir katrenin ağzına damlaması neticesinde Hz. Muhammed rahatlamış, ilim-irfan sahibi olmuş ve işittiklerini anlamaya başlamıştır. Bu andan itibâren şahit olduğu sırlar onun gözüne güzel görünmeye başlamıştır. (Akar 1980: 417-418, Sır 2013: 2276, Güzelışık 1996: 67, Tural 2011: 517-518, Samsakçı 2010: 110-112) Miraç konulu metinlerde Hz. Muhammed'in yaşadığı belirtilen bu deneyim ile eski Slav dili ile kaleme alınmış olan, Hristiyan literatüründe apokrif kabul edilen ve Enoch II ismiyle bilinen metinde yer alan tasvîrler arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Bu metindeki ifadelerle göre Enoch yani Hz. İdris, altı kat gökyüzünü aştıktan sonra yedinci katta büyük bir nûr ile birlikte baş meleklerin alevden birliklerini, Cherubim ve Seraphim meleklerinin yanı sıra birçok semavî gücü gördüğü zaman korkmuş ve titremeye başlamıştır. Sonrasında ise İdris'e yüce Arşında oturan Rabb'i gösterilmiştir. Gördükleri karşısında ürperen İdris yüz üstü düşmüştür. Cebrail onu tutarak onuncu kat gökyüzüne, Rabb'in huzuruna çıkarır. İdris yere kapanarak secde eder. Rabb'in emri üzerine Mikail, onu yerden kaldırır; Rabbi'nin tatlı yağı ile onu mesheder. O yağ, tatlı çiy gibidir. Kokusu ılıktır ve güneş ışığı gibi parlamaktadır. Rabb'in emriyle baş meleklerden Pravuil, İdris'e birtakım kitaplar ile hızlı yazma kalemini getirir. Pravuil, İdris'e doğa olaylarının nasıl meydana geldiğini, meleklerin sayılarını, zikir biçimlerini, tesbîhleri; kısaca öğrenilmesi gereken her şeyi anlatır. İdris otuz gün, otuz gece bunları yazarak üç yüz altmış altı adet kitap meydana getirir. Daha sonra Rabb onu yanına çağırır ve ona meleklerin dahi bilmediği sırları anlatır. (Platt 2012: 365-366) Miraç metinlerinde Hz. Muhammed'in dördüncü kat gökyüzünde, İdris'i elinde birçok kitapla gördüğüne yönelik tasvîrler de yer almaktadır. (Akar 1980: 404-405) Söz konusu apokrif metin ile miraç hâdisesini konu edinen metinler arasındaki bu benzerlik, İdris'in mesh edilmesinde kullanılan hoş kokulu yağ ile ona öğretilen bilgilere yönelik motiflerin, miraç anlatılarında peygamberi rahatlatan lezzetli katre ile ona verilen sırâ dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. Bu bağlamda İdris Peygambere öğretilen zikir ve tesbîhlerin ise namaz başlığı altında üzerinde durulacak olan elli vakit namaza dönüştürüldüğü söylenebilir. Ayrıca İdris'in göksel yolculuğu öncesinde yatağından Samuil ve Raguil isimli iki melek tarafından alınması ile Rabb'in huzuruna çıkmadan önce ismi geçen meleklerin; "buraya kadar gelmemiz

emredildi" diyerek onu yalnız bırakmaları, Cebrail'in Sidretü'l-Müntehâ denilen yerde Hz. Muhammed'e eşlik etmeyi bırakmasını andırmaktadır. (Platt 2012: 362, 371, 379)

Söz konusu karşılaşma esnasında Allah'ın; beş duyusundan eser kalmayan Hz. Muhammed'in gönül gözünü, yüzündeki gözler gibi görür kıldığı belirtilmektedir.¹¹ (Gürtunca 1977: 204) Peygamberin ağzına damlayan katre nedeniyle rahatlamasından sonra ona, hamd ve senâ etmesi buyrulmuş ve peygamber, Allah ile söyleşmeye başlamıştır. Hz. Muhammed ile Allah arasında geçtiği belirtilen ve bir nevi selamlaşma olarak tanımlanabilecek olan diyalog hakkında "namaz" başlığı altında geniş bilgi verilecektir.

Allah ile Hz. Muhammed arasında gerçekleşen diyalogun daha geniş olarak anlatıldığı metinler de mevcuttur. Bu metinlerde yer alan ibârelere göre Allah, diyalogun devamında Hz. Muhammed'e; semâ ehlinin hangi âmellerin işlenmesini arzu ettiğini sormuştur. İlk anda bu soruyu cevaplayamayan Hz. Muhammed, Allah'ın keremi ile bütün ilimlere vakıf olduktan sonra günahlara kefarete olan âmelleri temenni ettiklerini söylemiştir. Bunlar; soğuk günlerde soğuk su ile abdest alarak vücut azalarını tam yıkamak, cemaatle birlikte namaz kılmak için –mescide- yürüyerek gitmek ve bir namazı kıldıktan sonra öbür namazı beklemektir. Peygamberin bu cevabının ardından Allah, “cennetteki dereceleri yüksek kılan âmel nedir” diye ikinci bir soru sormuştur. Peygamber; misafire ve halka yemek yedirmenin, rastlanan mümine selam vermenin ve gece namazına kalkmanın, cennetteki dereceleri ‘âli kıldığını belirtmiştir. (Ertan 1983: 325-326) Kimi metinlerde söz konusu diyaloga meleklerin de katıldığı görülmektedir. Cebrail'in, Allah'ın huzurunda bulunan Hz. Muhammed'e; kulun azaptan nasıl kurtulacağını sorduğu ifade edilmektedir. Hz. Muhammed; kulun gizli ve açık her işinde Allah'tan korkması ve fakir de olsa zengin de olsa daima doğru hareket etmesiyle azaptan kurtulabileceğini belirtmiştir. Azrail ise insanı felakete götüren amellerin neler olduğunu sormuştur. Hz. Muhammed bu amelleri; cimrilik, nefse uymak ve kendini beğenmek olarak sıralamıştır. Allah'ın peygamberin cevaplarını onaylamasıyla Hz. Muhammed'in, Cebrail ve Azrail'in dört bin yıldır cevaplayamadıkları gerçeği ortaya

¹¹ Söz konusu ibâreler Erzurumlu Mustafa Darîr'in serbest tercüme olarak nitelendirilen "Kitâb-ı Siyer-i Nebî" isimli eserinde yer almaktadır. Çalışma esnasında Mehmet Faruk Gürtunca tarafından günümüz Türkçesine çevrilen yayından yararlanılmıştır ve yapılan alıntılar (Gürtunca 1977) atfı ile belirtilecektir.

çıkardığı belirtilmektedir.¹² (Sönmez 1984: 414) İslâm inancının tasvip veya men ettiği davranış biçimlerinin, rû'yet esnasında gerçekleştiği belirtilen ve kimi zaman içerisinde meleklerin de yer aldığı bir diyalog vasıtası ile vurgulanarak miraç metinlerine dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu davranış biçimlerinin, doğrudan telkîn edilmesi yerine; olağanüstü bir hâdiseyi dile getiren anlatılar içerisinde örnek insan olan peygamberin ağzından zikredildiği görülmektedir. Özellikle sözlü gelenek içerisinde ortaya çıkan efsane, destan ve hikâye vb. gibi türler ile bu türlerin yazıya aktarıldığı metinlerde sık sık rastlanılan bu yöntem ile içinde yaşanılan toplumun sahip olduğu normlar doğrultusunda bireylerden yapılması ve kaçınılması istenilen davranış biçimlerinin olağanüstülük içeren bir anlatı bağlamında belleklerde kalıcı olmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. İnsanlık tarihinde köklü bir geçmişi ve etkin bir işlevi olan bu alışkanlığın miraç hâdisesini konu edinen metinler içerisinde de ortaya çıktığı görülmektedir. Bir yandan peygamberin mucizesini anlatmak amaçlanırken bir yandan da dinin gereklerini telkîn etmek hedeflenmiştir.

Miraç gecesinde rû'yet esnasında beş vakit namazın farz olmasının yanı sıra Bakara Sûresi'nin son iki ayeti olan ve “*Amene'r-resûlu*” ibâresi ile başlayan 2/285 ve 286 numaralı ayetlerin de nâzil olduğu kabulü bulunmaktadır. Bu kabul gereği söz konusu âyetler, metinlerde; içerdikleri Arapça ibârelerin doğrudan serpiştirilmesi yoluyla veya Türkçeleştirilmek sûretiyle Allah ile peygamber arasında gerçekleşen diyaloga dâhil edilmiştir. Bir başka ifade ile söz konusu âyetlerin meâli, ikili bir diyaloga dönüştürülmüştür. On beşinci yüzyıl şairlerinden olan Abdülvâsi Çelebi ile Ârif'in mi'râciyyelerinde yer alan beyitler, bu yöntemle yapılan metin inşâsına güzel bir örnek oluşturmaktadır;

¹² Söz konusu diyalogu ifade eden ibâreler, yanlışlıkla Muhammed bin Muhammed Altıparmak'a isnad edilen “*Delâ'il-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâ'il-i Fütüvvet-i Ahmedî*” isimli eserde yer almaktadır. Adnan Karaismailoğlu, bu eserin; Molla Miskin'e (Muînü'd-din Muhammed Emin Hirevî'ye) ait olan “*Meâricü'n-Nübüvve fî Medâricü'l-Fütüvve*” isimli Farsça eserin Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Bey tarafından yapılmış olan tercümesi olduğunu belirtmiştir. (Bknz: Adnan Karaismailoğlu “Altıparmak Mehmed Efendi” TDV İslâm Ansiklopedisi c: 2, s: 542, 1989) Çalışma esnasında görülen her iki çevirideki olay örgüsü, Karaismailoğlu'nun tespitini destekler niteliktedir. Bununla birlikte karşılaşılan farklı ibâreler ise serbest tercüme anlayışını akıllara getirmektedir. Çalışma süresince Altıparmak çevirisi esas alınmakla birlikte Celâlzâde Mustafa Bey çevirisinde bulunan farklı algılara yönelik bölümler de dile getirilecektir. Bununla birlikte İ. Turgut Ulusoy'un günümüz Türkçesine çevirdiği ve Abidin Sönmez'in yayına hazırladığı metinden yararlanıldığı için yapılan alıntılar (Sönmez 1984) atfı ile ifade edilecektir.

Girü buyurdı anda Kâdir Allâh
Resûl î mân getürdü didi angâh

“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti” (2/285)

Didüm ârî didi kim dahı kimler
Didüm bu cümle mü’minler selimler

Kamu Allâh’a getürdiler î mân
Ki her ne ki melâ’ik bu resûlân

Dahı gökden inen cümle kitâba
Bu peygamberlere olan hitâba

“Müminler de, her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine, peygamberlerinden hiç birisini ayırmayız diye iman ettiler” (2/285)

(Akar 1980: 419-420)

Hız. Muhammed’in âyet ibârelerini içeren bu sözlerine karşılık Allah'ın ona aynı sûre içerisinde yer alan *“...İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah, sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kâdirdir”* meâlindeki 2/284 numaralı âyet ile cevap verdiğini belirten metinler de mevcuttur. (Hacıhaliloğlu 2006: 120) Hız. Muhammed, âyet ibârelerini içeren sözleri ile diyaloga devam etmektedir;

Ki fark itmedük anlardan birin biz
Velîkin ol cehudlar eyledi tîz

Girü buyurdı Allâh kim ne dirler
Bu dem sıdk ile î mân getürdiler

Didüm kâlû semi’nâ ve ata’na
Didi kim râst itmişüz i bînâ

“... duyduk ve itaat ettik” (2/285)

(Akar 1980: 420-421)

Allah’ın Hız. Muhammed’e bir isteğinin olup olmadığını sorması üzerine peygamberin af dilediği belirtilmektedir;

Ne diler isen imdi dilegil sen
Didüm gufrânun isterem bu dem ben

“Ey Rabbimiz! Bağışlamayı dileriz, dönüş ancak sanadır” (2/285)

(Akar 1980: 421)

Allah, peygambere bağışlayacağını müjdelemiştir. Bunun üzerine peygamber sözlerine devam eder:

Didi yarlıgadum iste virülsün
Ne dilersen sana gelsün virülsün

“Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği bir yükü yüklemez. Herkesin kazandığı (sevap) lehine, yüklendiği (suç) aleyhinedir” (2/286)

Didüm yâ Rabbenâ tutma hatâmuz
Dahı nesne nemüz kim yok rızâmuz

“Ey Rabbimiz! Unuttuk yahut yanıldysak bizi tutup sorguya çekme” (2/286)

(Akar 1980: 421-422)

Allah, dilediklerini peygambere vereceğini müjdeledikten sonra ona yeniden istemesini buyurmuştur. Peygamberin isteyecekleri ona verilecektir. Bunun üzerine peygamberin sözlerine devam ettiği belirtilmektedir;

Didi kim istediğün senün olsun
Dahı iste sana gelsün virülsün

Didi kim virmegil bize meşakkat
Ki götürmeye anı bu ümmet

Nitekim bizden ilerüye vardun
Olara ulu kulluklar buyurdun

“Ey Rabbimiz! Bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme” (2/286)

(Akar 1980: 422)

Allah'ın, peygamberin bu son isteğine "haremnâ 'aleyhim tayyibât" ibârelerinin yer aldığı *“... önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara (Yahudilere) haram kıldık...”* meâlindeki, 4/160 numaralı âyet ile cevap verdiği belirten metinler de mevcuttur;

Anlarun gibi bize yükletmegil
Dilegüm budur didüm uş yâ celîl

Ya'ni bir zulm itse ol ümmete Çalab
Bil haram idermiş anlara Rab

Hoş yemekleri kim kût-u hayât
Didi haremnâ 'aleyhim tayyibât

(Hacıhaliloğlu 2006: 123)

2/286 numaralı âyette belirtilen geçmiş ümmetlere yüklenen ağır ameller olarak; elli vakit namaz kılmak, mallarının dörtte birini zekât vermek, elbiseye necâset bulaşınca elbisenin o bölümünü kesmek ve işlenen günahların bedelini hemen ödemek gibi ağır yükümlülükler sıralanmıştır. Ayrıca önceki ümmetler; teyemmüm abdesti alamamış, mescitten başka bir yerde namaz kılamamış, kurban etinden yiyememiş ve oruç tuttıkları zaman yatsı vakti haricinde yemek yiyememiş ve işlenen hayırlı bir iş karşılık olarak sadece bir sevap alabilmişlerdir. Geceleyin işlenen bir günah, gündüz vaktinde sahibinin kapısına yazılarak teşhir edilmiştir. Bu zorluklar Cenab-ı Hakk'ın rahmetine ve ikramına binaen miraç gecesinde kaldırılacaktır. (Özdemir 1986: 97, Ertan 1983: 327-328) Allah, peygambere istemeye devam etmesini buyurmuştur. Bunun üzerine peygamberin sözlerine devam ettiği belirtilmektedir;

Buyurdı ol dahı var eyle olsun
Dahı dilek dile sana virülsün

Didüm ya Rabbenâ bize yük urma
Şuna kim gücümüz yok(dur) buyurma

“Ey Rabbimiz! Bize gücümüziün yetmeyeceği yükü de yükleme” (2/286)

Didüm ‘afv eyle suçumuz Kerîmâ
Bizi yarlığa nusret vir Rahîmâ

Müsülmanlığı sen eyle muzaffer
Bu küffâr üstine iy Kâdir Ekber

“Ve bizi af ve mağfiret et ve bize rahmet et. Sen bizim Mevlâ’mızsn. Artık kâfirler kavmine karşı bize yardım et” (2/286)

(Akar 1980: 422-423)

Allah'ın, Hz. Muhammed'in kâfirlere karşı yardım dilediği bu sözleri; 8/65 numaralı âyet içerisinde yer alan *“Ey peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener. Sizden yüz kişi olursa, bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur”* ibâreleri ile yanıtladığını belirten mensûr ve manzûm metinler de mevcuttur; (Gürtunca 1977: 208)

Ol çeleb didi kabul etdim dahı
İstegil virem anı tâ iy sahi

Va‘fu ‘anna didi ol demde resul
Hem dahı vagfir lenâ ol bâ-usûl

Dahı ver hamnâ didi ol dem o şâh
Ente Mevlânâ ve fensurnâ o mâh

Kâfir üzre bizi gâlib kıl didi
Hakk katında bu du'âyı eyledi

Didi Hakk kim yâ Muhammed in yekûn
Ya'ni sizden olsa 'ısrûn sâbirûn

İki yüz kâfire gâlib eyleyem
Sizden on sabr ideni iy muhterem

Ger yüz olur ise sabr iden yakın
Gâlib idem binden anı iy güzün

(Hacıhaliloğlu 2006: 124)

Şeyyad Hamza'ya ait aşağıdaki beyitlerde ise yukarıdaki örneklerde takip edilen üslup bağlamında 5/72 numaralı âyette yer alan “...*Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zâlimlerin yardımcıları da olmayacaktır*” ibârelerinin Türkçeleştirilmek sûretiyle Allah'ın rü'yet esnasındaki sözlerine eklendiği görülmektedir. Allah'ın şirk haricindeki günahları bağışlayacağına vurgu yapılmaktadır;

Her kişi kim ol şerik vardur bana
Ebed uçmağa harâm itdüm ana

Câvîdânı tamuda kalısar ol
Yokdur anda çıkmağa hiç ana yol

(Güzelişik 1996: 69)

Hiz. Muhammed'in rü'yet esnasında Allah'a; “zayıf ümmetimi bu geceki nimetin dışında bırakır mısın” diye sorduğu da belirtilmektedir. Allah, peygamberin bu sorusunu; “*De ki; ey kendi aleyhlerine olarak günahı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin...*” ibârelerinin yer aldığı 39/53 numaralı âyet ile cevaplandırmıştır. (Sönmez 1984: 409-410) Aynı âyetin ümmeti için af dilediği sırada peygamber tarafından zikredildiğini belirten metinler de mevcuttur. (Harmancı 2003: 257)

Miraç gecesinde beş vakit namazın farz olması ve Bakara Sûresi'nin son iki âyetinin inmesi inancına ek olarak Hiz. Muhammed'e şefâatkârlık vasfının verilmesi kabulü de

sık sık metinlerde yer almaktadır. Allah'ın, miraç gecesinde peygambere; “armağan olarak ne getirdin” diye sorduğu belirtilmektedir. Peygamber; bir avucunda eksik ibâdetini diğerinde ise günahlarını getirdiğini dile getirdikten sonra Allah’tan rahmet istemiştir. Allah, rahmetiyle ümmetinin ibâdet eksikliğini ve günahlarını bağışlar. Allah'ın, “...İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar tartışırken de sen yanlarında değildin” hitabından sonra peygambere; “eğer sen orda olsaydın (kalem) sana verirdim” dediği belirtilmektedir. Allah'ın ilk hitabı içerisinde yer alan ibâreler, 3/44 numaralı âyette yer almaktadır. Kıyâmet günü geldiğinde âyette zikredilen insanlar misali; cehennem, zebaniler, Mâlik ve Şeytan peygamberin asi ümmeti için çekişecektir. O zaman Allah, -Meryem mevzusunda kura için kullanılan kalem gibi- şefâat kalemini ümmetim diyen peygambere verecektir. (Hacıhaliloğlu 2006: 112-114) Kimi metinlerde ise söz konusu kura hâdisesi, kıyâmet günü peygamberler arasında geçecek şekilde tasvîr edilmiştir ve sonrasında Allah, Hz. Muhammed’in şefâat kaleminin hepsinden üstün geleceğini müjdelemiştir. (Sönmez 1984: 417) Bu son bölüm içerisinde, Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Muhammed’den asırlarca önce yaşandığı belirtilen bir olayın; miraç gecesini vesilesi ile peygamberin çağına, kıyâmet vesilesi ile de eskatolojik zaman dilimine taşınarak zaman mefhumunun ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Eliade, zamanın ılgısı ile meydana gelen tarih karşıtı eğilimi, mitsel düşüncenin hâkim olduğu arkaik zihniyet yapısının önemli bir özelliği olarak göstermektedir. (Eliade 1994: 88) Arkaik düşünce sisteminde tarih söz konusu olduğunda kesin, yani belirlenmiş bir zaman dilimi yer almamaktadır ve tarihi, mitler temsil etmektedir. İnsanoğlunun bu eski davranış kalıbına yönelik alışkanlıkların kalıntıları, miraç metinlerinde de kendisini hissettirmektedir.

Yukarıda zikredilen âyetlere ek olarak Hz. Muhammed’in rü’yet esnasında kendisini önceki peygamberlerle mukâyese ettiği bölümde de muhtelif âyetlerde yer alan ibârelerin Allah’ın cevabı olarak diyaloga eklendiği görülmektedir;

Düşmandan aldığınız ganimet mallarını sana ve ümmetine helal eyledim, kullanın. *"Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin..."* (8/69)

Seninle düşmanın arasında bir aylık yol varken, o düşmanların kalbine korku salmak sureti ile sana yardım eyledim. *"...Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım..."* (8/12)

Senin sineni yardım, senden günahı giderdim. *"Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?"* (94/1)

(Ertan 1983: 329)

Senden peygamberliğin ağır yükünü hafifletip kaldırmadık mı? Öyle ki o yük sırtını çatırdatıp bük müştü. *"Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?"* (94/2-3)

(Özdemir 1986: 103)

Senin zikrini yükselttim; ben nerede anılsam, sen de benimle beraber anılırsın. *"Ve senin şanını yüceltmedik mi?"* (94/4)

Seni yetim bulup korudum ve terbiye etmedim mi? *"O seni yetim bulup barındırmadı mı?"* (93/6)

Sen yolu kaybettiğinde, sana yolu buldurmadım mı? *"Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?"* (93/7)

Seni muhtaç bulduğumda zengin etmedim mi? *"Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?"* (93/8)

Sana Kevser havzını verdim. *"Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler (Kevser) verdik"* (108/1)

(Ertan 1983: 330)

Hız. Muhammed'in bu cevaplar üzerine Rabbi'nden utandığı ve başını eğdiği belirtilmektedir. (Özdemir 1986: 104) Zikredilen 94/1 ve 2 numaralı âyetlerin şakk-ı sadr hâdisesine işaret ettiği düşünülebilir. Bunun yanı sıra metinlerde açık bir ifade bulunmamakla birlikte söz konusu âyetler, 20/25 ve 26 numaralı âyetlerde yer alan ibâreleri hatırlatmaktadır. Bu âyetler, Hız. Mûsâ'nın Tûr-ı Sinâ'da dile getirdiği *"Rabbim benim göğsümü yar, dedi. Ve bana işimi kolaylaştırdı"* sözlerini içermektedir. Hız. Mûsâ başlığı altında görüleceği gibi miraç konulu metinlerde Hız. Muhammed ile Mûsâ Peygamber arasında mukâyese yapılan birçok bölüm mevcuttur.

Muhtelif Kur'ân âyetleri ile inşâ edilen yukarıdaki diyaloglara ek olarak Allah rû'yet esnasında kendisine iman edenleri rızıklandıracağını, hacca gitmek ve zekât vermek şartıyla onların mallarını arttıracacağını; aç doyurup çıplakları giydiren insanlara sahip çıkacağını belirtmiştir. Peygamberin sünnetini terk etmeyenlere, beş vakit namazını kılanlara, kendisini tesbîh ve zikredenlere, salâvât getirenlere cenneti müjdelemiştir. Allah, Hız. Muhammed'in şefâat edeceği kimseleri cehennem azabından uzak tutacaktır. "Şefî'" sıfatını kuşanan Hız. Muhammed'in ümmetinin günahlarını dile getirmesi

üzerine Allah, kendisinin Settâr olduğunu belirtmiştir. Ümmetinin ayıplarını yüzlerine vurmuyacak ve onların günahlarını örtecektir. (Develi 1998: 164-165, Çimen 2010: 87-92)

Fazlum-ile yarlıgayam cümlesin
Suçlu suçsuz kim durur bilemesin

Ümmetün günâhların ben bilürem
Görürem ‘aybını pinhân kıluram

Ol günâhı sen eger bile-y-idün
Sanmagıl kim şefâ‘at kıla-y-ıdun

Setr iderem ben Settârem buları
Senün olsun ümmetin suçluları

(Çimen 2010: 90)

Birbirine fâş itmeyem işlerin
Sana dahı bildürmeyem suçların

Ger ümmetün günâhın bile-y-idün
Sanma ki sen Şefâ‘at kıla-y-ıdun

Ben settâram cümlesin setr eyleyem
Rahmetümle ümmetüni toylayam

(Develi 1998: 165)

Allah’ın “Settâr” sıfatına vurgu yapan muhtelif Kur’ân âyetlerindeki “*inanananların günahlarının örtülmesine*” dair ibârelerin, Allah ile Hz. Muhammed arasında miraç gecesinde gerçekleştiğine inanılan diyalog içerisinde dolaylı olarak da olsa kendisine yer bulduğu söylenebilir.¹³

Kimi metinlerde Allah’ın, beş sebep ile Hz. Muhammed’e ümmetini şikâyet ettiği de belirtilmektedir. Bunların ilki; Allah’ın kimseyi, ertesi günün ibâdeti ile mükellef kılmamış olmasına rağmen kullarının, o günkü rızkın hesabını önceden görmesidir. İkincisi ve üçüncüsü kulların rızkını kendisinin vermesine rağmen onların gidip başkasına kulluk etmeleri ve şükretmeleridir. Dördüncüsü, kullarına izzet bağışlamasına rağmen onların bu izzeti başkasından bilmesidir. Ve sonuncusu, cehennemi kâfirler için yaratmış olmasına rağmen ümmetinden oraya girmeye çalışan kulların olmasıdır. (Hacıhaliloğlu 2006: 125-126, Çelebioğlu 1996: 148, Aksu 2009: 93-94) Metinlerde;

¹³ Söz konusu ibâreler; 8/29, 47/2, 48/5, 64/9, 65/5, 66/8 numaralı âyetlerde yer almaktadır

Hız. Muhammed'in, Allah katında üstün tutulan eylemleri sorduğunu belirten ibâreler de mevcuttur. Allah, bu eylemlerin sabır ve tevekkül olduğunu belirttikten sonra peygambere dünyadan yüz çevirip zâhid olmasını emretmiştir. Peygamber, nasıl zâhid olabileceğini sorduğu zaman, bunun; yeme, içme ve giyinmeyi azaltmak ve her daim Allah'ı zikredip halvete girmekle mümkün olduğunu öğrenir. Bu bağlamda peygamberin gecesini gündüz, gündüzünü ise gece etmesi gerekmektedir. Öte yandan Allah, kullarında dört güzel huyu aramaktadır. Bunlar; kalbini kin ve hileden uzak tutmak, oruçla halvete girmek, dünya işini üstün tutmamaktır. Dünyayı sevmeyip, fakirlere dost olan kullar cennette ağırlanacaktır. Fakirler terimi ile aza sabredip az uyuyan, halini söylemeyen, yalandan uzak duran, dargınlık etmeyen kimseler kastedilmektedir. Nefs-i emmâresine kul olan dünya ehlinden uzak durmak ve nefsi ile cihat eden ahiret ehli arasında olmak gerekmektedir. Allah; övünmekten uzak durarak mal mülk edinmeyen, cenneti istemeyip cehennemden korkmayan, yarattıklarına bakarak kendisini isteyen zâhidlere hesap sormayacağını ve onlara dört kapı açacağını müjdelemiştir. Kapının birisinden Allah'ın hediyelerini göreceklerdir. İkincisinden kendisini göreceklerdir. Diğer bir kapıdan cehennemde yananları görecek ve şükredeceklerdir. Sonuncu kapıdan ise hûrîler gelecektir. Allah, Hız. Muhammed'in sorusu üzerine zâhid kimselerin nasıl yaşamaları gerektiğini açıklamaya başlar. Zâhid kimselerin evim ve malım elden gidecek gibi dünyevi endişelerin yanı sıra cehennem korkusu ve cennete girmek gibi ahiret yaşamıyla ilgili endişeleri de bulunmamaktadır. Zâhid kimselerde yedi güzel huy bulunmaktadır. Bunların ilki vera'dır ki haramdan uzak durmak manasına gelir. İkincisi ise faydasız ve boş sözler söylemeyip susmasını bilmesidir. Üçüncü olarak zâhid kimseler, gönül sıkıntısından korkmayıp Allah korkusu ile ağlarlar. Dördüncü güzel huyları ise gizli ve aşikâr işleri fark etmeksizin Allah'tan haya edip utanmalarıdır. Beşinci olarak bu kimseler az yiyip eski giysiler giyinirler. Altıncı ve yedinci güzel huyları ise dünyaya hışmetmeleri ve Allah dostlarını sevmeleridir. (Çelebioğlu 1996: 151-158, Kaya 2014: 698-705) İslâmî geleneğin tasvip etmediği davranış biçimleri ile zâhidâne yaşam tarzı için gerekli olan eylemlerin, Allah ile peygamber arasında gerçekleştiği belirtilen söyleşide dile getirilmek sûretiyle metinlere dâhil edilerek telkîn edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Metinlerde Hz. Muhammed'in ümmetinin üçte birinin, miraç gecesinde bağışlandığı; kalan üçte ikisinin ise kıyâmet gününde bağışlanacağı da belirtilmektedir. (Meyân 1976: 425-426) Ayrıca Hz. Muhammed'in isteği üzerine daha önce inkârcı kavimlere uygulanan hasf ve mesh, yani yere batırarak helâk etme ve sûret değiştirme cezalarının da Allah tarafından kaldırıldığı belirtilmektedir. Bu cezalar İslâm ümmetine uygulanmayacaktır. (Özdemir 1986: 99, Meyân 1976: 426-427)

Hz. Muhammed'in rü'yet esnasında Allah ile doksan bin kelim ettiğine dair yaygın bir kanaat de mevcuttur. Allah'ın, Hz. Muhammed'e; doksan bin sözden otuz binini âlimlere otuz binini de âriflere iletmesini emrettiği belirtilmektedir. Kalan otuz bin söz ise Allah ile Hz. Muhammed arasında sır olarak kalacaktır. (Sır 2013: 2276) Doksan bin kelamın otuz bininin havâsa, otuz bininin avâma söyleneceğini ifade eden varyant metinler de bulunmaktadır. (Uluscu 2013: 69) İlk otuz bin sözün 'ilm-i şerîat, ikinci otuz binin 'ilm-i tarîkat, sır olan son otuz binin ise 'ilm-i hakikat olduğunu belirten ibâreler de görülmektedir. (Aksu 2009: 91)

İnsanlık tarihinde yazının icadına kadar edinilen tarihi birikim ve tecrübenin, sözlü ortam kaynak ve kanalları tarafından muhafaza edilip aktarıldığı bilinmektedir. Yazının icadının ardından ilerleyen tarihsel süreç içerisinde sözlü ve yazılı ortam birbirinin içine girerek devam ederken bu ortam birlikteliği, yeni kaynaklar ve terkiplerin oluşmasına katkı sağlamıştır. (Ersoy 2001: 21) Assmann, yazının insanlık tarihinde yerini alıp sağlamlaştırmasından sonra oluşan kanonik metinlerin değiştirilemeyeceğine vurgu yapmakla birlikte insanların dünyasının sürekli değişim içinde bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda değişebilen gerçeklik ile kesinleştirilmiş metin arasında sadece yorum yolu ile aşılabilecek bir uzaklık bulunmaktadır. Böylece yorum, kültürel bağdaşıklığın ve kimliğin merkez ilkesi haline gelmektedir. (Assman 2001: 93-97) Bu iki tespit doğrultusunda ayrıntıları yukarıda anlatılmaya çalışılan rü'yet bölümü özelinde ve miraç anlatıları genelinde ortaya çıkan tablo şu şekilde tahlil edilebilir. Özellikle sözlü gelenek vasıtası ile hıfzedilmiş olan birtakım eski din ve inanç sistemlerine ait motifler ile anlatılar, coğrafi ve kültürel anlamda çok kısa sürede genişleme imkânı bulan İslâm medeniyeti içerisinde eritilmiş ve Assmann'ın deyimi ile "kanonik" bir metin olan Kur'ân âyetlerinin farklı yorumlanması vasıtasıyla

İslâmîleştirilmiştir. Miraç hâdisesinden bağımsız olarak muhtelif konularda bilgi vermek için indirilen birçok âyetin metin inşâsında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca İslâmi gelenekte kanonik olarak kabul edilen hadîs külliyyatı içerisinde mevcut olduğu belirtilen İsrâiliyyât unsurları da diğer bir problematiği oluşturmaktadır. Bu bağlamda kaleme alınan eserler, çeviri ve şerh yolu ile Türkiye kültür sahasına girmiş ve oluşturulan edebî nitelikli eserlerle birlikte söz konusu hâdisi ile ilgili birçok ayrıntı ve varyantı içeren anlatılar halkın belleğindeki yerini almıştır. Günümüzde edebî olarak değerlendirilen mi'râciyye ya da mi'râc-nâme türü eserlerin, miraç kandillerinde mirachânlar vasıtası ile halka ulaştığı görülmektedir. Çalışma esnasında yararlanılan metinlerden birinin sahibi olan şair Abdülbâki Ârif, kendi mal varlığından şeker, şerbet, öd ve anber vakfederek her yıl miraç gecesinde Ebû Eyyûb Ensârî Türbesine davet ettiği ulema, meşayih, eşraf ve ayân huzurunda kaleme almış olduğu mi'râciyyenin bir bölümünün okunmasını sağlamıştır. (Çapan 2005: 406-407) Osmanlı Padişahı II. Selim döneminde (1566-1574) Müslümanlarca mübârek sayılıp kutlanan Mevlid ve Regaib gecelerinde camiler aydınlatılıp minarelerde kandiller yakılmaya başlandığı için sonraki dönemlerde söz konusu iki gecenin yanı sıra Berat, Kadir ve Miraç geceleri de kandil olarak adlandırılmıştır. Miraç kandili, Kocamustafa Paşa Dergahı Şeyhi olan Necmeddin Hasan Efendi tarafından padişah fermanı ile 1577 yılında gelenek haline getirilmiştir ve bu gelenek günümüze kadar ulaşmıştır. (Akar 1980: 102) Akar, İstanbul'da bulunan Kazasker Mehmet Süeda Vakfı, Rıfat Mehmet Paşa Vakfı ile Şeyh İsmail Gavsî Efendi Vakıflarının da mi'râciyye vakıfları olduğunu, buna ek olarak Sultan Reşad'ın 1916 yılında Yenikapı Mevlevihanesi'nde mi'râciyye okutmak için vakıfta bulunduğunu da belirtmiştir.¹⁴ Miraç kandilinin ilk Cuma'sında ülke genelindeki camilerde, hutbede miraç hâdisesi ve o gece verildiğine inanılan hediyelerin dile getirildiği görülmektedir. (Akar 1980: 105-106) Bu tür uygulamalar eskisi kadar uygulanmamakla birlikte, her yıl tekrarlanan miraç kandili vesilesiyle belleklerdeki mevcut algı, yeni kuşaklara aktarılmaktadır. Miraç kandillerinde, yatsı namazından sonra her rekatında Fâtiha ve İhlâs Sûreleri okunan on iki rekatlık özel bir namaz kılındığı belirtilmektedir. (Hançerlioğlu 2000: 343) Nazillili Muhammed Hakkı'nın kaleme aldığı "Hazinetü'l-Esrar" isimli eserde, on iki rekatlık namazın yanı sıra sabaha

¹⁴ Söz konusu geleneğin yaşatılmasında ve aktarılmasında önemli bir işlevi bulunan 19. ve 20. yüzyıl miraçhanları için bkz: Metin Akar "Mi'râchânlarımız" *Türk Kültürü Aylık Dergisi*, sayı: 278, sayfa: 374-379, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Haziran 1986

oruçlu olarak ulaşılmasına yönelik ifadeler de bulunmaktadır. (Özer 1995: 128) Miraç gecesinde gerçekleştirilecek on iki rekatlık namaz ile oruca yönelik bu kabulün, 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Celvetî Tarikatının piri Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Sultan Ahmed Han'a yazdığı belirtilen mektupta da yer aldığı görülmektedir;

"Receb-i şerîfin 27. gecesi mi'râc-ı Muhammedî ile'l-makâmi'l-Mahmûdî'l-ahadîdir. Ta'zîm ve tefhîm lâzımdır. Harâmeyn ehli kemâl mertebede ri'âyet ederler. "O gece ibâdet, yüz senelik ibâdet yerinedir" diye hadîs-i şerîf vardır. O gece bir kimse on iki rek'at namâz kılsa, her iki rek'atde bir ku'ûd ve teşehhüd edip hamîde ve ve mecîde varıp selâm vermeksizin kalkarak sübhâneke ve e'ûzu besmele ve Fâtiha ve sûre kırâ'at edip nihâyet on ikinci rek'atde selâm verirse ba'dehû yüz kerre "subhâne'llâhi ve'l-hamdu li'llâhi velâ ilâhe illa'llâhu va'llâhu ekber velâ havle velâ kuvvete illâ bi'llâhi'l-'azîm" deyip yüz def'a da estâğfirullâh dedikten sonra salavât-ı şerîfe getirse ve ertesi günü sâ'im olsa ne hâceti varsa revâ ola. Meğer murâdî ma'siyyet ola revâ olmaya, hadîs-i şerîf vardır." (Tatçı 2006: 440)

Mübârek gün ve gecelerde yapılması gereken ibâdetleri anlatmak için yakın tarihlerde ve günümüzde kaleme alınan birçok yayın içerisinde de söz konusu kabulü görmek mümkündür. Birtakım hadîslere atıfta bulunularak miraç kandilinin olduğu gün tutulacak orucun altmış aylık sevabının bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca kandil gecesinde kılınması gereken on iki rekatlık namaza ek olarak ertesi gün öğle ve ikinci vakti arasında kılınacak olan dört rekatlık namazın faydalarından da söz edilmektedir. (Güzel 2014: 144-145, Sâlihoğlu 2014: 134-135) 29 Temmuz 2008 tarihli Anadolu'da Vakit Gazetesinin Miraç Kandili Özel Eki'nin 5. sayfasında; söz konusu dört rekatlık namazın birinci rekatında, Fâtiha'nın ardından Felâk Sûresi'nin; ikinci rekattan sonra Nâs Sûresi'nin, üçüncü rekattan sonra üç defa Kadr Sûresinin ve dördüncü rekatın ardından elli defa İhlâs Sûresi'nin okunmasının gerektiği belirtilmiştir. Çalışma esnasında taranan eski tarihli metinlerde karşılaşılmamakla birlikte yakın tarihte kaleme alınan miraç konulu metinlerde, miraç gecesinde inen on iki emire yönelik bir kabulün olduğu da görülmektedir. Yapılan atıflardan söz konusu on iki emirin İsrâ Sûresi'nin 22. ve 37. âyetleri arasında yer alan ve "Allah'tan başka ilâh edinmemeyi, anne ve babaya iyilik etmeyi; akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını vermeyi, israftan ve cimrilikten kaçınmayı, fakirlik korkusuyla çocukları öldürmemeyi, zinadan uzak durmayı, haksız yere cana kıymamayı, yetim malına el sürmemeyi, verilen ahdi yerine getirmeyi, ölçüm ve tartıyı doğru yapmayı, bilinmeyen bir şeyin ardına düşmemeyi, böbürlenmemeyi" ifade eden ibârelerden olduğu görülmektedir. (Yüksel 2007: 73-

102, A. Kara 2013: 183-184) 2013 yılında kandil gecesinin denk geldiği 5 Haziran tarihli Zaman Gazetesi'nin 28. sayfasında yer alan haberde de; İsrâ Sûresi'nin söz konusu âyetlerinde yer alan 12 İslâm prensibi, miraç gecesinin manevi hediyeleri arasında zikredilmektedir.

Miraç hâdisesine yönelik genel kabullerin nesillerden nesillere aktarılarak belleklerde kalıcı olmasında miraç kandili kadar belki de sık sık tekrar edilmesi nedeniyle ondan daha fazla tesiri olan bir diğer etkinlik ise mevlid merâsimleridir. Hz. Muhammed sevgisinin bir göstergesi olarak yüzyıllardır icra edilen mevlid merâsimleri, dinî folklor uygulamalarının en önemli sözlü ortamlarından birisini oluşturmaktadır. Süleyman Çelebi tarafından 15. yüzyılın başlarında kaleme alınan "Vesîletü'n-Necât" bir yazılı kültür ürünü olmakla birlikte metin, sözlü kültür ortamlarında yaşatılmakta ve öğretisi mevlid merâsimleri içerisinde aktarılmaktadır. (Akarpınar 1999: 299) Türkiye kültür sahasında ihyâ geceleri, doğum ve çocuğa ad verme, sünnet, okula başlama, askere uğurlama ve asker karşılama, hacca uğurlama, hacı karşılama, ölüm ve ölüm yıldönümleri, adak, yağmur duası, dinî veya sosyal işlevli kurumların açılışı gibi nedenlerle mevlid kırâatleri icra edilmektedir. Son zamanlarda sık rastlanılan dikkat çekici bir uygulama olarak, evlilik nedeni ile gerçekleştirilen düğün törenlerinde müzikli eğlenceyi uygun görmeyen çevreler arasında yaygınlaşan bir âdet gereği, yemek davetinin verildiği mekânlarda mevlid okutulduğu da gözlemlenmektedir. (Akarpınar 1999: 247) Geleneğin yerleşik olduğu Müslüman Türkler arasında ibâdet ile eşdeğer tutulan mevlid merâsimlerinin; dinî, ahlâkî ve toplumsal eğitimin yanı sıra kültürel sürekliliğin korunması ve sürdürülmesi gibi birçok işlevi bulunmaktadır. (Akarpınar 1999: 280) Günümüzün önemli mevlidhânlarından İsmail Coşar, mevlid merâsimlerini şu şekilde değerlendirmektedir;

"Mevlid, kalemle ve kelimelerle anlatılamayacak bir manevî haldir. Mevlid merâsimleri, din kardeşlerinin üzüntülerini, kederlerini ve sevinçlerini Hz. Muhammed'i öven güzel sesle okunan şiirlerle andıkları günlerdir. Mevlidin her kelimesi, bir âyete dayanır. Mevlid, peygamber aşkını, sevgisini büyümek ve Allah'a itaat ve bağlılığı pekiştirmektir. Mevlid şiirsel bir dille yazılmıştır; ancak ona şiir demek, sözü eksik bırakmaktır. Mevlid şiiri, cemaatin katıldığı mevlid merâsimlerinde anlam kazanır... Mevlid, Müslüman Türk halkının yediden yetmişe teselli kaynağıdır. Dünyaya çocuk getirir, onu mevlidle kutlar; bir ölüm hâdisesi olur, onu âhirete mevlidle uğurlar. Yavrusunu askere mevlidle gönderir ve mevlidle karşılar. Mevlid, Müslüman Türk milletinin gönlüne yerleşmiş olan bir medh-i nebî'dir." (Akarpınar 1999: 246-247)

Sözlü kültür ortamında mevlid kırâati, yüzyıllardır süregelen mevlid okuma geleneğine, hâfız ya da mevlidhânın bilgi, beceri ve deneyimine; cemaatin sosyo-kültürel birikimine ve katılımına; hâfız ya da mevlidhân ile cemaat arasında kurulan iletişim ve merâsime ayrılan zamana bağlı olarak gerçekleşmektedir. Hâfız ya da mevlidhân, bahir başında bahrin besmelesi yerine kullanılan elkâb-ı şerîfeyi okur. Tevhîd, velâdet ve miraç bahirlerinin başında bulunan elkâb-ı şerîfe, bahrin konusu hakkında bilgi veren ve Hz. Muhammed'i öven cümlelerden oluşmaktadır. Miraç bahrinde elkâb-ı şerîfe olarak; "Şefî'u'l-usât fî leyleti'l-mi'râc, şefî'ü'l-usât fî yevmi'l-arâsat, hazret-i fahr-i âlem Muhammed Mustafâ râ salâvât, sâhibü'l-hülleti ve'ttâc, ve râkibü'l Burak-ı fî leyleti'l-mi'râc, hazret-i Ahmed-i Mahmûd-u Muhammed Mustafâ râ salâvât" cümleleri makamla ve dolgun bir sesle aktarılır. Bahirler, Vesiletü'n-Necât'ın yazma nüshalarındaki düzene uyularak okunmakla birlikte; beyit sayısı ortamın özelliklerine değişmektedir. Sözlü kültür ortamında bahirler kısaltmakta, cemaatin rahatlıkla anlayabileceği beyitler seçilmektedir. Anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde bahrin başından, ortasından ve sonundan seçilen onar ya da on beşer beyitlik kısımlar birbirine eklenerek bahir tamamlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinde uyulması gereken kurallar, mevlid kırâatinde geçerli değildir. Bu nedenle hâfız ya da mevlidhânların, eklemeler, çıkarmalar ve atlamalarla sözlü kültür ortamı içerisinde mevlid metnini yeniden kurmalarının bir sakıncası bulunmamaktadır. (Akarpınar 1999: 237-238) Diğer bahirlerden farklı olarak "Hüzzâm" ve "Segâh" makamları ile okunan miraç bahri, diğer bahirlerde de olduğu gibi tevşîh ile pekiştirilmektedir. Tevşîh, mevlid kırâatleri esnasında bahir aralarını süslemek, ses ve ahenk katmak için okunan; Allah'ın tekliğini, gücünü, yaratıcılığını dile getirilen ve Hz. Muhammed'i öven Türkçe, Arapça ya da Farsça güfteli şiirlere verilen isimdir. Tevşîh örnekleri arasında en yaygın olanı ilâhîlerdir. Mevlid merâsimlerinde okunan ilâhîler, bahir konusuna göre seçilmektedir. Tevhîd, velâdet, miraç ve münacaât bahirlerinin öncesinde ve sonrasında aynı konuda ilâhî okumak, anlam bütünlüğünün sağlanması ve coşku oluşturma için gerekli görülmektedir. (Akarpınar 1999: 266-267) Miraç bahrinin öncesinde ya da sonrasında okunan bu ilâhîlerin sözlerinde Hz. Muhammed'in şefâatçiliğine vurgu yapıldığı görülmektedir;

Ümm-i arz Mekke'de doğdu ol Habîb-i Medenî
Şân-ı levlâk oldu âlemlere rahmet bedeni

Afvederdi o mübârek kendini inciteni
Girmedir kalbine asla hubb-i dünyây-i denî

Afveder Hazret Mevlâ ona imân edeni
Yakamaz nâr-ı cehennem şer'î üzre gideni

Şeb-i miraçta Hakk'tan diledi ümmetini
Nefsî nefsi günü herkes görecektir himmetini

Eyyühennâs o şefî'in bilelim kıymetini
Emri üzre biz de icrâ edelim sünnetini

Afveder Hazret-i Mevlâ ona imân edeni
Yakamaz nâr-ı cehennem şer'î üzre gideni

(Akarpınar 1999: 384)

Bu âlem buldu nûrunla bidâyet yâ Resûllah
Yine sende bulur âlem nihâyet yâ Resûlullah

Sana ta'zîm için gönderdi Cibrîl-i Emîn'i
Seni dergâhına Hakk etti davet yâ Resûlullah

Şeb-i mi'râc husûsî bir tecellîdir sana yoksa
Bütün ânın senin mi'râc-ı izzet yâ Resûlullah

Seni gören görür Hakk'ı ki sen mir'at-ı Rahmân'sın
Cemâl-i zâtını görmek ne devlet yâ Resûlullah

Senin hâk-i ıtnakın tafâhur eyler eflâke
Harîmi hazretindir arz-ı cennet yâ Resûlullah

Günahkârım huzurunda beni afv eyle sultânım
Ki sensin âlemine çünkü rahmet yâ Resûlullah

Der-i devlet maâbında boyun bükmüş niyâz eyler
Kulun Hazmî diler senden şefâ'at yâ Resûlullah

(Akarpınar 1999: 384)

Miraç kandillleri münâsebetiyle de yurt genelindeki camilerde mevlid merâsimlerinin gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Bu merâsimler, ulusal televizyonların yaptığı naklen yayınlar vasıtasıyla Türkiye genelindeki televizyon izleyicilerine de ulaştırılmaktadır. Mevlid kırâati sona erdikten sonra mevlid duası yapılmaktadır. 16 Kasım 1998 tarihinde miraç gecesi münâsebetiyle Batman Şevket Başak Camii'nde yapılan ve TRT 1 ile TRT-İNT kanalları tarafından naklen yayımlanan Mevlid-i Şerîf sonunda Karşıyaka Camisi İmamı olan Âdem Uran tarafından yapılan mevlid duası içerisinde dinsel değerlerin yanı sıra millî değerlerin de dile getirildiği görülmektedir;

"Ey şu anda miracını kutladığımız yüce peygamber; elimizden tut, rûhaniyetinle yurdumuza, dünyaya ve insanlığa yeniden gel. Seni bekliyoruz. Rahmet yüklü bulutların okşayıcı esintisiyle gel. Gönlünü Allah'a, elini ümmetine ver. Ay doğar gibi gel. Gün doğar gibi gel. Cibrîl'in kanadında miraçtan döner gibi gel. Yâ Resûlullah bekliyoruz ne zamandır..."

Ey Allah'ın Resûlu; miracın kutlu olsun. Başka peygamberler bu menzile eremedi. Rabb'in aşk misafiri sensin yâ Resûlullah. Bu mübarek gün ve gecelerde sen de bizim şehitler yurdu güzel vatanımıza, evimize misafir ol. Gönlümüz ve kapımız sana açıktır yâ Resûlullah. Canımızın cananı, gönlümüzün sultanı, iki cihan güneşi Hz. Muhammed Mustafa (SAV) efendimizin mübarek rûhu için; kadehiyle, selâmıyla İslâm'a hizmet eden evliyâlar, âlimler rûhu için, 75 yıl önce cumhûriyetimizi milletimize armağan eden Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları, gâziler rûhu için; isimleri unutulmuş, nesilleri kesilmiş, mezarları kaybolmuş nice adsız kahraman ve nice kefensiz yatan şehitler rûhu için; televizyonları ve radyoları başında şu anda duamıza "amin, amin" diye mümin ve müminatın ölmüşlerinin rûhları için; şu an içinde bulunduğumuz bu muhteşem eserin bânisinin de geçmişlerinin rûhu için bu mübarek miraç kandilinin bütün İslâm âlemine hayırlar getirmesi, hayırlara vesile olması ve barış getirmesi için lillâhî'l-teâle'l-Fâtiha..." (Akarpınar 1999: 394-395)

Miraç kandilinin kutlandığı 15 Mayıs 2015 tarihinde, çalışma sahibinin de iştirâk ettiği Cuma namazı ile akşam ve yatsı namazları arasında yerine getirilen mevlid merâsimi süresince Akar'ın ve Akarpınar'ın çalışmalarında yer alan yukarıdaki tespitlere ek olarak şu ayrıntılar gözlemlenmiştir;

Ankara Hacıbayram Camii'nde kılınan Cuma namazının ilk rekatında imâm tarafından zamm-ı sûre olarak, miraç gecesinde yaşandığı belirtilen isrâ hâdisesini konu edinen 17/1 numaralı âyetin kırâat edildiği görülmüştür. Namazın ardından ise söz konusu âyetin Türkçe meâli ile birlikte; miraç gecesinde beş vakit namaz, Bakara Sûresi'nin son iki âyeti ve Allah'a şirk koşmayanların affedilmesine yönelik hediyelerin verildiğini ifade eden Abdullah bin Mes'ûd kaynaklı hadîs rivâyetinin açıklandığı Cuma hutbesi okunmuştur. Söz konusu hutbe metni ek-1.2 içerisinde görülebilir. Ankara Kocatepe Camii'nde ek-1.3 içerisinde yer alan program dâhilinde akşam ve yatsı namazı arasında icra edilen mevlid merâsiminin ara dua bölümünün ardından miraç hâdisesinin isnat edildiği Necm Sûresi kırâat edilmiştir. Söz konusu sûrenin kırâatine müteakip camide hazır bulunan ilâhî korosu tarafından aşağıdaki sözleri içeren ilâhî okunmuştur;

Mümin olanların cefâsı

Âhirette olur zevk ü sefâsı

On sekiz bin âlemin Mustafâsı

Adı güzel kendi güzel Muhammed

Yedi kat gökleri seyrân eyleyen
 Kürsinin üstünde cevân eyleyen
 Miraçta ümmeti Hakk'tan dileyen
 Adı güzel kendi güzel Muhammed

İlâhînin sona ermesiyle birlikte mevlid metninin miraç bahri okunmuş ve bahrin ortasında elkâb-ı şerîf, koro tarafından topluca zikredilmiştir. Miraç bahri ile sona erdirilen mevlid merâsiminin ardından Çankaya Müftüsü Hamdi Gevher tarafından dile getirilen vaaz içerisinde; 17/1, 2/285 ve 2/286 numaralı âyetler "namaz müminin miracıdır" hadîsi ile birlikte açıklanmıştır. Miraç gecesinde Hz. Muhammed ile Allah'ın selamlaşması esnasında zikredilen cümlelerden et-tahiyyâtü duasının meydana geldiğini ifade eden Gevher; her müminin, Hz. Ebu Bekir'i örnek alıp sorgulamaksızın miraç mucizesine inanması gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu selamlaşma ve örnek davranışın üzerinde, "Namaz" ve "Hz. Ebu Bekir" başlıkları altında geniş olarak durulacaktır. Vaazın ardından kılınan yatsı namazı içerisinde beşinci ve altıncı rekatlarda zamm-i sûre olarak sırasıyla 2/285 ve 17/1 numaralı âyetlerin kırâat edildiği de gözlemlenmiştir. Buhârî'nin Fezâ'il ve Müslim'in Musâfirîn'inde nakledilen; "kim Bakara Sûresi'nin son iki âyetini geceleyin okursa bunlar kendisine yeter" meâlindeki hadîs-i şerîf doğrultusunda yatsı namazına müteakip olarak okunan 2/285 ve 286 numaralı âyetlerin ardından kandil merâsimine son verildiği görülmüştür. (Işık 1991: 529) Miraç kandili vesilesiyle tertip edilen merâsimlerin yurtdışında bulunan Türk vatandaşları vesilesiyle Türkiye dışına taşındığı da görülmektedir. 17 Mayıs 2015 tarihli Yeni Şafak Gazetesinin 2. sayfasında yer alan habere göre; Almanya'nın Duisburg kentinde bulunan Marxloh Camii'nde düzenlenen miraç kandili programında mevlid okunmuş, yapılan dualara eşlik eden vatandaşlar namaz kılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin başkenti Washington yakınlarındaki Maryland Eyaleti'ndeki Türk-Amerikan Kültür ve Medeniyet Merkezi'nde de miraç kandili münâsebetiyle namaz kılınıp dualar edilmiştir. Aynı tarihli gazetenin 19. sayfasında yer alan habere göre; Kudüs'e giden Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, miraç kandilinde Mescid-i Aksâ'da bulunan Türk ve Filistinlilerden oluşan cemaate akşam namazı kıldırması; hâfız Mehmet Bilir ise Kur'ân-ı Kerîm okumuştur.

Miraç gecesinin kutlu oluşuna yönelik bu anlayışı, İslâm inancı içerisinde pek hoş karşılanmayan fal bakma pratiğine yönelik olarak hazırlanmış eserlerde de görmek mümkündür. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde H.1702 numarasıyla kayıtlı olan ve Farsça kaleme alınan falnâmenin y.37 b numaralı sayfasında Hz. Muhammed'i miraç gecesinde Burak üzerinde tasvîr eden bir minyatür bulunmaktadır. Bu minyatür ek-2.6 içerisinde görülebilir. Rast gele bir sayfa açmak sûreti ile bakılan fal gereği söz konusu minyatürü açan kimselerin geleceği ile ilgili olarak y.38a nolu sayfada şu ibâreler Farsça olarak yer almaktadır;

"Fal sahibi, tüm yaratılmışların üstünü ve iki dünyanın onuru olan peygamberin miracı falına gelmiştir. Bahtiyarlık kuşu başının üstünde kanat açmış, mutluluk sana doğru gelmekte ve uğursuzluk talihinden silinmektedir. Bundan sonra işinde ilerlemeler olacaktır. Yürek aynasını tüm karanlık kirlerinden temizle. Allah'ın yardımıyla tüm dileklerine ulaşacaksın. Geçen yıl servetinin büyük kısmını kaybettin; fakat üzülme, bundan sonra da helal mal ve servet elde edeceksin. Yakın zamanda yolculuğa çıkmak zorundasın, bu yolculuk uğurludur. Evlilik ve ortaklık uğurludur; fakat yeşil gözlü uzun boylu, sarı yüzlü birisinden uzak durman gerekmektedir. Allah'ın adlarını ve muskayı yanında bulundur. Böylece düşmanların oluşturabileceği tehlikeden kurtulabilirsin. İnşallah! (Akar 2002: 126)

Yukarıdaki metnin oluşmasında; miraç hâdisesinin kutlu veya uğurlu oluşunun yanı sıra, fal bakma pratiğini İslâmî açıdan meşru kılma endişesinin de etkili olduğu söylenebilir. Sadece bu endişenin tesiriyle vücut bulmuş olsa dahi seçilen dinî motiflerden birisinin miraç hâdisesi olması, belleklerdeki yerini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerdeki varyantlaşmanın, sadece sözlü gelenek tesirinde şekillendiği söylenemez. Sözlü gelenek dünyasındaki anlatıların bilgilendirme ve yenileme güçlerinin kısıtlı olduğuna vurgu yapan Assman, metinsel bağdaşıklığın çeşitlemelere daha çok izin verdiği kanaatini taşımaktadır. Sözlü gelenekte kayda geçirilmiş bir harf ya da hece olmadığı için her uygulamanın kendisini güncelleştirme gücünün olduğunu belirten Assman; yazılı kültürde ise çeşitlenenin yazı ile sabitlenen bildirimden çok, bilgi olduğuna dikkat çekerek yorum vasıtasıyla meydana gelen varyantlaşma sürecini işaret etmektedir. (Assman 2001: 99) Tarihsel süreç içerisinde sözlü ve yazılı kültürün yanı sıra yukarıda belirtilen kutlama, anma ve mevlid okuma gibi pratikler vasıtasıyla tazelenen algının, hafızalarda tutulmasını sağlayan dinamiklere internet teknolojisinin de eklendiği görülmektedir. Walter J. Ong; sözlü ve yazılı

geleneğe ek olarak elektronik teknolojinin telefon, radyo, televizyon ve çeşitli ses kayıt araçları ile insanlığı, ikincil sözlü kültür çağına soktuğuna inanmaktadır. (Ong 2003: 161) Ong'un bu tezi doğrultusunda içinde bulunduğumuz internet çağı da, ikincil yazılı kültür çağı olarak değerlendirilebilir. Araştırma esnasında, taranan tarihi eserlerdeki algı ve ifadelerin internet ortamına taşındığı bizzat çalışma sahibi tarafından gözlemlenmiştir. Murat Yüksel tarafından kaleme alınan "Miraciye, Miracın Sır ve Hikmetleri" isimli kitabın üçüncü bölümünü oluşturan Said Nursî'ye ait "Mirac-ı Nebviyyeye Dairdir" başlıklı otuz birinci söze kaynak olarak bir internet adresinin gösterilmesi, söz konusu dinamikler arasındaki alış verişi gösteren somut bir örnektir. (Yüksel 2007: 175) Bu son örnekte görüldüğü gibi sözlü gelenek bağlamında vücut bulan, hadîs geleneği vasıtası ile gelen bilgiler yazılı geleneğe, oradan da internet ortamına taşınmış; internet ortamından alınan bilgi tekrardan yazılı kültür bağlamında vücuda getirilen bir kitaba kaynak teşkil etmiştir. Miraç olgusu ve hâdisenin ayrıntıları; sözlü ve yazılı geleneğin yanı sıra elektronik kültür ve internet ortamı aracılığıyla da belleklerdeki yeri sürekli tazelenerek hıfzedilmeye devam etmektedir.

3.2. DÎNÎ VECÎBELER VE PRATİKLER

3.2.1. Namaz

Hiz. Muhammed'in miraç yolculuğunu konu edinen metinlerde İslâm dininin temel ibâdetlerinden birisi olan namaz pratiği ile birçok kez karşılaşmaktadır. Hatta bu metinlerin söz konusu ibâdet biçiminin hem fiziksel hem de zamansal anlamda şekillenmesini anlatan bir tür köken anlatıları olduğu söylenebilir. Metinler içerisinde; Zemzem Kuyusu, Tûr-ı Sîna, Beytu'l-Makdis, gökyüzünün muhtelif katları, Beytu'l-Ma'mûr, Sidretü'l-Münteha, Arş'ın altı vb. gibi miraç yolculuğunun önemli noktalarında peygamberin iki rekat namaz kıldığına dair birçok ibâre mevcuttur. Bu ibâreler her ne kadar "namaz miraç gecesi farz kılındı" kabulü ile çelişiyor gibi gözükse de peygamberin Allah'ın huzuruna çıkmadan önce kıldığı bu namazlar, bugünkü şekli ile icra edilen namazdan farklıdır. Anadolu sahasında kaleme alınan mi'râc-nâmelerin öncülü sayılabilecek olan Âşık Paşa'nın Garîb-nâme isimli eserinin, konu ile ilgili

bölümünde; Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu öncesinde peygamberlerin rûhlarına toplu olarak kıldırıldığı namaz için kullanılan “bî-rükû’ u bî-sücûd u bî-kıyâm” ibâreleri bu farka açıkça vurgu yapmaktadır. (Yavuz 1999: 258-259) Benzer ibârelerin peygamberin Arş’ın altında kıldığı namaz için kullanıldığı metinler de mevcuttur;

Kıldı ‘arş altında vitri ol imâm
Bi-rükû’ vü bi-sücûd ü bi-kıyâm

(Hacıhaliloğlu 2006: 102-103)

Kudüs’te kılınan namazın nafile namazı olduğuna yönelik yorumlar da bulunmaktadır. (Utku 2001: 333) Hz. Muhammed, miraç yolculuğu esnasında gökyüzünün muhtelif katlarında meleklerin farklı şekildeki ibâdetlerine şahit olmuştur. Birinci kat gökyüzündeki melekler el bağlayıp kıyâma durmuşlardır. İkinci kat gökyüzündekiler rükû’ vaziyetinde ibâdet etmektedirler. Üçüncü kat gökyüzündeki melekler secdeye varmış, dördüncü kattakiler ise tahiyyâta oturmuştur. Beşinci kat gökyüzündekiler tesbîh okumaktadırlar. Altıncı kat gökyüzündekiler el kaldırıp dua ederek Allah’tan af dilemektedirler. Yedinci ve Kürsi katındaki melekler tefekkürde dalmış vaziyettedirler. Dokuzuncu katta yani Arş katında bulunan melekler ise mahv ve fenâ halindedirler. Kıyâm ve rükû’ halindeki meleklerin tasvîrinde, 2/238 ve 43 numaralı âyetlerde yer alan; “...ve kalkın Allah’ın huzurunda huşu içinde (kıyâma) durun” ile “...rükû’ edenlerle beraber siz de rükû’ edin” ibârelerine atıfta bulunulmuştur. Birtakım tasavvufî ıstılâhlarla beraber tasvîr edilen bu ibâdet biçimleri Hz. Muhammed’in çok hoşuna gitmiş ve peygamber her birine imrenmiştir. Gördüğü melekler kıyâmete kadar bu şekilde ibâdet edeceklerdir. (Yavuz 1999: 261-264) Cebrail, Hz. Muhammed’in gök katlarında şahit olduğu bu ibâdet biçimlerinin faziletlerini birer birer anlatmıştır. Sonrasında ise bu ibâdetleri Allah’tan dilemek için peygambere dua etmesini tavsiye etmiştir. Peygamberin duası ile bu ibâdetler ümmetine nasip olacaktır. (Ertan 1983: 282, 288, 292, 301, 303, Tural 2011: 437-438, 448-449, 453-454, 461, 476, 489, Meyân 1976: 398, 402-404, 408, Utku 2001: 425) Hz. Muhammed, secdedeki melekleri selamladığı zaman, melekler başlarını kaldırıp onun selamını aldıktan sonra tekrar secdeye varmıştır. Namaz esnasında iki kez secdeye varılmasının nedeni olarak bu selamlaşma gösterilmektedir. (Ertan 1983: 292, Tural 2011: 453, İznîkî 1986: 57, Meyân 1976: 403) Gök katlarında ibâdet halinde olan bu meleklerin ibâdet esnasında

huşû' içinde olduklarına özellikle vurgu yapılmaktadır. Söz konusu huşû vaziyeti tasvîr edilirken; *"Mü'minler kurtuluşa ermiştir. Onlar, namazlarında huşû' duyanlardır"* meâlindeki 23/1 ve 2 numaralı âyetlere atıf yapılmaktadır. (Özdemir 1986: 68) Nihayetinde peygamberin şahit olduğu ibâdet biçimlerinin bir araya getirilmesi ile bugünkü anlamda kılınan namaz pratiği ortaya çıkmıştır. Âşık Paşa'ya ait olan aşağıdaki beyitlerin; "namaz dinin direğidir" kabulü ile birlikte, namazın bugünkü halinin oluşma sürecini özetlediği söylenebilir;

Söz üküşdür hele çün döndi Resûl
Geldi göklerden yire indi Resûl

Diledi ol tâ'atı cem' eyleye
Mü'minün cânın anunla toylaya

Ola İslâm dîninün ol direği
Hem ola cümle ibâdet yüreği

Gör ne tertîb eyledi ol pür hüner
Nüh felekde ol ki kılmışdı nazar

Her birinün tâ'atın görmüş-idi
Fazlın anun Cibril'e sormuş-idi

Cümlesin cem' eyledi bir tâ'ata
Tuş ola dip bir mübârek sâ'ata

İmdi bir işit ki n'itdi n'eyledi
Dirdi ol nüh tâ'atı bir eyledi

İndi ol göklerdeki kılınan niyâz
Geldi bunda cümle oldı bir namâz

Cümle gök ehlindeki nâz u niyâz
Geldi uş oldı iki rek'at namâz

(Yavuz 1999: 264-265)

13. yüzyılın ikinci yarısında Kırşehir'de doğan Âşık Paşa'nın 10.592 beyitlik Garîb-nâme isimli mesnevisi üzerinde çalışması bulunan Kemal Yavuz, söz konusu eserin 15. yüzyılın başlarında Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınan ve halk arasında mevlid olarak bilinen "Vesîletü'n-Necât" isimli esere de kaynaklık ettiği görüşünü dile getirmiştir. (Yavuz 2000: LII-LIV) Gökyüzünde ibâdet halinde olan meleklerle ilgili

olarak Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınan beyitler de Yavuz'un bu görüşünü destekler niteliktedir;

Gördi gök ehli ibâdetde kamu
Her biri bir türlü tâatde kamu

Kim kıyâm içre kimi kılmış rükû‘
Kimi Hakk'a secde kılmış bâ-huşû‘

Kim tahıyyâtda oturmuşdı müdâm
Ol idi tâ‘atleri her subh u şâm

Kimi takdîs ü kimi temcîd okur
Kimi tehlîl ü kimi tahmîd okur

Kimisini ‘ışk-ı Hak almış-durur
Vâlih ü hayrân u mest kalmış-durur

Her birinün yitdüğince tâkati
Haşr olunca uş bulardur tâati

Anların her tâatin ol bî-niyâz
Cem‘ idüp bir yire ad urdı namâz

Mustafâ'ya virdi didi ol Ganî
Ümmetüne armağân ilet bunı

Her kaçan kim bu namâzı kılalar
Cümle gök ehli sevâbın bulalar

(Pekolcay 1997: 77, Timurtaş 1990: 46-47)

Süleyman Çelebi'ye ait beyitlerin okunduğu mevlid merâsimlerinin Türkiye kültür sahası içerisinde; genelde peygamberin hayatına, özelde ise miracına yönelik genel kabullerin şekillenmesindeki ve yeni nesillere aktarılmasındaki işlevleri üzerinde daha önce durulmuştu. Metinlerde atıfta bulunulmamakla birlikte Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu esnasında şahit olduğu bu manzaranın oluşumunda, birtakım âyetlerden de yararlanıldığı düşünülebilir. 16/49 numaralı âyette, meleklerin Allah'a secde ettiği belirtilirken 24/41 numaralı âyette meleklerin adı zikredilmeksizin göklerde ve yerlerde bulunan her şeyin salâtlarını ve tesbîhlerini bildikleri haber verilmektedir. 17/44 numaralı âyette ise yedi kat gökte bulunanların Allah'ı tesbîh ettiği dile getirilmektedir. Rükû‘ ve secde halinde ibâdet eden meleklerle yönelik inancın tasvîr edildiği minyatür, ek-2.7 içerisinde görülebilir.

Hız. Muhammed ve Allah başlığı altında belirtildiğı üzere Hız. Muhammed rü'yet öncesinde ağzına akıtılan bir damla ile rahatlamış ve Allah ile söyleşmeye başlamıştır. Kendisine hamd ve senâ' etmesi buyurulduğunda; *"her türlü hürmet, salavât ve bütün iyilikler Allâh-ü Te'âlâ'ya mahsustur"* anlamına gelen "et-tahiyyâtü lillâhi ve's-salavâtü ve't-tayyibâtü" cümlesini dile getirmiştir. Allah'tan *"ey Nebî! Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun"* meâline gelen "es-selâmü aleyke eyyühe'n-nebiyyü ve rahmetullâhi ve berekatühü" cevabı gelince, peygamber; *"selâm, bizim ve Allah'ın sâlih kullarının üzerine olsun"* meâlindeki "es-selâmü aleynâ ve alâ ibâdi'llâhi's-sâlihîn" cümlesi ile Allah'ın selamını karşılamıştır. Bu selamlaşmaya şahit olan başta Cebrail, İsrail, Mikail ve Azrail olmak üzere bütün gök ehli ve melekler kelime-i şahâdet getirmiştir. (Akar 1980: 417-418, Hacıhaliloğlu 2006: 117-118, Gürtunca 1977: 205) Arşı taşıyan melekler ve mukarrebûn melekleri de; *"Ey Allahım! Hız. İbrahim ve ailesine salât ettiğın gibi peygamberimiz Muhammed'e ve onun ailesine salât et, onların şeref ve kadrini yücelt. Ve yine Hız. İbrahim ve ailesini mübarek kıldığın gibi, Hız. Muhammed'i ve ailesini mübarek kıl, onların feyiz ve bereketlerini daima arttır. Şüphesiz yok ki sen hamidsin, mecîdsin; bütün övgü, azamet ve celâl sana mahsustur"* diyerek seslerini yükseltmişlerdir. (Özdemir 1986: 94, Tural 2011: 519, Uluscu 2013: 54-55) Hız. Muhammed yanından ayrılırken Allah'ın; ümmetine hediye olarak ne götüreceksin" diye sorduğı da belirtilmektedir. Hız. Muhammed'in, "Yâ Rabbî, ne verirsen onu götürürüm" cevabı üzerine Allah; "benim dediğimle, senin ve meleklerin söylediklerini ümmetine hediye et. Her namazda onları okusunlar ve böylece ebedî saadete ersinler" buyruğunu vermiştir. (Sönmez 1984: 408) Allah ile Hız. Muhammed arasında geçtiğı belirtilen söz konusu diyalog ile sonrasında meleklerin dile getirdiğı kelime-i şehâdet ve cümlelerin, "et-tahiyyâtü" ve "sâlli-bârik" olarak bilinen namaz dualarını meydana getirdiğı görölmektedir. Metinlerde yukarıda ayrıntılı olarak belirtilen ve et-tahiyyâtü duasını oluşturan selamlaşmayı kozmogonik bir anlatı içerisinde ifade eden bölümler de mevcuttur. Buna göre Allah, kalemi yarattığı zaman ona; yaz buyruğunu vermiştir. Allah; ne yazacağını soran kaleme, yaratılıştaki ilmim olan "lâ ilâhe illallah" yazısını yaz diye emretmiştir. Kalem dört bin yıl, başı üzerinde dönüp yazdıktan sonra "ne yazayım yâ Rabbî" diye tekrar sormuş, Allah; "Muhammed Resûlullah" yaz buyruğunu vermiştir. Kalem dört bin yıl, başı eğik bir halde yazdıktan sonra yalvararak; "Ya Rabbî, ismini, isminle yazdırdığın bu zât kimdir" diye sorunca Allah; "o ahir zaman

peygamberidir, eğer o olmasaydı hiçbir şeyi yaratmazdım” cevabını vermiştir. Allah'ın bu cevabını işiten kalem; “ey Nebî; Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun” demiş, Hakk Te‘âlâ da kaleme Hz. Muhammed'in nâmına; “selâm, bizim ve Allah'ın sâlih kullarının üzerine olsun” cümlesini yazdırmıştır. Allah; kalem tarafından yazılan ve miraç gecesine kadar emanet kalan bu cevabı, miraç gecesinde Hz. Muhammed'in dilinden söyletmiştir. Bu sebepten selâm vermek sünnet, selâm almak farz olmuştur. (Meyân 1976: 421) İnşa edilen bu bölüm vasıtasıyla; miraç gecesinde özelinde göksel modeli oluşturulan et-tahiyyâtü duası ile gündelik yaşam içerisinde önem verilen bir davranış kalıbının, kozmogonik dönemlere kadar götürüldüğü görülmektedir.

İslâm dininin önemli vecibelerinden birisi olan Cuma namazı da, birtakım göksel modellerle birlikte miraç metinlerindeki yerini almıştır. Yedinci kat gökyüzünde bulunan Beytü'l-Ma'mûr'a gelindiği zaman Cebrail, Hz. Muhammed'in elinden tutarak onu içeri sokmuş ve orada peygamberden imâmlık yapmasını istemiştir. Cebrail'in okuduğu ezanın ardından yedi kat gök ehli peygambere uyarak onun arkasında iki rekat namaz kılmıştır. Hz. Muhammed namaz esnasında; bu şekilde gerçekleştirilen toplu bir ibâdetin, ümmetine de nasip olmasını dilemiştir. Peygamberin içinden geçeni bilen Allah; “ya Muhammed; senin ümmetine de böyle bir topluluk olacaktır ve onun günü cumadır” hitabında bulunmuştur. (Tural 2011: 472, Ertan 1983: 311) Cuma günleri geldiği zaman melekler, Beytü'l-Ma'mûr'da toplanmaktadır. Cebrail ezan okumakta, İsrail hutbe irad etmekte ve Mikail de imâmlık yapmaktadır. Yedi kat gök melekleri Mikail'e uyup Cuma namazını kılmaktadırlar. Namaz kılınıldıktan sonra Cebrail okuduğu ezanın sevabını Muhammed ümmetinin müezzinlerine, İsrail ise okuduğu hutbenin sevabını hatîblerine bağışlamaktadır. Aynı şekilde Mikail yaptığı imâmlığın sevabını, imâmlara bağışlarken; melekler de kıldıkları namazın sevabını, Muhammed ümmetinden Cuma namazını kılanlara bağışlamaktadırlar. (Ertan 1983: 311, Meyân 1976: 407, Samsakçı 2010: 106-107) Cuma namazının önemi, cennet tasvîrleri içerisinde oluşturulan ayrı bir bölümle de dile getirilmiştir. Bu bölüme göre Hz. Muhammed'in cennette yer alan bir kasrın içerisinde güzel bir havuz gördüğü belirtilmektedir. Yetmiş bin melek her Cuma günü buradan Muhammed ümmetini

sulamaktadır. (Tural 2011: 543-544) İnşa edilen bu bölümdeki cennet suyu sembolizmi ile Cuma namazına vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mitsel düşünce yapısında mitlerde yer alan doğaüstü güçlerin ve eylemlerin yeryüzündeki anlamlı her insan hareketine örnek model olma işlevi bulunmaktadır. Kadîm inanç sistemlerinde bu doğaüstü güçler; gökyüzündeki tanrılar ya da yarı tanrı özelliği bulunan varlıklar olarak tasavvur edilmiş ve mitler vasıtasıyla hatıraları belleklerde korunabilmiştir. Söz konusu anlatılarda yer alan davranışları ve eylemleri ile yeryüzündeki insanlara örnek olmaktadır. Bu doğrultuda insanların ritüel olarak gerçekleştirdiği ibâdetler ve pratikler; mit olarak adlandırılan anlatıların, yeryüzündeki tekrarlarından oluşmaktadır. Mitlerin bu özellikleri ile paralel giden bir diğer önemli işlevleri de, köken anlatılarını oluşturmalarıdır. Yukarıdaki tasvîrlerde ve beyitlerde görüldüğü gibi “peygamberin; gökyüzünde şahit olduğu ibâdet biçimlerini, kendi toplumuna isteme” olgusu köken miti işleviyle miraç metinlerine ve anlatılarına sokulurken, örnek model alınan doğaüstü güçler, tanrılardan veya yarı tanrılardan meleklerle dönüştürülmüştür. Namaz sonlarında okunan et-tahiyyâtü ve sallî-barik dualarının da; Allah ile peygamber arasında geçtiği belirtilen diyalog ile meleklerin bu diyalog sonrasında dile getirdiği cümlelerden oluşması, yukarıdaki anlatıyı tamamlar niteliktedir. Miraç metinlerinde yer alan bu tür bölümler; günümüzde Sünnî gelenek içerisinde icra edilen namaz pratiği için birer köken anlatısı özelliğini de taşımaktadır. İnsanoğlunun, yaşam içerisindeki eylemlerine model oluşturan doğaüstü anlatılar üretmesine yönelik bu kadîm alışkanlık; yaşanan dinsel ve kültürel değişimlere rağmen yazılı kültür içerisinde de kendisine yer bulmuş ve yerine getirmekle yükümlü olunan dini vecibeler için de birtakım köken anlatıları oluşturmayı başarmıştır.

Hız. Muhammed'in Allah'ın huzuruna çıkıp söyleştikten sonra ümmetine günde elli vakit namaz farz kılınması miraç konulu metinlerin hemen hemen hepsinde yer alan genel bir kabuldür. Peygamber Allah'ın huzurundan ayrılıp geri dönerken bir kez daha Mûsâ Peygamber'e rastlamıştır. Hız. Mûsâ bir gün için farz edilen elli vakit namazı işitince Hız. Muhammed'e; ümmetinin gücünün yetmeyeceğini belirtmiş ve farz kılınan elli vakit namazdan hafifletme talep etmesini tavsiye etmiştir. Hız. Muhammed, namaz vakitlerini hafifletmek için Hız. Mûsâ'nın yanından ayrılarak tekrar Allah'ın huzuruna çıkar. Bu

olay namaz günde beş vakte düşene kadar birkaç kez tekrarlanır. Metinlerde kaç kez tekrarlandığı konusunda farklı rivâyetler mevcuttur. Hz. Mûsâ kalan beş vakit namazı da hafifletmesini tavsiye edince Hz. Muhammed, bunu dilemek için utanırım diyerek beş vakit namaza razı olmuştur. (Akar 1980: 437-439, Güzelışık 1996: 67-69) Hz. Muhammed ile Mûsâ Peygamber arasındaki bu diyalog çevresinde gelişen bölümün "*Allah (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır*" meâlindeki 4/28 numaralı âyet ile "... *Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten men eder; yine onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar; ağırlıklarını kaldırır, üzerindeki zincirleri çözer...*" meâlindeki ibârelerin yer aldığı 7/157 numaralı âyetler çevresindeki kabuller neticesinde inşâ edildiği düşünülebilir. Hz. Muhammed'in namaz beş vakte düşene kadar Allah ile Mûsâ Peygamber arasında gidip geldiğini belirten bu bölüm, kimi metinlerde yer almamaktadır. Bu metinlerde belirtildiğine göre Hz. Muhammed, Allah'ın huzurunda iken Mûsâ Peygamber'in tenbihini hatırlamış ve O'ndan ibâdetleri hafifletmesini doğrudan istemiştir. (Gürtunca 1977: 209) Mûsâ Peygamber'in Hz. Muhammed'e namaz vakitlerinde indirim talep etmesini dile getirdiği diyalog anının tasvîr edildiği minyatür, ek-2.8 içerisinde görülebilir. Allah, namaz vakitlerini beşe indirdikten sonra; benim katımda söz değiştirilmez diyerek peygambere, kılınan her bir vakit namaz için on katı sevap vereceğini dolayısıyla günde beş vakit namaz kılan kimsenin elli vakit sevabını alacağını müjdelemiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 131-133) Diyalogun bu kısmında "*Kim iyilik ile gelirse ona getirdiğinin on katı vardır...*" ibârelerinin yer aldığı 6/160 ve "*Katımda (yanımda) söz değiştirilmez*" ibâresinin yer aldığı 50/29 numaralı âyetlere yapılan atıflar, miraç metinlerinde yer alan bu bölümün de söz konusu âyetler etrafında şekillendirildiğini göstermektedir. İslâm dini ve akîdelerinin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan farklı konulardaki muhtelif âyetlerin, tahkiye yöntemi ile mucizevi bir hâdiseyi anlatan miraç metinlerine dâhil edilerek dinleyicilere ve okuyuculara telkîn edildiği de görülmektedir. Günümüz iletişim teknolojilerinden ve kurumlarından yoksun olan ve sözlü gelenek zihniyetinin hâkim olduğu bir ortam göz önünde bulundurulduğunda kadîm bir geçmişe sahip olan bu yöntemin tesir gücünü tahmin etmek kolaylaşacaktır. Miraç gecesinde günde beş vakit namazın Hz. Muhammed'in ümmetine hediye olarak verildiğine yönelik kabulün modern Türk şiirine de yansıdığı görülmektedir. Günde beş vakit namaz ibâdetinin

hediye edilmesi, Arif Nihat Asya'nın dizelerinde tevriyeli olarak "beşibiryerde" ibâresi ile somutlaştırılmıştır;

Dünyâımıza hergün yeni bir müjde getir!
 "Yakut" de, "elmas" de, "zeberced" de; getir!
 Mes'ûd bir akşam bize yıldızlardan
 Ey kutlu Muhammed, beşibiryerde getir!

(Asya 2014: 271)

Miraç gecesinde farz kılınan beş vakit namazın her birinin, geçmiş ümmetler arasında ayrı ayrı icra edildiğini belirten rivâyetlerin yer aldığı metinler de mevcuttur. Buna göre sabah namazını Hz. Âdem, öğle namazını Hz. İbrahîm, ikindi namazını Hz. Yunus, akşam namazını Hz. İsâ ve yatsı namazını Hz. Mûsâ kılmıştır. Onlar arasında dağıtılmış olan namazlar bütün faziletleri kendinde toplamış olan Hz. Muhammed ile bir araya getirilmiştir. (Utku 2001: 426) Miraç gecesinde farz olan elli vakit namazın hafifletmesinden sonra Hz. Muhammed'in gece dâhil bütün gün içerisinde kıldığı farz ve nafile namazların toplam elli rekat olduğu ve her rekatın ilk olarak farz edilen elli vakit namaza tekâbül ettiğine yönelik yorumlar da bulunmaktadır. (Utku 2001: 423) Peygamberin miraç yolculuğunu takip eden iki gün içerisinde Cebrail'in namaz vakitlerini işaret etmesiyle namaz ibâdetinin icra edileceği zamanlar da belirlenerek günümüzdeki halini almıştır. (Utku 2001: 449)

İnsanlara namaz vakitlerini bildirmek ve onları ibâdete davet etmek için icra edilen ezan pratiği içerisinde yer alan cümlelerin, gökyüzünde zikredildiğini belirten bölümlere sahip metinler de mevcuttur. Bu konuyla ilgili tasvirlere göre; Cebrail'in rehberliği ile Sidretü'l-Müntehâ'ya ulaşan Hz. Muhammed, orada bir perdenin olduğunu görmüştür. Perdenin ardında bulunan melek, onlara kim olduklarını sormuştur. "Cebrail'im ve Muhammed benimle birlikte" cevabını işiten melek tekbîr getirmiştir. Meleğin getirdiği tekbîrin ardından, Allah'ın; "kulum doğru söyledi, ben en büyüğüm" hitabı işitilir. Melek, Allah tarafından tasdik edilen tekbîrinden sonra kelime-i şehâdet getirir. Allah; "kulum doğru söyledi; benden başka ilâh yoktur, Muhammed'i resûl olarak gönderdim" hitabıyla meleğin şehâdetini de onaylar. Melek, tekbîrin ve kelime-i şehâdetin ardından "namaza gelin, kurtuluşa gelin" çağrısını yapar. Meleğin bu çağrısı da Allah'tan gelen; "kulum doğru söyledi, kullarımı bana ibâdet etmesi için çağırdı; onları kapıma davet

etmişim, davete icabet eden kurtulur" hitabı ile onaylanır. Melek bir kez daha getirdiği tekbîrin ardından son olarak "Allah'tan başka ilâh yoktur" cümlesini sarfeder. Allah "kulum doğru söyledi, ben en büyüğüm. Allah benim ve benden başka ilah yoktur" diyerek meleğin son sözlerini de tasdik eder. Bu diyalogun ardından peygamber "yâ Muhammed; Allah evvellerin ve âhirlerin üzerine senin şerefini tamamladı" nidâsını işitmiştir. (Ertan 1983: 318-319, Meyân 1976: 416) Namaz ibâdeti içerisinde okunan kimi dualar gibi ezan pratiğinin de; gökyüzünde gerçekleştiği belirtilen bir diyalogtan oluşan köken anlatısı mahiyetindeki bir bölüm ile miraç gecesini bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

3.2.2. Cem

Alevî inanç yapısının, tarihsel süreç içerisinde şekillenmesinde belirleyici olan bir çok etkenden birisi olan tasavvuf hareketlerinin tesirlerine rağmen Alevî-Bektaşî teolojisindeki miraç algısının niçin farklı bir başlık altında ele alınacağı daha önce belirtilmişti. Bununla birlikte Alevî gelenekte yaşatılan cem olgusu üzerinde durmadan önce söz konusu tesir gereği bir tasavvufî ıstılâh olan cem kavramı üzerinde durmak yararlı olacaktır. Kelime olarak parçaların bir araya gelişi, toplama, çoğul, birlik gibi manaları bulunan cem kavramı tasavvufî olarak şu şekilde açıklanmaktadır;

"Öncesiz (kadîm) ile sonradan olan (hâdis) arasındaki ayrılığın ortadan kalkmasıdır. Zira cem' halindeyken rûh basireti, Allah'ın zâtî cemalini müşâhedeye doğru çekilir. Eşyaları ayırt edici akıl, kâdim olan zât nurunun galip gelmesiyle örtülü kalır. Hâkk geldiğinde bâtil kaybolduğu için hâdis ile kadîm arasını ayırt etmekten uzaklaşır. Bu hale cem' adı verilir. Sonra izzet perdesi zâtın vechi üzerine örtülünce rûh, madde âlemine dönüş yapar. Bu hale de tefrika hali denilir. Cem', her şeyi Allah'tan bilerek halkı yok, Hâlık'ı var görme halidir." (Bakır 2001: 102-103)

Alevî ve Bektaşî geleneğinde de cem kavramı, "halk içinde Hakk ile birlikte olmak" şeklinde yorumlanmıştır. Halkın bir araya toplanması, Allah'ın "el-câmi'" isminin bir sonucudur. Bir araya toplanan halk, tören içerisinde Allah ile "cem" olma gayreti içerisinde. (Bakır 2001: 107)

Türkiye kültür sahası içerisinde Sünnî çevrelerde kabul gören miraç anlatılarının, söz konusu geleneğin temel ibâdetleri arasında yer alan namaz pratiği ile ilgili olarak köken

anlatıları işlevi taşıması gibi; Alevî inanç yapısındaki miraç anlatısının da, söz konusu gelenekte icra edilen cem törenlerindeki bir çok uygulamaya köken teşkil ettiği görülmektedir. Alevî inancının ve cem ibâdetinin, ilk olarak miraç gecesinde Hz. Muhammed'in kırklar meclisine uğraması ile başladığına inanılmaktadır. Alevî gelenekteki miraç anlatılarının, Alevî inanç pratiklerine yönelik bir köken anlatısı işlevi taşımasının yanı sıra, anlatılar içerisinde yaşandığı belirtilen olayların, "mit-ritüel ilişkisi bağlamında" cem töreninde gerçekleştirilen birçok pratiğe örnek model oluşturduğu görülmektedir. Bu noktada gerek Sünnî ve gerekse Alevî gelenek içerisindeki miraç anlatılarının ibâdet pratikleriyle olan ilişkisinin tahlilinde zikredilen mit terimi, hurafe ya da batıl inanç içeren anlatılar anlamında kullanılmamıştır. Yapılan tahlillerin sağlıklı olarak anlaşılması açısından çalışma esnasında mit terimi ile ifade edilen ya da mitsel özellikler taşıdığı belirtilen anlatıların niteliklerinin ve işlevlerinin üzerinde durmak faydalı olacaktır. Her şeyden önce mitler, içinde yaşatıldıkları toplumlar tarafından "kutsallığından ve gerçekliğinden şüphe edilmeyen yaşanmışlıklar" olarak kabul edilmektedirler. Kutsal oldukları için mitlerde yer alan kişiler, doğaüstü varlıklardan ya da karakterlerden oluşmaktadırlar. Mit, her zaman için bir yaratılış -ya da varoluş- ile ilgilidir. Bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl var olduğunu anlatmaktadırlar. Bu nedenle de insana özgü her anlamlı eyleme, örnek model oluşturmaktadırlar. İnsan, miti bilmekle nesnelerin kökenini bilmekte ve bu nedenle de nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilmektedir. Fakat buradaki bilgi soyut bir bilgi değildir. Mitin, tören havası içinde anlatılması ya da kanıtını oluşturduğu ritüelin gerçekleştirilmesiyle rit biçiminde yaşanan bir bilgi söz konusudur. İnsanlar, miti; yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında yaşarlar. Mitleri yaşamak, -yani ritüellerin icrası- gerçek anlamda dinsel bir yaşantıyı kapsamaktadır. Dinseldir, çünkü sıradan yaşantıdan ve gündelik hayattan farklılık gösterir. Bu yaşantının tinselliği, mitolojiye özgü, coşturucu, anlamlı olayların yeniden gerçekleşme aşamasına getirilmesi; doğaüstü varlıkların ya da kişilerin yaratıcı veya başlangıcı oluşturan eylemlerine yeniden tanık olunması olgusundan gelmektedir. Dünyevî yaşam kesintiye uğrar. Mitsel olayların tekrar edilmesi söz konusudur. Mitte yer alan kişiler var edilmekte ve ritüelde hazır bulunan insanlar da onlarla zamandaş olmaktadır. Bu durum, ritüel esnasında

kronolojik zamanda değil de en eski zamanda, yani olayın ilk gerçekleştiği zamanda yaşanıldığı anlamına da gelmektedir. Bu zaman, olağanüstü ve kutsal bir zamandır. Söz konusu zamanı yeniden yaşamak, ona elden geldiğince sık geri dönmek, tanrısal eylemler gösterisini yeniden izleyip buna tanık olmak, doğaüstü varlıkları yeniden bulmak, onların yaratıcı derslerini yeniden öğrenmek; mitlerin rit biçiminde bütün yinelenmelerinde açıkça söylenmeyen, fakat sezilebilen bir istektir. Malinowski'nin tabiriyle mitlerin; inanışları dile getirmek, belirgin kılmak ve düzene koymak, ahlak ilkelerini savunmak ve onları zorla kabul ettirmek, rite ilişkin törenlerin etkinliğini güvence altına almak ve insanın uyması için yarar sağlayan kurallar sunmak gibi işlevleri de mevcuttur. (Eliade 1993: 23-24) Eliade, homo religous olarak adlandırdığı dindar insana ait bu mitik zihniyetle ilişkili davranış biçimlerinin, -özellikle Batılı toplumlarda- kendisini din dışı olarak niteleyen çağımız insanı tarafından da muhafaza edildiğini belirtmektedir. Kendi yaşam tarzını din dışı olarak tanımlayan insan dahi dindar insanın mirasçısı konumundadır. Bu bağlamda çağımız insanı tarafından her sene yerine getirilen bir alışkanlık olan yeni yıl kutlamaları, seküler bir faaliyet olarak görülmekle birlikte aslında, mitik zihniyet doğrultusunda icra edilen yenilenme ayinlerinden farklı bir yapı sunmamaktadır. Aynı olgu, çağımız insanının evlilik, doğum, yeni bir işe girme, toplumsal statüde yükselme durumundaki davranışlarında da fark edilebilmektedir. (Eliade 1991: 180-181)

Alevî gelenek içerisinde icra edilen cem törenleri; yukarıda sıralanan özellikler doğrultusunda, yani mit-ritüel ilişkisi bağlamında tahlil edildikten sonra bu törenlerin miraç hâdisesi ile olan bağlantısı gösterilmeye çalışılacaktır. Söz konusu miraç algısı ile bu doğrultuda icra edilen cem törenlerinin daha iyi anlaşılması açısından ilk olarak Alevî teolojisi ve kozmogonisi üzerinde durmak faydalı olacaktır. Alevî inanç yapısına göre Tanrı'dan ilk tecelli eden şey, Muhammed-Ali'nin nûrudur. "Nübüvvet vasfının tezahürü olarak Hz. Muhammed'i her kemâlin başlangıcı, her güzel hasletin menşei" olarak gören nûr-ı Muhammedî anlayışının, Alevî inancında Hz. Ali'yi de kapsadığı görülmektedir. Yani velâyet vasfının, nübüvvetin devamı gibi görüldüğü inanç yapısı içerisinde velâyet sahibi Hz. Ali, nübüvvet haricinde Hz. Muhammed'e nispet edilen vasıfları kendisinde taşıyan ve onun devamlılığını sağlayan parçadır. Bu doğrultuda ikisi birbirinden ayrılmamakta ve birlikte zikredilmektedirler. Muhammed-Ali

birlikteliği, Tanrı'nın ilk tecellisi olarak vahdetin kesrete açılan kaynaklarıdır ve birlikte çoklukta veya çoklukta birliktedirler. Üçü birdir, aynı zamanda üçünün de kimlikleri vardır; bu kimliklerin sırrına vakıf olan, onların birliğini idrak eder. (Sarıkaya 2009a: 232) Söz konusu anlayışı, Alevî gelenekte büyük saygı gösterilen yedi ulu ozan arasında yer alan, Şah İsmail Hataî ile Pir Sultan Abdal'a ait olduğu belirtilen dörtlüklerde görmek mümkündür;

Hak Muhammed Ali üçü de nûrdur
Birini alma sen üçü de birdir
Onların koyduğu bir doğru yoldur
Danıştı Muhammed böyle der Ali

(Birdoğan 2001: 70)

Anlar birdir bir olubdur
Yerden göğe nur olubdur
Dört köşede sır olubdur
Allah bir Muhammed Ali

(Birdoğan 2001: 144)

Benim mürşidim Muhammed Ali'dir
Mürşidin dîdârı Hak dîdâridir
Girebilirsen gönül evidir
Giremezsen sakın yerin değildir

(Özmen 1995a: 239)

Alevî gelenekteki miraç anlatılarında Allah, Muhammed ve Ali'nin bir olduğunu gösteren bu anlayışa yönelik birçok motif bulunmaktadır. Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen AORB isimli proje kapsamında yapılan mülakatlarda; Alevî dedelerinden ve âşıklarından Ahmet Acar, Hüseyin Düzenli ve Seyit Ahmet Er; "Allah'ın, miraç gecesinde huzuruna gelen Hz. Muhammed'e kudret eliyle cennet yemeklerinden sunduğunu ve bu esnada Hz. Muhammed'in, kudret eli üzerinde, yolunu kesen aslana vermiş olduğu nübüvvet yüzüğünü gördüğünü" belirtmişlerdir.¹⁵ Yukarıdaki isimlerle birlikte Eyüp Deligöz, Kâmuran Er, Medine Arslan, İsmail Özcan, Sadık Doğan, Enver Gül ve Veysel Buyruk; "peygambere yemek sunan Allah'ın kudret elinin, Hz. Muhammed'in kırklar meclisinde önüne getirilen üzüm tanesini ezmesine de

¹⁵ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (15_A_Avşar_Ahmet Acar_9), (2_AMe_Gümüştepe(Harız)_Âşık Hüseyin Düzenli_6), (18_A_Uygur_Seyit Ahmet Er_2) künyeli video kayıtlarında ve deşifre metinlerinde yer almaktadır.

yardım ettiğini" ifade etmişlerdir. Peygamber, üzümlerin ezilmesi esnasında da kudret elinin parmaklarında bir kez daha nübüvvet yüzüğünü görmüştür.¹⁶ Enver Gül, Hüseyin Yüksel ve İsmail Özcan; peygamberin nübüvvet yüzüğünü, kırklar arasında bulunan Hz. Ali'nin parmağında da gördüğünü belirtmişlerdir.¹⁷ Eyüp Deligöz, Veysel Buyruk, Ahmet Acar, Hüseyin Düzenli, Seyit Ahmet Er, Kâmuran Er ve Nuri Koç; miraç dönüşünde peygamberi ziyaret eden Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e ait olan yüzüğü cebinden veya parmağından çıkartarak kendisine teslim ettiğini de eklemiştir.¹⁸ Eyüp Deligöz; Allah'ın, huzuruna gelen Hz. Muhammed'e yarım elma hediye ettiğini, miraç dönüşünde ise Hz. Ali'nin peygambere elmanın kalan yarısını verdiğini belirtmiştir.¹⁹ Fikret Duman, Enver Gül ve Satılmış Aykut; Allah'ın huzurunda peygambere sunulan cennet yemekleri arasında pirinç pilavının da bulunduğunu, Hz. Muhammed'in bir pirinç tanesini alarak kendisine yemek uzatan kudret elinin kılları arasına koyduğunu ve miraç dönüşünde bu pirinç tanesini Hz. Ali'nin kolunun kılları arasında gördüğünü belirtmektedirler.²⁰ Ahmet Acar, Hüseyin Düzenli, Mehmet Ayan ve Seyit Ahmet Er; Allah'ın, huzuruna gelen Hz. Muhammed'e, Ali sûretinde görüldüğünü belirtirken Enver Gül, Satılmış Aykut, Hasan Aslan ve Eyüp Deligöz ise Allah'ın, peygambere Hz. Ali'nin sesi ile hitap ettiğini ifade etmişlerdir.²¹ Hz. Muhammed'in, şahit olduğu bu

¹⁶ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (15_A_Avşar_Ahmet Acar_10), (2_AMe_Gümüštepe(Harız)_Âşık Hüseyin Düzenli_6), (18_A_Uygur_Seyit Ahmet Er_2), (10_Agü_İmirler_Eyüp Deligöz_10-11), (17_A_Uygur_Hürrem Er-Kamuran Er_3), (8_A_Damudere_Derviş İsmail Özcan_2), (T_Döllük_Medine Arslan_3), (16_TNi_Yazıcık_Sadık Doğan_17), (3_SHavza_Karga(Kirenli)_Veysel Buyruk Dede_Aziz Özdemir Aşık_3), (4_ASu_Sadık Kaya-Salim Olgun-Ali Kındaç-Enver Gül-İsmail Gül-Sâlih Aykut-Satılmış Aykut_8) künyeli video kayıtlarında ve deşifre metinlerinde yer almaktadır.

¹⁷ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (10_Agü_Sarayözü_Hüseyin Yüksel_8), (4_ASu_Sadık Kaya-Salim Olgun-Ali Kındaç-Enver Gül-İsmail Gül-Sâlih Aykut-Satılmış Aykut_8), (8_A_Damudere_Derviş İsmail Özcan_2) künyeli video kayıtlarında ve deşifre metinlerinde yer almaktadır.

¹⁸ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (10_Agü_İmirler_Eyüp Deligöz_10-11), (3_SHavza_Karga(Kirenli)_Veysel Buyruk Dede_Aziz Özdemir Aşık_3), (15_A_Avşar_Ahmet Acar_10), (2_AMe_Gümüštepe(Harız)_Âşık Hüseyin Düzenli_6), (17_A_Uygur_Hürrem Er-Kamuran Er_3), (18_A_Uygur_Seyit Ahmet Er_2), (16_A_Uygur_Hürrem Er-Nuri Koç-Seyit Ahmet Er_10) künyeli video kayıtlarında ve deşifre metinlerinde yer almaktadır.

¹⁹ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (10_Agü_İmirler_Eyüp Deligöz_10-11) künyeli video kaydında ve deşifre metninde yer almaktadır.

²⁰ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (4_ASu_Sadık Kaya-Salim Olgun-Ali Kındaç-Enver Gül-İsmail Gül-Sâlih Aykut-Satılmış Aykut_8), (20_A_Kayacık_Fikret Duman_5), (3_SLadik_Söğütlü_Sâlih Aykut Dede(Yanık Sali)-Satılmış Aykut_5) künyeli video kayıtlarında ve deşifre metinlerinde yer almaktadır.

²¹ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (15_A_Avşar_Ahmet Acar_10-11), (2_AMe_Gümüštepe(Harız)_Âşık Hüseyin

olaylardan sonra miraç dönüşünde Hz. Ali'ye; "yâ Ali; anadan doğduğunu bilmesem sana Allah derdim, serine erdim de sırrına eremedim" dediği de belirtilmektedir.²² Proje kapsamında dinlenen Sadık Yalçın ile Ahmet Acar'ın dile getirdiği anlatılar da bu anlayış daha açık bir şekilde görülmektedir. Sadık Yalçın anlatısında peygamber, Hz. Ali'nin parmağında aslana vermiş olduğu yüzüğü gördüğü zaman; "şeriatçe Allah'ın aslanısın, tarikatça Allah'sın" demiştir.²³ Ahmet Acar anlatısında ise peygamberin; "ya Ali, miraçtaki Allah sendin deyip senin Allah'lığını benim ilan etmem lazım ama halka ikilik sokmak olur, benim özümde Allah sensin" dediği belirtilmektedir.²⁴ Peygamberin; "Hakk'sın veya Settâr'sın yâ Ali" dediğini belirten anlatılar da mevcuttur.²⁵ Bilindiği üzere "Settâr" Allah'ın isimlerinden birisidir. Söz konusu kabulün dile getirildiği yazılı kaynaklar da bulunmaktadır. Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Gaybî tarafından kaleme alınan "Şerhu Hutbeti'l-Beyân" isimli eserde; miraç gecesinde Allah'ın, Hz. Ali'nin sesi ile hitap etmesi Hz. Muhammed'in ağzından dile getirilmektedir. Eserin devamında, Allah'ın şaşırان peygambere; "ya Ahmed, ben insanoğlu değilim ve benzer nesnelerle sıfatlanamam. Seni benim nûrumdan yarattım ve Ali'yi de senin nûrundan yarattım. Senin gönlüne Ali'den sevgili kimse bulamadım, bu nedenle onun diliyle sana hitap ettim" dediği de belirtilmektedir. (Sarıkaya 2004: 21) Abdülbâki Gölpınarlı, Gaybî'ye ait bu şerhin, Alevî ve Bektaşî çevrelerde çok meşhur olduğunu ve vaktiyle her Bektaşî tekkesinde bir veya birkaç nüshasının bulunduğunu belirtmiştir. (Sarıkaya 2009b: 243) Bunun ile birlikte söz konusu kaynak içerisinde, Hz. Ali'ye isnat edilen sözlerin doğruluğunu dile getirmek için kullanılan; "ehl-i Sünnet âlimlerinin katında bu söz müsellemdir" ve "ittifâk-ı icmâ'-i ümmet ve ehl-i Sünnet cemaatdür ki" gibi ibâreler,

Düzenli_6), (18_A_Uygur_Seyit_Ahmet_Er_2), (20_A_Yassıçal_Mehmet_Ayan_3), (4_ASu_Sadık_Kaya-Salim_Olgun-Ali_Kındaç-Enver_Gül-İsmail_Gül-Sâlih_Aykut-Satılmış_Aykut_8), (3_SLadik_Söğütlü_Sâlih_Aykut_Dede-Satılmış_Aykut_5), (10_AGü_Sarayözü_Hasan_Aslan_6) künyeli video kayıtlarında ve deşifre metinlerinde yer almaktadır

²² Söz konusu ifade, ufak tefek farklılıklarla 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14 numaralı dipnotlarda yer alan video kaydı ve deşifre metinlerinde yer almaktadır.

²³ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (7_T_Şehitler(Serkiz)_Sadık_Yalçın_6) künyeli video kaydı ve deşifre metni içerisinde yer almaktadır.

²⁴ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (15_Avşar_Ahmet_Acar_11) künyeli video kaydı ve deşifre metni içerisinde yer almaktadır.

²⁵ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (17_Uygur_Hürrem_Er-Kâmuran_Er_3) ve (5_T_Nebiköy_Bektaş_Yalçın(zakir)_5) künyeli video kayıtları ve deşifre metinleri içerisinde yer almaktadır.

eserin Sünnî-Bektaşî/Alevî ayrımının tam olarak netleşmediği bir dönemde kaleme alındığını düşündürmektedir. (Sarıkaya 2004: 25-28)

Alevî inanç yapısındaki Allah, Muhammed ve Ali'nin bir olduğuna yönelik bu anlayışın, Alevî mitolojisi ve kozmogonisi açısından önemli bir eser olan Yemînî'nin "Fazîlet-nâme" isimli eserinde miraç hâdisesi bağlamında şu şekilde yansıtıldığı görülmektedir;

Hakıla söyleşürken ben nihânî
Turur gördüm orada bir cüvânı

Ki tınmaz söylemez şöyle tururdu
Olan sırrı işidüp hem görürdi

Yakıncak şöyle karşı turmuşıdı
Sözümüze kulağın urmuşıdı

Çü bakdum dikkat idüben yüzine
‘Alî-yimiş nazar kıldum gözine

.....

Gelüp ol dem 'Alî virdi selâmı
Didi i enbiyâlar nîknâmı

Şükür kim oldu mi'râcun mübârek
Gey ulu tutdı Kadrün hak tebârek

Yüzüğüm aldı agzından getürdi
Virüben yirine andan oturdu

Ne sır kim hak dimişdi evvel âhır
Önümde söyledi sercümle zâhir

Bunun gibi kerâmetler 'Alîden
‘Âceb mi zâhir olmak ol velîden

‘Âlî'yi hem beni nûrından ol hak
Yakîn hilkat kılupdur bil muhakkak

(Tepeli 2002: 359-360)

Allah-Muhammed-Ali üçlemesinde vurgulanan tevhîd yani birlik inancı, miraç anlatıları içerisinde yer alan "kırklar meclisi" motifiyle de dile getirilmektedir. Hz. Muhammed'in kırklar meclisinde, kırklar olduklarına dair nişane istemesi sonrasında, Hz. Ali'nin koluna neşter vurulmuş ve dışarıda olan Selman da dâhil olmak üzere kırkların her birinden kan akmıştır. Bu kabul Şah İsmail Hataî'ye ait olduğu belirtilen beyitlere şu şekilde yansımıştır;

İçeru giruben kıldı mahabbet
Biri kırk, kırkı bir eden 'Ali'dir

Acayib remz içinde kaldı Ahmed
Bu remzi gösteren âsan 'Ali'dir

Birine çaldı kırkıdan kan akdı
Hem ol dem neşteri çalan 'Ali'dir

Ezildi şerbet oldu içti anlar
Cünûn ü 'âşık ü hayran 'Ali'dir

Çalındı keff ü dest kopdu sima'ı
Buları mest eden mestan 'Ali'dir

İçildi şerbet ü yırtıldı tülband
Yüzüğün gösteren nişan 'Ali'dir

(Birdoğan 2001: 360)

Alevî-Bektaşî inanç yapısında, Allah'ın kendi nûrundan yarattığı Hz. Muhammed ve Hz. Ali'de bulunan nübüvvet ve velayet nûrlarının; Hz. Ali'nin, peygamberin kızı Fatma ile olan evliliğinden dolayı Hz. Hasan ve Hüseyin'de birleştiği ve bu nûrun getirdiği kudsiyetin, ehl-i beyt soyundan gelen kimselerle sonraki nesillere aktarıldığı kabulü bulunmaktadır. (Dedebaba 2000: 74) AORB Projesi kapsamında mülakatta bulunan Âşık Hüseyin Düzenli, yukarıda belirtilen inancı yineledikten sonra; Alevîlikte pîr makamını taşıyabilmek için Muhammed ve Ali kanından gelme şartının bulunduğunu belirtmiştir.²⁶ Uzmanlar, bu anlayış çerçevesinde, İslâm öncesi Türk toplumlarında var olan ve soy yoluyla süren dinsel önderliğin, Türklerin, İslâm inanç dairesine girmesinden sonra seyyidlik kurumu ile birleşerek Anadolu'daki Alevî ocaklarını ortaya çıkardığını belirtmektedirler. Bu bağlamda eski Türk inançlarının İslâm'a adaptasyonu ile ortaya çıkan ritüelin de Anadolu sahasında cem ismini aldığı görülmektedir. (Yaman 2006: 159) Anadolu Alevîliğinde "Hünkâr" sıfatı ile zikredilen ve birçok ocak tarafından pîr olarak görülen Hacı Bektaş-ı Veli'nin adına kaleme alınan velâyetnâmede kendisinin sekizinci imâm olan Ali er-Rıza soyundan geldiği belirtilmektedir. (Üzüm 2009: 272) Âşık Hüseyin Düzenli'nin Hacı Bektaş-ı Veli için kullandığı "yedinci imâmın yedinci torunudur" ifadesi de, söz konusu inancın yazılı kaynakların yanı sıra

²⁶ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (2_AME_Gümüştepe(Harız)_Âşık Hüseyin Düzenli_2) künyeli video kaydında ve deşifre metninde yer almaktadır.

kültürel bellek içerisinde de muhafaza edildiğini göstermektedir.²⁷ Pir Sultan Abdal'a ait olduğu belirtilen aşağıdaki dörtlüklerde yer alan ifadeler, kimi araştırmacılar tarafından "tenasüh" (rûh göçü) olarak da değerlendirilen soy ile geçen kudsiyet inancını, miraç hâdisesine yönelik motiflerle birlikte göstermesi açısından önem taşımaktadırlar;

Muhammed mi'râcda davet gününde
Arslan hamle kıldı râhı önünde
Kim idi görünen arslan donunda
Var mı Hacı Bektaş Veli'den gayrı

Muhammed mi'râcdan indiği demdir
Kırkların sürdüğü sema'da cemdir
Zühre yıldızını doğuran kimdir
Var mı Hacı Bektaş Veli'den gayrı

(Özmen 1995a: 285-286)

Görüldüğü üzere Alevî topluluklarda ocak organizasyonu kutsal temellere dayanmaktadır. "Hakk-Muhammed-Ali Yolu" olarak kutsanan bu yol, evlâd-ı resûl'den geldiklerine inanılan dede aileleriyle, yani ocaklar aracılığıyla yüzyıllar boyunca süregelmiştir ve hala da sürdürülmektedir. (A. Yaman 2009: 181) Alevî toplumunda otorite olarak görülen dedeler, Allah-Muhammed-Ali birliğinin ve yolunun temsilcileri olarak, soydan geçen kudsiyetleriyle birlikte miraç anlatısı ekseninde şekillenen cemleri yönetmektedirler. Cemler içerisinde icra edilen, Alevî inanç sistemindeki önemli kurumlardan birisi olan musahiplik kurumuna yönelik pratiklerin de miraç anlatısı ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Alevîliğin yazılı kaynaklarından İmam Cafer Buyruk'unun kimi nüshalarında yer alan "pîr dindir, musahip imandır; ol talipler ki dinden döndü, pîrinden döndü; ve musahipten döndü, imanından döndü" şeklindeki ibâreler, Alevî gelenek içerisinde musahipliğe verilen önemi göstermektedir. (Aytekin 1958: 35) Alevî-Bektaşî geleneğinde musahiplik; daha önce ikrâr vermiş olup kan bağı taşımayan evli iki kişinin eşleri ile birlikte, dedenin ve Alevî topluluğunun önünde; yolun esaslarına uyacaklarına, Hakk'a yürüyünceye kadar kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içinde yaşayacaklarına dair söz vermeleri olgusuna dayanan ve bir törenle kurulan manevi kardeşliği ifade etmektedir. (Yıldız 2009: 397) Cem içerisinde gerçekleştirilen tören, peygamberin

²⁷ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (2_AMe_Gümüštepe(Harız)_Âşık Hüseyin Düzenli_2) künyeli video kaydında ve deşifre metninde yer almaktadır

miraç gecesinde yaşadığı belirtilen birtakım olayların mit-ritüel ilişkisi bağlamında tekrar edilmesi olarak tanımlanabilir. Bir başka ifade ile Hz. Muhammed'in miraç gecesinde tarikten geçerek ya da pençe altına yatarak musahip kavline girmesi ve erginlenmesi, Alevî toplumu içerisinde musahip kavline girerek erginlenecek olan çiftler tarafından bu tören içerisinde tekrar edilmektedir. Çalışma sahibinin de gözlemci olarak katıldığı, Dede Garkın Ocağına bağlı Hüseyin Dedekargınoğlu yönetiminde 26 Şubat 2015 tarihinde Ankara Mamak İlçesinde bulunan Şah-ı Merdan Cemevinde gerçekleştirilen cem esnasında gözlemlenen pratikler, yukarıdaki tespitleri destekler niteliktedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından tarikten ya da pençeden geçmek eylemleri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Tarikten geçmek deyimi; dedenin tarik adı verilen elindeki çubukla musahip olacak veya görgüden geçecek taliplerin üzerine "ya Allah ya Muhammed ya Ali" diyerek üç kere vurması eylemini karşılamaktadır.²⁸ Pençeden geçmek deyimi ise aynı işlemin bir çubuk olmaksızın dedenin eliyle gerçekleştirildiğini belirten bir terimdir. Uygulama farklılıklarına rağmen her iki eylem de aynı işlev için gerçekleştirilmektedir. (Bozkurt 2008: 137) Daha önce de ifade edildiği gibi miraç gecesinde Allah'ın huzurunda, Hz. Muhammed'e birtakım cennet yiyecekleri ile içeceklerinin ikram edildiğine yönelik bir kabul mevcuttur. Bu inanca göre Hz. Muhammed; kendisine sunulan balı ve elmayı yemiş, sütü içmekle birlikte şaraba dokunmamıştır. Çalışma sahibi tarafından takip edilen cem esnasında, musahip olacak çiftlere dedenin huzurunda süt, elma ve balın sunulduğu gözlemlenmiştir.²⁹ Alevî geleneğe mensup kimi araştırmacılar sütün sevgiyi, elmanın dostluğu, balın aşkı temsil ettiğini belirtmektedirler. Hz. Muhammed'in içmediği şarap ise coşkuyu temsil etmektedir ve kırklar meclisinde ezerek kırklara taksim ettiği üzüm tanesi vasıtasıyla peygambere dolaylı yoldan iştirilmiş. (Bozkurt 2008: 48) AORB Projesi bünyesinde mülakatta bulunulan zâkir Murtaza Şirin ise Hz. Muhammed'in şarabı içmemesi üzerine Allah'ın; "senin peygamberliğine hâlel geldi" hitabında bulunduğunu ve bunun üzerine peygamberin korktuğunu belirtmiştir. Peygamber yaptığı hatayı düzeltmek için Allah'tan şarap istemiştir. Allah, peygambere şarabın

²⁸ Söz konusu uygulama Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (Ankara_Şah-ı Merdan Cemevi_Musahiplik Cemi_19) künyeli video kaydı içerisinde görülebilir.

²⁹ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (Ankara_Şah-ı Merdan Cemevi_Musahiplik Cemi_12) künyeli video kaydında yer almaktadır

kırklar meclisine gittiğini bildirmiştir. Hz. Muhammed'in iki defa içeri alınmamasına rağmen kırklar meclisine girmeye çalışması bu sebepten ötürü gerçekleşmiştir.³⁰ Miraç gecesinde peygambere sunulan cennet yemekleri, cemlerde bağlama eşliğinde icra edilen miraçlamalarda şu şekilde ifade edilmektedir;

Kuduretten bir hon geldi
Muhammed destini sundu
Süt elmayı baldan aldı
Nuş etti bedenullaha

(Bozkurt 2008: 265)

İmam Cafer Buyruk'unda Hz. Ali'ye ait olduğu belirtilen; "süt, elma ve bal içerisinde bin bir hasiyet (fayda) bulunmaktadır" sözleri dile getirilmektedir. Buyruk'ta yer alan bu ibâreler; Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Allah ile bin bir kelam ettiğine yönelik kabulün, yiyecek metaforu ile dile getirildiğini düşündürmektedir. Yine Buyruk'ta yer alan ifadelerle göre Hz. Muhammed kendisine sunulan elmayı yedikten sonra Allah'ın; "yâ habîbim, aramızda muhabbet hâsıl oldu; tarik altından geç ki ta kıyâmete kadar aramıza kimseler girmesin" hitabını işitmiştir. Allah, Rıdvan'ı cennette göndererek orada bulunan Tûbâ ağacından bir çatal çubuk getirmesini emretmiştir. Rıdvan'ın getirdiği üç zira uzunluğundaki çubuğun kabzasında, Fâtiha sûresinin yedi âyeti bulunmaktadır. Çubuğun çatal olarak uzanan bir ucunda Tebâreke (Mülk) Sûresinin altı âyeti, diğer ucunda ise En'âm Sûresinin altı âyeti yer almaktadır. Allahu Te'âlâ; "lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfa illâ zülfikar; lâ ilâhe illallah Muhammeden Resulullah, Aliyyün Veliyullah; mürşidi kâmilullah nasrı min Allah ve fethün karib ve beşirü'l-mü'minin; yâ Muhammed, yâ Ali" dedikten sonra kudret elindeki çatal çubukla, önünde teşehhüde oturan Hz. Muhammed'in arkasına bir defa vurmuştur. Bu esnada çubuğun kabzasından hâsıl olan yedi damla nûrdan yediler, çatal uçlarından hâsıl olan altışar damla nûrdan ise on iki imâmlar vücut bulmuştur. Hz. Muhammed bu işlemin ardından bir tas bala, bir kadeh süte ve bir elmaya niyaz getirmiştir. Muhabbet olmak isteyen sûfî ile müslim, karşısında diz çöktüğü pîr-i kâmil tarafından üç defa çubuklandıktan sonra süt, bal ve elmaya niyaz getirmelidir. (Aytekin 1958: 143-145, 212-213) İmam Cafer Buyruk'unda

³⁰ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (MHe_Hasançelebi_Murtaza Şirin_4) künyeli video kaydında ve deşifre metninde yer almaktadır.

dile getirilen bu kabullerin, cem esnasında yerine getirilen pratiklerle tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Peygamberin tariklenmesi ile ilgili olarak İmam Cafer Buyruk'unda belirtilen yukarıdaki anlatının AORB Projesi bünyesinde mülakatta bulunulan Medine Arslan ve Ahmet Acar tarafından da ifade edildiği görülmüştür.³¹ Fakat Ahmet Acar anlatısının, kendi bağlı bulunduğu ocak bünyesinde yerine getirilen uygulamalar dâhilinde dile getirdiği anlaşılmaktadır. Acar'ın anlatısına göre Hz. Muhammed, miraç gecesinde Allah'ın eli ile pençelenmiştir. Allah perdenin altından uzattığı kudret eli ile üç defa Hz. Muhammed'i sıvazlamıştır. Bu esnada kudret elinin sağ tarafında Berekat (Mülk) Sûresi'nin altı âyeti, sol tarafında En'âm Sûresi'nin altı âyeti ve üstünde Fâtiha Sûresinin yedi âyeti, nûr şeklinde belirlemiştir. Sağında ve solunda bulunan dört büyük melek bu âyetleri okuduktan sonra Allah kudret eli ile Hz. Muhammed'in omzuna bir yumruk vurmuştur. Buyruk'ta belirtildiği gibi altışar âyette bulunan nûrlardan peygamberin neslinden gelen on iki imâm, Fâtiha Sûresinin yedi âyetinde bulunan nûrlardan ise yediler hâsıl olacaktır. Peygamber de, Allah'ın kendisine pençe çalması gibi yedileri pençeleyecektir. Hz. Muhammed, Allah'ın torunları Hasan ve Hüseyin'e götürülmek üzere hediye olarak verdiği iki salkım üzümünden bir tanesini sadaka olarak Selman'a verdikten sonra kırklar meclisine uğramış ve Hz. Ali orada dizine baş koyan kırkları teker teker pençeden geçirmiştir.³² Buyrukta, Medine Arslan ve Ahmet Acar'ın anlatılarında yer alan ifadelerden; Alevî cemlerinde erkân ile ilgili olarak görülen uygulama farklılıklarının, miraç anlatılarına yansıdığı anlaşılmaktadır. Tarik ismi verilen çubuğun uçlarında ya da Allah'ın kudret elinin üzerinde nûr şeklinde beliren ve on iki imâmı oluşturan âyetlerin, hangi sûreler içerisinde yer aldığı belirtilmekle birlikte numaraları belirtilmemiştir. Bununla birlikte Mülk Sûresi'nin ilk âyetinde yer alan; *"elinde mülk olan O (Allah), mübarektir..."* ve En'âm Sûresinin son âyetinde yer alan; *"sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur..."* ibâreleri, söz konusu on iki âyetin, Mülk Sûresinin ilk altı ve En'âm Sûresi'nin son altı âyetinden meydana geldiğini düşündürmektedir. "Allah'ın eli" ifadesi, tariki tutan ya da doğrudan pençe vuran

³¹ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (T_Döllük_Medine Arslan_1) künyeli video kaydı ve deşifre metninde yer almaktadır.

³² Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (15_A_Avşar_Ahmet Acar_9-10) künyeli video kayıtlarında ve deşifre metinlerinde yer almaktadır.

Allah'ın eliyle; "yeryüzünün halifeleri kılan" ifadesi ise on iki imâm anlayışı ile uyushmaktadır. Alevî gelenek içerisinde, yukarıda belirtilen ibâreler doğrultusunda Fâtiha Sûresi'nin yedi âyetinden hâsıl olduğu belirtilen yedilerin kimliği konusunda ise bir belirsizlik hâkimdir. Aynı belirsizlik kırkların kimliği için de geçerlidir. Yediler ibâresinin, Anadolu sahasındaki Alevî-Bektaşî geleneğinde yedi ulu ozan olarak kabul edilen; Nesimî, Hataî, Kul Himmet, Pir Sultan Abdal, Viranî, Yeminî ve Fuzulî'yi işaret ettiği düşünölebilir. Yine ehl-i beyt ile beraber Selman-ı Farisî ile Cebrail'in yedileri oluşturduğuna yönelik bir inanç da mevcuttur. (Özmen 1995b: 617) Cebrail'in yerine Hz. Hatice'yi de yediler içerisinde kabul eden yorumlar da bulunmaktadır. (Gölçipek 2004a: 325) Bununla birlikte proto-Alevîliğin ilk yazılı kaynaklarından birisi olarak değerlendirilen "Ummü'l-Kitab" isimli eserde, yedilerin kimliği ile ilgili olarak farklı ibâreler yer almaktadır. Ummü'l-Kitab, beşinci İmam Muhammed Bâkır'ın öğrenci ve müritleriyle soru-yanıt yöntemiyle yaptığı konuşmalarını ve bâtinî bağlamdaki dinsel-inançsal görüşlerini içermektedir. (Kaygusuz 2009: 17) Söz konusu eserin içerisinde; Câbir Cufî isimli müridin, İmam Bâkır'a "bismillahirrahmanirrahim" terkininin anlamını sorduğu bir bölüm bulunmaktadır. İmam Bâkır, müridinin sorusunu, açıklayarak cevaplamaya başlar. Bu açıklamaya göre yüce Tanrı; üzerinde bir boşluk denizi, altında ise ulûhiyyet denizini yaratmıştır. 55/19-20 numaralı âyetlerde yer alan *"O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi; (ama) aralarında bir engel vardır, birbirlerine karışmazlar"* ibârelerine atıfta bulunularak bu iki nûr denizinin birbirine kavuşamadığı belirtilmektedir. Aralarındaki engel ise yüce Tanrı'dır. Allah bu iki denizin arasında, kendi duyu organlarından oluşan yedi ve on iki nûru yaratmıştır. Aynı zamanda Tanrı'nın tahtı (Arş'ı) olan "bismillahirrahmanirrahim" ibâresi, bu yedi ve on iki nûrdan oluşmuştur. Denizlerden çıkan inci ve mercanlar ise melekler, nakîbler (başkanlar/vekiller) ve necîbleri (seçkinleri) oluşturmaktadır. Söz konusu yedi ve on iki, insanların vücudu üzerinde de yansımaktadır. İki göz, iki kulak, iki burun ve ağız yedinin kanıtıdır. İki el ve on parmak ise on ikinin kanıtıdır. Yirmi sekiz necîb (seçkin) ise iki el ve on parmak içerisinde gizlidir. Bismillah yazısında bulunan (be), (sîn), (mîm), (elif), (lâm) ve (he) harfleri; yazılışları itibariyle toplam on dokuz harf etmektedirler. Yüce Tanrı'nın organları olan yedi tanesi; Hz. Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan, Hüseyin, peygamberin babası Abdullah ve Ali'nin babası Ebu Tâlip'tir. Bu yedi isim bahsinde "seb'ü'l-mesânî" olgusunu yani, Fâtiha Sûresini işaret eden *"kuşkusuz*

sana tekrar tekrar okunandan yedisini ve yüce Kur'ân'ı verdik" meâlindeki 15/87 numaralı âyete de atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bu yedi ve on iki, "bismillah"ın yedi harfinin kanıtı olan yedi meleğin yani; Selmân, Mikdâd, Ebû Zerr, Ammâr, Ebû Hureyre, Ebû Cundeb ve Ebû Kumeyl'in örtüsü altındadır. (Kaygusuz 2009: 145-150) Söz konusu eserde "seb'u'l-mesânî" âyeti, yediler ile birlikte zikredilmektedir. Eserin bir diğer bölümünde; bütün yaratılışların, yukarıda ismi zikredilen sahabelerden oluşan yedi rûh aracılığı ile gerçekleştiği belirtilmektedir. (Kaygusuz 2009: 133-135) Bu motif Zerdüşî inancında bulunan Ohrmazd (Ahura Mazda), Vohuman, Ardwhisht, Sahrewar, Spendarmad, Hordad ve Amurdat isimli yedi ölümsüz rûh inancını hatırlatmaktadır. Söz konusu inanç sisteminin kozmolojisi ve kozmogonisi hakkında bilgi veren "Bundahişin" isimli metinde Ahura Mazda'nın kendisi ile beraber yarattığı bu altı ölümsüz rûhla birlikte; güneş, ay, gökyüzü, yeryüzü, insan, hayvanlar, ateş, su vb. gibi kâinâta ait unsurlarla diğer rûhları yarattığı belirtilmektedir. (Anklesaria 1956: 50, 56-59) Bu benzerlik, Zerdüşî inancında bulunan yedi ölümsüz asıl rûh inancının, İslâmîleştirilerek yediler motifine dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. Ummü'l-Kitab'da iki el ve parmaklar içerisinde gizli olduğu belirtilen yirmi sekiz necîb ise, çalışma sahibine on parmakta bulunan yirmi sekiz boğumu düşündürmektedir. Eseri yayına hazırlayan Kaygusuz; metinde yer alan on iki nakîb ile yirmi sekiz necîb ibârelerinin, Alevî inancındaki kırklar meclisi motifini karşıladığını düşünmektedir. (2009: 149) Alevî gelenek içerisinde, musahiplik erkânına yönelik olarak dile getirilen, yedilerin Fâtîha Sûresi, on iki imâmın ise Mülk ve En'âm Sûreleri ile Allah'ın elinde belirmesi gibi antropomorfik inançlar, Kaygusuz'un bu kanâatini destekler niteliktedir. Yunus Emre'ye ait olduğu belirtilen ve Alevî gelenekteki miraç anlatısına yönelik motifler içeren aşağıdaki beyitlerde ise kırklar meclisinin Ashâb-ı Suffa'dan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Gökte peygamber ile mi'râcı kılan benim
Ashâb-ı suffa ile yalınca kalan benim

Sabr ile kanâ'ati hoş veriptir anlara
Kırk kişi bir gömleğe kanâ'at kılan benim

Kırkıdan birisine çaldım idi neşteri
Kırkıdan kan akıdıp ibret gösteren benim

(Gölpınarlı 2006: 204)

Ashab-ı Suffa terimi, Medine'ye hicretten sonra yatacakları yerleri, giyecek ve içecekleri bulunmayan yoksul sahabeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Gölpınarlı, Medine'ye mescidin yapılmasının ardından Hz. Muhammed tarafından mescidin sofasına yerleştirilen bu sahabelerin 400 kişi olarak rivâyet edildiğini fakat halk arasında ise kırk kişi olarak söylenegeldiğini belirtmiştir. (2006: 458) Yine Gölpınarlı'nın yayına hazırladığı Burgazî Fütüvvetnâmesi'nde de Kırklar söylencesinin prototipi olması ihtimal dâhilinde olan bir anlatının yer aldığı görülmektedir;

"Bir gün Rasûl hazreti durdu, Ashâb-ı Suffa katına vardı. Bunda hikâyet çoktur, amma Ashâb-ı Suffa'nın bir dane üzümü bulundu. Rasûl'in önüne kodılar. Rasûl hazreti anı kırk beş kişiye bahş eyledi. Bu hadîsi anda buyurdu: "seyyidü'l-kavm-i hâdimihim." Pes andan Ashâb-ı Suffa nağme kıldı. Bunda ihtilaf vardır, ba'zılar aydırlar: Rasûl durdu, üç kez çevrindi. Cebrâîl geldi, döndü, ayıttı: Yâ Rasûl-Allah ayruk dönme ki yirler ve gökler, uçmak ve tamu ve cümle âlem döner didi. Ba'zılar aydur: Rasûl üç kez başın saldı, ridâsı mübârek omuzundan düşdü, pes semâ' halâl oldu âşıklara ve harâm oldu 'ıksuzlara..." (Gölpınarlı 1954: 136)

Gölpınarlı'nın dile getirdiği 400 sahabe ile ilgili rivâyet üzerinde tasavvuf başlığı adı altında ayrıca durulacaktır. Şanlıurfa Kısas bölgesinde icra edilen cemlerin içerisinde yerine getirilen on iki hizmetin pirleri olarak Cabir Ensârî, Bilal Habeşî, Selman-ı Farisî, Mahmûd el Ensârî, Ebu Zer Gaffârî, 'Ammâr gibi isimlerinin zikredilmesi, kırklar meclisinin sahabelerden oluştuğuna yönelik bu kabülü destekler niteliktedir. (Güngör 2011: 82) Alevî-Bektaşî geleneği üzerine önemli çalışmaları bulunan Irene Melikoff ise kırklar inancının kökenleri konusunda V. Basilov'un Kazakistan'daki şaman inançlarına yönelik tespitlerini dile getirdikten sonra görüş bildirmiştir. Basilov'ın belirttiğine göre Farsça kırk sayısının karşılığı olan "çehel" ve kişi-birey anlamına gelen "ten" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelen "çîltan" adı verilen kırk koruyucu rûh, şamanları korumaktadır. Bu rûhlar erkek ve dişi olabilirler. Çîltanlarla ilgili olarak dile getirilen söylencelerin içki âlemi niteliği de bulunmaktadır. Çîltanlar kutsal bir içki içmektedir. Basilov, bu içkinin kadîm İran kültüründe savaş sırasında kendinden geçmek için alınan Haoma ya da Soma isimli içkiyle bağlantılı olabileceği kanâatindedir. Melikoff ise çîltanlar ile İslâm geleneğindeki kırk veliyi birbirinden ayırmak gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Ona göre kırk veli inancının kökenini, kırk sayısını benimsemiş bulunan Yahudi ya da Hristiyan geleneklerde aramak gerekmektedir. Melikoff ayrıca merkezleri İran'ın Tebriz bölgesinde bulunan Ilhcr'da olan ve Anadolu Alevîliği ile birçok benzerliği bulunan Cehelten isimli

toplulukların varlığına da dikkat çeker. (2004: 48-50, 2008: 245) Melikoff'un aksi yönde görüş bildirmesine rağmen Alevî gelenekteki miraç anlatısına bağlı olarak icra edilen cemlerde kadın-erkek bir arada bulunulması ve dolu ya da dem adı verilen içkilerin alınması, Basilov'un tespitleri doğrultusunda söz konusu uygulamaların Orta Asya kökenli olduğunu düşündürmektedir. Basilov ve Kaygusuz'un ortaya koyduğu veriler; söz konusu kırk koruyucu rûha yönelik Orta Asya kökenli inancın, İran kültür sahasındaki Hurufî tesirlerle beraber, sahabe isimlerinden oluşan İslâmî bir renk ile "kırklar meclisi" motifine dönüştüğü düşündürmektedir.

AORB Projesi kapsamında mülakatta bulunulan bir diğer isim olan Medine Arslan, İmam Cafer Buyruk'unda yer alan bilgilere ek olarak; Allah'ın, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi birbirlerine musahip etmesinin ardından onları, bir diğer musahip çifti oluşturan Cebail ve Mikail ile aşına ettiğini belirtmiştir. Yine Arslan'ın ifadesine göre Rıdvan, tarik erkânı için cennete çubuk almaya gittiğinde Tûbâ Ağacı ona ilk başta dal vermemiş, sonrasında vereceği dalın, dört eylemi işleyen kimselere indirilmemesi koşuluyla vermeye razı olmuştur. Bu dört eylem; kâtillik yapmak, kanlı olmak, kadın boşamak ve hırsızlık etmektir.³³ Alevî inanç sisteminde büyük suç olarak kabul edilen ve düşkünlük gerektiren eylemlerin de miraç anlatısı dâhilinde dile getirildiği anlaşılmaktadır. Medine Arslan'ın belirttiği "aşinalık" kurumu ise daha çok Tahtacı Alevîlerinde görülmektedir ve öncesinde musahibi bulunan iki çift arasında gerçekleştirilebilmektedir. Bu bağlamda ikinci musahiplik olarak da tanımlanabilir. (Yıldız 2009: 409) AORB Projesi kapsamında mülakatta bulunulan bir diğer isim olan Mehmet Ayan ise Hz. Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'in, miraçtan dönen peygamberi kutlamak için Hz. Muhammed'in kaldığı Ümmü Seleme'nin evine gittiğini, sohbet ederlerken "*yedullâhi fevka eydihim, fe men nekese fe innemâ yenkusu*" ibârelerinin yer aldığı âyetin inmesi üzerine Hz. Muhammed'in Ümmü Seleme'yi dışarı çıkarttığını ifade etmiştir. Ümmü Seleme odadan çıktıktan sonra Hz. Muhammed abasını; Hz. Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'in üzerine örtmüş ve "ya Allah, ya Muhammed, ya Ali" diyerek elini

³³ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (T_Döllük_Medine Arslan_1) künyeli video kaydı ve deşifre metninde yer almaktadır.

onların sırtına vurmuştur.³⁴ *"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir"* meâlini içeren yukarıdaki ibâreler, musahip olacak çiftlerin ya da görgü cemi esnasında dede tarafından görülen taliplerin kulağına okunan ve "yedullah" âyeti olarak da bilinen 48/10 numaralı âyet içerisinde bulunmaktadır. (Bozkurt 2008: 136, M. Yaman 2009: 350) Alevî inanç yapısı gereği her yıl tekrarlanması gereken görgüden geçme erkânının da ehl-i beyt ekseninde inşâ edilen bir örnek model ile miraç anlatılarına dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Anadolu'da bulunan farklı ocaklara mensup dedelerin, görgüden geçen çiftlerin, "miracınız kutlu olsun" ya da "miracınız mübarek olsun" gibi ibârelerle tebrik edildiğini belirtmesi, söz konusu uygulamanın yaygın olduğunu göstermektedir. (Saygı 2002: 52, Doğanay 2002: 147, M. Yaman 2009: 351,) Mehmet Ayan'ın anlatısında yer alan Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin üzerine abasını örtmesi ve pençe çalması eyleminin de; erkândan/tarikten geçmeden önce, musahip olacak çiftlerin üzerine beyaz çarşaf örtülmesi ile yinelenildiği söylenebilir. Beyaz çarşafın, "ölmeden önce ölünüz" anlayışı bağlamında kefenlenip yaşarken ölmeyi simgelediği belirtilmektedir. (Yıldız 2009: 407, Bozkurt 2008: 136) Çalışma sahibinin gözlemci olarak katıldığı cem içerisinde de musahip olan çiftler, üzerlerine beyaz çarşaf örtüldükten sonra Dede tarafından üç defa pençe çalınması suretiyle erkândan geçmiş ve cemde hazır bulunan diğer talipler tarafından "miracınız kutlu olsun" ibâresiyle tebrik edilmişlerdir.³⁵ Gerek görgü, gerekse musahiplik erkânında olsun, tebrik için kullanılan bu ibâre, cem esnasında peygamberin miracının model alınarak yinelenildiğini gösteren somut bir örneği oluşturmaktadır. Bedri Noyan Dede Baba, tebrik için kullanılan bu ibârenin -musahiplik kurumu bulunmayan- Bektaşî erkânı içerisinde nasip alanlara yani Bektaşî tarikatına yeni giren kişilere söylendiğini belirtmektedir. (2001: 712) Musahiplik kurumunun tarihsel temelleri hakkında ise bilimsel araştırmalarda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Orta Asya ve Şamanizm kökenli olduğunu ileri süren görüşe göre musahiplik, eski Türk-Moğol cemiyetlerinde "anda" ya da "andlık" denilen ve aralarında kan bağı olmayan birçok insanı birbirine bağlayabilen bir dostluk anlaşmasını ifade eden gelenekle yakından ilgilidir. Zerdüşî kökenli olduğunu belirten görüş ise

³⁴ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (20_A_Yassıçal_Mehmet Ayan_3) künyeli video kaydı ve deşifre metninde yer almaktadır.

³⁵ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (Ankara_Şah-ı Merdan Cemevi_Musahiplik Cemi_11) künyeli video kaydında yer almaktadır.

musahipliğin Zerdüşt inancından Ahiliğe, oradan da Anadolu Alevîliğine geçtiğini ileri sürmektedir. (Yıldız 2009: 404) Irene Melikoff, Kaşgarlı Mahmud'un divanında yer alan "biste" kavramına dikkat çeker. Ona göre; söz konusu eserde anlatılan "her zanaatkâr ve tacirin biste adı verilen bir ortağı bulunması" âdeti, musahiplik uygulamasıyla karşılaştırılabilir. Biste kelimesinin, Avest dilinde "ortak ya da kardeş" anlamına gelen "havishta" kökenli olması ihtimâl dâhilindedir. İlk tezin, kan kardeşliği çevresinde incelenmesi gerektiğini belirten Melikoff'un, Ahîlik kurumunu merkez alan ikinci tezi desteklediği görülmektedir. (2004: 160, 2006: 93) Her iki tez doğrultusunda da İslâm inancından önce tarihsel kökenlerinin mevcut olduğu anlaşılan musahiplik kurumunun, miraç anlatıları dâhilinde İslâmîleştirildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Alevî belleğinde musahiplik erkânının kökeninin bağlandığı tek olay, miraç hâdisesi değildir. Bu olayın ilk olarak Hicret sonrasında ve Veda Haccı sonrasında Gadir Humm'da gerçekleştiğini belirten anlatılar da mevcuttur. (Yıldız 2009: 401) AORB Projesi kapsamında mülakatta bulunulan Enver Gül, köken konusundaki bu anlatılara farklı bir açıklama getirmiştir. Bu açıklamaya göre Hz Muhammed, miraç dönüşünde Hakk'ı, nasıl Hakk'layacaklarını soran kırklara; "bir pîr eteğinden tutmalarını ve bir de kardeş bulmalarını" söylemiştir. Herkes birer kardeş bulduktan sonra yer ile gök, Cebrail ile Âdem, Selman ile Kanber, Ali ile Muhammed musahip olmuştur. Hz. Muhammed, hicret sonrasında da muhâcirlerle ensârı musahip yapmıştır fakat onların üzerine yedullah âyetini okumamıştır.³⁶ İmam Cafer Buyruk'unun kimi nüshalarında ise Hz. Muhammed'in miraçtan döndükten sonra çevresindeki sahabeye; "hakîkatın, Ali'ye iradet getirip talip olmaktan geçtiğini" söylediği belirtilmektedir. Sahabenin biat getirip Ali'ye talip olmasından sonra Hz. Muhammed orada bulunan herkesi musahip etmiştir. (Aytekin 1958: 9-11, 159-161) Görgü, musahiplik ve dârdan indirme cemlerinde, meydana getirilen seccadenin/postun serilmesinden önce bu hizmetle görevli tâlibin okuduğu tercümanda da ehl-i beyti kapsayan kozmogonik ve miraç gecesine ait motiflerin yer aldığı görülmektedir;

Ezeli ervahta serdi Hak nûrdan bir seccade
Ta o zaman ehl-i beyt üstüne kıldı seccade
Kırkların ceminde dahi serildi bu seccade
Yalan ile riya ile üstünde kılma secde

³⁶ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (4_ASu_Sadık Kaya-Salim Olgun-Ali Kındaç-Enver Gül_İsmail Gül-Sâlih Aykut-Satılmış Aykut_8) künyeli video kaydında ve deşifre metninde yer almaktadır.

Yakar billah iki alemde ateştir bu seccade
Ber cemalı Muhammed kemali Hasan Hüseyin
Ali'ye talib olanlar versin Muhammed'e salavat

(Bozkurt 2008: 211)

Destur pîrim!
Kırklar meydanında Muhammed Ali
Erkâna düşerken serdi bu postu
Hatice Kibriya Fatime Zöhre
Birlik meydanında serdi bu postu

(Demir 2002: 20)

Hizmetlinin dile getirdiği tercümanın ardından Dede'nin seccade duasında yer alan "Allah Allah, seccâdemiz ezeli ervahta ve kırklar ceminde serilen seccade ola..." ibâreleri, miraç gecesiyile ilişkili bir anlatının, Eliade'nin tabiriyle "kutsal olan ilk zamanın" cem törenleriyle tekrar yaşatıldığını gösteren bir diğer pratiktir. İnanişâ göre miraç gecesinde kırklar meclisinde Hz. Ali'nin serdiği bu seccade üzerinde dâra duran kırklar, sonrasında secde ve niyaz etmişlerdir. (Bozkurt 2008: 210-211) Miraç gecesinde kırklar meclisinde yaşananların tekrar edilmesi veya yaşatılması olgusu; cem içerisinde âşık ya da zâkir adı verilen hizmetlinin, bağlama eşliğinde dile getirdiği miraçlama ırasında daha açık gözlemlenebilmektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere miraçlama, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde yaşadıklarını anlatan bir tür nefestir. Şah Hataî'ye ait olduğu belirtilen miraçlama metninin tamamı ek-1.1 içerisinde görülebilir. İmam Cafer Buyruk'unda, zâkir konusunda hurufî tesirler içermesi ihtimâl dahilinde olan şu ibâreler bulunmaktadır;

"Ve dahi zakir adı dört huruftur. Yirmi bir olur. On iki tarh edince dokuz kalır. Dokuz da doksan bin nefestir ki, Hakk Tealâ nefesidir ki Hz. Muhammed Aleyhisselam ile kelimât etmiştir. Zakir gerektir ki, bu doksan bin kelâmı zikri içinde gezdire ki Hak Tealâ mevcuttur..." (Aytekin 1958: 77)

Yukarıdaki ifadelerden; cemlerde yerine getirilen on iki hizmetten birini üstlenen zâkirlerin, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Allah ile ettiği doksan bin kelimeyi yani Allah'ın emrettiği edep ve erkânı muhafaza edip dile getirmekle yükümlü oldukları anlaşılmaktadır. AORB Projesi kapsamında mülakatta bulunulan Ahmet Acar; doksan bin kelâmın, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan 6666 âyet içerisinde bulunan hecelerden

oluştugunu ifade etmektedir.³⁷ Cem törenlerinde hazır bulunan talipler, miraçlama esnasında zâkirin dile getirdiği birtakım eylemleri, bedenleriyle tekrar etmektedirler. Cebrail'in peygamberi miraca davet etmesinin anlatıldığı bölümde geçen "o an Cebrail bağladı, Muhammed'in belini" sözlerini işiten talipler, ellerini bellerine götürerek bağlama eylemini gerçekleştirir gibi hareket ederler. Hz. Muhammed'in Allah'ın huzurunda secde ettiğini belirten "eğiliben secde kıldı, eşiğe kıblegaha" sözleri esnasında ise secde ederler. Peygamberin Allah'ın huzurunda, ümmeti için rahmet dilemesini anlatan bölümde geçen "ayak üzerine kalktı, ümmetini diledi" sözlerini işiten talipler ayağa kalkarlar. Hz. Muhammed'in Kırklar Meclisine girişinin anlatıldığı bölümde geçen "Muhammed secdeye koydu yüzün, Hakk'a teslim etti özüm" sözlerini işittiklerinde ise secdeye varıp yüzlerini yere sürerler. Hz. Muhammed'in Selman'ın getirdiği üzüm tanesini ezerek kırklara içirmesi ve peygamber dâhil hepsinin kendinden geçerek semaha girmesinin anlatıldığı bölümün başında yer alan "o şerbetten biri içti, cümlesi oldu hayran, mümin müslüm üryan büryan, hep kalktılar semaha" sözleriyle birlikte zâkir makamını değiştirir ve daha önceden belirlenen semahçılar semah dönmeye başlarlar. (Bozkurt 2008: 262-267, M. Yaman 2009: 355) Semah esnasında Dedelerin dile getirdiği kısa sözlü duaların içinde; "Hakk için ola, seyr için olmaya" "semahlarımız kırklar semahına yazıla" gibi miraç gecesine gönderme yapan ibâreler de mevcuttur. (M. Yaman 2009: 340) Anadolu'nun farklı bölgelerinde dile getirilen semah dualarının aralarında da, görgüden geçen taliplere ya da musahip olan çiftlere söylendiği gibi "miracınız mübarek ola" ibâresinin yer aldığı görülmektedir. (Öz 2013: 51-57) Çalışma sahibinin katıldığı musahiplik cemi içerisinde de cemde hazır bulunan Dede'nin ve taliplerin de benzer şekilde davrandıkları ya da ellerini kalpleri ve ağızları üzerine getirerek niyaz verdikleri gözlemlenmiştir. Miraçlamada dile getirilen eylemlerin tekrar edilmesinin yanı sıra miraçlamadan sonra söylenen tevhîd adı verilen nefesin de hep birlikte söylendiği görülmüştür.³⁸ Tevhîd'in söylenme sırasıyla ilgili olarak uygulama farklılıkları olmakla birlikte miraçlama içerisinde yer alan "doksan bin kelam danıştı, iki gönül dostuna; tevhîdi armağan aldı, yer yüzünde insana" sözleri, cem içerisindeki bu

³⁷ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (15_A_Avşar_Ahmet_Acar_9-10) künyeli video kaydı ve deşifre metninde yer almaktadır

³⁸ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (Ankara_Şah-ı Merdan Cemevi_Musahiplik Cemi_16-17) künyeli video kayıtlarında yer almaktadır.

uygulamanın da miraç anlatısı bağlamında tekrar edilerek dile getirildiğini düşündürmektedir. 19. yüzyıl Hacı Bektaş postnişinlerinden olan Feyzullah Çelebi'ye ait olan miraçlamadaki dizeler de bu anlayışı gösterir niteliktedir;

Vardı kırkların cemine
Oturdu Hak makamına
Hû dedi gerçek demine
Dem be dem Resûlullah'ı

Buyurdu ol nur-u vâhid
Size armağan bu tevhîd
Cümlesi de oldu sâcid
Zikretti kelâmullâhı

(Gülçiçek 2004b: 705)

AORB Projesi kapsamında mülakatta bulunan Muammer Erdoğan'ın; "Hz. Muhammed'in miraç gecesinde kırklara getirdiği armağan tevhîd'dir" şeklindeki ifadesi de yukarıdaki tespiti desteklemektedir.³⁹ Şah İsmail Hataî'ye ait olduğu belirtilen miraçlama dikkatli olarak incelendiğinde sözlerde yer alan kimi ibârelerin Kur'an âyetlerini işaret ettiği görülmektedir. Miraçlamanın ilk bölümündeki dörtlüklerin içerisinde yer alan "şimdi senden el tutayım, Hakk buyurdu ve'd-duhâ sözleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan Duhâ Sûresindeki âyetlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sûrede yer alan kimi âyetlerin Sünnî gelenekteki anlatılar çerçevesinde, rû'yet esnasında Allah ile Hz. Muhammed arasında geçen diyalog içerisinde zikredildiği daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda Duhâ Sûresi'nin miraç gecesiyle ilişkilendirilmesine yönelik kabulün her iki gelenekte de yer aldığı söylenebilir. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine atıf yapıldığını düşündüren bir diğer ibâre de miraçlamanın sonlarına doğru dile getirilmektedir. Bu dörtlüklerde yer alan ifadelerle göre Hz. Muhammed; aslana verdiği ve sonrasında Allah'ın kudret elinde gördüğü hatemini miraç dönüşünde kendisine iade eden Hz. Ali'ye "evveli sen, ahiri sen; ey velayet sahibi, cümlesi de sana ayan, ey imâm-ı pişiva" sözlerini sarfetmiştir. Söz konusu ifadeler, 57/3 ve 4 numaralı âyetlerde yer alan; *"O, evveldir ve âhirdir, zâhirdir ve bâtıdır. Ve O, her şeyi en iyi bilendir. Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Sonra Arş'ın üzerine istiva etti.Arza gireni ve ondan çıkana ve semâdan ineni ve orada uruc edeni bilir. Ve siz nereden iseniz O, sizinle*

³⁹ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (1_AMe_Oymaağaç_Muammer Erdoğan_7) künyeli video kaydı ve deşifre metninde yer almaktadır

beraberdır. Ve Allah sizin yaptıklarınızı en iyi görendir." meâlindeki ibârelerin kastedildiğini düşündürmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Alevî-Bektaşî geleneğinde yer alan Allah-Muhammed-Ali birliğine dair inanç doğrultusunda peygamberin, miraç gecesinde Hz. Ali'nin ulûhiyyetine yönelik sırra eriştiği dile getirilmektedir.

Cemde uygulanan erkânlar içerisinde miraç gecesiyle doğrudan ilişkili olan bir diğer hizmet ise dolu hizmetidir. Miraç gecesinde kırkların içtikten sonra kendilerinden geçerek semah dönmelerine neden olan üzüm suyu, cemde görülen dolu hizmeti ile temsil edilmektedir. Alevî geleneğinde icra edilen semahlarla ilgili olarak müstakil bir çalışması bulunan İlhan Cem Erseven, yerine getirilen dolu hizmetini şu şekilde özetlemiştir. Kırklar semahının sonunda "Allah Allah" nidasını işiten semahtaki kadınlar, erkeklerin arasına diz çökmektedirler. On iki hizmetliden birisi olan Dolucu ya da Şemsi bu durumda bekleyen sol baştaki kadına dolusunu sunar. O kadın da sağ baştaki semah dönen erkeğe verir. Dolu semah dönenlerin arasında sırayla gitmektedir. Bu dolu dağıtma işi bittikten sonra sol baştaki semahçı kadın sağdan başlayarak ceme gelenlere dolu dağıtır. En son doluyu ise Şemsi'ye vermektedir. Miraç gecesinde gerçekleştiğine inanılan bir eylemin daha cemlerde yinelendiği görülmektedir. Söz konusu olgu; Allah-Muhammed-Ali birliği inancı bağlamında, Alevî uluları arasında gösterilen Pîr Sultan Abdal ve Kul Himmet'e ait olduğu belirtilen dörtlüklerde de dile getirilmiştir;

Kim dokudu bin çiçekli halıyı
Kim diriltti bin yıl yatan ölüyü
Kırklar meclisine gelen doluyu
Dolduran Muhammed içen Ali'dir

(Özmen 1995a: 240)

Ezel meclisinde kırklar ceminde
Muhammed nûruna bezendi Ali
Kırklar ile bile âyin-i cemde
Bu aşkın sırrına özendi Ali

İlmin başı dedi kendin bilesin
Muhammed'e dedi cem'e gelesin
Meydâna getirdi aşkın dolusun
Kırklara şarabı sunandı Ali

(Özmen 1995a: 328)

Çalışma sahibinin gözlemci olarak katıldığı cem esnasında ise dolu olarak alkollü içki alınmadığı ve meyve suyu tüketildiği gözlemlenmiştir. Dolu hizmeti görülürken چراغ hizmetini gören talip tarafından şu dörtlükler dile getirilmiştir;

Ali'yi sevenin gamımı olur
İçelim Muhammed Mustafa Ali aşkına
Bütün âşıkların demini o verir
İçelim Muhammed Mustafa Ali aşkına

İçelim doluyu geçelim serden
Mevlam ayırmazın bizi bu demden
Kırkların içtiği ab-ı kevserden
İçelim Muhammed Mustafa Ali aşkına

Evvelden kadîmdir bizim yolumuz
Hünkâr-ı Velî'ye bağlı belimiz
İner kudretten gelir bizim dolumuz
İçelim Muhammed Mustafa Ali aşkına

Bizde âdet böyledir töre
Ehl-i beyti seven yanar mı nâra
Elinde mezesi yanında cür'a
İçelim Muhammed Mustafa Ali aşkına

Hakk verdiğim zikrim fikrim Ali'dir
Bir gün akıllıdır ama beş gün delidir (Hakk delisi)
Gittiğim Hakk Muhammed Ali yoludur
İçelim Muhammed Mustafa Ali aşkına

Güzel Şâh'dan bize bir dolu geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver
Pîrim Hünkâr Hacı Bektaş Velî'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

Herkes sevdiğini tanır sesinden
Şâh'ın muhabbeti beni mest eden
Selman'ın keşkülü doldu bu sudan
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

Payım gelir erenlerin payından
Muhammed neslinden Ali soyundan
Kırkların içtiği engür suyundan
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

Beline kuşanmış nurdan bir kemer
İçmişim doluyu yüreğim yanar
Herkes sevdiğinden bir dolu umar
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

Senin âşıkların kaynadı coştı
Cânânın uğrunda serinden geçti

Sefil Hüseyin'im bir dolu içti
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver ⁴⁰

Wilhelm Radloff'un Orta ve Kuzey Asya'daki Türkik toplumlar arasındaki şaman törenleriyle ilgili olarak yaptığı derlemelerde bulunan bazı tasvîrler miraç ve kırklar anlatısı bağlamında cemlerde icra edilen dolu/dem içme ve semah dönme pratiklerini andırmaktadır;

"... Şimdi şaman sihirli davulunu ön tarafı ile yere doğru çevirir ve yerin altından derinlerden geliyormuş gibi boğuk sesler çıkaracak şekilde vurur. Şarkı da yurttan uzaklaşarak ölümler diyarı olan aşağıdaki dünyaya doğru yol almıştır. Aynı zamanda şarkı da yavaşlayarak hafif bir fısıltı durumuna gelir. Sonra kuvvetli bir darbe ile ölümler diyarına vardığını bildirir. Şimdi eskiden ölen ve ölümler diyarında bulunan akrabalarla konuşma başlar ki, şaman ölümleri bunlara götürür. Onlar yeni rûhu kabul etmek istemezler. Şaman onları kandırmak ister, yalvarır, yakarır. Fakat boşuna. O zaman şaman rakı şişesinin alarak ölümlere hayat suyundan sunar. Onlar bunu sevinçle kabul ederler, çeşitli seslerden oluşan bir gürültü meydana gelir. Fakat rakı etki ettikçe de kekeleme başlar, ölümler şarkı söyler, neşe ile bağırırlar ve böylece yeni rûhu onların arasına gizlice katmaya başarılı olur. Şimdi şamanın şarkısı gittikçe şiddetlenir, çünkü ölümler diyarını terketmiştir ve tekrar yukarıdaki dünyaya yaklaşmaktadır. Yukarıya vardktan sonra birden bire sıçrar ve vücudu sinirli bir halde şiddetle gerilir. Sonra şarkı sert bir bağırma şeklini alır. Şaman çılgın sıçramalarla yurdun içinde dönerek dans eder ve en sonunda ter içerisinde kendinden geçerek yuvarlanır" (Radloff 2008: 86)

Radloff'un tasvîrlerinde yer alan metafizik dünyada bulunan rûhlara içki içirme, içki sonrasında eylemin öznesi olan şamanın dönerek dans etmesi ve kendinden geçerek vecd haline gelmesine yönelik bu motifler, kökenleri Orta ve Kuzey Asya'ya dayanan bir kansız kurban ayîninin; yaşanan sosyal, kültürel ve dinî değişimler neticesinde Anadolu coğrafyasına ulaşan Türk toplulukları içerisinde kırklar söylencesine dönüştürüldüğünü ve miraç gecesine dâhil edilmek sûretiyle İslâmleştirildiğini düşündürmektedir. Radloff'un kurban törenleriyle ilgili tasvîrlerinde törenlere katılanlara üç kez içki sunma ve tören sonunda topluca içki içmeye yönelik ibâreler de yer almaktadır. (Radloff 2008: 81-82) Isparta'nın Senirkent İlçesi, Uluğbey Beldesi'nde bulunan Veli Baba Sultan Ocağı süreğinde icra edilen cemlerde dem üçleme geleneğinin bulunduğu belirtilmektedir. Dem ile ilgili olarak okunan gülbengin ardından dede kendisine çay bardağı ile uzatılan demi içmektedir. Dem hizmetini yerine

⁴⁰ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (Ankara_Şah-ı Merdan Cemevi_Musahiplik Cemi_14) künyeli video kaydında yer almaktadır.

getiren sâki bardağı alınca "aşk olsun" şeklinde bağırır ve herkes tekrarlar. Saygı nedeniyle bu ana kadar kimse konuşmaz ve hareket etmez. Hz. Muhammed kırklar cemine girdiğinde herkes ayağa kalkmıştır ve sessiz bir şekilde durmuştur. Peygamber sormadan cevap vermemişlerdir. Cemde bulunanlar üçlere, yani Allah, Muhammed ve Ali'ye saygılarından dolayı dem üçlenene kadar ses etmeden huşû' içinde beklemektedirler. (Ersal 2009: 168-172) Dolu üçleme, Bulgaristan'da yaşayan Deliorman Alevîleri ile Elmalı Tahtacılarında da icra edilmektedir. (Melikoff 2006: 137-138) Radloff'un derlemelerinde yer alan Şaman'ın, kurban edilecek attan, uygun olup olmadığına yönelik bir işaret beklemesini dile getiren dua ile Alevî cemlerinde, meydana getirilen kurbandan nişan göstermesinin beklenmesine yönelik inanç arasında da ciddi bir benzerlik bulunmaktadır. (Radloff 2008: 40) Cem töreninde kurban edilecek koçtan geviş getirmesi, silkinmesi, melemesi, hapşırması, dolaşması gibi işaretler beklenmektedir. (Bozkurt 2008: 201) Eliade, şamanizm ile ilgili olarak hazırladığı müstakil çalışmasında Kuzey ve Orta Asya'daki şaman adaylarının sırta erdirildiği bir eğitim döneminden sonra icra edilen bir törenden bahsetmektedir. Geleceğin şamanı, bu eğitim esnasında ileride kullanacağı mistik tekniklere tam egemen olmayı ve kabilenin dinsel ve mitolojik geleneklerini özümsemeyi öğrenmektedir. Törenler halka açık olmaktadır. Yırlar söylenip dans edilmekte ve kurbanlar kesilmektedir. (2006: 139-144) Buryatlarda kurban edilen hayvanların eti yenmek üzere hazırlanırken bir kayın ağacına tırmanmak sûretiyle göğe çıkış ritüeli şaman adayı tarafından icra edilmektedir. (2006: 149) Günümüzde şamanizmin bir dinden ziyade, teknik olarak kabul edildiği ve dünyanın birçok bölgesinde rastlanıldığı, ayrıca gerek Radloff'un derlemelerinin ve gerekse Eliade'nin yararlandığı derlemelerin son iki yüzyıl içinde yapıldığı unutulmamalı ve muhtelif inanç sistemlerinin, şamanik pratikler üzerindeki tesirleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda miraç ve kırklar anlatısı ekseninde gerçekleştirilen pratiklerin, sadece ve sadece şaman kökenli olduğunu söylemek, sağlıklı sonuçlara ulaştırmayabilir.

Alevî cemlerindeki semah icrası esnasında, âşıkların ya da zâkirlerin sık sık Hz. Ali ile özdeşleştirilen turna sembolizmini dile getirdiği de görülmektedir;

Kerbela çölünden sakın mi geldin
Ne yaman firkatli ötersin turnam

İmam Ali katarına uyarsın
Kırkların semahın tutarsın turnam

Kırklar senin ile biledir bile
Yediler hizmetin ol mayıl ola
Ol Hızır Nebi de yardımcın ola
Gürûh-ı Naci'ye yetersen turnam

Evvel bahar yaz ayları doğanda
Semah tutup gökyüzünde ağa
Yavru şahin tellerine değende
Ali'm dost dost diye ötersen turnam

Ali'nin avazı sende bulundu
Ne yaman ötersin turnam
Ol pirden bir haber al da gel şimdi
Gönlümün gamını atarsın turnam

(Onatça 2007: 89-90)

Yemen ellerinden beri gelirken
Turnalar Ali'mi görmediniz mi
Havanın yüzünde semah dönerken
Turnalar Ali'mi görmediniz mi

Şahım Hayber kalesini yıkarken
Nice yezit helâk olur bakarken
Muhammed miraca ol dem çıkarken
Turnalar Ali'mi görmediniz mi

Havanın yüzünde semah dönerken
O kırkların şarabından içerken
Muhammed'in gül reyhanının saçarken
Turnalar Ali'mi görmediniz mi

(Bozkurt 2007: 45-46)

İki turnam gelir başı çırallı
Birisi Muhammed, kimisi Veli
Biri İmam Ali sohbeti heybetli
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen

(Bozkurt 2007: 100)

Ekonomilerindeki yerinden ötürü bozkır halklarının; imgelerinde hayvanlarla ilgili olarak özel ve güçlü figürler yarattıkları ve bunları sanatlarında dile getirdikleri belirtilmektedir. Tüm gereksinimler hayvanlardan karşılanmaktadır ve bunlar olmadan yaşamın sürdürülmesi olanaklı değildir. Deneyimlerin gösterdiği gibi hayvanla insan arasında, insanların belli kurallara uydukları karşılıklı bir antlaşma vardır. Av töreni,

kutsal ayinler, ilk ürün törenleri gibi adlarla nitelendirilen çok koşullu bu sözleşmeye uyulduğu sürece hayvanlardan yararlanılabilmektedir. Hayvan, insandan daha üstündür. Göğe yükselme, suya dalma, koku alma, içgüdü vb. duyulmamış yeteneklere sahiptir. Yetenekleri hayvanı bir tür mükemmelliğe ulaştırmaktadır ve üstün gerçeklik konumuna yükseltmektedir. Rûhlar, cinler ve belki de tanrılar insan üstü olan her şey insanın hayvan yanıyla ve hayvan biçimciliğiyle ilintilidir. (Roux 2014: 52-53) Irene Melikoff da, Roux'un bozkırlarda yaşayan toplulukların psikolojisine yönelik olarak yaptığı bu tespit doğrultusunda göçmen bir kuş olan turnanın, göçerlerin ve Ali'nin simgesi olduğu yönünde görüş bildirmiştir. (2004: 190) "Şamanın kuşa dönüşme gücünün ve büyüyle uçuşunun anımsanışıdır" yorumunu yaparak şamanist tesirlere de vurgu yapmaktadır. (2004: 158) Büyü ile uçuş, halk dininin reisi şaman, kam-ozan daha sonra da Dede'nin saygınlık öğeleri, esriyiş ve kendinden geçişin ifadesi olmaktadır. Esrime dansı olan semah da hareketleri örnek alınmış olanın hareketine katılmaktır ve turnaların uçuşuyla birleşmektedir. (2006: 149) Çin'de ölümsüzlük kuşu olarak kabul edilen ve ebedi yaşamın karşılığı olan turnanın çoğu kez güneş-kuş, eşsiz Anka (Phenix) ile karıştırıldığını belirten Melikoff, güneş timsali aslan ve turna ile temsil edilen Ali'nin güneş sayılması inancının eski bir güneş tanrısallığı olacağı hipotezi üzerinde de durmaktadır. (2006: 121) Bu hipotez doğrultusunda Orta Anadolu'daki Alevî köylerinde güneşin doğuşu esnasında Ali'ye dua edildiğine yönelik gözlemlerini zikreden Melikoff, Hz. Ali'yi Türklerin Gök-Tengri inançlarının mirasçısı olarak değerlendirmektedir. (2006: 24, 2011: 119)

Veli Baba Sultan Ocağında gerçekleştirilen cemlerde icra edilen semahlarda "Gelsin Muhammedim gelsin" sözlerinin yer aldığı mısra ile birlikte Dede'nin de semaha katıldığı belirtilmektedir. Söz konusu ocağa mensup olan Dede Mehmet Er; Dede'nin önünde bulunan delil/çerağ için "o Muhammed Ali'nin nûrudur, biz onun etrafında semah döneriz" ifadesini dile getirmiştir. (Ersal 2009: 250-251, 358) Dedenin semaha katılarak miraç anlatısında yer alan Hz. Muhammed'in esriyerek semah dönen kırkkların arasına katılması eylemini yinelediği anlaşılmaktadır. Antalya Elmalı'da bulunan Tekke Köyü'nde yürütülen cemlerde ise Dede'nin semaha katılması eyleminin farklı şekilde açıklandığı görülmektedir. Selman-ı Pak'ın, kırklar meclisinde yapılan semaha son anda yetiştiği ve semahın son bölümüne katıldığı inancı doğrultusunda; Dede, semah

başlamadan önce dışarı çıkmaktadır. Kırklar semahının son dörtlüğü söylenirken içeri giren Dedenin semaha katıldığı ve bir süre semah döndükten sonra yerine oturduğu belirtilmektedir. (Erseven 1996: 154) Söz konusu bölgede gerçekleştirilen cemlerde Dede'nin Selman'ın eylemlerini yinelediği anlaşılmaktadır. Kureyşan Ocağına mensup Dedelerin yürüttüğü cem töreninde ise Selman-ı Farisi ile ilgili olarak bir başka uygulamanın yerine getirildiği görülmektedir. Lokma hizmetini yerine getirenler "Selman hasta, gözü parsta; Selman-ı Pîr aşkına" diyerek ellerindeki tepsiye "Selman-ı Pak lokmasını" toplarlar. Cemde hazır bulunan bazı kimseler bu tepsiye lokma bırakır. Bazıları ise şifa lokması olarak tepsiden lokma alırlar. İnanişâ göre Hz. Muhammed kırklar ceminde üzümü ezerken Selman orada değildir. Bunun için orada bulunmayan Selman için lokma toplanmaktadır. (Demir 2002: 42) Alevî-Bektaşî geleneğindeki miraç anlatılarında Selman ile ilgili olarak yer alan bir diğer önemli bölüm ise Hz. Muhammed'in Allah'ın huzurundan ayrılması esnasında ortaya çıkmaktadır. Allah'ın Hz. Hasan ve Hüseyin için hediye olarak gönderdiği üzümü alan peygamberin karşısına Selman çıkar ve "şey'ullah/şeydullah"ını diler. Hz. Muhammed Selman'ın keşkülüne bir üzüm tanesi koyar. Bu kabul miraçlamada şu şekilde dile getirilmektedir;

Muhammed secdeye koydu yüzün
Hakk'a teslim etti özüm
Cebrail getirdi üzüm
Hasan Hüseyin ol Şah'a

Selman orda hazır idi
Şeydullahın diledi
Bir üzüm tanesi koydu
Selman'ın keşküllahına

(Bozkurt 2008: 266)

Mısralarda dile getirilen "şeydullah" ve keşküllah" ibâreleri, proto Bektaşîler olarak kabul edilen Kalenderî zümrelerin "tese'ül" yani dilenme pratiğini hatırlatmaktadır. Köken olarak gezici Budist rahiplere bağlanan bu gelenek fakr anlayışının bir gereği olarak nefslerini aşağılamak için Kalenderî dervişler tarafından da uygulanmıştır. Kalenderîler, Hindistan cevizi kabuğundan veya o biçime uydurularak madenden yapılmış olan ve iki yanındaki zinciriyle boyunlarına astıkları içi çukur ve geniş olan keşkül isimli kaplarıyla şehirleri, kasabaları ve köyleri dolaşarak ilâhîler eşliğinde dilenmişler ve kendilerine verilen paraları ve yiyecekleri toplamışlardır. (Ocak 1999:

167-168) Kırkların üzüm şerbetini içerek semah dönmeye başlamasını anlatan sonraki dizelerde yer alan ibâreler de Kalenderîlerin giyim kuşamını hatırlatır cinstendir;

O şerbetten biri içti
Cümlesi oldu hayran
Mümin müslim üryan büryan
Hep kalktılar semaha

(Bozkurt 2008: 266)

Kalenderî zümrelerin tese'ül geleneğinde olduğu gibi fakr anlayışı doğrultusunda yarı çıplak olarak dolaştıkları belirtilmektedir. (Ocak 1999: 158-159) Kırkların içtikleri şerbet nedeniyle esrimeleri ve semaha kalkmaları da esrar çekip semah dönmeye başlayan bu mistik dervişleri hatırlatmaktadır. (Ocak 1999: 172-175) Melikoff; Deliorman civarındaki Kızılbaşların yanı sıra Anadolu sahasındaki Sarıkamış bölgesinde de "üryanlar semahı" adı verilen bir semahın icra edildiğini bildirmektedir. Erkeklerin bir peştemal sarınarak katıldığı bu semahta kadınların ise çok ince, omuzu ve bir kolu çıplak bırakan uzun bir gömlek giydiği ve semah döndüğü belirtilmektedir. (Melikoff 2006: 136-137) Ahmet Yaşar Ocak, Velayetnâme'deki tasvîrlerden yola çıkılarak, Anadolu coğrafyasındaki birçok Alevî ocağının bağlı bulunduğu Hacı Bektaş-ı Velî'nin de Kalenderî zümrelere mensup olduğuna dair görüş bildirmiştir. (1999: 201-202) Yine Velayetnâme'de yer alan ibârelerden Hacı Bektaş-ı Velî'nin Hırka Dağı'na çıkarak burada ardıc ağaçlarından kesilen odunlarla yaktıkları ateşin çevresinde vecde gelerek semah döndüğü anlaşılmaktadır. Melikoff, ardıc dumanının uyuşturucu bir etkisinin bulunduğunu belirttikten sonra Orta Asya şamanlarının da ardıc tütsüleri ile esridiklerini dile getirerek semah geleneğindeki şamanizm tesirlerine vurgu yapar. (2004: 127-128) Ardıc tütsüsü kullanımı ile ilgili tasvîrler Radloff'un derlemelerinde de bulunmaktadır. (Radloff 2008: 50-51) Bütün bu veriler, Alevî-Bektaşî geleneğinin şekillenmesinde etkili olan Kalenderî zümrelerin yaşam biçimlerine yönelik birtakım özelliklerin, söz konusu gelenek içerisinde bulunan miraç anlatısındaki motiflerin şekillenmesinde de etkili olduğunu düşündürmektedir.

Hız. Muhammed'in semah esnasında kendisinden geçerek başındaki taçta bulunan sarığı yere düşürmesi ve sarığın kırklar tarafından parçalanarak bellerine bağlanmasına yönelik inancın da cem törenlerinde tekrar edilerek yaşatıldığı görülmektedir. AORB

Projesi kapsamında yapılan mülakatlarda; Kâmuran Er, Hasan Özabdal, Seyit Ahmet Er, Hüseyin Yüksel, Eyüp Deligöz, Enver Gül, Durmuş Güler ve Ali Dırık cem esnasında semahçıların ve on iki hizmetlinin belinde bulunan kemerbest isimli kuşağın, miraç gecesinde kırklar tarafından parçalanarak bele sarılan peygamber sarığını temsil ettiğini belirtmişlerdir.⁴¹ Kureyşan Ocağı bünyesinde yürütülen cemlerde on iki hizmetlinin belini bağlaması esnasında Dede'nin okuduğu dua bu inancı açık olarak yansıtmaktadır;

"Bismişah Allah Allah. Tevella teberranız Hakk'a yazıla, tevellanız temiz yüzünüz ak ola. Belinize bağlanan tevella nişanesi olan kemerlerinizin, Cebrail Aleyhisselam'ın Hz. Muhammed'in beline bağladığı ikrar kemeri ola. Hz. Muhammed'in kırklar ceminde kırk parçaya bölünen imâmesinden bağlanan kemerler ola Hizmetiniz boşa gitmesin, hizmetinizden şefâat bulasınız. Gerçeğe hü, mümine ya Ali!" (Demir 2002: 19)

Cem töreninde yerine getirilmesi gereken temel hizmetlerden birisi olan چراغ/delil hizmetinin de ilk olarak miraç gecesinde başladığını ifade eden anlatılar mevcuttur. AORB Projesi kapsamında mülakatta bulunulan Haydar Can; kırklar meclisinin kırkların nûru ile bezendiğini, Hz. Muhammed'in "bu nûr, şu anda var ama yarın kaybolacak" diyerek kırklarla birlikte Allah'a el açıp yalvardığını ve cemi aydınlatmak için ışık dilediğini belirtmiştir. Peygamberin ve kırkların yakarmasını işiten Allah, Cebrail vasıtasıyla zeytinyağından yapılmış bir mum ile Nûr Sûresi içinde yer alan; *"Allâhu nûrus semâvâti vel ard(ardı), meselu nûrihi ke mişkâtin fihâ misbâh(misbâhun), el misbâhu fi zucâceh(zucâcetin), ez zucâcetu ke ennehâ kevkebun durrîyyun, yûkadu min şeceratin mubâraketin zeytûnetin lâ şarkîyetin ve lâ garbiyyetin"* âyetini göndermiştir. Hz. Muhammed kendisine gönderilen mumu, kırklar arasında bulunan Câbir-i Ensar'a vererek; "yâ Câbir, bu vazife sana nasip oldu, bunu delil olarak yak" hitabında bulunmuştur. Câbir-i Ensâr peygamberin buyruğunu yerine getirerek cemi aydınlatmıştır.⁴² İmam Cafer Buyruk'unun kimi nüshalarında da Câbir-i Ensâr, چراغ hizmetinin piri olarak gösterilmektedir. (Aytekin 1958: 201) Haydar Can'ın belirttiği

⁴¹ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (17_A_Uygur_Hürrem Er-Kâmuran Er_3), (13_Agü_Doluca_Aşık Hasan Özabdal_1), (18_A_Uygur_Seyit Ahmet Er_2), (10_Agü_Sarayözü_Hüseyin Yüksel_8), (10_Agü_İmirler_Eyüp Deligöz_10-11), (4_ASu_Sadık Kaya-Salim Olgun-Ali Kındaç-Enver Gül-İsmail Gül-Sâlih Aykut-Satılmış Aykut_8), (3_T_Çöreğibüyük_Durmuş Güler (Hoca)_3), (20_TRe_Gökköy_Ali Dırık_1) künyeli video kayıtlarında ve deşifre metinlerinde yer almaktadır.

⁴² Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (26_T_Kargın (Aziz Baba)_Haydar Can_2) künyeli video kaydında ve deşifre metninde yer almaktadır.

âyet; *Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru içinde misbah bulunan kandil gibidir. Misbah, sırça (cam) içindedir. Sırça, inci gibi parlayan yıldız gibidir. Doğuda ve batıda bulunmayan mübarek bir ağacın yağından yakılır*" meâlindeki 24/35 numaralı âyettir ve cemlerde çerağ uyandırılmadan önce dâra duran çerağcı tarafından yüksek sesle okunmaktadır. (M. Yaman 2009: 353) Cemlerde gerçekleştirilen bir diğer hizmete ait köken anlatısının daha miraç hâdisesi içerisinde zikredildiği görülmektedir.

Cemlerin son bölümünde görülen lokma hizmetinin de, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Allah tarafından ikram edilen yiyecekleri yemesine misal olduğu belirtilmektedir. (Bozkurt 2008: 26) Dedenin lokma hizmetini gören hizmetliye verdiği dua içerisinde yer alan ibâreler de bu kabulü göstermektedir:

"Hayır hizmetin kabul, yüzün ak ola; isteğini, dileğini Hakk-Muhammed-Ali vere; hizmetinden şeffat bulasın, sofran Kanber'in serdiği sofraya ola; yiyene helal yedirene delil, cennet taamı, kudret honu ola; gerçeğe hü" (M. Yaman 2009: 343-344)

Alevî inancındaki 48 perşembe orucunun da Hz. Muhammed'in miracı ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Hz. Muhammed'in miraca Perşembe günü çıktığı kabul edilmektedir. Ve bu nedenle geleneğe sıkı olarak bağlı Alevîlerin Muharrem Ayı dışında kalan her Perşembe günü Hz. Muhammed'in sünnetini yerine getirmek bağlamında oruç tuttuğu belirtilmektedir. (Üçer 2010: 485-486) Cem törenlerinin Perşembe akşamları icra edilmesi de bu kabulü gösterir niteliktedir. AORB Projesi kapsamında mülakatta bulunulan Ali Yıldız'ın miraç anlatısında da bu inancın izlerine rastlandığı görülmektedir. Ali Yıldız'ın belirttiğine göre Hz. Muhammed, Çarşamba'yı Perşembe'ye bağlayan gecede Allah'ın huzuruna temiz çıkmak için "bedenimi pak edeyim" diyerek abdest almış ve oruca kalkmıştır. Allah, Perşembe günü huzuruna ulaşan peygamber ile bir süre sohbet ettikten sonra orucunu açması için ona cennet yemeklerini sunmuştur.⁴³ Alevî gelenekte gerçekleştirilen bir inanç pratiğinin daha miraç gecesi anlatısı bağlamında tekrar edildiği görülmektedir.

⁴³ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (TRe_Bostankolu_Ali Yıldız_3) künyeli video kaydında ve deşifre metninde yer almaktadır.

Hız. Muhammed'in kırklar meclisine alınmasıyla ilgili olarak dile getirilen varyant bir anlatının da; Kırklareli'nin Merkez, Kofçaz ve Lüleburgaz ilçelerine bağılı köylerinde yaşıyan Bedreddinîler arasında ibâdet anlamında eyleme dönüştürülen pratiklere köken oluşturduğu görölmektedir. Bu anlatıya göre Hız. Muhammed kırkların arasındayken sıkıntıdan terlemiştir. Kızı Fatma eline bir gül alarak babasının terini silmiştir. Güldeki terin yere düşeceğıinden endişe ederek babasının terini içmiştir. Yanında bulunan Hız. Ali de terden içmiş ve peygambere çok tatlı gülünüz var demiştir. Bunun üzerine Hız. Muhammed ayağı kalkmış "ya Ali, ya Fatma" diyerek onlarla görüşmüştür. Bedreddinîler bu nedenle birbirlerini gördüklerinde üç defa sarılarak bu olayı tekrarlamaktadırlar. Bu görüşme, müsemma ya da bayramlaşma olarak da adlandırılmaktadır. Peygamberin kırklar meclisine girişini dile getiren Alevî gelenekteki anlatının da Bedreddinîlerde varyantlaştığı görölmektedir. Bir gün kızının evine misafirliğe giden Hız. Muhammed kapıya vurduğu zaman içeri alınmamıştır. Bu olaydan üzüntü duyan peygamber, geri dönerken kızı Fatma ile karşılaşmıştır. Hız. Fatma ona; "baba içeri girmek istersen üç defa kapıya vur; kim olduğunu sorarlarsa ben de sizdenim de, sana kapı açılacaktır" demiş, kızının dediklerini yapan peygambere kapı açılmıştır. Bu nedenle Trakya'daki Bedreddinîler meydan evine girerken ve nasip erkânlarında üç defa kapıyı çalmaktadırlar. (Engin 2007: 1221-1222)

Alevî ve Bektaşî geleneğindeki miraç anlatıları içerisinde, başta Allah'ın Hız. Ali sûretinde görölməsi veya onun sesi ile hitap etmesi olmak üzere kudret eliyle yemek sunması, tarik ya da pençe çalması gibi birçok antropomorfik motifin bulunduğı ve motiflerde yer alan eylemlerin Allah'ın kendi nûrundan var ettiğı Muhammed-Ali soyundan geldiğı kabul edilen Dedeler tarafından cemler içerisinde yinelendiğı görölmektedir. Proje kapsamında dinlenen Ahmet Acar anlatısında, "Hız. Muhammed'in Allah'ın huzurundan ayrılırken himmetini dilediğini belirtmiştir. Çalışma sahibinin katıldığı cem içerisinde de hizmetlilerin Dede'nin huzurundan ayrılırken himmet dilediğı gözlemlenmiştir. Hizmetlilerin Dede karşısındaki bu tutumu ile Ahmet Acar'ın verdiği bilgi yan yana getirildiğinde cem yöneten Dedelerin makamının, Allah'ın makamını temsil ettiğı açıkça görölmektedir. Dede'nin, taliplere eliyle pençe çalarken okuduğı "onların ellerinin üzerinde Allah'ın eli vardır" meâlindeki âyeti okuması da bu tespiti desteklemektedir. Dedelerin bu konumuna ek olarak miraç

gecesinde, Allah-Muhammed-Ali birlikteliğine yönelik sırrı öğrenerek erginlenen Hz. Muhammed'in, kırklar meclisinde Alevî süreğini başlattığına yönelik inanç ekseninde; miraç anlatısının, kırklar ceminde tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Cem içerisinde icra edilen pratiklerle, miraç anlatısında ayrı birer karakter olarak zikredilen fakat bir olduklarına inanılan Allah, Muhammed ve Ali ile kırkların eylemleri yinelenmektedir. Sonuç olarak; cemlerde uygulanan kimi pratiklerin, Hz. İbrahîm'in oğlu İsmail'i kurban etmesi, Hicret, Gadir Humm ve Kerbela anlatılarından beslendiği görülmekle birlikte genel anlamda cem ibâdetinin temel anlatısının miraç gecesine dayandığı söylenebilir.

3.2.3. Ramazan ve Oruç

İslâm dininin önemli ibâdetlerinden biri olan oruç pratiği ve bu pratiğin yerine getirildiği Ramazan ayının öneminin de miraç metinlerinde yer alan çeşitli bölümler vasıtasıyla dile getirildiği görülmektedir. Rü'yet esnasında Hz. Muhammed'in ümmetine günde elli vakit namazın yanı sıra altı ay oruç tutmanın da farz kılındığını belirten metinler mevcuttur. Peygamber, Hz. Mûsâ'nın yanından Allah katına geri döndüğü zaman tıpkı elli vakit namazın beş vakte düşürülmesi gibi oruç da altı aydan bir aya düşürülmüştür. (Ertan 1983: 346, Tural 2011: 571-573) Metinlerde, namaz mevzusuna benzer şekilde; Ramazan ayında oruç tutanlara, altı ay oruç sevabı verileceğini belirten ibâreler mevcuttur. (Özdemir 1986: 148) Söz konusu altı ay orucun ilk başta üç aya düşürüldüğünü ve bu üç aylık orucun Receb, Şaban ve Ramazan aylarında tutulması gerektiğini belirten varyant metinler de bulunmaktadır. (Gürtunca 1977: 209) Miraç gecesinde Allah'ın oruç tutan kullarına yönelik bir müjde verdiğini belirten metinlerde mevcuttur. Bu müjdeye göre, Ramazan ayının iftar vakitlerinde; oruç tutan altı yüz bin kul cehennemden azat edilecektir. Ramazan ayı içerisindeki Cuma günlerinin her saatinde, oruç tutan altı yüzer bin kul daha affedilerek cehennem azabından uzak tutulacaktır. Kadir gecesinde ise o geceye kadar affedilen kul sayısı kadar insan cehennemden azat edilecektir. (Ertan 1983: 316, Tural 2011: 573-574) Miraç metinlerinde Ramazan ayı ile oruç tutmanın faziletlerinin ifade edildiği bir diğer bölüm ise Sidretü'l-Müntehâ bahsinde yer almaktadır. Hz. Muhammed'in Sidretü'l-Müntehâ'da karşılaştığı Kâsımü'r-Rezzâk isimli çok başlı meleğin önünde, yüz bin

kilidi bulunan bir sandık bulunmaktadır. Sandığın içerisinde peygamber ümmetinden Ramazan ayı süresince orucunu tam olarak tutan müminler için cehenneme girmeyeceklerine dair hazırlanmış beratlar mevcuttur. Kâsımü'r-Rezzâk, bu beratların müjdesini vermiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 76, Ertan 1983: 316, Meyân 1976: 414) Ramazan ayının, mübalağalı anlatım içerisinde olağanüstü motiflerle birlikte anıldığı bu bölümlerle, oruç ibâdetini yerine getirmenin taşıdığı önemin akıllarda kalıcı olması hedeflenmiştir.

3.2.4. Hac

Hac ibâdeti de miraç anlatıları içerisinde Beytu'l-Ma'mûr tasvîrleri arasında dile getirilen pratiklerden birisidir. İslâm geleneğinde Beytu'l-Ma'mûr'un gökyüzünde bulunduğu dair bir kabul bulunmaktadır. Bu kabul gereği miraç metinlerinde de Kâbe-i Mükerreme hizasında yedinci kat gökyüzünde tasvîr edildiği görülmektedir. Yaratılıştan miraç gecesine kadar her gün yetmiş bin melek, Beytü'l-Ma'mûr'un önünde yer alan nûrdan denizde yıkandıktan sonra, arkalarına nûrdan bir ridâ alarak ihrama girmiştir ve “Lebbeyk” diyerek Beytü'l-Ma'mûr'u tavaf etmiştir. Her gün tekrarlanan bu olay, kıyâmete kadar devam edecektir. Oraya bir defa gelen meleğe kıyâmete kadar bir daha sıra gelmeyecektir. (Ertan 1983: 311, Tural 2011: 471, Meyân 1976: 406-407) İnsanlık tarihi içerisinde dinsel hayatın, artık göksel tanrıların egemenliğinde olmadığı zamanlarda dahi; yüksek olanın, gökte olanın, aşkın olanı açığa vurduğu görülmektedir. Gökyüzü, simgecilik aracılığı ile dinsel hayatın içinde var olmaya devam etmektedir. (Eliade 1991: 106-107) Bu bağlamda insanları çevreleyen dünya içerisinde bulunan dağların, nehirlerin, kentlerin ve tapınakların; ister bir plan, ister bir biçim ya da daha yüksek, kozmik düzeyde var olan bir ikiz olarak kavransın, birer dünya dışı arketipi tasavvur edilmektedir. (Eliade 1994: 23) Namaz örneğinde olduğu gibi, İslâm dininin kiblesi olan Kâbe isimli yapı ile onu merkez alan Hac ibâdetinin; hem yapı anlamında, hem de söz konusu pratiği gerçekleştiren melekler bağlamında göksel model oluşturan ve kozmolojik motifler içeren bir bölümün inşâsı ile Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu konu edinen metinlere dâhil edildiği görülmektedir.

3.2.5. Besmele

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" meâlindeki, "Bismillâhirrahmânirrahîm" cümlesinin zikredilmesi şeklinde tanımlanabilecek olan besmele çekme alışkanlığının önemi; içerisinde birtakım metaforik anlatıların bulunduğu cennet ve cehennem merkezli bölümler vasıtasıyla dile getirilmiştir. Hz. Muhammed'in miraç gecesinde; cennet içerisinde bulunan su, süt, şarap ve baldan ırmakların, nereden kaynaklandığını ve nereye aktıklarını merak ettiği ifade edilmektedir. Cebrail; dördünün de Havz-ı Kevser'e doğru aktığını fakat nereden kaynaklandıklarını bilmediğini belirttiikten sonra Hz. Muhammed'e, öğrenmek için Allah'a dua etmesi gerektiğini söylemiştir. Hz. Muhammed'in duası ile beliren melek, onu bir ağacın dibinde bulunan altın ve zebircetten yapılmış olan bir kubbeye götürmüştür. Peygamber kilitli olan kubbeye nasıl gireceğini sorunca melek ona besmele çekmesini söyler. Peygamberin "Bismillâhirrahmânirrahim" demesi ile birlikte açılan kapıdan ırmakların kaynağı görünür. Su ırmağı bismillâh'ın mîm'inden, süt ırmağı Allah'ın he'sinden, şarap ırmağı Rahmân'ın mîm'inden ve bal ırmağı Rahîm'in mîm'inden kaynaklanmaktadır. Bu dört ırmağın kaynağı besmelenin içindedir. O sırada Hakk'tan gelen nidâ ile "besmeleyi gönülden zikreden kullara bu ırmaklardan içmenin nasip olacağı" müjdelenmiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 81-84, Ertan 1983: 343-344, Tural 2011: 537, Meyân 1976: 438)

Hz. Muhammed'in Cehennemi ziyaret ettiği bölüm içerisinde yapılan tasvîrlerde Mâlik haricinde bekçilik yapan ve emrinde zebaniler olan on sekiz meleğin daha görev yaptığı belirtilmektedir. Mâlik ile birlikte on dokuz olan bu sayı için 74/30 numaralı âyette yer alan "*Onun (cehennemim) üzerinde on dokuz (melek) vardır*" meâlindeki ibârelere atıf yapılmaktadır. Hz. Muhammed bu on dokuz melek ile ilgili âyet indiği zaman ümmeti için üzölmüştür. Bunun üzerine Allah ona; "ümmetine on dokuz harfli bir cümle ihsan ettim, onu devamlı okurlarsa cehennemdeki on dokuz meleğin azabından uzak kalacaklardır" müjdesini vermiştir. (Ertan 1983: 299-300) Arap alfabesi ile yazılışı on dokuz harften oluşan besmele ile cehennemde görevli melek sayısı arasındaki denklikten yararlanılarak inşâ edilen bu bölüm ile besmelenin önemine vurgu yapılmıştır.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait olduğu belirtilen Besmele Tefsîri'nde de sık sık miraç gecesine atıf yapılmaktadır. Söz konusu eserde belirtildiğine göre Allah, miraç gecesinde peygambere; eğer her işinde yardımcı olmamı istiyorsan ism-i azamımı, lütfumu ve keremimi bildiren adlarımı dilinden düşürme hitabında bulunmuştur. Kast edilen isimler, besmele içerisinde yer alan Allah, Rahmân ve Rahîm ibâreleridir. Peygamberin sorusu üzerine Allah bu buyruğunun, bütün ümmeti için de geçerli olduğunu bildirmiştir. (Duran 2009: 42-49) Diyalogun devamında Allah; “yâ Muhammed, ümmetin bana kulluk etmek için yıldızlar gibi olsun. Eğer yıldızlar gibi olamıyorlarsa ay gibi olsunlar. Ay gibi olamıyorlarsa güneş gibi olsunlar. Ve eğer güneş gibi olamıyorlar ise; hem ay hem güneş hem de yıldızlar gibi olsunlar” hitabında bulunmuştur. Hz. Muhammed'in sorması üzerine Allah, bu buyruğun sırrını açıklamıştır. Yıldızlar, akşamdan doğup ertesi güne kadar batmamaları hasebiyle bütün gün, dolayısıyla da ömür boyu yapılan ibâdeti simgelemektedir. Ay, gece yapılan ibâdeti; güneş ise gündüz yapılan ibâdeti işaret etmektedir. Yıldızların, güneşin ve ayın bir arada işaret ettiği eylem ise besmele çekmektir. Cenab-ı Hak, besmele içerisinde yer alan Allah lafzı ile ömür boyu yapılan; Rahmân ve Rahîm lafızları ile de gece ve gündüz yapılan ibâdetlerin sevaplarını ümmetine vereceğini müjdelemiştir. (Duran 2009: 89-93) Gök cisimlerinden oluşan sembolik anlatım vasıtasıyla oluşturulan bu bölüm ile besmele çekmenin öneminin, miraç gecesini bağlamında dile getirildiği görülmektedir. Besmele Tefsîri'nde de miraç konulu metinlerinde sık sık karşılaşılan olağanüstü motiflerinden yararlanılmıştır. Allah, peygambere Bahrü'l-Atâ, Bahrü'l-Cûd ve Bahrü's-Semâhat isminde üç deniz göstermiş ve onların yanına gidip besmele çekmesini buyurmuştur. Peygamber bu buyruğu yerine getirdiği zaman ağzından yeşil, beyaz ve mavi renkte üç kuş çıkarak gösterilen denizlere dalmış ve sonrasında Arş'ın altında kanatlarını silkelemişlerdir. Allah, kuşların kanatlarından sıçrayan damla sayısınca melekler yaratmıştır. Bu melekler cennete gidip besmele çeken insanlar için köşkler, bağlar ve bahçeler ve hazırlayacaklardır. (Duran 2009: 101-109) Görüldüğü gibi denizlere, Allah'ın rahmet konusundaki cömertliğini işaret eden isimler verilmiş ve besmele çeken kulların bu cömertlikten istifade edeceğine vurgu yapılmıştır. Eserin son bölümlerinde Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Allah'ın yetmiş bin ismini öğrendiği belirtilmektedir. Hz. Muhammed, Allah'tan bu isimlerin ümmetine de öğretilmesini dilemiştir. Allah; ümmetinin işini kolaylaştırdığını müjdelemiştir. Kulları arasında her

kim besmele çekerse peygamberin öğrendiği yetmiş bin isme bedel olacaktır. (Duran 2009: 142-145)

İslâm dini içerisinde büyük bir önem arz eden ve toplum içerisinde her işe başlarken zikredilmesi gerektiği inancı bulunan besmelenin öneminin; cennet ve cehennem tasvîrlerini içeren âyetler çevresinde şekillendirilen ve mübalağalı anlatım ile olağanüstü motifleri içeren metaforlardan inşâ edilen bölümler vasıtası ile miraç gecesi bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

3.2.6. Tövbe

Miraç metinleri içerisinde tövbe uygulamasının dile getirildiği tasvîrler de bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in yedinci kat gökyüzünde, İbrahîm Peygamberin çevresinde iki bölük halinde oturan bir topluluk gördüğü belirtilmektedir. Bu iki bölükten birinde bulunan insanların yüzü aktır. Yüzü ak olan bu insanlar Allah'ın sâlih kullarıdır. Diğer kısmı oluşturan insanların ise benizleri bozuktur. Bu insanlar orada akmakta olan üç ırmağın içerisinde yıkandıktan sonra yüzleri ağarmış bir şekilde çıkarak diğer grupta bulunan insanların arasına dâhil olmaktadır. Bozuk benizlerini ırmaklarda yıkayarak ağartan bu insanlar, dünyevi yaşamlarında işledikleri günahlardan sonra tövbe edip Allah'ın rahmetini beklemişlerdir. (Akar 1980: 409-411) Tövbe uygulaması da peygamberin gök katlarında karşılaştığı manzaraları tasvîr eden bölümler içerisinde simgesel bir anlatım ile dile getirilmiştir. Tasvîrlerde yer alan “yüzlerin ağarması” ve “ırmakların içinde rahmet bulunması” gibi ifadeler, bu bölümün; *“Bir gün ki nice yüzler ağaracak nice yüzler de kararacaktır, yüzleri kararanlara; iman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyleyse inkar etmiş olmanız yüzünden tadın azabı (denir) Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler, onlar orada ebediyen kalacaktır”* meâlindeki 3/106 ve 107 numaralı ayetlerin çevresinde inşâ edildiğini düşündürmektedir. Yukarıdaki tasvîrlerde yer alan ak yüzler ve bozuk benizler ibâreleri, kimi metinlerde ise beyaz ve kirli elbiseli insanlar tasvîri ile ifade edilmiştir. Peygamber ümmetinden beyaz ve berrak elbiseli olan tâ'ât ve tasfiye ehli Beytu'l-Ma'mûr'a girip iki rekat namaz kılarak kirli elbiseli olan mâsiyet ve nefis ehli ise

dışarıda kalmaktadır. Bu bölüm içerisinde “*Ve elbiseni artık temiz tut*” meâlindeki 74/4 numaralı âyete de atıf yapılmıştır (Utku 2001: 370) Hatta peygamberin miraç gecesi şahit olduğu bu manzara nedeniyle müminlerin, Cuma günlerinde beyaz elbiseler bürünmesinin sevap olduğu da vurgulanmaktadır. (Poyraz 2007: 66) Miraç gecesi bağlamında kirli elbiseleriyle Beytu'l-Ma'mûr'a giremeyen ve dışarıda bekleyen nefis ehli insanlar ile dünyevî hayatta ibâdetlerini yerine getirdikleri için içeri girebilen ve Hz. Muhammed'in arkasında namaz kılabilen temiz ve beyaz elbiseli Müslümanların tasvîr edildiği minyatür için ek-2.9'a bakılabilir.

3.2.7. Abdest

Metinler içersinde; Hz. Muhammed'in ümmetine elli vakit namaz ve altı ay orucun farz kılınmasının yanı sıra, cünüplük söz konusu olduğunda yedi kez gusül abdesti alma zorunluluğunun getirildiğini belirten uç örnekler de mevcuttur. Buna ek olarak elbisenin bir yerine murdarlık bulaştığı zaman o yerin yedi kez yıkanması da farz kılınmıştır. Peygamberin Hz. Mûsâ'nın uyarısı ile Allah'ın huzuruna çıkmasından sonra gusül abdesti alınması ve elbiselerin yıkanması zorunlulukları yediden bire düşürülmüştür. (Ertan 1983: 346)

3.2.8. Saçı saçmak

Bütün toplumlarda rastlanmakla birlikte Türk topluluklarında saçı saçmak olarak adlandırılan ve genellikle insanların geçiş dönemlerinde uygulanan ritüelistik pratiğin de miraç metinleri içerisinde zikredildiği görülmektedir. Hz. Muhammed, miraç adı verilen merdivenle göğe yükselmeye başladığı zaman merdivenin sağ tarafında bulunan melekler bir yandan salâvât getirirlerken bir yandan da ellerinde bulunan nûr dolu tabaklardan saçı saçmaktadırlar. (Develi 1998: 147, Çimen 2010: 42-43) Hz. Muhammed'in yolculuğu esnasında gök katlarının kapılarına gelindiğinde Cebrail'in gök ehline saçı saçmalarını buyurduğu belirtilmektedir;

Didi Cebrâ'ilüm kapuyı açun
Muhammed biledür tiz saçı saçun
(Akar 1980: 401, 404)

Saçı saçma ritüelinde saçı olarak kullanılan unsur, her devirde topluluğun ürettiği en mühim mahsulden oluşmuştur. Avcılık devrinde avın kanı, yağı ve eti; çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvan yağı; çiftçilik devrinde de darı, buğday ve muhtelif meyveler saçı olarak kullanılmıştır. (İnan 2006: 167) Saçı, geçiş dönemi içerisinde bulunan insanın, atalar ve koruyucu rûhlar tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban ayininin kalıntısı olarak ve İslâmî bir renge büründürülerek günümüzde dahi devam ettirilmektedir. Metinlerde yer alan bu örnekler, söz konusu olguyu somutlaştırmaktadır. Peygamberin miraca yükselişi de âdeta bir geçiş dönemi olarak görülmüştür.

3.3. METAFORLAR VE ALEGORİK ANLATI

Hız. Muhammed'in miraç yolculuğunu anlatan metinlerinde sık sık metaforlardan yararlanıldığı ve alegorik anlatım yoluna gidildiği görülmektedir. Konu ile ilgili mevcut hadîs külliyyatında var olan ayrıntılar ve İslâm teolojisi bağlamında söz konusu hâdiselerden bağımsız olarak inen kimi Kur'ân ayetleri metaforlara büründürülerek eserlerde alegorik anlatım yoluna gidilmiştir. Hız. Muhammed'in isrâ yolculuğu esnasında birtakım insan gruplarına rastladığı belirtilmektedir:

Girü geçdük (ki) gördüm bir cemâ'at
Dürişüben kılurlardı zirâ'at

Ol ekdüklerini tiz tiz bıçarlar
Yıgarlar ba'zısın girü saçarlar

Bitürür girü bir dâne yidi baş
Ki her bir başa yüz dâne iy kardaş

Didüm kimdür bu ekenler bıçanlar
Didi Hakk yolına ihsân açanlar

Birine yidi yüz virür Hak anun
Olurlar eyü halkı bu cihânun

(Akar 1980: 386-387)

Yukarıdaki beyitlerde oluşturulan metafor anlatımın; *“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu; her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir, Allah dilediğine katlayarak verir...”* meâlindeki ibârelerin bulunduğu 2/261 numaralı ayetin çevresinde inşâ edildiği anlaşılmaktadır.

Miraç hâdisesini konu edinen birçok metinde Hz. Muhammed'in isrâ yolculuğu esnasında sağ ve sol tarafından gelen birtakım sesler duyduğu belirtilmektedir. Peygamber kendisine yöneltilen bu seslere cevap vermemiştir. Hz. Muhammed'in bu hareketini, kendi insiyatifiyle ya da Cebrail'in uyarısı ile gerçekleştirdiğini belirten varyant ibâreler mevcuttur. Peygamber, bu seslere iltifat etmemekle ümmetini Hristiyan ve Yahudi olmaktan kurtardığını Cebrail'den öğrenmiştir. (Güzelişik 1996: 36-37, Okudan 2008: 143) Cebrail'in peygambere; eğer ümmetinin Sünnî olmasını istiyorsan şefâatini talep eden bu seslere şefâatinden verme dediğini belirten ibâreler de mevcuttur. (Uluscu 2013: 39, Develi 1998: 144, Çimen 2010: 36) Yaygın bir kabul olmamakla birlikte peygamberin ardından gelen üçüncü bir sesten bahseden varyant metinler de bulunmaktadır. Peygamber bu üçüncü sese iltifat etmemekle ümmetinin Mecusi olmasını ve ateşe tapmasını engellemiştir. (Tural 2011: 407, Samsakçı 2010: 101-103) Yolculuğunun devamında altın, gümüş, inci ve lâl taşlarından oluşan takılarla süslenmiş olan yaşlı bir kadın da Hz. Muhammed'e seslenmiştir. Peygamber onun yüzüne dahi bakmamıştır. Bir eli kınalı, bir elinde de kestiği insan başını tutar vaziyette tasvîr edilen bu kadın, dünyayı simgelemektedir. İnsanların birisini öldürüp diğerinin yanına varmaktadır. Büyüleyerek insanların kendisine tapmasını sağlamaktadır. (Akar 1980: 385-386) Miraç metinlerinde yer alan bu motif; Yeni Ahit içerisinde, alnında bulunan; “sır, büyük Babil, dünyanın fahişelerinin ve çirkinlerinin anası” yazısı ile tasvîr edilen büyük fahişe imgesini andırmaktadır. Allah'ın gazabı ile dolu olan yedi altın tasta birini yeryüzüne boşaltan meleklerden biri tarafından Yuhanna'ya gösterilen bu kadın yerin kralları ile zina etmiştir. Yeryüzünde oturanlar onun zinası ile sarhoş olmuştur. Bu kadın yedi başı ve on boynuzu olan bir canavarın üstünde erguvanî ve kırmızı kuşanmış, altın, kıymetli taşlar ve incilerle bezenmiş olarak tasvîr edilmektedir. Elinde çirkinlikler ve zinasının mekrûh şeyleriyle dolu olan altın bir kâse bulunmaktadır. (Yuhanna'nın Vahyi 17/1-10) Miraç metinlerinde zikredilen bu motif, İslâm geleneğinde önemli bir yeri olan zühd ve takva anlayışı içerisinde dünya malı ile

yaşamına önem vermeme kabulünün, İncil'den alınması ihtimal dâhilinde olan süslü yaşlı kadın imgesi ile metaforlaştırıldığını düşündürmektedir. Alegorik bir anlatım biçiminin takip edildiği bu bölümde dünya yaşamının simgesi olan bu metaforun karşıtı olarak ay yüzlü yiğit bir oğlan peygamberin karşısına çıkarılmıştır. Peygamberin elini öpen genç, sonrasında onun boynuna sarılmıştır. Önceki seslerin hiç birine iltifat etmeyen peygamberin gönlünde yer edinen bu çocuk, İslâm dinini temsil etmektedir. (Güzelişik 1996: 38) Süslü, yaşlı kadın ve ay yüzlü (genç) çocuk karşıtlığı ile İslâm dininin gerektirdiği yaşam biçimi didaktik bir anlayış içerisinde metinlere yansıtılmıştır. Kimi metinlerde söz konusu karşıtlığa şeytan unsuru da eklenmiştir. İslâm dinine işaret eden genç ve yiğit çocuğa karşı, asâya dayanmış vaziyette tir tir titreyen bir yaşlı adam tasvîri ile şeytan ortaya çıkmaktadır. (Ertan 1983: 265) Yukarıda örneklerde, karşıtlık içeren unsurlar vasıtasıyla ifade edilen metafor anlatım, kimi metinlerde üçlü bir örnek üzerinden telkîn edilmeye çalışılmıştır. Hz. Muhammed yolculuğu esnasında biri ihtiyar, biri orta yaşlı ve biri genç olmak üzere üç şahıs ile karşılaşmış ve sadece genç olanla konuşmuştur. Cebrail, peygambere isabetli bir iş yaptığını; konuşmadığı iki insandan birinin devlet (saadet), birinin de baht olduğunu belirtmiştir. Her ikisi de geçicidir. Genç olan kişi ise dünya ve âhiret nimetini temsil etmektedir, dolayısıyla iki cihânın nimeti peygambere ve ümmetine verilecektir. (Meyân 1976: 395, Tural 2011: 409-410) Dünyevî yaşama ait geçici unsurlar ile selamet yolu olan İslâm dininin yaşlılık-gençlik sembolizmi çevresinde inşâ edilmiş metaforik bir anlatım ile ifade edildiği görülmektedir.

Hz. Muhammed, Beytü'l-Lahim civarında bir grup insan daha görmüştür. Bu insanlar, istif ettikleri odun yığınının kaldırmak için gayret etmekle birlikte söz konusu yığını kaldıramamaktadırlar. Tekrar tekrar bu yığının üzerine odun istif edip kaldırmayı denemektedirler. Fakat güçleri yetmemektedir. Peygamberin sorusu üzerine Cebrail onların durumunu izah etmiştir. Bu topluluk, peygamberin ümmeti arasında dünyaya düşkün olan insanlardan oluşmaktadır. Mallarını yiyip bitirmeye güçleri yetmezken kanâat etmeyip daha çok artırmaya çalışmaktadırlar. (Ertan 1983: 266-267) Söz konusu simgesel anlatımı, gece gündüz günah işlemelerine rağmen tövbe etmeksizin günahları üzerine günah koyan insanlar olarak şerheden rivâyetler de mevcuttur. (Tural 2011: 410-411) Hz. Muhammed, yolculuğunun devamında, üzerinde küçük bir delik bulunan

büyük bir taş görmüştür. O delikten çıkan yılan büyümeye başlamıştır. Yılan büyüdüğü için çıktığı delikten içeri girememekte ve şaşkın bir vaziyette taşın çevresinde dönmektedir. Cebrail peygamberin şahit olduğu bu olayın anlamını da açıklamıştır. Yılanın içerisinden çıktığı büyük taş, peygamberin ümmetinde yer alan insanların gövdelerini; küçük delik ise ağızlarını temsil etmektedir. Delikten çıkan yılan, ağızlarından yalan, gıybet ve haram olarak çıkmış olan kelimeleri simgelemektedir. Ağızdan çıktıktan sonra bu tür sözleri yutmak mümkün değildir. Bu nedenle peygamber ümmetinin yalan ve haram sözden kaçınması gerekmektedir. (Ertan 1983: 266-267) Delğe giremeyen yılanı, su veya öküz olarak gösteren varyant tasvîrler de mevcuttur. (Meyân 1976: 395, Tural 2011: 416) Hz. Muhammed, yolculuğunun devamında; kova ile kuyudan su çekmeye çalışan bir insana rastlamıştır. Zahmet çekerek kovayı yukarı çekmesine rağmen kovanın içinde su bulunmamaktadır. Cebrail, peygambere gördüğü bu manzaranın anlamını da açıklamıştır. Kimi insanlar dünyada zahmetle amel işlerler. Fakat bunu riyâkârlık ile yaptıkları için onlara âhirette hiç sevap verilmemektedir. (Ertan 1983: 267, Meyân 1976: 395) Aynı simgesel anlatımı, ibâdet etmelerine rağmen dedikodu ederek bu amellerini mahveden kullar olarak şerheden ibâreler de bulunmaktadır. (Tural 2011: 414-415) Platon'un eserlerinde, ölümden sonra yargılanan rûhlarla ilgili olarak yer alan; delik bir fıçıyı doldurmak ya da bir kalburla su taşımak gibi ağır zahmetler döngüsüne yönelik tasvîrler; miraç metinleri içerisinde yer alan sonu gelmez çabalara yönelik metafor anlatımları oluşturan zihniyet yapısının, antik dönemlere kadar uzanan geçmişini göstermektedir. (Eliade 2009: 224) Hz. Muhammed'in içinde ceylanların yer aldığı bir koyun sürüsüne rastladığı da belirtilmektedir. Sürüde bulunan siyah koyunlar, diğerlerini sağdıktan sonra elde ettikleri sütü ceylanlara içirmektedirler. Koyunlar, ümmeti; ceylanlar ise sultanları ve emirleri temsil etmektedir. Kimi metinlerde aslan olarak ifade edilen siyah koyunlar ise emirlerle birlik olup ümmete zulmeden naiplerlerden oluşmaktadır. Çeşitli yollarla ümmetin elinden aldıkları haram kazancı, emirlerine yedirmektedirler. (Özdemir 1986: 37-41, Sır 2013: 2270, Tural 2011: 415-416)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi İslâmî gelenekte tasvip edilmeyen davranış biçimleri ile kanâatkârlık vb. gibi erdemlerin önemi, birtakım metaforlardan yararlanılarak alegorik anlatım biçimi ile metinlere dâhil edilmiştir.

Metinlerde yer alan genel bir kabule göre Hz. Muhammed'den miraç gecesinde birtakım seçimler yapması da istenmiştir. Bu seçimlerin yapıldığı yer ve seçeceği nesneler konusunda metinler arasında ciddi bir varyantlaşmanın yaşandığı da görülmektedir. Beytü'l-Makdis, Beytü'l-Ma'mûr ve Sidretü'l-Müntehâ rivâyet edilen yerler arasında bulunmaktadır. Hatta aynı metin içerisinde söz konusu olayın iki farklı yerde yaşandığına yönelik ibâreler de mevcuttur. (Çelebioğlu 1996: 135, 139, Kaya 2014: 692-695) Peygamberden önüne getirilen süt ve şaraptan birisini içmesi istenmiştir. Hz. Muhammed önüne getirilen sütü içer. Cebrail şarap içmeyip sütü tercih etmesi nedeniyle onu tebrik etmiştir. Peygamber şarap içmeyerek ümmetinin yolsuz kalmasını önlemiştir. (Akar 1980: 386) İslâm inancına göre; şarap vb. sarhoşluk verici içkileri tüketmek; kaçınılması gereken davranışlardan biridir. Dinin önemli kaidelerinden birisi olan içki yasağı, peygamberin ümmetine örnek teşkil eden bu davranışı miraç gecesi bağlamında dile getirilmiştir. Yasaklanmış olan şarap unsuruna karşı süt imgesi İslâm ümmetinin takip edeceği doğru yolu temsil etmektedir. Zaten bu bölümle ilgili tasvîrlerin arasında peygamberin yakında haram edileceğini bildiği için şarabı tercih etmediğini belirten yorumlar da mevcuttur. (Tatçı 2006: 485) Hz. Muhammed'in kendisine takdim edilen süt kadehini seçmekle birlikte dibinde bir yudum bıraktığını belirten metinler de bulunmaktadır. Cebrail'in; "tamamını bitirseydin ümmetinin tamamı cehenneme girmekten kurtulmuş olacaktı" demesi üzerine peygamber, ümmeti için sütün geri kalan kısmını da içmek ister. Fakat peygamberin kısmeti bu kadardır ve kısmetini yazan kalemin mürekkebi çoktan kurumuştur. (Develi 1998: 146) Peygamberin sütün yarısını içmediğine yönelik ibâreler de mevcuttur. Sütün yarısını içmesi, ümmetinin yarısının onun şefâati ile cennete gireceğine işaret etmektedir. Ümmetinin diğer yarısını da cennete sokmak için kalan sütü içmeye yeltenen peygambere izin verilmeyince onda bir sıkıntı hali belirmiştir. Bu esnada Cebrail gözden kaybolur ve bir süre sonra Allah'ın selamıyla peygambere müjde getirir. Allah, Cebrail vasıtası ile peygambere, kalan ümmeti için endişelenmemesini buyurur. Ümmetinin diğer yarısı da Allah'ın fazlı ve rahmeti ile cennete sokulacaktır. (Meriç 2013: 33) Bunu işiten Hz. Muhammed'in sevinçten üç kez tekbir getirdiği de belirtilmektedir. Fütüvvet ehli içerisinde bu tekbire "tekbîr-i safâ" adı verilmiştir. (Aydınlı 2011: 103-105) Çok yaygın olmamakla birlikte peygamberden arta kalan sütün

Cebrail tarafından içildiğini belirten sıra dışı ibârelerin yer aldığı metinler de mevcuttur. (Uluscu 2013: 40) Hz. Muhammed'in miraç gecesinde süt içtiğine yönelik inancın tasvîr edildiği minyatür ek-2.10 içerisinde görülebilir. Peygamberin miraç gecesinde yaptığı bu seçimin kültürel anlamdaki yansımalarına Miraç kandillerinde rastlanılmaktadır. Recep ayının yirmi yedinci gecesinden, Ramazan ayının başına kadar vakıf tahsîsatı bulunan salâtin camilerine ek olarak bazı Mevlevîhâne ve dergâhlarda mi'râciyye okutulmuştur. Mi'râciyye'nin sona ermesinin ardından münâcât okunurken dinleyicilere gülsuyu serpildiği, şeker ve şerbet dağıtılmasına ek olarak kaynamış süt ikram edildiği ve bu işlemlerin vakıf yolu ile yürütüldüğü belirtilmektedir. (Kara 1998: 31) 1888 tarihli Bursalı Safiye Hatun Vakfiyesinde yer alan ibâreler icra edilen söz konusu geleneği gösterir niteliktedir:

“... ve ba'de'l-vefât rûhumuza ihdâ oluna ve yine galle-i mezkûreden yüz elli kuruş harç ve sarfla beher sene recebü'l-ferdinin yirmi yedinci gecesini cami-i şerif-i mezkûrda Mi'râcû'n-nebi 'aleyhi's-selâm kıraat olunup mikdâr-ı kâfî süt ve şeker ve şerbet iştira ve samiine tevzi olunup fazla kalan akça miraç-han ve zâkir efendilere verile ve hâsıl olan ecr-i mesubâtı valdem Fatma Hanım ve pederim Ataullah Efendi ve zevcim Derviş Bey ve damadımın damadı Hamdi Efendilerin ervahına ihdâ oluna...” (Kara 1998: 38)

Samet Altıntaş'ın 27 Haziran 2011 tarihli Zaman Gazetesi'nin 21. sayfası içerisinde yer alan haberine göre söz konusu gelenek, halk arasında Mahkeme Cami olarak bilinen İbrahim Paşa Camisi'nde 123 yıldır yaşatılmaya devam etmektedir. Kutbü'n-Nâyî Osman Dede'ye ait mi'râciyyenin aşağıdaki beyitlerinin kırâati esnasında süt ikramına başlanmaktadır;

Bir tabakla geldi üç kâse anâ
Biri hamr ü biri süt birisi mâ

Didi Cibrîl eyle birin ihtiyâr
Böyledir emr-i Hüdâ ey bahtiyâr

Hikmeten ol sûret ü ma'nâ hüner
Nûş edip süt kılmadı hamre nazar

Hamd edip Cibrîl dedi ey azîz
Hamdülü'llâh eyledin kârın temiz

Hamri nûş etseydin ey hikmet-güzîn
Cümle fâsık olur idi mü'minîn

Mustafa Kara, 1698 yılında Galata Mevlevîhânesi'nde postnişin olan Nâyî Osman Dede'nin uzun yıllardır böyle bir eser bestelemeyi tasarladığını ve ömrünün son

yıllarında Üsküdar Doğancılar'da bulunan Nasûhî dergâhında misafir iken rüyasında mi'râciyyenin sözlerinin Nasûhî Efendi tarafından kendisine ilham edildiğini belirten bir menkıbenin anlatılageldiğini ifade etmektedir. Nâyî Osman Dede ertesi sabah kendisine ilham edilen sözleri kaleme almış ve üç gece içerisinde çeşitli makamlarla altı bahir olarak bestelemiştir. Eser, ilk olarak söz konusu dergâh içerisinde Berat Kandili gecesinde okunmuştur. Yine Kara'nın belirttiğine göre; eserin bitişik iki kürsüde yer almalarına itina edilen ve aynı üstadından meşk etmiş olan iki kişi tarafından okunması gelenek haline gelmiş ve kürsülerin altında oturan zâkirler de her bahirden önce mirâciyyeye mahsûs usûlle bestelenmiş tevşîh ilâhîlerini söylemiştir. Her mısranın sonunda "sallû'aleyh" denilirken altıncı bahir esnasında Münâcât'a kadar her mısranın sonunda "mine's-salât" diye terennüm edilmiştir. Münâcât esnasında her mısranın sonunda zâkirler tarafından "ıkbel yâ mûcîb" denilerek mi'râciyye sona erdirilmiştir. (1998: 31)

Günümüzde mi'râciyye okutma geleneği çok yaygın olmamakla birlikte miraç kandillerinde süt dağıtılması ve içilmesi geleneğinin yurt genelinde devam ettirildiği görülmektedir. 30 Haziran 2011 tarihli Milli Gazete'nin 15. sayfasında yer alan habere göre miraç kandili olan 28 Haziran akşamında Anadolu Gençlik Derneği tarafından camilerde ve şehir merkezlerinde süt dağıtılmıştır. Başta İstanbul, Afyon, Antalya, İzmir, Elazığ, Bursa, Konya, Van, Uşak, Diyarbakır ve Kocaeli olmak üzere söz konusu derneğin şubesinin bulunduğu illerde yapılan süt dağıtımı vatandaşlar arasında büyük ilgi görmüştür. 27 Temmuz 2008 tarihli Zaman Gazetesi'nin Pazar ekinin 14. sayfasında yer alan Nevin Halıcı'ya ait köşede ise Antalya yöresinde miraç gecelerinde kabak tatlısı yapılması ve dağıtılması geleneğinin bulunduğu belirtilmektedir. Şemsi Postacılar isimli kaynak kişiden alınan bilgiye göre bu gelenek; Hz. Muhammed'in miraç gecesinde yemek bulamadığı, evinde sadece kabak bulunduğu ve bunu yiyerek miraca çıktığı yönündeki inanç çevresinde gerçekleştirilmektedir. Zaman Gazetesi'nde dile getirilen bu inanç; belirli bir yöreye mahsûs olarak icra edilen bir geleneğin, kültürel bellek bağlamında miraç gecesini ile ilişkilendirilmesini gösteren ilginç bir örneği oluşturmaktadır.

Peygamberin önüne süt olmaksızın, bal ve şarabın getirildiğini ve onun balı seçtiğini belirten metinler de bulunmaktadır. (Kaya 2014: 692-693) Kimi varyantlarda ise süt ve şarabın ardından peygambere su ve bal sunulduğu belirtilmektedir. Hz. Muhammed her ikisini de içer. Bal, ümmetinin kıyâmete kadar bâki kalacağına, su da günahlardan temizleneceğine delâlettir. (Meyân 1976: 395, Tural 2011: 409) Balda şifa vardır. Cenab-ı Hak'ın tanınması anlamına gelen bal, ümmet için küfür ve isyana karşı şifâdır. Peygamberin kıyâmet günündeki şefâati, ümmeti için suyun saflığı gibi olacaktır. (Özdemir 1986: 48) Bununla birlikte Hz. Muhammed'in süt ve şarap ile birlikte sunulan suyu tercih etmeyerek ümmetinin helâk olmasını engellediğini belirten varyant metinler de mevcuttur. Su, Nûh tufanını temsil etmektedir. (Gürtunca 1977: 174) Süt içme pratiğinin; İslâm medeniyetinin yayıldığı kültürel sahada vücut bulmuş kadîm inanç sistemlerinde yer alan erginlenme ritüellerinde yaşanan mistik ölümden sonra, yeniden doğumu simgelediği belirtilmektedir. (Eliade 2009: 323) İsmail Hakkı Bursevî'nin süt bahsindeki şerhi, süt sembolizmine yönelik bu anlayışa ait kalıntıların İslâmî yorumu olarak görülebilir;

Yâni Fahr-i Âlemin içtiği süt fitratın aslına uygun olan İslâm ve hidâyetin sûreti idi. Bu sebeple onu seçmek, ümmetinin saadetini ve Hakk'a visalini gerektirirdi. Bu mânânın süt sûretiyle ifade edilmesinin sebebi budur ki bedeni yaratılıştaki süt, doğan çocuğun terbiyesinin ve gelişmesinin ve rûhanî hayatında şer-i şerîfe uymasının ve varlığının kemâle ermesinin mayası ve aslıdır. Anla!" (Utku 2001: 325)

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde yeniden doğumu söz konusu olmamakla birlikte Allah'ın huzurunda şefâatkârlık vasfını alarak bir tür erginlenme yaşadığı ve bunun da süt arketipi ile ifade edildiği de söylenebilir. Çok yaygın olmamakla birlikte Hz. Muhammed'in rû'yet öncesinde yuttuğu kardan soğuk ve baldan tatlı katrenin süt olduğunu belirten ibârelerin bulunması da bu anlayışı gösteren emarelerden biri olarak değerlendirilebilir;

Takdîm olundu hazrete bir süt ki katrası
Kardan soğuktu bal gibi tatlıydı cur'ası

Ol katredir (Muhammed)i bahr-ı kemâl eden
Ol cur'adır vücûdunu mest-i cemâl eden

(Karaiper 1997: 208)

Miraç gecesinde Hz. Muhammed'den seçim yapması istenen diğer bir olayda, önüne farklı renklerden elbiseler getirilmiştir. Peygamber beyaz, siyah, yeşil ve sarı renkte olan elbiselerden beyaz ve yeşil olanları seçmiştir. Cebrail ona isabetli bir tercih yaptığını ve ümmeti için hidâyeti seçtiğini söyler. Beyaz renkteki elbise, kalbi Allah sevgisi ve ilminin yanı sıra iman ile nûrlananlara; yeşil renkli elbise ise cennet ehline aittir. Peygamber, seçmiş olduğu beyaz ve yeşil renkli elbiseler ile ümmetinin; dünyada ehl-i marifetten, ahirette de ehl-i cennetten olmasını sağlamıştır. Siyah renk elbise, cehennem ehline; sarı renkteki elbise ise kâfirlere ve Yahudilere aittir. Peygamber sarı ve siyah elbiseleri seçmeyerek ümmetinin kâfir olmasını ve cehennem ehli arasında yer almasını engellemiştir. (Özdemir 1986: 48-49, Erdoğan 2009: 105, Tural 2011: 418) Peygamberin seçim yaptığı bu bölüm vasıtasıyla, cennete girecek olan kulların yeşil renkli elbiseler giyeceğinin açıkça belirtildiği 76/21 ve 18/31 numaralı âyetlerde yer alan ibârelerin miraç gecesi bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Arş katına ulaştığı zaman, ucu bucağı belli olmayan büyük bir deryâya şahit olduğunu belirten metinler de mevcuttur. Deryânın hemen kenarında bir ağaç bulunmaktadır. Ağacın üzerinde güvercin kadar bir kuş ve onun ağzında da mercimek tanesi kadar bir toprak parçası bulunmaktadır. Büyük deryâ Allah'ın rahmetinin, ağaç dünyanın, üzerindeki kuş ise peygamberin ümmeti misalidir. Kuşun ağzında bulunan toprak da ümmetin günahlarını temsil etmektedir. (Ertan 1983: 323-324, Çelebioğlu 1996: 150-151) Allah'ın rahmeti ile ümmetin günahlarının karşılaştırıldığı bu tasvîrlerde, söz konusu soyut kavramlar; deniz, ağaç, kuş ve toprak parçası gibi dünyevi örneklerle somutlaştırılarak telkîn edilmeye çalışılmıştır.

3.4. PEYGAMBERLER

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerde Hz. Muhammed'in kendisinden önce gönderilen peygamberler ile karşılaştığını ve onlarla sohbet ettiğini belirten birçok tasvîr yer almaktadır. Bu tasvîrlerin içerisinde Hz. Muhammed'in kendisinden önce gönderilen peygamberlerden üstün oluşuna sık sık vurgu yapılmaktadır. Hatta peygamberin miraca davet edilmesinin temel nedeni, bu üstünlüğü göstermektir. Hz.

Muhammed'in Beytü'l-Makdis'te, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ismi ile Mescid-i Aksâ'da imâm olup kendisinden önce gönderilen peygamberlerin rûhlarına namaz kıldırması ve Allah'ın huzuruna çıkabilmesi bu vurgunun en somut örnekleridir. Bu bağlamda kimi peygamberlerin gök katlarında Hz. Muhammed ile karşılaştıktan sonra onun elini öpüp yüzüne sürdüklerine dair tasvîrler de yer almaktadır. (Tural 2011: 455-459)

Hz. Muhammed'in gök katlarında farklı peygamberlerle karşılaşmasının yanı sıra kendisinden önce gönderilen peygamberlerin toplu olarak zikredildiği iki bölüm yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere bunlardan ilki Beytü'l-Makdis'te Hz. Muhammed'in onlara toplu olarak namaz kıldırıldığı bölümdür. Bu namaz esnasında Hz. Muhammed'e imâmet makamının layık görülmesi onun Allah indinde bütün peygamberlerden üstün olduğunu gösteren önemli bir işarettir. Kılınan namazın ardından önceki peygamberlerin Allah'a hamd u senâ' ettikten sonra Hz. Muhammed'e kendilerine ihsan edilen özellikleri sıraladıkları belirtilmektedir. Onların hemen ardından Hz. Muhammed, hamd u senâ' etmiş ve kendisini efdâl kılan özellikleri sıralamıştır. Allah, onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir ve bütün yaratılmışlara peygamber eylemiştir. Kendisi evvel ve ahir kılınmış, ümmeti de diğer ümmetlerden üstün tutulmuştur. Allah onun ismini yüksek kılmış ona Fâtih ve Hâtem ismini vermiştir. Bedir Savaşı'nda onu kâfirlere karşı galip eylemiştir. Kabirden ilk kalkacak olan odur ve ondan sonra peygamber gönderilmeyecektir. Ona Furkan'ı, yani Kur'ân-ı Kerîm'i vermiştir ve o her şeyi içermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Muhammed, İncil'de Ahmed ve Zebur'da Mahmûd ismi ile anılmıştır. Âlemin şefâatçısı edilmiştir. Bütün yeryüzü ona mescid kılınmış; toprak, suyun yerine temiz kılınmıştır. Fütuhât ve ganimet ona mübah kılınmıştır. Bakara Sûresi'nin tilâveti ve tevhîdin yaygınlaştırılması ona nasip olmuştur. (Meyân 1976: 396-397) İkincisi ise Hz. Muhammed'in Allah'ın huzurunda önceki peygamberlerle kendisini mukâyese ettiği bölümdür. Bu bölüm içerisinde dile getirilen diyaloglarda Allah, önceki peygamberlere ihsan ettiği özelliklere karşı Hz. Muhammed'in konumunu göstererek onun üstünlüğüne vurgu yapmaktadır.

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde gök katlarında karşılaştığı ve konuştuğu peygamberlerin diğerlerinden üstün tutulduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda 2/253

numaralı âyette yer alan “*O peygamberlerin kimini, kimisinden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir...*” meâlindeki ibârelere atıf yapılmaktadır. (Yananlı 1983: 37-38)

3.4.1 Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ, miraç hâdisesini konu edinen metinler içerisinde; önceki peygamberler bağlamında Hz. Âdem ve İbrahîm ile birlikte ismi en çok zikredilen karakterlerden birisi olarak yerini almıştır. Beytü'l-Makdis'te Hz. Muhammed'in kıldırıldığı namazın ardından Allah tarafından kendisine verilen lütufları sıralayan peygamberlerden birisi de Mûsâ Peygamberdir. Allah ona doğrudan, aracısız olarak hitap ettiği için "Kelîm" sıfatını almıştır. Onun taştan su çıkartmasını sağlamış ve ümmetine gökten yiyecek indirmiştir. Denizi yarıp onu ve ümmetini selametle geçirdikten sonra firavun ve askerlerini suya gömmüştür. Ve ona Tevrat'ı göndermiştir. (Meyân 1976: 396) Miraç metinlerinde çeşitli vesilelerle Hz. Muhammed ile en çok karşılaştırılan peygamber Hz. Mûsâ'dır. Kur'ân, tefsîr ve hadîs bağlamında konu ile ilgili müstakil bir çalışması bulunan Balcı; isrâ ve miraç hâdisesi ile ilgili hadîs rivâyetlerinde bulunan Hz. Muhammed'i Mûsâ Peygamber'den üstün tutma endişesine ek olarak söz konusu rivâyetlerdeki İsrailiyyât tesirine vurgu yapmaktadır (Balcı 2014: 332-362) Metinler içerisinde Hz. Muhammed'in Mûsâ Peygamber'e olan üstünlüğü çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir. Bu bağlamda metinlerde çok rastlanılan bir motif olmamakla beraber Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'i ikiye ayırması mucizesine atıfta bulunan bir bölüm inşa edilmiştir. Bu bölümde Hz. Muhammed'in göğe yükselirken dalgalı bir deniz gördüğü belirtilmektedir. Dünyadaki okyanusların, yanında bir damla gibi kaldığı bu denizin adı Küfûf'tur. Bu deniz ikiye ayrılır ve Hz. Muhammed aradan geçerek yolculuğuna devam eder. Bu tasvîrler esnasında “Kelîm-âsâ” ibâresi kullanılarak açıkça Hz. Mûsâ'ya atıfta bulunulmuştur. (Okudan 2008: 150-151) Metinlere dâhil edilen bu bölümle, Mûsâ Peygamberin Kızıldeniz'i ikiye ayırması mucizesinin göksel örneğinin, miraç gecesinde Hz. Muhammed'e yaşatılması sûreti ile Hz. Muhammed'in ondan eksik kalan bir yanının olmadığına vurgu yapılmak istenmiştir.

Metinlerde Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Mûsâ Peygamber ile altıncı kat gökyüzünde karşılaştığı yönünde yaygın bir kabul bulunmaktadır. Bursevî, bu karşılaşmanın hikmeti olarak her ikisinin de Şam diyarında kazanmış olduğu zaferi göstermektedir. Hz. Mûsâ, Şam civarında zorbalar taifesi ile cihat ettikten sonra İsrail oğullarını oraya yerleştirmiştir. Hz. Muhammed de Şam toprağı içerisindeki Tebük bölgesinde gaza edip oranın Dûmetû'l Cendel isimli reisini cizyeye bağlamıştır. (Utku 2001: 350) Metinlerin birçoğunda Hz. Muhammed'in altıncı kat gökyüzünden ayrılması esnasında Mûsâ Peygamber'in ağlamaya başladığı belirtilmektedir. Hz. Mûsâ'ya neden ağladığı sorulduğunda ardından gelen Muhammed Peygambere tâbi' olan ümmetin kendi ümmetinden önce cennete girecek olmasını sebep göstermiştir. (Akar 1980: 407) Bununla birlikte Hz. Mûsâ'nın bu davranışında haset olmadığı, onun Hz. Muhammed'e ve ümmetine gıpta ettiği için ağladığı özellikle vurgulanmaktadır. (Hacıhaliloğlu 2006: 64-65) Bu tür bir mukâyesenin, Arş katında yaşananların tasvîr edildiği bölüm içerisinde de dile getirildiği görülmektedir. Hz. Muhammed, Arş katına geldiği zaman ayakkabılarını çıkarmaya yeltenmiştir. Fakat Allah'ın buyruğı ile çıkarmamış ve Arş'a, yani bir anlamda Allah'ın huzuru olan mekâna ayakkabıları ile basabilmiştir. Metinlerin büyük çoğunluğunda bu bölümde *"İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabbinim; artık pabuçlarını çıkar, şu anda kutsal vadede, Tuvâ'dasın"* meâlindeki 20/12 numaralı âyete açıkça atıfta bulunmaktadır. (Hacıhaliloğlu 2006: 66, Ertan 1983: 323) Mûsâ Peygamber'e Tûr-ı Sinâ'da ayakkabılarını çıkarması emredilirken Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Allah'ın huzuruna ayakkabıları ile çıktığı belirtilmektedir. Metinlere dâhil edilen bu bölüm vasıtasıyla da Hz. Muhammed'in Mûsâ Peygamber'e karşı olan üstünlüğüne dikkat çekildiği görülmektedir. Miraç gecesinde rû'yetin gerçekleştiğini belirten metinlerde ise Allah'ın Mûsâ Peygamber'e hitaben söylediği *"... sen beni asla göremezsin..."* meâlindeki *"len terânî"* ibâresinin yer aldığı 7/143 numaralı âyete atıf yapılarak peygamberin Allah'ı müşâhede etmesi vesilesi ile söz konusu üstünlüğüne bir kez daha vurgu yapılmaktadır. (Bilgin 1999: 114) Vuslatî Ali Bey'in mısraları söz, konusu mukâyesenin sanatsal anlamda ifade edildiği önemli bir örnektir;

Gidip len-terânî'deki lâm u nûn
Zuhûr itdi Mûsâ'ya olan kûmûn

(İsen 2003: 50)

Kimi metinlerde, söz konusu âyetin hemen başlangıcında bulunan “*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte gelip de...*” ibâresinin de bu üstünlüğe işaret ettiği belirtilmektedir. Mûsâ Peygamber, Allah’ın huzuruna kendisi gitmiştir. Hz. Muhammed ise miraç yolculuğunda Allah’ın huzuruna gitmemiş, getirilmiştir. Gelen mürîddir, getirilen ise murâddır. Bir başka ifade ile ilki isteyen, ikincisi ise istenen konumundadır. (Sönmez 1984: 449) Aynı sûrenin 155 numaralı âyetinde belirtilen Mûsâ Peygamber’in kavminden ona inanmayan yetmiş kişi ile Hz. Muhammed’in miracına inanan müminler, karşılaştırma esnasında Muhammed ümmetinin üstünlüğünü gösteren bir başka olgudur. Peygamberi tasdik eden Hz. Ebu Bekir, örnek olarak gösterilmektedir. (Sönmez 1984: 450-454) Rü’yet esnasında ise Allah, Hz. Muhammed’e; Mûsâ peygamber ile Tûr Dağı’nda konuşmasına rağmen kendisi ile makamında konuştuğunu belirterek üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. Mûsâ’ya verilen Tevrat’a karşılık Hz. Muhammed’e Âyete’l-Kürsi verilmiştir. Mûsâ’nın kavmini ayakları ıslanmadan Kızıldeniz’den geçirmiştir. İslâm ümmeti de ayakları ısınmadan cehennemden üzerinden geçecektir. Mûsâ, ona verilen asâ ile bütün sihirbazların sihirlerini silip, ortadan kaldırmış ve onunla su akıtarak kavminin susuzluğunu gidermiştir. Buna karşın Hz. Muhammed kendisine bağışlanan şefâatkârlık sıfatı ile kıyâmet gününde ümmetinin günahlarını silecektir. Mûsâ’nın kavmi için çıkardığı suya karşılık Allah, Hz. Muhammed’e; İslâm ümmetinin susuzluğunu gidermek için cennet şarabı balı, sütü ve suyu ulaştıracak gücü ihsan etmiştir. (Meyân 1976: 432-433) Âyetü’l-Kürsi, Bakara Sûresi’nin 255 numaralı âyetidir ve İslâm dininin temel prensibi olan tevhîd inancını dile getirdiği için İslâm geleneğinde büyük önem arz etmektedir. (Çetin 1991: 244-245)

Hz. Mûsâ, kendi kavminden bir bölüğe ettiği vasiyet ile de miraç metinlerindeki yerini almıştır. Hz. Muhammed’in yolculuk esnasında bir topluluk ile karşılaştığı belirtilmektedir. Cebrail bu topluluğa onun resûllüğünü bildirir ve onları dine davet eder. İlk önce onun kim olduğunu bilemezler. Cebrail, Haşimî soyundan gelen ve ümmî olan Hz. Muhammed’in ismini zikredince iman getirip peygamberi tasdik ederler ve ona daha önce Hz. Mûsâ’nın, kendisini vasiyet ettiğini söylerler. Bunun üzerine peygamber sorular sorarak onlarla söyleşmeye başlar. Kimse kendisini bir diğerinden üstün görmediği için bu topluluğun evleri düzdür; evlerin alçağı, yükseği yoktur. Zina etmedikleri için evlerin kapısı bulunmamaktadır. Birinin bir ihtiyacı olsa gidip teklifsiz

olarak öbürünün evinden alabilmektedir. Ölen insanların ardından ağlamazlar. Çünkü ölen kişi dünya zindanından kurtulmuştur. Aksine dünya zindanına geldiği için doğan çocuğa ağlamaktadırlar. Bu toplumda kimse günah işlemediği için hasta olmaz, zira günahkâr insanlar hastalığa yakalanır. Hz. Mûsâ, onlar için Allah’a dua etmiştir ve onlar bu sebeple masumlardan olmuşlardır. Hz. Muhammed hasta olmadıklarını duyunca ölümün onlara nasıl ulaştığını merak etmiştir. Verdikleri cevaba göre Azrail rızkı tükenenlerin canlarını kabzetmektedir. Ölümü unutmamak için cenazelerini evlerine defnederler, mezarları evlerinin içindedir. Yürüyüp daha çok sevap alabilmeleri için mescitlerini uzak bir yere inşâ etmişlerdir. Kızları doğduğunda üzülmezler, bir ay şükür orucu tutarlar. Oğulları olursa şükür orucunu iki ay tutarlar. Yaşadıkları yerdeki akrepler ve yılanlar onlara dokunmamaktadır. Onlar da bu hayvanları incitmemektedir. Hayvancılık yaparlar, koyun sürüleri vardır; ayrıca ekin ekerler. Herkes mahsûlden kendine yettiği kadarını alır. Alım ve satım işi olmadığı için ölçü ve tartı kullanmazlar. Hanımları ile cinsel münâsebete girmek için ayrıca bir elbiseleri vardır ve hanımları ile karanlık evlerde bir olurlar. Onların avret yerlerini görmezler. Kızlarını evlendirecekleri kişide iffet ararlar, ondan başka bir şey istemezler. Rızklarını Allah’tan bildikleri için altın ve gümüş gömmezler. Hz. Muhammed onları dinleyip bu özelliklerini öğrendikten sonra onlara on adet Mekkî sûre öğretmiş, namaz kılmayı ve zekât vermeyi de farz etmiştir. Sonrasında ise bu topluluk hacca gidebilmek için peygamberden kendilerine dua etmesini istemiştir. Peygamberin duası sonrasında bu topluluk her yıl hacca gidebilmekte ve onların gelip gittiğini kimse görememektedir. (Hacıhaliloğlu 2006: 148-156, Meyân 1976: 446-447) Peygamberler sünneti olarak üzerlerinde yünden elbiseler bulunan bu topluluk İsrail oğullarından ayrılarak doğu yönünde ilerlemiş ve Allah’ın onlara verdiği sığınakta bir süre ikâmet etmiştir. Önlerinde gündüz aydınlık veren, gece ise karanlık olan bir kandil bulunmaktadır. Allah bu kavme, yanlarında bulunan nehir vasıtası ile yiyecek göndermiştir. Daha sonra altı ay boyunca yürüyerek Çin ülkesinin arkasında bulunan bir adaya yerleşmişlerdir. (Özdemir 1986: 149-155, Tural 2011: 577-592) Bu bölümün yer aldığı miraç konulu metinlerde “*Mûsâ’nın kavminden Hak yolu gösteren ve onun ışığında adil davranan bir topluluk da vardı*” meâlindeki 7/159 numaralı âyete de açıkça atıf yapılmaktadır. Hz. Muhammed’in miraç yolculuğunda karşılaştığı bu topluluğun özellikleri dikkate alındığında metnin kaleme alındığı dönemde ölüm, cinsellik, bir arada yaşamak vb. gibi konulardaki mevcut hayat

görüşü ile dinî ve ahlâkî değerlerin, söz konusu âyetle yer alan ibârelerle örtüştürülerek tahkiye edildiği ve miraç anlatısına dâhil edildiği söylenebilir. Hastalıkların yapılan yanlış bir iş sonucu ya da işlenen bir günah neticesinde ortaya çıktığı inancı bütün toplumlar da görülen evrensel ve çok eski bir anlayışın kalıntılarıdır ve bu davranış kalıbını günümüzde dahi gözlemlemek mümkündür. Mikrobik varlıkların henüz isminin dahi anılmadığı bir dönemde hasta olup sağlığını kaybetmek gibi anormal bir durum doğaüstü bir güç, rûh, demon vb. gibi varlıklarla açıklanabilmektedir;

Arkaik düşünce sisteminde günümüzde algılanan anlamda bir hastalık düşüncesi yoktur. Söz konusu düşünce sistemi içinde yaşayan insanlar insan bedeninin bütün fizyolojik işlevlerinden bi-haber oldukları için patolojik bir durumun yol açtığı rahatsızlığın bilincinde değildiler. (Bruhl 2006: 225) Arkaik düşünce sisteminin hâkim olduğu toplumlar da insanlar, ciddi bir kazanın kurbanı olduklarında olayı bizim gibi bir kaza olarak değil mistik bir deneyim olarak yorumlamaktadırlar. Bu gibi durumlarda insanların aklına gelen tek soru; onu bu olayı yaşamaya kimin, neden mahkûm etmiş olduğudur. Ne yapmış da böyle kötü bir ölümü hak etmiştir? (Brühl 2006: 43) Görünmeyen dünyayı mitik varlıklarla doldurmuş olan geleneksel inançlar arkaik olmayan toplumlar da yerlerini yavaş yavaş başkalarına bırakmışlardır. Doğa yavaş yavaş anlaşılır bir şey, bir bilim nesnesi haline gelirken, doğaüstü özgün bir öze sahip olmuş ve sözcüğün gerçek anlamında aşkınlaşmıştır. (Bruhl 2006: 87)

Metinlerin bu bölümünde rastlanılan hastalıklarla ilgili bu ibâreler, Bruhl'un işaret ettiği gibi insanlık tarihinde bütün toplumlar da evrensel olarak yaşanan bu sürecin bir geçiş dönemi olarak yorumlanabilir.

Hız. Mûsâ'nın söz konusu bu vasiyeti hâricinde, ona indirilen Tevrat'ta da Hız. Muhammed ve miraç yolculuğuna işaret eden ibârelerin bulunduğu belirten tasvîrler mevcuttur. Bu tasvîrlere göre Hız. Muhammed, miraçtan döndüğü gecenin sabahı evinden çıkınca arkasında un çuvalı bulunan bir cariye'nin oturup ağladığını görmüştür. Peygamber ona neden ağladığını sorar. Cariye; kâfir bir efendisinin olduğunu, onun kendisini bu çuvala değirmene gönderdiğini fakat çuvalı taşıyamadığı için geciktğini ve dayak yemekten korktuğunu belirtir. Peygamber ona yardım ederek suçunu bağışlaması için cariye ile birlikte efendisinin yanına gider. Eve gelip kapıyı çaldıklarında bir Yahudi kapıyı açar ve cariye'nin vaziyetini görünce Hız. Muhammed'e "sen dün gece miraca vardın mı?" diye sorar. Peygamber nasıl bildiğini sorunca, Yahudi ondan bir saat izin ister ve kavmini toplayarak onun yanına getirir. Tevrat'ta; "ahir zaman peygamberinin bir gece miraca götürüleceği ve sabahında bir cariye'nin çuvalını

arkasına alarak efendisine götüreceği yazmaktadır. Bunu okuyan Yahudi, kavmi ile birlikte kelime-i şehâdet getirerek Müslüman olur. (Meyân 1976: 456-457)

Mûsâ Peygamberin vasiyetini dinleyen bu seçkin topluluk ile Tevrat'taki ifadelerin gerçekleşmesiyle Müslüman olan Yahudilere karşın, miraç metinlerinde İsrail oğullarını tasvîr eden ibâreler her zaman olumlu değildir. Rü'yet esnasında Hz. Muhammed'in İsrail oğullarına kudret helvası ile bıldırcın kuşlarının indirildiğini hatırlatması üzerine Allah; İsrail oğullarının birçoğunu maymuna, domuza ve ayıya dönüştürdüğünü belirtmiştir. (Sönmez 1984: 425) Allah'ın buyruklarını yerine getirmeyen Yahudilerin ve kimi kavimlerin, ibret olsun diye maymun ve domuza dönüştürüldüğüne ilişkin ibârelerin yer aldığı 2/65, 5/60 ve 7/166 numaralı âyetlerin de miraç gecesi bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

Namaz başlığı altında da belirtildiği gibi Mûsâ Peygamber; miraç konulu metinlerde o gece farz kılınan elli vakit namazın, beş vakte düşürülmesinde etkin bir karakter olarak yerini almıştır. (Ertan 1983: 304, Meyân 1976:404, Görtunca 1977: 185)

Hz. Muhammed ile Mûsâ'nın karşılaştırıldığı miraç metinlerindeki bu bölümlerin, Hz. Mûsâ'nın asâsı ile firavunun sihirbazlarına üstünlük sağlaması, Kızıldeniz'i ikiye ayırması, taştan su çıkarması, ümmetine yiyecek indirmesi, Tur Dağı'nda Allah ile konuşması, onu dinleyenlerden oluşan toplumun doğru yola erişmesi gibi muhtelif Kur'ân âyetlerinde yer alan dinsel tarih ile ilgili bilgilerin telkîn edilmesi ve Âyete'l-Kürsî'nin önemine dikkat çekilmesi gibi bir işlevinin olduğu da söylenebilir.

3.4.2. Hz. Âdem

Hz. Muhammed'in Hz. Âdem ile karşılaştığı gök katı konusunda miraç metinlerinde farklı ifadeler yer almakla birlikte birinci veya dördüncü kat gökyüzünde karşılaştığına yönelik genel bir kabul bulunmaktadır. Hz. Âdem'in ona diğer peygamberlerden farklı olarak oğlum ve fahrim şeklinde hitap ettiği belirtilmektedir. Hz. Muhammed onu gördüğü zaman sağ yanında müminler ile evliya rûhları, sol yanında ise Allah'ın

günahkâr kulları bulunmaktadır. Benzer şekilde sağ yanında cennetin kapısı, sol yanında ise cehennem kapısının bulunduğuna yönelik varyant tasvîrler de mevcuttur. Hz. Âdem, sağ tarafına baktığı zaman güler, sol tarafına baktığında ise ağlar şekilde tasvîr edilmektedir. (Güzelişik 1996: 43, Akar 1980: 401, Develi 1998: 156-157) Miraç anlatılarında rastlanılan bu manzara, kıyâmet vakti hakkında bilgi veren “*Biri, amel defteri sağından verilenlerdir, ne mutlu o sağından verilenlere; diğeri, amel defteri solundan verilenlerdir, ne bedbaht o solundan verilenler*” meâlindeki 56/8 ve 9 numaralı âyetlerde yer alan ifadeleri hatırlatmaktadır. Söz konusu sûrenin müteakip âyetlerinde de sağ taraf ehlinin cennet ehli, sol taraf ehlinin de cehennem ehli olduğuna vurgu yapılır. Bu bağlamda İslâm eskatolojisi ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan ibârelerin, Hz. Âdem ekseninde oluşturulan bölümler ile dolaylı olarak dile getirildiği ve miraç gecesi anlatısı içinde telkîn edildiği söylenebilir.

Bursevî, Hz. Muhammed’in Hz. Âdem ile birinci kat gökyüzünde karşılaşmasının hikmeti olarak her ikisinin de yaşamış olduğu hicret hâdisesini göstermektedir. İblis, Hz. Âdem’e düşmanlık edip onun cennet makamından ayrılmasına neden olmuştur. Hz. Muhammed’e de Kureyş’in şiddetli düşmanlık etmesi nedeniyle Medine’ye hicret etmesi emredilmiştir. Hz. Muhammed’in birinci kat gökyüzünde Âdem’e rast gelmesi, çok yakında hicret hâdisesinin vukû bulacağına işaret etmektedir. (Utku 2001: 343) Hz. Âdem’in, peygamberin miraç gecesinde birinci kat gökyüzüne atacağı adım için cenneti terk ettiğini ve onun ismi sayesinde affedildiğini belirten metinler de mevcuttur. (Bilgin 1999: 109) İslâm kozmogonisi ile ilgili unsurların miraç gecesinde Hz. Muhammed ile Âdem arasında geçtiği belirtilen söyleşiye dâhil edildiği görülmektedir.

Metinlerde, Allah’ın huzuruna çıkan Hz. Muhammed’in; meleklerin Hz. Âdem’e secde ettirilmesini ve onun cennete yerleştirilmesini dile getirerek, kendisi ile mukâyese ettiği belirtilmektedir. Allah; Âdem’in alnında Hz. Muhammed’in nûru olduğu için meleklerin secde ettiğini, Âdem’i cennetten dışarı çıkarmasına karşın Hz. Muhammed ve ümmetinin sonsuza kadar cennette kalacağını müjdeleyerek Hz. Muhammed’in üstünlüğüne vurgu yapmıştır. Ayrıca Âdem yaratılmadan iki bin yıl önce Hz. Muhammed, meleklerle bildirilmiştir; Arş’ın üzerine, gök kapılarına, cennetin kapıları köşkleri ve ağaçlarına “lâ ilâhe illâllah, Muhammed Resûlullah” yazısı yazılmıştır.

(Meyân 1976: 431, Kaya 2014: 709-710) Hz. Muhammed ve Allah başlığı altında izah edilen nûr-ı Muhammediye anlayışının Allah'ın peygambere verdiği cevap içerisinde zikredildiği görülmektedir.

Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu esnasında Âdem Peygamber ile karşılaştığına yönelik inancın tasvîr edildiği minyatür ek-2.11 içerisinde görülebilir. Söz konusu minyatürde Hz. Âdem'in fiziki anlamda diğer peygamberlerden daha büyük olarak tasvîr edildiği görülmektedir. Söz konusu fiziksel farklılığın mukâyesesi için sırasıyla Hz. Mûsâ, Hz. İbrahîm ve Hz. Muhammed'i Mescid-i Aksâ'da karşılayan önceki peygamberlerin tasvirlerinin yer aldığı ek-2.8, 2.12 ve 2.13 içerisindeki minyatürlere bakılabilir.

3.4.3. Hz. İbrahîm

Hz. İbrahîm'in Beytü'l-Makdis'te toplu olarak kılınan namazın ardından; Allah'ın kendisini Halîl, yani dost yaptığını, halkına imâm ettiğini, Nemrud'un ateşinden koruduğunu ve kendisine mülk verdiğini dile getirdiği belirtilmektedir. (Meyân 1976: 396) Hz. Muhammed'in İbrahîm Peygamber ile karşılaştığı gök katı ile ilgili farklı ibâreler bulunmakla birlikte söz konusu metinlerin birçoğunda yedinci kat gökyüzünde karşılaştıkları kabulü yer almaktadır. Bursevî'nin, bu karşılaşmanın hikmetini açıklamak için Kâbe ve Beytu'l-Ma'mûr'a vurgu yaptığı görülmektedir. Hz. İbrahîm, miraç metinlerinde genellikle yedinci kat gökyüzü üzerinde, Kâbe hizasında bulunan Beytu'l-Ma'mûr isimli yapıya dayanmış bir şekilde tasvîr edilmektedir. Söz konusu tasvîrin yansıtıldığı minyatür ek-2.12 içerisinde görülebilir. Oradaki melekler bu yapıyı tavaf etmektedir. Hz. İbrahîm Kâbe'yi inşâ ettikten sonra insanların orayı tavaf etmesi için dua etmiştir. Peygamberin yedinci kat gökte şahit olduğu bu manzara onun ömrünün sonlarına doğru yerine getirdiği hac ibâdetini işaret etmektedir. (Utku 2001: 352, Yananlı 1983: 36-37) Karşılaştığı diğer peygamberlerden farklı olarak Hz. İbrahîm de ona tıpkı Hz. Âdem gibi, kardeş diye değil de, oğul diye hitap etmektedir. İbrahîm Peygamber, Hz. Muhammed'e; "Nemrud'un ateşinden nûru sayesinde kurtulduğunu" da belirtmiştir. Allah'ın; İbrahîm ve soyuna vaz' ettiği Hz. Muhammed'e ait olan nûr

sayesinde ateş, gül bahçesine dönüşmüştür. (Bilgin 1999: 112) "Hakikat-ı Muhammediyye" anlayışına, İbrahîm Peygamber vesilesiyle de vurgu yapıldığı görülmektedir.

Hızır Muhammed'in; İbrahîm Peygamberi, çevresinde küçük yaşta olan çocuklardan oluşan bir topluluk ile birlikte gördüğüne yönelik tasvîrlerin yer aldığı metinler de mevcuttur. Hızır Muhammed, söz konusu bu topluluğun ümmeti içerisinde buluş çağına erişmeden vefat eden çocuklardan oluştuğunu Cebrail vasıtası ile öğrenir. Allah onların terbiyesini Hızır İbrahîm'e bırakmıştır. Hızır İbrahîm, onları ilim ve edeple donatarak kıyâmet gününe hazırlayacaktır. Mahşer gününde o çocukları önüne alıp Allah'ın huzuruna çıkacak ve O'ndan kerem, lütuf ve ihsan dileyecektir. Allah, çocuklara cenneti müjdeleyince çocuklar; anneleri ile babalarının kendilerine bağışlanmasını isteyeceklerdir. Allah, bu çocuklar için sorgu, sual olmadığını fakat anne ve babaları için sorgu olacağını söyleyecektir. Çocuklar ise erken ölümleri ile anne ve babalarını üzdüklerini, Allah'ın rahmeti ile onları mutlu etmek istediklerini dile getireceklerdir. Çocukların bu yakarışı nedeniyle Allah onlara; anne ve babalarınıza Kevser suyundan içirin diyecektir. (Ertan 1983: 309-310) Bu bölümü oluşturan tasvîrler arasında, Hızır Peygamber olarak yorumlanan gencin; Hızır Mûsâ'nın yanında bir çocuğu öldürmesi hâdisesini içeren 18/74 numaralı âyetin, Hızır Muhammed'in şahit olduğu bu manzaraya işaret ettiğine yönelik yorumlar da bulunmaktadır. (Poyraz 2007: 67) İslâm geleneği içerisinde buluş çağına gelmeden vefat eden çocukların ve bebeklerin sorgusuz, sualsiz cennete gireceği kabulü ile küçük yaşta çocuklarını kaybeden ebeveynlerin durumuyla ilgili inancın eskatolojik motiflerle birlikte miraç metinlerine dâhil edildiği söylenebilir.

Yedinci kat gökyüzünde geçtiği belirtilen bir diğer diyalogda ise İbrahîm Peygamber'in Hızır Muhammed'e bir tavsiyede bulunduğu görülmektedir. Bu tavsiyeye göre Hızır Muhammed, ümmetini toprağı temiz olan cennete ağaç dikmesi için teşvik etmelidir. Bu tavsiyeyi tam olarak anlayamayan Hızır Muhammed, İbrahîm Peygambere cennete nasıl ağaç dikilir diye sormuş ve "*Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi aliyyi'l-âzim*" cümlesini zikreden müminlerin cennete ağaç dikmiş addedildiklerini öğrenmiştir. (Meyân 1976: 412) İslâmî kabullerde yapılması hayırlı görülen bir davranış biçiminin,

“cennete ağaç dikmek tabiri” ile ödüllendirileceğini belirten bir diyalog vasıtasıyla miraç anlatılarına dâhil edildiği görülmektedir.

Metinler içerisinde rü’yet esnasında Hz. Muhammed'in kendisini diğer peygamberlerle mukâyese ettiği bölüm içerisinde Allah'ın; İbrahîm'i "Halîl" etmesine karşın Hz. Muhammed'i "Habîb" ettiğini ve bundan dolayı onun üstünlüğüne vurgu yaptığını belirten diyaloga sık olarak rastlanılmaktadır. Yine bu diyaloga göre İbrahîm Peygamber, yerine getirdiği hizmet karşılığında nübüvvete ve Allah'ın dostluğuna kavuşmuştur. Hz. Muhammed'in ümmeti ise günah işlemelerine rağmen O'nun dostluk makamına ve sevgisine ulaşabilmiştir. Nemrud ateşi ona gül bahçesi edildiyse, cehennem ateşi de Hz. Muhammed ve ümmetine bahçe edilecektir. (Meyân 1976: 432, Kaya 2014: 710) Hz. İbrahîm'in Rabbini hoş etmek için daima O'nun rızasını istemesine karşın; Allah, Hz. Muhammed'in rızasını istemektedir. Bu bölümde doğrudan atıfta bulunularak *"Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun (razı) olacaksın"* meâlindeki 93/5 numaralı âyet, diyaloga dâhil edilmiştir. (Akar 1980: 424-425)

Miraç konulu metinlerde genellikle Mûsâ Peygamber tarafından Hz. Muhammed'e telkîn edildiği belirtilen ümmetin için ibâdet sayısının hafifletilmesini iste tavsiyesinin İbrahîm Peygamber tarafından dile getirildiğini belirten bölümler de mevcuttur. (Özdemir 1986: 67) Mûsâ Peygamber örneğinde olduğu gibi Hz. İbrahîm'in yer aldığı bölümlerde de bir mukâyese söz konusudur ve yine bu bölümler vasıtasıyla muhtelif Kur'ân âyetlerinde bulunan Hz. İbrahîm'e yönelik dinsel bilgilerin telkîn edildiği görülmektedir.

3.4.4. Hz. İsmail

Genel bir kabul olmamakla birlikte Hz. Muhammed'in beşinci kat gökyüzünde Hârûn Peygamberin yanı sıra Hz. İsmail ile de karşılaştığını belirten ibârelerin bulunduğu metinler de mevcuttur. (Ertan 1983: 303) Hz. Muhammed'in Allah'ın huzurunda kendisini diğer peygamberler ile mukâyese ettiği bölümde ise Allah'ın; "Hz. İsmail'e verilen Zemzem suyuna karşılık sana Kevser suyunu verdim; onun yerine kurban edilen

koç misali, Yahudileri ve Hristiyanları da senin ümmetine kurban ettim" hitabında bulunduğu belirtilmektedir. Cehenneme gönderilen Yahudiler ve Hristiyanlar sayesinde İslâm ümmeti kurtarılmıştır. (Çelebioğlu 1996: 149, Meyân 1984: 432, Kaya 2014: 710, Hacıhaliloğlu 2006: 115) Hz. İbrahîm'in oğlu İsmail'i kurban ederken teslimiyetleri nedeniyle kurbanlık bir koçun gönderilmesi olayını anlatan 37/102 ve 107 numaralı âyetler arasındaki ibârelerin ve Zemzem suyunun Hz. İsmail vesilesiyle miraç gecesi bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

3.4.5. Hz. İdris

Miraç konulu metinlerin büyük çoğunluğunda Hz. Muhammed'in İdris Peygamber ile dördüncü kat gökyüzünde karşılaştığı ifade edilmektedir. Hz. İdris, ona kardeş diye hitap etmektedir. (Güzelişik 1996: 47) Cebrail onun Allah tarafından dördüncü kat gökyüzüne yükseltildiğini belirtir. Birçok metinde Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İdris'i işaret eden *"Biz onu yüce bir yere yükselttik"* meâlindeki 19/57 numaralı âyete doğrudan atıfta bulunmaktadır. (Hacıhaliloğlu 2006: 72)

Bursevî, Hz. Muhammed'in dördüncü kat gökyüzünde İdris Peygamber ile karşılaşmasının hikmeti olarak kalem metaforunu göstermiştir. Dünyada ilk olarak kalem ile yazmak Hz. İdris'e ihsan edilmiştir. Hz. Muhammed de dünyanın çeşitli bölgelerindeki hükümdar ve kralları, imana davet eden mektuplar kaleme almıştır. (Utku 2001: 349)

Hz. Muhammed'in kendisini önceki peygamberlerle mukâyese ettiği bölümde ise Allah'ın; "İdris'i yüce bir yere kaldırdım fakat sen Arş-ı â'lâ'ya kadar getirildin" hitabında bulunarak Hz. Muhammed'in üstünlüğüne vurgu yaptığı belirtilmektedir. İdris Peygamber, ölüm şerbetini içmeden cennete girememiştir fakat Hz. Muhammed miraç gecesinde ölüm acısı çekmeden cennete girebilmiştir. (Meyân 1976: 431-432)

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde İdris Peygamber ile cennette karşılaştığına yönelik rivâyetlerin bulunduğu metinler de mevcuttur. Hz. İdris'e cennette hangi köşke gittiye,

hangi hûrîye teveccüh ettiyse hepsinin Muhammed ümmetine ait olduğu söylenmiştir. Yine cennet içerisinde yüksekliği Arş'a erişen, misk ve anberden yaratılmış olan Rahmet Dağı'nı görmüştür. Ak gümüşten yapılmış olan iki adet kapısı vardır ve kapılarının arası beş yüz yıllık yol mesafesindedir. Muhammed ümmetinden iki rekat namaz kılan kimselere bu bölgede bir makam verilecektir. İdris Peygamber, gördüklerinden ve duyduklarından sonra Hz. Muhammed'in ümmeti arasında yer almayı arzulamış ve bunu peygambere söylemiştir. (Ertan 1983: 345) Metinlerde yer alan bu bölüm vasıtasıyla Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere olan üstünlüğüne bir kez daha vurgu yapılırken namaz kılmanın önemine de dikkat çekilmiştir.

3.4.6. Hz. Nûh

Genel bir kabul olmamakla birlikte metinlerde Hz. Muhammed'in dördüncü kat gökyüzünde İdris Peygamberin yanı sıra Hz. Nûh ile de karşılaştığına yönelik ibâreler de bulunmaktadır. (Ertan 1983: 303) Nûh peygamberin ismi ayrıca rû'yet esnasında gerçekleştiği belirtilen mukâyese bölümünde de zikredilmektedir. Allah, tufan esnasında ona verdiği gemiye karşılık olarak Hz. Muhammed'e Burak'ı göndermiş, ümmetine ise mescitleri vermiştir. Hz. Muhammed Burak ile Arş katına kadar yükseltilmiştir. Ümmeti ise kıyâmet gününde gemiye biner gibi mescitlere dolarak sırat köprüsünü geçebilecektir. (Çelebioğlu 1996: 149, Meyân 1976: 432, Kaya 2014: 710, Hacıhaliloğlu 2006: 115) Mescit imgesi ile toplu olarak namaz kılmanın önemine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Mescitte namaz kılan müminlerin, kıyâmet gününde zorluk çekmeyeceği işaret edilmektedir.

3.4.7. Hz. Sâlih

Miraç gecesinde huzuruna çıkan Hz. Muhammed'in kendisini önceki peygamberlerle mukâyese etmesi nedeniyle Allah'ın; "Sâlih peygambere verdiğim deve mucizesine karşılık sana Medine'yi verdim ve ganimet mallarını ümmetine helal ettim ve onların kalbine peygamber sevgisini yerleştirdim" hitabında bulunduğunu belirten metinler

mevcuttur. (Meyân 1976: 432) Medine şehri ile Hz. Muhammed'in hicret öncesinde Mekke şehrinde karşılaştığı zorluklara işaret edildiği anlaşılmaktadır. Medine şehrinin ona kucak açması, Sâlih Peygambere verilen deve mucizesinden daha önemlidir. Hz. Muhammed'in üstünlüğüne vurgu yapan bu diyalog vesilesiyle Semud kavmine gönderilen Sâlih Peygamber'e verilen deve mucizesinin yer aldığı, 7/73, 11/64, 17/59 ve 54/27 numaralı âyetlerin miraç gecesi bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

3.4.8. Hz. Hûd

Hûd Peygamber'in ismi de rû'yet esnasında gerçekleştiği belirtilen mukâyese bölümünde zikredilmektedir. Allah, gönderdiği yel ile Hûd Peygamberin kavmini helâk etmesine rağmen ona inananlara dokunmamıştır. Bütün ümmetler kıyâmet gününde sırat köprüsü üzerinde iken aynı şekilde cehennemden esecek olan sıcak yel, yabancıları cehennemin dibine gönderirken Hz. Muhammed'in ümmetini cennete ulaştıracaktır. (Meyân 1976: 432) Hûd Peygamber ve takipçilerine dünyevî yaşamda, yani geçici hayatta yardımcı olan yel unsurunun Hz. Muhammed ve takipçilerine gerçek dünyada yardımcı olacağı belirtilerek onun ve ümmetinin üstünlüğüne vurgu yapılmış ve Âd kavminin rüzgar ile helâk edildiğini belirten 51/41-42, 54/19-20, 69/6-7 numaralı âyetler miraç gecesi bağlamında dile getirilmiştir.

3.4.9. Hz. Dâvud

Miraç konulu metinlerde Hz. Muhammed'in yolculuğu sırasında üçüncü kat veya dördüncü kat gökyüzünde Hz. Dâvud ile karşılaştığına yönelik ibâreler yer almaktadır. (Ertan 1983: 292, Güzelışık 1996: 47) Beytül-Makdis'te namaz kılındıktan sonra kendisine ihsan edilen özellikleri sıralayan peygamberlerin arasında Hz. Dâvud da bulunmaktadır. Allah ona Zebur'u öğretmiş ve güzel ses ihsan etmiştir. Demir onun için yumuşatılmış, Câlut kâfirini helak etmesi sağlanmıştır. (Meyân 1976: 396) Ona verilen Zebur ve demiri eliyle yumuşatabilme özelliğine karşılık, Allah, rû'yet esnasında Hz. Muhammed'e; En'âm sûresini verdiğini ve bütün yaratılmışların kalplerini ona karşı

şefkat ve rahmetle yumuşattığını belirtmiştir. (Meyân 1976: 433, Hacıhaliloğlu 2006: 116) Söz konusu diyaloglar vesilesiyle Hz. Dâvud için demirin yumuşatıldığını belirten 34/10, onun Câlut'u öldürdüğünü bildiren 2/251 ve ona Zebur'un indirildiğini belirten 4/163 ile 17/55 numaralı âyetlerin miraç gecesi bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

3.4.10. Hz. Süleyman

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde, üçüncü veya dördüncü kat gökyüzünde Dâvud Peygamber'in yanı sıra Hz. Süleyman ile karşılaştığına yönelik ibâreler de mevcuttur. (Ertan 1983: 292, Güzelışık 1996: 47, Gürtunca 1977: 183) Hz. Süleyman da Beytü'l-Makdis'te kılınan namazdan sonra Hz. Muhammed'e özelliklerini sıralayan peygamberlerin arasındadır. Allah cinleri, şeytanları ve yelleri onun emrine vermiştir ve ona kuş dilini öğretmiştir. Ayrıca sayısız mal, mülk ve saltanat ihsan etmiştir. (Meyân 1976: 396) 27/16, 38/36-38 numaralı âyetlerde yer alan “... bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur (fazldır)” ve “Bunun üzerine emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgarı, binâ kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları da onun buyruğuna verdik” meâlindeki ibârelerin Hz. Muhammed ve Süleyman arasında geçtiği belirtilen diyalog bağlamında dile getirildiği görülmektedir. Allah, huzurunda Süleyman'a ihsan edilen özellikleri sıralayan peygambere; "Süleyman'a verilen mülklere karşı sana cennet mülkünü verdim, onun emrine verilen rüzgara karşılık seni Burak ve melekler vasıtasıyla bir gecede yüz bin yıllık yolu kat ettirip yanıma ulaştırdım" hitabında bulunarak Hz. Muhammed'in üstünlüğüne vurgu yapmıştır (Meyân 1976: 433)

3.4.11. Hz. Yunus

Miraç gecesinde Allah'ın huzuruna çıkan Hz. Muhammed'in, kendisini Yunus Peygamber ile karşılaştırdığını belirten rivâyetlerin yer aldığı metinler de mevcuttur. Bu rivâyete göre Hz. Muhammed, Yunus Peygamber'in gece, balık ve deniz zulmetlerinden

kurtarılmasını dile getirmiş, Allah ise (İslâm) ümmetini; mezar, sırat ve kıyâmet zulmetlerinden esirgeyeceğini müjdelemiştir (Hacıhaliloğlu 2006: 116) Bu tasvîrler arasında Yunus Peygamberi işaret eden; *"Sonunda karanlıklar içinde, senden başka hiçbir Tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zâlimlerden oldum diyerek yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarıyoruz"* meâlindeki ibârelerin yer aldığı 21/87-88 numaralı âyetlere atıfta bulunulması yukarıda belirtilen diyalogun söz konusu âyetlerin çevresinde inşâ edildiğini göstermektedir. (Utku 2001: 469) Hz. Muhammed'in; Yunus Peygamberin halvet ve zikir maksadı ile balığın karnına girmesi ile kendisinin miracının fazilet bakımından aynı olduğunu söylediğini belirten rivâyet de dile getirilmektedir. (Meyân 1976: 385)

3.4.12. Hz. Yûsuf

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerin büyük çoğunluğunda Hz. Muhammed'in üçüncü kat gökyüzünde Hz. Yûsuf ile karşılaştığı ve selamlaştığı belirtilmektedir.. (Güzelişik 1996: 42) Yûsuf peygamberin sûreti dolunaya benzetilmektedir. (Akar 1980: 403) Bursevî, her ikisinin de akrabalarından düşmanlık görmüş olmasını, bu karşılaşmanın hikmeti olarak göstermektedir. Yûsuf'un kardeşlerinin kendisine düşman olması gibi Hz. Muhammed'in kavmi olan Kureyş taifesi de peygambere düşman olmuştur. Peygamberin; Bedir savaşında esir alınan amcası Abbas, diğer amcası olan Ebu Talip'in oğlu Akîl ve damadı Ebu'l-Âs ile yanındakileri serbest bıraktıktan sonra "size Yûsuf'un sözünü söylerim ki bugün size kınama yoktur. Allah sizin günahlarınızı bağışlar. O merhamet edicilerin en merhametlisidir. Gidin azat olun, hepiniz azatlısınız" dediği belirtilmektedir. Hz. Muhammed, Yûsuf'un sözleri ifadesi ile onun kardeşlerine hitaben söylemiş olduğu; *"... bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak.."* sözlerinin bulunduğu 12/92 numaralı Kur'ân âyetini işaret etmiştir. (Utku 2001: 348) Söz konusu hâdisenin Mekke'nin fethinde yaşandığına dair rivâyetler de bulunmaktadır. (Yananlı 1983: 36) Bilindiği gibi mitsel anlatı ve metinlerin önemli özelliklerinden birisi de kesin bir zaman mefhumunun bulunmamasıdır. Bu bağlamda söz konusu anlatılar ve yazıya aktarılması ile ortaya çıkan metinler, içinde meydana getirildikleri toplumlar nazarında bir nevi tarihsel anlatı olarak kabul edilmişlerdir. Bir başka ifade arkaik düşünce

yapısındaki tarih bilincini, mit olarak tanımlanan bu tür anlatılar ve metinler oluşturmuştur. Yazının icadı söz konusu zihniyet yapısını değiştirmekle birlikte kadîm dönemlere ait alışkanlıklar, kimi zamanlar eksiltilerek kimi zamanlar da yenilenip değiştirilerek muhafaza edilmiştir. Yukarıda belirtilen örnekte de miraç gecesinden asırlar önce gerçekleştiği bilinen Yûsuf kıssası ile miraç hâdisesinden yıllar sonra gerçekleşen tarihsel bir olayın yan yana getirilmesiyle zaman mefhûmu ortadan kaldırılmış ve peygamberin semâvî yolculuğunda Hz. Yûsuf ile karşılaşmasının nedeni olarak gösterilen bir bölüm ortaya çıkarılmıştır. İnsanoğlunun mitsel düşünme dönemine ait bu kadîm alışkanlıkların kalıntıları, İslâm kültür sahasında önemli bir hâdiseler olarak kabul edilen Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu anlatan metinlerin içerisinde de kendisine yer bulmuştur.

Miraç gecesinin amacını anlatmak için Yûsuf kıssasının metafor olarak kullanıldığı metinler de bulunmaktadır. Züleyha'nın misafiri olan kadınlar, Yûsuf Peygamber huzurlarına geldiği zaman onun güzelliği karşısında hayran kalarak bıçaklarla turunc yerine kendi ellerini kesmişlerdir. Yûsuf'a aşina olan Züleyha'nın ellerini kesmemesi gibi miraç gecesinde cehennemi gören Hz. Muhammed de kıyâmet günü geldiği zaman ellerini kesen kadınlar misali korkup dehşete düşen ümmetinin yanında korkmadan durabilecek ve bundan dolayı onlar için şefâat dileyebilecektir. (Cemiloğlu 2000: 170)

3.4.13. Hz. Hârûn

Miraç metinlerinde Hz. Muhammed'in Hârûn Peygamber ile beşinci kat gökyüzünde karşılaştığı kabulü yaygındır. Her ikisinin de yumuşak huylu ve merhametli olmaları Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Hârûn Peygamber ile karşılaşmasının hikmeti olarak gösterilmektedir. Hz. Hârûn'un İsrail oğulları arasında çok sevilen bir zât olduğu belirtilmektedir Hz. Muhammed de güzel ahlakı ve siyaseti nedeniyle herkesin katında Hârûn gibi sevilen bir kimse olmuştur. (Utku 2001: 349)

3.4.14. Hz. İsa ve Hz. Yahya

Beytü'l-Makdis'te kılınan namazın ardından kendisine ihsan edilen lütufları sıralayan peygamberlerin arasında İsa Peygamber de bulunmaktadır. Âdem'in topraktan yaratılması gibi o da babasız olarak kün (ol) emri ile yaratılmıştır. Ona Tevrat ve İncil'in ilmi ile şariat öğretilmiştir. Duasıyla hastaları iyi etmiş, ölüleri diriltmiştir. Kendisi ve annesi, şeytanın kötülüğünden korunmuştur. Diri olarak semâya çıkarılmıştır. (Ertan 1983: 275) Miraç hâdisesini anlatan metinlerde Hz. Muhammed'in ikinci kat gökyüzünde İsa Peygamberin yanı sıra Hz. Yahya ile karşılaştığına yönelik yaygın bir kabulün bulunduğu görülmektedir. Bursevî, her üç peygamberin de Yahudilerle imtihan edilmesini bu karşılaşmanın hikmeti olarak göstermektedir. Yahudiler, İsa Peygamberi yalanlamakla kalmamış onun canına da kast etmişlerdir. Bunun üzerine Allah onu ikinci kat gökyüzüne yükseltmiştir. Hz. Yahya da sürgün edildikten sonra şehit edilmiştir. Hz. Muhammed de Medine'ye hicret ettikten sonra Yahudilerden benzer davranışlar görmüştür. Üzerine kaya yuvarlayıp peygamberi öldürmeye çalışmışlardır. Hatta Hz. Muhammed'e zehirli etten bir lokma yedirtmişlerdir. Zehrin eseri birkaç yıl sonra ortaya çıkmış ve peygamberi şehit etmiştir. (Utku 2001: 345-346) Hz. Yûsuf örneğinde olduğu gibi Hz. Muhammed'in yaşam hikâyesinde yer alan birtakım olayların Hz. İsa ile Yahya'nın yaşadığı güçlüklerle birlikte miraç gecesini bağlamında yorumlanarak dile getirildiği görülmektedir.

Hz. İsa'nın ikinci kat gökyüzünde bulunmasının sebebini gösteren bir başka anlatı da metinlerde kendisine yer bulmuştur. Bu anlatıya göre İsa Peygamber; zâhid bir kimse olduğu için dünyadaki yeme, içme ve giyinme telaşından uzaklaşmıştır. Eski bir çul parçasından dikmiş olduğu hırkayı kendisine giysi edinmiştir. Bir gün, bir adamın eli ile sakallarını taradığını görünce bu iş için kullandığı tarağını atmıştır. Ellerinin çanak işlevini göreceğini düşünerek yanında bulunan çanağı da atmış ve hayatını malsız ve mülksüz olarak devam ettirmiştir. Göğe yükseltilen Hz. İsa ikinci kat gökyüzüne geldiği zaman, orada bulunan meleklerle Allah tarafından; "onun üstünü arayın, ve Dünya'dan getirdiği şeyi bulun" emri verilmiştir. Onun üzerinde bir iğne ucu bulan melekler durumu Allah'a arz etmişlerdir. Allah, İsa Peygambere iğne ucu taşımasının nedeninin sormuştur. Hz. İsa; kendisine daima yolculuk emredildiği için yalın ayak yürüdüğünü,

üzerinde bulunan iğne ucuyla da ayağına batan dikenleri çıkarttığını dile getirince Allah; "o dikenlerin, kendisinin emri ile ayağına battığı belirtilmiştir. Hz. İsa, iğne ucu olmadan dikenleri çıkaramadığını belirtince Allah, onun ikinci kat gökyüzünden yukarı çıkmasına izin vermemiş ve bu sebeple o ikinci kat gökyüzünde kalmıştır. (Gürtunca 1977: 180-181) İslâmî gelenekte zühd olarak adlandırılan dünyadan elini eteğini çekmeye yönelik yaşam biçiminin ve tevekkül anlayışının; İsa Peygamber'in göğe yükselmesini ifade eden bir bölüm içerisinde miraç hâdisesi bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

Metinlerde; Hz. Muhammed'in Allah'ın huzurunda, İsa peygambere gökten indirilen sofrayı hatırlattığını belirten tasvîrler de yer almaktadır. Bunun üzerine Allah; dünyevi hayatta İsa ümmetine lütfedilen söz konusu sofranın kıyâmet gününde İslâm ümmetine lütfedileceğini müjdelemiştir. Ayrıca İsa Peygamber'e verilen İncil'e karşılık peygambere İhlâs sûresi verilmiştir. İsa peygamber göğe (bir kez) yükseltilmiştir. Buna karşın Hz. Muhammed'in ismi her gün okunan ezanlar vasıtasıyla günde beş kez göğe yükseltilmektedir. (Meyân 1976: 433) Söz konusu diyaloglar vasıtası ile Hz. İsa'nın babasız doğması, hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, dua ederek gökten sofrayı indirmesi, Allah tarafından yükseltilmesi ve ona İncil ile Tevrat'ın öğretilmesi hakkında bilgiler veren 3/47-48-49, 3/55, 3/59, 4/158, 5/110, 5/112-113-114 ve 115 numaralı âyetlerin miraç gecesi bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

3.4.15. Hz. Hızır

Hızır, Hz. Muhammed'in kendisini diğer peygamberlerle karşılaştırdığı bölümde, Allah'a Hızır Peygambere lütfedilen "âb-ı hayat"ı hatırlattığını belirten nadir tasvîrler de mevcuttur. Bu durum karşısında Allah'ın, Hz. Muhammed'e; Selsebil Irmağını müjdelediği ifade edilmektedir. (Hacıhaliloğlu 2006: 116, Çelebioğlu 1996: 149) Selsebil Irmağı üzerinde cennet başlığı altında ayrıca durulacaktır. Söz konusu diyalog vesilesiyle İslâmî gelenekte Kehf Sûresi'ne dayandırılan Hızır Peygamber ve âb-ı hayat inançlarının da dile getirildiği görülmektedir.

Metinlerde, Hz. Muhammed'in kendisinden önceki peygamberlerle karşılaştığı gök katları konusunda ciddi bir varyantlaşmanın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Âdem, İsa, Yûsuf, İdris, Hârûn, Mûsâ ve İbrahîm Peygamberlerin isimleri üzerinde birleşen yaygın bir kabulün olduğu söylenebilir. Hz. Muhammed'in beşinci kat gökyüzünde Hz. Hârûn'u ya da İbrahîm'i; Lut, İsmail, İshak ve Yakûb Peygamberlerle birarada gördüğüne yönelik ibâreler de mevcuttur. (Tural 2011: 477, Ertan 1983: 303, Meyân 1976: 407) Söz konusu manzara, kaleme alınan bu tasvîrlerin oluşumunda; Hz. İbrahîm, İsmail, İshak ve Yakûb'un bir arada zikredildiği birçok Kur'ân âyetinin bulunmasının etkili olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak, miraç anlatılarında yer alan kimi bölümler ve diyaloglar vasıtası ile Hz. Muhammed'in yukarıda ismi zikredilen peygamberlerle karşılaştırıldığı ve sonrasında ise onlardan üstün oluşuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte mukâyesenin söz konusu olduğu bu bölümlerle, zikredilen peygamberlerin yaşam hikâyelerine ve mucizelerine yönelik olarak bilgi veren muhtelif Kur'ân âyetlerinin telkîn edilmesinin hedeflendiği söylenebilir. Bir başka ifade ile Kur'ân-ı Kerîm kaynaklı dinsel tarihin, miraç gecesi bağlamında dile getirilerek hafızalarda kalıcı olması amaçlanmıştır.

3.5. MİRÂÇ METİNLERİNDE YER ALAN MEKÂNLAR

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerde ve anlatılarda yer alan mekânlar, bugünün bakış açısı ile iki grup halinde sınıflandırılabilir. Yeryüzünde gerçekleştirilen yolculuk olarak tanımlanabilecek olan isrâ hâdisesi süresince peygamberin ziyaret ettiği ya da namaz kıldığı belirtilen noktaların kudsiyet atfedilmiş dünyevî mekânlar olduğu görülmektedir. Semavî yolculuk olarak tanımlanabilecek miraç hâdisesinde ise ismi geçen noktaların birçoğunun rûhanî ve soyut mekânlar olduğu gözlemlenmektedir. İslâm geleneğinde dünya hayatı ve âhiret hayatı kabullerinin gereği olarak dünya ve öte dünya ayrımı bulunmakla birlikte; miraç hâdisesini anlatan tarihî metinlerin mekânsal anlamda, bir bütün olarak görülen dönemin kozmogoni anlayışını yansıttığı gözden kaçırılmamalıdır. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde; hâdisede ismi geçen

mekânlar, genel kabuller bağlamında dile getirilen olay örgüsüne sadık kalınarak sıralanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte taranan bütün metinler içerisinde aynı sıralamanın yapılmadığını ifade etmek de gerekmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan farklı kabullere, ilgili mekânın başlığı altında değinilmeye çalışılacaktır.

3.5.1. Zemzem Kuyusu

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerde; uyku ile uyanıklık arasında miraç yolculuğuna davet edilen Hz. Muhammed'in, Cebrail ve Mikail tarafından alınarak göğsünün yarıldığını belirten birçok tasvîr bulunmaktadır. Peygamberin göğsünün yarılması sırasında İsrail'in de orada olduğunu bildiren varyant metinler de mevcuttur. Peygamberin kalbi çıkarıldıktan sonra nûrdan veya altından olduğu belirtilen bir leğenin içinde, zemzem suyu ile temizlenmiş; gönlü ise nûr, iman ve hikmet ile doldurulmuştur. (Akar 1980: 381-382, Kaya 2014: 691) "Şakk-ı sadr" olarak adlandırılan bu olayın tasvîrleri arasında da rû'yet esnasında da dile getirilen "*Senin için göğsünü açmadık mı*" meâlindeki 94/1 numaralı âyete açıkça atıfta bulunulduğu da görülmektedir. Şakk-ı sadr hâdisesinin peygamberin kalbinde bulunan siyah kan pıhtısının akıtılması için gerçekleştiğini ifade eden metinler de mevcuttur. Cebrail, söz konusu kan pıhtısının, heybetli bir şey görüldüğü zaman korkuya neden olduğunu, bu nedenle akıtıldığını peygambere bildirmiştir. Söz konusu kan pıhtısı, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde korkmaması için yolculuk öncesinde akıtılmıştır. Hâdisenin Kâbe civarında bulunan Hatîm isimli yerde gerçekleştiği belirtilmektedir. Zemzem Kuyusu'nda abdest aldıktan sonra Kâbe'yi yedi kez tavaf eden ve iki rekat namaz kılan peygamber, dinlenmek için buraya oturmuştur. Cebrail gelmiş ve söz konusu mevkide onun göğsünü yarmıştır. (Ertan 1983: 260-261) Cebrail'in Ümmü Hânî'nin evinin çatısını yarararak peygamberin yanına gelmesini, "şakk-ı sadr" hâdisesi bağlamında yorumlayan ibâreler de mevcuttur. Çatının yarılması olayı, peygamberi şakk-ı sadr olayına hazırlamak için gerçekleştirilmiştir. Peygamber, çatının yarıldıktan sonra zarar ve ziyan olmaksızın yine bitişip yerine geldiğini görünce; göğsünün yarılması olayını da çatıyla kıyas ederek yarılan göğsünün tekrar birleşeceğini anlayabilmiştir. Bu yorumlar dâhilinde göğsünden çıkartılan kalbinin de melekut âlemini görecektir kuvvete sahip olabilmesi için Zemzem

Kuyu'sunda yıkandığı belirtilmektedir. (Yananlı 1983: 18-21) Peygamberin kalbinin Kevser suyu ile yıkandığına yönelik ibârelerin yer aldığı varyant metinler de mevcuttur. (Okudan 2008: 133) İslâm geleneğindeki kabullere göre; Hz. İbrahîm'in kendilerine bıraktığı az miktardaki su ve erzağın tükenmesi üzerine, ıssız Mekke Vadisi'nde oğlu İsmail'in susuzluktan ölmesinden endişelenen Hâcer; Safâ ve Merve Tepeleri arasında su aramaya başlamıştır. Gidiş gelişlerinin sayısı yediye ulaştığı Merve Tepesi'nde; oğlunu bıraktığı yerden bir ses işiterek, Cebrail tarafından kazılan topraktan su çıktığını fark etmiştir. Zemzem suyunun, İsmail'in topuklarını yere vurması sonrasında çıktığını belirten rivâyetler de nakledilmektedir. Hz. İbrahîm'in kuyu haline getirdiği su; Mekke'nin iskânına zemin hazırlamış, Hz. İbrahîm ve İsmail tarafından temelleri yükseltilen Kâbe ile bütünleşerek Mescid-i Harâm'ın kutsal sayılan mekânlarından biri haline gelmiştir. (Küçükaşçı 2013: 242) İslâm geleneği içerisinde "şakk-ı sadr" olarak adlandırılan hâdisenin; Hz. Muhammed'in süt annesi ile birlikte olduğu dönemde yani peygamber dört beş yaşlarında iken, on yaşından sonra, ilk vahiy alması esnasında Hira'da ve miraca çıkmadan önce gerçekleştirildiğine yönelik dört farklı rivâyetin bulunduğu belirtilmektedir. (Ahatlı 2010: 309)

İsrafil Balcı, "şakk-ı sadr" hâdisesine yönelik rivâyetlerin, Zerdüş'tün miracına yönelik eski İran inançları çevresinde şekillendiği yönünde görüş bildirmiştir. (2014: 267-268) Balcı'nın görüşüne kaynak olarak gösterdiği Ali Nihad Tarlan'ın "Zerdüş'tün Gataları" isimli çalışmasında söz konusu hâdisе şu şekilde tasvîr edilmektedir;

"(Zerdüş't) otuz yaşında peygamber oldu. Adamlarından bir kısmını yanına alarak Belh'e gitti. Bu seferinde Vaitya nehrini yürüyerek geçti ve o nehrin bir ayağı olan Aivıtak suyu kenarında halvete çekilip ibâdetle meşgul oldu. İbadetinin kırk beşinci günü Ürdi Behişt ayında Güştasb'ın saltanatının otuz birinci senesinde bir gece sabaha karşı miraca çıktı ve rûhanî yükselmenin sonuna erişti. Yine bu suyun kenarında Vohumena nazil oldu ve Dünya'ya ait her şeyden el çekmesini Zerdüş't'e tenbih etti ve onu cennete götürdü. Diğer firiştehler Zerdüş'tün yanına geldiler ve ona hürmet ettiler. Sonra Zerdüş't Ahura Mazda'nın huzuruna çıktı ve hayır dininin hükümlerini öğrendi. Ahura onu yıldızların ve feleklerin seyrinden haberdar etti. Cennet ve cehennemi gösterdi, evvelin ve ahirin ilmini ona öğretti. Firiştehler , Zerdüş'tün göğsüne erimiş tunç döktüler, karnını yardılar, içindikileri çıkarıp temizlediler, yine yerli yerine koydular..." (Tarlan 1935: XI-XII)

Tarlan'ın çalışmasından alınan bu tasvîrler; Zerdüş'tî inancından alınan motifler çevresinde şekillenmesi ihtimâl dâhilinde olan miraç hâdisesi özelindeki "şakk-ı sadr"

rivâyetlerin, İslâmî gelenekte mukaddes olarak görülen Zemzem Kuyusu ile birlikte anılarak söz konusu metinlere dâhil edildiğini düşündürmektedir.

3.5.2 Medine

Hiz. Muhammed'in isrâ yolculuğunda Cebrail'in buyruğu ile namaz kıldığı mekânlardan birisi de metinlerde zaman zaman Tayyibe olarak de zikredilen Medine şehridir. Hiz. Muhammed namaz kıldığı bu yerin neresi olduğunu bilmemektir. Cebrail peygambere, hurma ağaçlarının bol olduğu bu şehrin Medine olduğunu söyledikten sonra ileride bu şehre hicret edeceği haberini de yolculuk esnasında ona bildirmiştir. (Ertan 1983: 265, Türkoğlu 2013: 1632) Hicretin ardından Hiz. Muhammed; şehire Tâbe ya da Taybe yani hoş ve güzel gibi olumlu anlamlar içeren isimler verilmesini istemiştir. (Bozkurt 2003: 305) İslâm tarihinin mühim hâdiselerinden birisi olan ve miraç gecesinden sonra yaşandığı konusunda kesin fikir birliği bulunan hicret olayının da Medine'de kılınan namaz vesilesiyle bir kez daha miraç metinlerine dâhil edildiği görülmektedir.

3.5.3 'Akîk Vadisi

İsrâ yolculuğu esnasında, yol üzerinde bulunan 'Akîk Vadisi'ne gelindiğinde Cebrail'in peygamberden iki rekat namaz kılmasını istediğini belirten metinler de bulunmaktadır. Burak'tan inen Hiz. Muhammed iki rekat namaz kılarak 'Akîk Vadisi'ni mübârek kılmıştır. (Bilgin 1999: 108) Hiz. Muhammed zamanında Medine'den Mekke'ye giden yolun ilk merhalesinin, Medine'nin güneybatısında bulunan 'Akîk Vadisi'nden geçtiği belirtilmektedir. Bazı hadîs rivâyetlerinde, Cebrail'in Hiz. Muhammed'e burada görüldüğü ve bu nedenle de 'Akîk Vadisi'nin mübârek bir yer olduğu nakledilmektedir. (Bostan 1989: 263) Kaleme alınan bu bölüm ile, Cebrail'in Hiz. Muhammed'e 'Akik Vadisi'nde görüldüğüne yönelik bir başka İslâmî kabulün daha miraç gecesi bağlamında dile getirildiği anlaşılmaktadır.

3.5.4. Medyen

Hız. Muhammed'in isrâ yolculuğunda namaz kıldığı noktalardan birisi de Medyen olarak ifade edilmektedir. Hız. Mûsâ, firavundan kaçtıktan sonra bu bölgeye gelerek çobanların koyunlarını suladığına şahit olmuştur. Orada bulunan iki kız ise koyunlarını sulamak için çobanların gitmesini beklemektedirler. Hız. Mûsâ onlara yardım ederek koyunlarını sulamalarını sağlamıştır. Sonrasında ise orada bulunan bir ağacın altında ibâdet etmiştir. Cebrail, Hız. Muhammed'in miraç gecesinde, altında namaz kıldığı bu ağacın, Mûsâ Peygamber bahsinde geçen ağaç olduğunu işaret etmiştir. (Ertan 1983: 265) Yukarıda yer alan ifadelerden, Hız. Mûsâ mevzusunda nâzil olduğu anlaşılan; *“Ve Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. onların biraz ötesinde de (hayvanlarını suya girmesini) engelleyen iki kadın gördü Onlara: Sizin meseleniz nedir diye sordu (O iki kadın): Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulayamayız, babamız da çok yaşlıdır dediler”* meâlindeki 28/23 numaralı âyetin, miraç hâdisesi bağlamında inşâ edilen bu bölüm vasıtasıyla dile getirildiği anlaşılmaktadır. Âyette işaret edilen yaşlı kimse ise Şuayb Peygamber'dir.

3.5.5. Tûr-i Sîna

Metinlerde, Hız. Muhammed'in miraç gecesinde Cebrail eşliğinde Tûr-ı Sinâ'ya getirildiğini ve Mûsâ peygamberin mezarının yanında iki rekat namaz kıldığını belirten ibâreler de mevcuttur. (Develi 1998: 145) Hız. Muhammed'in namaz kıldığı yerin, Allah'ın Hız. Mûsâ'ya seslendiği nokta olduğunu ve Mûsâ Peygamberi mezarı içerisinde namaz kılar vaziyette gördüğünü ifade eden varyant metinler de bulunmaktadır. (Yananlı 1983: 22, Ertan 1983: 266, Türkoğlu 2013: 1632) Söz konusu metinlerde yer alan farklı rivâyetler bir araya getirildiğinde; Hız. Muhammed'in Sinâ Dağı'na getirildiğini anlatan bu bölümler vasıtasıyla, Tur-i Sinâ'nın ismen zikredildiği 23/20 ve 95/2 numaralı âyetler ile Allah'ın Mûsâ Peygambere seslenmesi olayını konu edinen Tâhâ Sûresi'nin miraç gecesi bağlamında dile getirildiği söylenebilir.

3.5.6. Beytü'l-Lahim

Miraç konulu metinlerde Hz. Muhammed'in söz konusu gecede namaz kıldığı bir diğer nokta olarak Hz. İsa'nın doğduğu köy olan Beytü'l-Lahim gösterilmektedir. (Ertan 1983: 266, Türkoğlu 2013: 1632-1633) Evliya Çelebi de kaleme aldığı seyahat-nâmesinde, Beytü'l-Lahim ismini zikretmemekle birlikte Hz. Muhammed'in miraç gecesinde, İsa Peygamber'in beşiğinin bulunduğu yerde iki rekat namaz kıldığını ve dua ettiğini belirtmiştir. Orada bulunan (Hristiyan) rûhbanlar, peygamberin göğe yükselmesine de şahit olmuştur. Bu nedenle Hz. Muhammed'i inkâr etmemektedirler. Fakat onun, Arap kavmine gönderildiğine inandıkları için kendilerini İsevî olarak tanımlamaktadırlar. (Dankoff 2011: 251)

3.5.7. Mescid-i Aksâ (Beytü'l-Makdis) ve Kubbetü's-Sahra

Üç büyük semâvî din nazarında da önemli bir yere sahip olan Kudüs şehri, Hz. Muhammed'in isrâ yolculuğunun sona erip semâvî yolculuğunun başladığı yer olması bakımından miraç anlatılarında ve metinlerinde yer alan önemli tarihi mekânlardan birisidir. En uzak mescid anlamına gelen Mescid-i Aksâ, Kudüs şehri içinde bulunmaktadır. Asıl adı Arapça Beytu'l-Makdis olup mukaddes ev anlamına gelmektedir. Şehir için Müslümanların benimsediği Kudüs adı da aynı kökten gelmekte ve aslında şehri değil mabedi ifade etmektedir. Mescid-i Aksâ'ya çevresi ile birlikte Hârem-i Şerîf denilmekte ve bu alan Kubbetü's-Sahra'yı da içine almaktadır. Hz. Muhammed'in miraç yolculuğuna çıkmadan önce Müslümanların kiblesi olan Mescid-i Aksâ'ya getirilmesi olayı, İsrâ Sûresi'nin ilk âyetinde dile getirilmektedir. (Bozkurt 2004: 268-270) Bursevî; Hz. İshak'ın bir gece Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu yerde, meleklerin yere inip göğe yükseldiği rûhani bir merdiven gördüğünü ve bundan dolayı orayı ibâdet yeri haline getirdiğini belirtmektedir. Miraç merdiveni başlığı altında da belirtileceği üzere Eski Ahit içerisinde Hz. Yakûb ile ilişkilendirilen bu hâdisenin, İshak Peygamber kişiliğinde dile getirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yapının inşasına Hz. Dâvud başlamış ama kan döktüğü için inşâ ettiği bina yıkılmıştır. Allah; bu binanın, kan

dökmemiş olan Süleyman Peygamber tarafından yapılacağını vahyetmiştir. (Utku 2001: 321) Allah'ın, binanın inşâsıyla meşgul olan Süleyman Peygambere; "yâ Süleyman, habîbim Muhammed'in silahdarısın; o, Kudüs'ten miraç eyleyecek" diyerek seslendiğine yönelik bir inancı dile getiren eserler de bulunmaktadır. (Sakaoğlu 1999: 77) Mescid-i Aksâ ya da bilinen diğer ismiyle Beytü'l-Makdis, miraç metinlerinde Hz. Muhammed'in kendisinden önce gönderilen peygamberlerin rûhlarının önünde imâmlık ederek namaz kıldırıldığı kabul edilen iki mekândan biri olarak zikredilmektedir.

Hz. Muhammed, isrâ yolculuğunu sona erdirip Mescid-i Aksâ'ya geldiği zaman Cebrail orada bulunan kayayı parmağı ile delerek Burak'ı oraya bağlamıştır. Önceki peygamberlerin de bineklerini bu kayaya bağladığı belirtilmektedir. Burak'ın bağlandığı ip, ipekten olup cennetten getirilmiştir. (Meyân 1976: 395-396) Peygamberin, gökyüzünden inen melekler tarafından "selam sana ey evvel, selam sana ey âhir, selam sana ey hâşir" denilerek karşılandığı da belirtilmektedir. Cebrail, Hz. Muhammed'e bu selamlamanın anlamını açıklamıştır. Kıyâmet gününde ilk olarak peygamberin ve ümmetinin kabri yarılacaktır. Hâşir sıfatı buna işaret etmektedir. O gün ilk olarak peygamber şefâat edecektir. Evvel sıfatı da bu anlamı kapsamaktadır. Son peygamber olduğu için de âhir sıfatı kullanılmıştır. (Ertan 1983: 273, Meyân 1976: 395) Hz. Muhammed'in miraç gecesinde buraya getirilmesinin nedenlerinden birisi de mahşer gününde herkesin orada toplanacak olmasıdır. Peygamberin hayatta iken o yere ayak basması nedeniyle kendisini tasdik eden ümmetine orada toplanmak kolay gelecektir. (Ertan 1983: 278)

Hz. Muhammed'in isrâ yolculuğunun sonunda, göğe yükselmeden önce nûranî olarak tanımlanan bir insan topluluğuna şahit olduğu belirtilmektedir. Hüdâ'nın nûru, Hz. Muhammed'in üzerinde parladığı zaman, onu saygıyla karşılayan bu topluluğun arasında Allah Allah nidâları yükselmiştir. (Poyraz 2007: 48) Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksâ'ya girişini ve kendisinden önce gönderilen peygamberler tarafından karşılanışını tasvîr eden minyatür ek-2.13 içerisinde görülebilir. Hz. Muhammed, Cebrail'e; kendisini karşılayan bu topluluğun kimlerden oluştuğunu sormuştur. Cebrail, onların; kendisinden önce gönderilen peygamberler olduğunu fakat onlardan sonra Allah'ın oğlu ve kızı olduğu iddiasıyla şirk koşulduğunu belirttikten sonra "*Senden*

önce gönderdiğimiz peygamberlerimize de sor bakalım; Rahman'dan başka tapılacak ilâhlar belirlemiş miyiz?" meâlindeki 43/45 numaralı âyeti Hz. Muhammed'e bildirerek âyette dile getirilen soruyu onlara sormasını istemiştir. (Akar 1980: 389-390) Tam olarak bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, Kur'ân âyetlerinin iniş nedenlerini anlatmak için kaleme alınan esbâb-ı nuzûl kitaplarında söz konusu âyetin, Beytu'l Makdis'te ya da gökyüzünde nazil olduğu yönünde rivâyetlerin bulunduğu belirtilmektedir. (Çetiner 2013b: 782) Peygamberlerin, Hz. Muhammed'in sorusunu şu şekilde cevapladığı belirtilmektedir;

‘İzzet-ile karşı turdı kamu cân
Cebra’il eydür ki iy fahr-i cihân

Yâ Muhammed bir su’âl it bunlara
Nice öğüt virdiler kâfirlere

Kim bular Tanrısına oldu ‘asî
Ne sebebden azdı bunlar kamusı

Cebre’il söyledi Resûl’e arı
Anı işitdi nebîler cânları

Cânlar eydür ma‘âzallâh yâ Resûl
Tanrı birdür yaradılmış cümle kul

Oğlı kızı ortağı yokdur ‘ayân
Hem anun birliğine yokdur gümân

Her kim anun birliğine şek ider
Ol cihana dünyeden kâfir gider

Sıddîk olan göre anun dîdârın
Kâfirûnda sıddık olmaz ne ho dîn

Bizim öğüdümüze uymadılar
Birliğine Hakk’un inanmadılar

Kamusı İblîs öğüdin tutdılar
Bir dahı gör kim bular ne itdiler

Kimümüze nice cefâ kıldılar
Kimümüzü bıçağ ile deldiler

Kimümüzü yanar oda atdılar
Kimümüzü Kul diyüben satdılar

Kimümüzü nice kez öldürdiler
Kimümüzü begenmeyüb yirdiler

Bî-hîsab kıldı bular bize cefâ
Bellü bilgil bu sözi yâ Mustafâ

(Çimen 2010: 38-39)

Hız. Muhammed'in son peygamber olması nedeniyle kendisinden önce gönderilen peygamberlerin Mescid-i Aksâ'ya girmesini beklediği de belirtilmektedir. Allah'ın hitabıyla ilk olarak içeri girmesi layık görünen kişinin kendisi olduğunu öğrenen Hız. Muhammed içeri girmiştir. Cebrail'in içeride ezan okumasının ardından Hız. Muhammed diğer peygamberlere imâmlik yapmış ve onlara iki rekat namaz kıldırmıştır. (Ertan 1983: 276-277) Hız. Muhammed'in kendisinden önceki peygamberlere imâm oluşu, onun Allah katındaki konumunu gösteren önemli bir simgesel eylemdir. Metinlerde de bu olguya sık sık vurgu yapılmaktadır. Sezai Karakoç'a ait aşağıdaki dizeler, söz konusu kabulün, modern Türk şiirine de yansıdığını gösterir niteliktedir;

İsa da gelmişti
 Arkasında bir fosfor çizgisi
 Mûsâ da gelmişti
 Mermer levhalar dikilmişti
 İbrahim de gelmişti
 Çevresi ateş bir çemberdi
 Zeytindi sağı Kudüs'ün
 Solu volkandı
 Yûsuf da gelmişti
 Sağ yanında Bünyamin'di
 Süleyman da gelmişti
 Gelişini kadim bir karınca bildirmişti
 Davut da gelmişti
 Yankılanmıştı
 Gür bir demir sesiyle
 Mescid-i Aksa'da
 Ayak sesi
 Eyyub da gelmişti
 Kudüs iyileşmişti
 Lût da gelmişti
 Tuz diye bağırırmıştı
 Havada bulut
 Sâlih bir gök gürültüsünü
 Muştucu göndermişti
 Zülküfûl'dü salan
 Kudüs gecesine
 Yer aşkın bir boya gibi
 Yeşil kelekleri

Caminin önünde arkasında
 Melekler vardı gümüş defterli
 Gümüş kalemli
 Peygamber imâmdı
 Kıldılar namaz
 Melekler ve peygamberlerle
 Miraç gecesi
 Yarasasız bir geceydi
 Yaklaştı kıyâmeti
 Uzaklaştı pişmanlığı

Derinleştir saati
Bu gece
Miraç gecesi

(Karakoç 1989: 93-94)

Hız. Muhammed'in göğe yükselmeye başladığı nokta olarak kabul edilen Kubbetü's-Sahra, Kudüs şehri içindedir. Mescidü'l-Aksâ ile birlikte Hız. Muhammed'in kendisinden önce gönderilen peygamberlere namaz kıldırıldığı mekân olarak da belirtilmektedir. Söz konusu namaz kıldırma olayının miraç yolculuğunun dönüşünde Kubbetü'l-Sahra'da gerçekleştiğini ifade eden varyant metinler de bulunmaktadır. Peygamberler bu namaz öncesinde Hız. Muhammed'in miracını kutlamıştır. (Hacıhaliloğlu 2006: 159-160)

Mitlerin önemli işlevleri yüklendiği arkaik düşünce sisteminde; yaşadığımız dünyanın, göksel bir dünyanın örneğini oluşturduğu belirtilmektedir. (Eliade 1994: 21) Bu kadîm kabulün izleri, yazının insan yaşamına yoğun olarak nüfuz ettiği dönemlerde dahi gözlemlenebilir. Âşık Paşa'nın Garîb-nâme isimli eserinin miraç hâdisesiyle ilgili bölümünde yer alan "Her nenün kim gök içinde aslı var, hiç gümansuz yir yüzinde misli var" mısraları bu düşünme biçimini dile getiren önemli bir örnektir. (Yavuz 1999: 257) Hac başlığı altındaki Beytül-Ma'mûr örneğinde de zikredilen dünya dışı göksel arketip olgusunun, Kubbetü's-Sahra için de geçerli olduğu görülmektedir. Kadîm uygarlıklardan beri var olagelen bu arkaik alışkanlığın, Âşık Paşa'nın kaleme aldığı miraç anlatısında de yerini aldığı görülmektedir. "*Yir yüzinde uçmagun aksidür ol*" ibâresi ile başladığı tasvîrinde Kubbetü's-Sahra'nın sekizgen bir yapı olarak inşa edildiğine işaret eden Âşık Paşa, bu sekiz duvarın sekiz cenneti temsil ettiğini açıkça ifade etmektedir;

Kubbetü's-Sahra-durur adı anun
Dinle imdi vasfı nedür kubbenün

Kubbenün resmi müsemmendür i yâr
Ya'ni bilgil kim sekiz dîvârı var

Bu sekiz dîvâr hem uçmak sekiz
Uçmaga benzer anın oldı azîz

(Yavuz 1999: 257)

Tasvîrlerinin devamında yer alan dört kapı, kırk pencere ve kırk direk ise önemli bir tasavvufî ıstılâh olan dört kapı kırk makamı hatırlatmaktadır. (Yavuz 1999: 257) Âşık Paşa'nın ifadelerinde mimarî bir sembolizm söz konusudur. M. Baha Tanman; İslâm'ın derûnî boyutuna hitap eden miraç hâdisesinin, özellikle sûfî çevrelerin düşünce ve duygu dünyasında önemli bir yer tutması nedeniyle Kubbetü's-Sahra'nın, söz konusu çevreler arasında ayrıcalıklı kılındığını belirtmektedir. Galata Mevlevîhânesinin semâhânesinde on yedinci yüzyıldan beri uygulanan sekizgen formun ilham kaynağının Kubbetü's-Sahra olabileceği ihtimali üzerinde duran Tanman; bu soruya kesin bir cevap verilememekle birlikte Mevlevî mukâbelelerinde gerek devr-i Veledî'de gerek bunu izleyen selâmlarda gözlenen tasavvufî-kozmik sembollerle yoğrulmuş dairevî koreografinin böyle bir etkileşimin olma ihtimâlini kuvvetlendirdiğini dile getirmektedir. Mimar Kemaleddin Bey tarafından Üsküdar Mevlevîhânesi için tasarlanan ancak uygulanamayan semâhane projesi ile Kubbetü's-Sahra arasındaki çarpıcı benzerliğe dikkat çeken Tanman; bu benzerliğin, söz konusu yapının Osmanlı sahasındaki etkisini gösterdiğini ve yukarıdaki varsayımını desteklediğini belirtmiştir. (Tanman 2011: 61) Tanman'ın bu tesir altında inşâ edildiğini düşündüğü diğer bir yapı ise İstanbul Fatih semtinde bulunan Hırka-i Şerîf Câmisi'dir. (Tanman 1998: 379) İstanbul'da bulunan Ayasofya Câmii'nin ismini miraç hâdisesi dâhilinde zikreden bir rivâyet içerisinde de; Beytu'l-Ma'mûr-Kâbe ve Cennet-Kubbetü's-Sahra örneklerinde yer alan göksel model olgusunu gözlemlemek mümkündür. Koca Nişancı Reisü'l-küttap Celal-zâde Mustafa Efendi'ye ait olan “Tarîh-i Kal'a-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmî'-i Ayasofya” isimli on altıncı yüzyıl tarihli eserde; Hz. Muhammed'in miraç gecesinde, Firdevs cennetinde içi zümrüt ve piruze taşları ile kaplı, gümüşle döşenmiş, yakuttan kırk direği bulunan büyük bir cami gördüğü belirtilmektedir. Dışı değerli taşlar ve madenlerle süslenen caminin içinde Kevser suyunun aktığı altın ve gümüşten yapılmış havuzlar bulunmaktadır. İçeri giren kimse, bir daha oradan çıkmak istememektedir. Cebrail, orasının; câmî'ü'l-kübra olduğunu, Allah'ın orayı mümin ümmeti için yarattığını belirttikten sonra bu caminin dünyada üç tarafı denize, bir tarafı karaya bakan Konstantin şehrinde Sofiya isminde, câmî'a-l-sugra'da denilen bir örneğinin bulunduğunu eklemiştir. Sonrasında ise ümmetine orada ibâdet etmenin nasip olacağını müjdelemiştir. Allah, huzuruna çıkan Hz. Muhammed'e; Ayasofya'da iki rekat namaz

kılan kişiye yetmiş rekat sevabının verileceğini ve bu kişilerin cennete sokulacağını müjdeledikten sonra kırk gün orada ibâdete çekilen kişilerin dört peygamber sevabı kazanacağını da bildirmiştir. Söz konusu dört peygamber; Hz. Âdem, Nûh, İbrahîm ve Muhammed'dir. Peygamber miraç dönüşünde Ayasofya Camisi'ni sahabelere anlatmış ve hepsi kulaktan duymak sureti ile o makama âşık olmuştur. (Yerasimos 1998: 252-255, Aslan 2009: 320-321) Göksel model anlayışını ortaya koyan Ayasofya Camii'ne yönelik bu rivâyet; Türk kültür sahasına özel ve simgesel bir öneme sahip olan söz konusu yapının, miraç hâdisesi dâhilinde zikredilmesini göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu rivâyetin; İslâm öncesinde de dinsel açıdan önemli bir mekân olarak görülen ve fetih sonrasında camiye çevrilen söz konusu yapının İslâmî mahiyetini meşrulaştırmak için kaleme alındığı da söylenebilir.

Sonuç olarak Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra; taşıdıkları gök simgeciligi, içinde bulundukları Kudüs şehrinin üç semâvî din nazarındaki konumu ve Hz. Muhammed'in kendisinden önceki peygamberlere namaz kıldırıldığı mekânlar olarak miraç metinlerinde yer alan önemli bir motifi oluşturmaktadırlar.

3.5.8. Yedi Kat Gökyüzü ve Gezegenler (Seyyâreler)

Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan 41/12, 65/12 ve 23/86 numaralı âyetlerde açıkça belirtildiği üzere yedi kat gökyüzü anlayışı, kitabî İslâm kozmolojisi ve kozmogonisi içersinde de yer almaktadır. Miraç konulu metinlerde Hz. Muhammed'in isrâ yolculuğunu bitirip Kudüs'e ulaştıktan sonra gök katlarını birer birer geçtiği ve oradaki varlıkları müşâhede ettiği belirtilmektedir. Bir başka ifade ile yatay düzlemde başlayan yolculuğu dikey olarak devam etmiştir. Gök katları ile bekçi meleklerin isimleri ve katların hangi maddeden var edildiğine yönelik ibâreler miraç konulu metinlerde varyantlaşmanın yoğun olarak yaşandığı noktalardan birini oluşturmaktadır. Metinler arasında, gök katlarının; yeşil zümrüt, kırmızı mercan, bakır, sarı yakut, ak inci, kırmızı altın, saf gümüş, ak gümüş, kırmızı yakut vb. gibi değerli maden ve taşlardan var edildiğine yönelik değişken ibâreler bulunmaktadır. Peygamberin miraç gecesinde kat ettiği gök katlarının farklı madenlerden oluştuğuna yönelik bu kabul, İslâm dininin yayıldığı coğrafi alanda bir

zamanlar etkin olmuş kadîm inanç sistemlerindeki erginlenme törenlerini hatırlatmaktadır. Mitra gizemlerinde kullanılan törensel merdivenin, ilk yedi basamağının farklı bir metalden yapıldığı bilinmektedir. Basamakların sırasıyla; kurşun, kalay, bronz, demir, para madeni, gümüş ile altından yapıldığı ve yine sırasıyla; Satürn, Venüs, Jüpiter Göğünü, Merkür, Mars, Ay ve Güneş göklerini temsil ettiği belirtilmektedir. Sekizinci basamak, belli yıldızların bölgesini temsil eder. Söz konusu inanç sisteminde, bu tören merdivenini geçerek (topluluğa) giriş yapacak adayın aslında yedi göğü geçerek ateşten oluşan göğün en üst bölgesi Empyrean'a ulaştığına inanılmıştır. (Eliade 2005: 142) Bu durum, İslâm dininin yayıldığı kültür sahasındaki mevcut arketip yapılar ile Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen yedi kat gökyüzü anlayışının birleştirilmek sûreti ile ortaya çıkarılan bölümlerin miraç metinlerine dâhil edildiğini düşündürmektedir. Gök katlarının yapıldığı madenler konusundaki bu varyantlaşma gök katlarının ve bekçi meleklerinin isimleri için de geçerlidir. Râfi'a, Kaydum, Zeytun, Mâkun Zâhir, Zâhire, Müzeyyene, Sâfiye, Hâlise, İshafur, Hâlise ve Gariba gibi isimler, gök katları; Mihail, Arinail, Avniyail, Salsail, Salsayil, Kelkail, Semhail, Şemhail Efrail, Efzail, Mûsâil, Ruâil, Rûhail, Mencayil, İsrail, İsrafil, Edyail, Deylun, Azrail, Muyail, Rûhail gibi isimler de bekçi meleklerin adları olarak zikredilmektedirler. (Ertan 1983: 281-308, Yananlı 1983: 41-43, Meyân 1976: 398-411, Görtunca 1977: 176-197, Tural 2011: 431-488) Üç büyük semavî din bağlamında vücuda getirilen eserlerde yer alan melek isimlerindeki bu varyantlaşmanın oluşmasında; bir dilden ötekine yapılan çeviriler esnasında adların geçirdiği imla değişimi ile müstensihlerin, yazmaları istinsah ederken sebep oldukları hataların etkili olduğu belirtilmektedir. (Davidson 2009: 11) Ayrıca Yahudi mistikleri olarak bilinen Kabalacıların kadîm dinlerdeki tanrıların isimlerinin sonuna "el" ya da "irion" eklerini getirerek söz konusu tanrıları meleklerle dönüştürmeleri de önemli bir etken olmuştur. Örneğin Yunan mitolojisinde lirin mucidi ve müziğin efendisi olarak kabul edilen Hermes, Yahudi geleneğinde melek Hermesiel olmuş ve İsrail'in tatlı şarkıcısı Dâvud ile bir tutulmuştur. (Davidson 2009: 24) Söz konusu Kabala geleneği içerisinde kaleme alınan Hekhalot metinlerinde geçen yedi kat gökyüzünün bekçileri olarak zikredilen meleklerin miraç metinlerinde yer alan isim çeşitliliğine tesir etmesi ihtimâl dâhilindedir. (Söz konusu altmış dört melekten oluşan liste için bknz: Davidson 2009: 390-391) Bu varyantlaşmaya karşın Hz. Muhammed ve Cebrail'i birinci kat gökyüzünde karşılayan bekçi meleğin isminin İsmail ya da Simâ'il

olduğu üzerinde genel bir kabul bulunmaktadır. Cebrail kapıya vurduktan sonra ona, kapıyı açmasını buyurmuştur. İsmail; kapıya vuranın kim olduğunu sorduğu zaman verilen “Cebrail’im” cevabının ardından “yanındakinin kim olduğunu sormuştur. “Muhammed’dir” cevabı gelince “ona peygamberlik geldi mi” sualini yöneltmiştir. Cebrail’den gelen “evet ona peygamberlik verildi” yanıtı üzerine İsmail, bu sefer “buraya gelmesi için davet edildi mi?” sorusunu yöneltmiştir. “Evet, davet edildi” cevabını alınca “hoş geldin, ne güzel bir gelici geldi” diyerek kapıyı açmıştır. (Ertan 1983: 280-281, Meyân 1976: 398, Gürtunca 1977: 176) Cebrail ile İsmail arasında gerçekleştiği belirtilen bu diyalog, geri kalan altı kat gökyüzünde de Cebrail ile oradaki bekçi melekler arasında kelimesi kelimesine yaşanacaktır. İznikî’nin kaleme aldığı eserde "buraya gelmesi için davet edildi mi" şeklinde yöneltilen sualin, "onun için buraya çıkma izni verildi mi" ya da "emrolundu mu" şeklinde ifade edildiği görülmektedir. (Özdemir 1986: 54, 56, 58, 67, 70, 74) Hz. Muhammed birinci kat gökyüzüne ulaştığı zaman İsmail’i, heybet içinde nûrdan bir kürsü üzerinde oturur vaziyette görmüştür. Çevresini her birinin emrinde yüz bin asker bulunan yüz bin melek sarmıştır ve hepsi tesbîh getirmektedirler. (Ertan 1983: 281) Emri altındaki meleklerin sayısının on iki bin ya da yetmiş bin olduğunu belirten varyant metinler de mevcuttur. (Meyân 1976: 398, Okudan 2008: 154-155) İznikî, İsmail’in emri altındaki melekleri komutan, onların hizmetindeki melekleri ise asker olarak nitelendirmektedir. (Özdemir 1986: 46) Apokrif olarak kabul edilen bir başka metin olan İsaiah (İşaya) İncili’ndeki kimi tasvîrlere, miraç metinlerinde yer alan İsmail isimli melek motifi ve Hz. Muhammed’in birinci kat gökyüzünde şahit olduğu bu manzarayı hatırlatır cinstendir. Habeş dilinde kaleme alınan bu metnin çevirisindeki tasvîrlere göre İsaiah, kendisine eşlik eden meleklerle birlikte çıktığı gök yolculuğunda ilk olarak Sammael ve hizmetindeki melekleri görmüştür. (Charles 1900: 48) Tanrı’nın zehri anlamına gelen "Sammael" isminin Yahudi ve Hristiyan literatüründe şeytanla bağlantılı olarak kullanıldığı belirtilmektedir. (Gürkan 2010: 103) Söz konusu metnin devamında yer alan ifadelerde de Satan ismi geçmektedir ve emrindeki melekler dünyanın yaratılışından beri savaş halindedirler. Sammael’i gördükten sonra yolculuğuna devam eden İsaiah, birinci kat gökyüzünde sağında ve solunda hamd eden ve tesbîhle meşgul olan meleklerin bulunduğu bir taht görür. İsaiah benzer manzaralara ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci kat gökyüzü içersinde de şahit olur. Ulaştığı her gök katıyla doğru

orantılı olarak meleklerin de azameti artmaktadır. Tahtların üzerinde ise daha sonra yeryüzüne gönderilecek olan İsa Peygamber oturmaktadır. (Charles 1900: 48-53) Yedinci kat gökyüzüne götürülürken korkmaya ve titremeye başlayan İsaiah; "kutsal İsaiah'a buraya yükselmesi için izin verildi" cümlesini işitmiştir. Yedinci kat gökyüzüne ulaşan İsaiah, orada Âdem'den beri erdemli ve faziletli olan insanlarla birlikte Enoch'u yani İdris Peygamberi de görmüştür. (Charles 1900: 59-60) Yukarıda ifade edilen manzaralar ve diyaloglar ile İsaiah İncilinde yer alan bu tasvîrler arasındaki benzerlik; miraç konulu metinlerde İsmail adlı melek çevresinde oluşturulan bu bölümlerin, İsaiah'ın göğe yükseltilişini anlatan apokrif İncil'den alınan motiflerin yeniden şekillendirilmesi ve İslâmîleştirilmesiyle oluşturulduğunu düşündürmektedir.

Hız. Muhammed'in, birinci kat gökyüzüne ulaştığı zaman kürsü üzerinde oturan bir meleği selamladığı, meleğin ayağa kalkmadan oturduğu yerden bu selamı aldığına yönelik rivâyetler de mevcuttur. Bu olay yaşanır yaşanmaz Allah'ın hitabı işitilmiş ve ayağa kalkmayan melek, kıyâmet gününe kadar oturmadan tek ayak üzerinde bekleme cezasına çarptırılmıştır. (Türkoğlu 2013: 1636, Özdemir 1986: 64-65) Soyut bir varlık olan meleğin dünyevî bir yöntemle cezalandırılışını tasvîr eden bu bölüm ile Hız. Muhammed'in Allah katındaki konumuna bir kez daha vurgu yapılmıştır.

Hız. Muhammed ve Cebrail'i karşılayan bekçi meleklerin emri altındaki melek sayısının gök katlarının sayısı doğrultusunda arttığı görülmektedir. Örneğin üçüncü kat gökyüzündeki bekçi meleğin emrinde üç yüz bin, beşinci kat gökyüzündeki meleğin emrinde ise beş yüz bin yardımcı meleğin bulunduğu belirtilmektedir. (Özdemir 1986: 56, 58, 67, 70 Ertan 1983: 281, 287, 291, 300, 303, 308 Tural 2011: 448, 453, 458, 481, 489) Metinlerde Hız. Muhammed'in her gök katında iki rekat namaz kıldığına ya da gök ehline imâm olup namaz kıldırıldığına yönelik ibârelere de sık sık rastlanılmaktadır.

Gök katlarındaki meleklerin farklı sûreleri okuduklarına yönelik rivâyetler de mevcuttur. Buna göre birinci kat göktekiler Mülk (Tebareke), ikinci kattakiler Yâsîn, üçüncü kattakiler Fâtır, dördüncü kattakiler Tûr, beşinci kattakiler Rahmân, altıncı kattakiler Vâkıa ve yedinci kattakiler Haşr sûrelerini okumaktadırlar. Bu melekler Hız. Muhammed'e salâvât getirip ümmetine af dilemektedirler. Birinci kattakiler Âdem

yaratılmadan beş bin yıl, ikinci kattakiler on bin yıl, üçüncü kattakiler on beş bin yıl, dördüncü kattakiler yirmi bin yıl, beşinci kattakiler yirmi beş bin yıl, altıncı kattakiler otuz bin yıl, yedinci kattakiler ise kırk bin yıl önce bu işe başlamışlardır. Birinci ve ikinci kat gökyüzündeki yetmişer bin melek; Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi sevenler için af dilemektedirler. Üçüncü, dördüncü ve beşinci kat gökyüzündeki yetmişer bin melek ise Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve sahabeyi sevmeyenlere lanet etmektedirler. Altıncı kattaki yetmiş bin melek, ehl-i beyti sevenlere af dilerken, yedinci kattaki yetmiş bin melek de onları sevmeyenlere lanet etmektedirler. (Sönmez 1984: 442) Bu son bölümün, dört büyük halifeye duyulan saygı ve sevginin yanı sıra İslâm dünyasındaki siyasî ve mezhebî ayrımcılığa karşı kaleme alındığı da söylenebilir.

Metinlerde peygamberin muhtelif gök katlarında karşılaştığı melekler ve rûhanî varlıklar konusunda ciddi bir varyantlaşma görülmekle birlikte Azrail, Mâlik, cehennem ve cehennem azapları gibi miraç anlatılarında yer alan önemli motiflerin dördüncü kat gökyüzünde yer aldığına yönelik yaygın bir kabulün bulunduğu da gözlemlenmektedir.

Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu sırasında atıf yapılan unsurlar arasında kimi zaman yıldız olarak nitelenen, genellikle yedi kat gök ile birlikte anılan ve eski edebiyatımızda seyyâre tabiri ile bilinen gezegenler de bulunmaktadır. Yedi kat gökyüzünde sırasıyla Ay (Kamer), Utarid, Zühre (Nahid), Güneş (Şems, Hurşid), Merih, Müşteri (Bercis) ve Zuhal (Keyvân) gezegenleri yer almaktadır. (Gürtunca 1977: 175-176, Doğan 2011: 44-47) Kaleme alınan metinlerde gezegenlerin; peygamberi selamlamak, onun başına inciler saçmak, ayağına secde edip baş koymak, ayağının yüzüne toz sürmek, yazı yazmak, raks etmek vb. gibi eylemlerle kişileştirildikleri görülmektedir. Divan edebiyatı geleneği içerisinde gezegenlerle ilgili olarak kullanılan geleneksel kalıp ifadeler, peygamberin yolculuğunu anlatan metinlerde de ortaya çıkmaktadır. (Abdel-Maksoud 2004: 30-32, Esir 1998: 178-179, Harmancı 2003: 251-252, Ayan 1998: 126-127) Fakat söz konusu kalıp ifadelerin, kadîm dinler ve inanç sistemlerinden miras kalan kültürel birikim bağlamında yüzyıllar içerisinde süzülerek klasik edebiyat içerisinde yer bulduğu gözden kaçırılmamalıdır.⁴⁴ Divan şiirinin önemli isimlerinden birisi olan Ahmedî'nin on

⁴⁴ Konu ile ilgili tafsilatlı bilgi için A. Atilla Şentürk'ün kaleme aldığı "Osmanlı Edebiyatı'nda Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)" başlıklı makaleye bakılabilir. Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:90, sayfa: 131-179, 1994

beşinci yüzyılın başlarında kaleme aldığı mi'râc-nâme içerisinde yer alan tasvîrler, söz konusu gezegenlerin kişileştirilmelerini gösteren güzel bir örnektir. Peygamberin birinci kat gökyüzünde karşılaştığı; yarısı parlak ve diğer yarısı da karanlık şekilde tasvîr edilen İsmail isimli melek, Ay'dır. İkinci kat gökyüzünde karşılaştığı melek, Utarid'dir ve yarısının kardan diğer yarısının da ateşten ibâret oluşu uğurlu ve uğursuz vasıflarına işaret etmektedir. Üçüncü kat gökyüzünde rastladığı baştan aşağı süslerle bezeli olan güzel yüzlü melek ise Zühre gezegenidir ve cenneti simgelemektedir. Hz. Muhammed ona meyletmemiştir. Dördüncü kat gökyüzünde nûrdan bir tahtın üzerinde oturan ulu melek ise yıldızların padişahı olan Güneş gezegenidir ve vasıflarını Hz. Muhammed'e vermiştir. Beşinci kat gökyüzünde karşılaştığı cehennemın bekçi meleği olan Mâlik ise; sahip olduğu kin, hışım ve zulüm özellikleriye tasvîr edilen Merih gezegenidir. Altıncı kat gökyüzünde, altından kürsü üzerinde oturan kutlu melek, Müşterî gezegenidir ve Hz. Muhammed'e saadet saçmıştır. Yedinci kat gökyüzünde kızıl yakuttan yapılmış bir kürsü üzerinde bulunan melek ise Zühal gezegenidir. O da Müşterî gezegeni gibi uğurlu özelliklerini peygamberin üzerine saçmıştır. (Akdoğan 1989: 296-299) Ahmedî'nin gezegenlerle özdeşleştirdiği kimi meleklerin, miraç anlatılarında sıkça karşılaşılan motiflerden oluştuğu görülmektedir ve bunlar üzerinde ayrıca durulacaktır.

Gezegenele atıfta bulunulan tasvîrlerde, miraç hâdisesini anlatmaktan ziyâde sanat endişesinin öne çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte dönemin kozmoloji anlayışını göstermesi bakımından da ayrı bir önem arz etmektedirler. Yapılan söz sanatlarında ve telmihlerde kimi zaman dinî unsurların öne çıkarıldığı da görülmektedir. Örneğin Hz. Muhammed, birinci kat gökyüzüne adım attığında Ay, peygamberin göğsünün yarılması olayına işaret eder bir biçimde ikiye bölünmüştür. (Doğan 2011: 38-39) Bu örnekte, Hz. Muhammed'in diğer bir mucizesi; şakkü'l-kamer olayı, dolaylı olarak miraç gecesi ile birlikte anılmıştır.

Metinlerde dönem itibarı ile bilimsel anlamda açıklanamayan birtakım gök olaylarının nasıl gerçekleştiğini tasvîr eden bölümler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Güneş'in doğuşu ve batışıdır. Hz. Muhammed'in Güneş'e, dördüncü kat gökyüzünde rastladığı belirtilmektedir. Allah Güneş'i yarattıktan sonra bir de altından kayık yaratmış, kızıl yakuttan yarattığı tahtı da bu kayığın üzerine koymuştur. Bunun üç yüz altmış altı ayağı

bulunmaktadır ve her ayağını bir melek tutmaktadır. Kayığın üzerine konulan Güneş her gün üç yüz altmış altı bin melek tarafından doğu yönünden batıya doğru götürülmekte; gecelerde ise batıdan doğuya getirilmektedir. Her gece Arş'ın altına götürülen Güneş, orada secde ederken melekler de ibâdetle meşgul olmaktadır. Güneş secdeden kalktığı zaman sabah olmaktadır. Üzerine nûrdan oluşan yetmiş bin elbise giydirilir. Ertesi gün gelen üç yüz altmış altı bin melek bu hizmeti devam ettirmektedir. Bir kez bu iş için hizmet eden meleğe bir daha sıra gelmemektedir. (Tural 2011: 473-474) Bu iş kıyâmete kadar da böyle devam edecektir. Kıyâmet vakti geldiği zaman Güneş'in, batıdan doğması için Mağrip'te bekletileceği ifade edilmektedir. Bu tasvîrler esnasında “*Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre akıp gider*” meâlindeki 36/38 numaralı âyete de atıfta bulunmaktadır. (Ertan 1983: 301-302) Güneş'in yüzüne kar saçı büyük bir melekten bahseden ibâreler de mevcuttur. (Gürtunca 1977: 186) Güneşin dört yüzünün bulunduğunu belirten tasvîrlere göre bir yüzünde beyaz nûr ile Ebu Bekir, bir yüzünde kırmızı nûr ile Ömer, bir yüzünde koyu renk nûr ile Osman ve bir yüzünde de sarı nûr ile Ali isimleri yazılmıştır. (Tural 2011: 475) Dört büyük halifenin, gezegenlerin sultanı olan güneş simgesi ile yüceltildiği anlaşılmaktadır. Tam olarak uyuşmamakla birlikte bir doğa olayını izah etme amacıyla oluşturulan ve eskatolojik unsurlar da içeren bu bölüm ile eski Slav dili ile kaleme alınan Enoch II ismi ile bilinen eserde İdris'in dördüncü kat gökyüzü ile ilgili olarak tasvîr ettiği manzaralar arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Bu tasvîrlere göre Güneş, rüzgar gibi hızı olan tekerlekli bir arabanın üzerinde gece gündüz durmaksızın yoluna devam etmektedir. Güneşin tekerleğinin sağında ve solunda herbirinin emrinde bin yıldız bulunan sekiz büyük yıldız yer almaktadır. On beş tane on bin melek gündüz; bin melek de gece vaktinde güneş ile ilgilenmektedirler. Altı kanatlılar, güneşin tekerleğinin önündeki meleklerle birlikte coşkun alevler çıkarmaktadırlar. Yüz melek de güneşi tutuşturup alevlendirmektedir. (Platt 2012: 366) Tasvîrlerde de görüldüğü üzere Güneş'in doğuşunu ve batışını içeren bir doğa olayı; birtakım olağanüstü varlıkların, kayık ve araba çekmek gibi insanlara has, gündelik yaşama ait somut eylemleri gerçekleştirmesi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Tam olarak örtüşmemekle birlikte Güneş'in gökyüzündeki seyrini açıklamaya yönelik olarak dile getirilen bu tasvîrlerin zihniyet bağlamındaki benzerliği, mitsel düşünce yapısının önemli bir özelliğini gösterir niteliktedir.

Sık olarak rastlanılmamakla birlikte yeryüzünde Allah'ın emirlerine isyan eden kulların Güneş tarafından şikâyet edildiğini belirten ibâreler de mevcuttur. Güneş bütün harâreti ile bu âsileri yakmak istemektedir. Allah; onların dönüşü banadır diyerek Güneş'e sabretmesini buyurmuştur. (Özdemir 1986: 64) Allah ile Güneş arasında oluşturulan bu diyalog ile *"Nice belde var ki ahâlîsi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim, sonra da onları yakaladım. Dönüş yalnız banadır"* meâlindeki 22/48 numaralı âyetin dile getirildiği anlaşılmaktadır.

3.5.9. Gök Denizleri

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerde Hz. Muhammed'in yolculuğu esnasında birçok denize şahit olduğu belirtilmektedir Farklı işlevleri ve özellikleri olan bu denizlerin gökyüzünün kaçınıcı katında olduğuna dair ibârelerde ciddi bir varyantlaşma yaşanmaktadır. Peygamber, önüne getirilen miraç isimli merdiven vasıtası ile yeryüzünden, birinci kat gökyüzüne çıkarken suyu tatlı olan ve havada asılı duran bir deniz görmüş ve Cebrail vasıtasıyla bu denizden yeryüzüne yağmur yağdırıldığını öğrenmiştir. (Güzelışık 1996: 39-40) İki yüz yıllık yol mesafesi kadar kalınlığı olan ve havada asılı durmasına rağmen bir damla su akıtmayan bu denizin dalgaları, Güneş'e bakıldığı zaman görünen titreşimleri oluşturmaktadır. Peygamber bu denizin ardından rüzgârın saklandığı bölümü de görmüştür. Yetmiş bin sağlam zincir ile bağlanan rüzgârı, yetmiş bin melek zaptetmektedir. (Ertan 1983: 280) Kimi metinlerde ise rüzgârın Hz. Muhammed'e selam verdiği ve üstüne basan peygamberi yükselttiği dile getirilmektedir. Hz. Muhammed feleklerin üzerine adım attığında rüzgâr ve yaratılıştan beri devir halinde olan felekler, Allah'ın emri ile durmuştur. (Tural 2011: 431-434) Feleklerin iç içe geçmiş küreler şeklinde dünyanın etrafında döndüğünü iddia eden Batlamyus'un (Ptolemaios'un) görüşünü esas alan filozof ve heyet bilginlerinin eserlerinin tesiri ile klasik edebiyatımızda sıkça ifade edilen bu anlayışın, miraç hâdisesini konu edinen metinlerde de yerini aldığı görülmektedir. (Şentürk 1994: 131-136) Bütün kara ve deniz hayvanlarının, ismi Kâsiye olarak belirtilen söz konusu bu denizde bulunduğunu belirten ibâreler de mevcuttur. (Sönmez 1984: 387) Yeşil renkte olduğu belirtilen bu deniz, güneşin alevini ve ısısını alarak yeryüzündeki insanların

helâk olmasını engellemektedir. Ayrıca göklerde yaratılan yıldızların rengi ve ışığı bu denize düşmekte; yeryüzündekiler baktığı zaman yansıyan bu ışıklar vasıtası ile yıldızları görebilmektedirler. (Gürtünca 1977: 175) Gökyüzünün rengini bu denizden aldığını belirten ibâreler de bulunmaktadır. (Uluscu 2013: 42) Mitlerin, özellikle de köken mitlerinin ortaya çıkarıldıkları dönemle ilgili olarak insan hayatı ve çevresinde gelişen her doğa olayını anlamlandırma işlevi bulunmaktadır. İslâm inancına göre tüm kâinâtın ve bu kâinât içerisinde gerçekleşen doğa olaylarının yaratıcısı ve müsebbibi bellidir. Fakat bu örnekler ile günümüzde bilimsel açıklaması yapılmış olan yağmurun ve rüzgârın oluşma nedeni ve güneşe bakıldığı zaman görülen titreşimler gibi birtakım doğa olayları, miraç gecesini kapsamında oluşturulan bir anlatı vasıtasıyla somutlaştırılarak izah edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla yukarıda zikredilen tasvîrler, eserlerin kaleme alındığı dönemdeki evren tasavvurunu yansıtmaları açısından önem taşımaktadırlar.

Hız. Muhammed yolculuğunun devamında, gökyüzünde süttten beyaz ve insan menisi gibi yoğun olan bir deniz daha görmüştür. Cebraîl bu denizin "Bahr-ı Hayât", yani hayat denizi olduğunu belirtmiştir. Kıyâmet kopup yaratılmışların cümlesi helâk olduktan sonra Allah bu denizden yeryüzüne yağmur yağdıracak ve kırk arşın kadar su yere inecektir. Bu su çürüyüp toprak olan tenlere, kemiklere, sinirlere ve kıllara değdiği zaman o çürümüş uzuvlar derhal eski haline dönecektir. (Ertan 1983: 286) Kıyâmet gününde ölümlerin çalkalanıp duran bu saf ve berrak deniz üzerinde yüzerek dirileceğine dair ibâreler de mevcuttur. (Gürtünca 1977: 177-178) Sırasıyla; 30/19, 30/50, 43/11 ve 50/11 numaralı âyetlerde yer alan; *"O ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkarıyor ve yeryüzünü ölümünün ardından canlandırıyor; işte siz de böyle çıkarılacaksınız"* *"Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak; toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor, işte ölümleri diriltecek olan da O'dur..."* *"gökten ölçülü olarak su indiren de O'dur; bununla ölü bir beldeye yeniden hayat veriyor, işte siz de böyle diriltilip çıkarılacaksınız"* *"... o yağmurla ölü toprağa can verdik, işte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak"* meâlindeki ibâreler, Bahr-ı Hayât isimli gök denizi motifinin de söz konusu âyetler etrafında şekillendirildiğini düşündürmektedir. İslâm eskatolojisi ile ilgili Kur'ân âyetlerinin, miraç anlatıları içerisinde Bahr-ı Hayât motifi ile dile getirildiği

anlaşılmaktadır. Eskatolojik motifler içeren bu bölümde yeniden diriliş için gerekli olan suyun geldiği deniz için kullanılan "insan menisi gibi" ibâresi de dikkat çekicidir.

Hız. Muhammed'in miraç yolculuğunda gök katlarında karşılaştığı bir diğer büyük denizin ismi "Bahr-ı Nîkam"dır. Hız. Nûh zamanında vukû' bulan tufan hâdisesinin, ismi intikâm anlamına gelen bu deniz vasıtası ile gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Güzelişik 1996: 46, Ertan 1983: 303, Meyân 1976: 403, Tural 2011: 457-458)

Hız. Muhammed, gök katlarında "Sa'ak Denizi" adı verilen ateşten bir denize de şahit olmuştur. Melekler, yıldırımları yeryüzüne buradan indirmektedirler. Bu denizin tasvîri esnasında 13/13 numaralı âyette bulunan "...*Ve yıldırımlar gönderir, bunları istediğine isabet ettirir...*" meâlindeki ibârelere atıfta bulunmaktadır. (Ertan 1983: 293) Âyette yer alan sevâ'ık kelimesi, Arapçada yıldırım anlamına gelen ve söz konusu denizin ismi için zikredilen sa'ak sözcüğünün çoğul halidir. "Bahr-ı Nâr" ismiyle de zikredilen bu denizin dalgalarının, mahşer gününde cehennem ehlinin üzerine vuracağını belirten metinler de mevcuttur. (Tural 2011: 480)

Hız. Muhammed, miraç gecesinde gökyüzünde suyu bol ve kardan beyaz olan bir deniz ile daha karşılaşmıştır. Cebrail bu denizin "Kar Denizi" olduğunu bildirmiştir. (Özdemir 1986: 66, Meyân 1976: 406) Yer ve gök ehlinden bir kimsenin bu denize düşmesi halinde bir nefeste donup helâk olacağı da belirtilmektedir. (Tural 2011: 471) Hız. Muhammed'in, kış aylarında meydana gelen kar yağışının nedeni olarak gösterilen bu denizin işlevini yüklenen bir kar dağına şahit olduğunu belirten nadir ibâreler de mevcuttur. Melekler kış ayları geldiğinde buradan kar alıp yeryüzüne iletirmektedirler. (Uluscu 2013: 47)

Hız. Muhammed'in gökyüzünde yeşil renkte ve nûrla dolu olan bir denize şahit olduğu da rivâyet edilmektedir. Cebrail, bu denizin isminin "Bahr-ı Ahzar" olduğunu ve bütün yeşilliklerin kökünün bu denize bağlı bulunduğunu bildirmiştir (Sönmez 1984: 396, Tural 2011: 487, Özdemir 1986: 73)

Hız. Muhammed'in miraç yolculuğunda sırrına Cebrail'in dahi vakıf olmadığı kara bir denize şahit olduğuna yönelik ibâreler de mevcuttur. (Tural 2011: 487) Cebrail bu denizin adının "Bahru'z-Zulümât" olduğunu bildirmiştir. (Uluscu 2013: 49)

Hız. Muhammed'in cenneti ziyaret etmek için Allah'ın huzurundan ayrıldıktan sonra Arş'ın altında, ateşten oluşan büyük bir deniz gördüğü de belirtilmektedir. Arş'ın yüzünde bir perde işlevi gören bu deniz alt taraftaki göklerin yanmasını engellemektedir. (Akar 1980: 428)

Sonuç olarak miraç anlatılarında zikredilen gök denizlerinin, dönemin kozmolojik kabulleri doğrultusunda birtakım doğa olaylarını açıklama işlevlerinin bulunmasının yanı sıra eskatolojik özellikler sergilediği de söylenebilir.

3.5.10. Cehennem

Hız. Muhammed'in miraç yolculuğunu konu edinen metinler içerisinde cehennem tasvîrlerinin yer aldığı bölümler, hacimli bir yer kaplamaktadır. Peygamberin cehennemi ziyaret ettiği gök katı ve zaman ile ilgili olarak kaleme alınan ibârelerde yoğun bir varyantlaşma yaşanmıştır. Hız. Muhammed'in miraca yükselirken cehennem ve içerisindeki azaplara şahit olduğu kabulü yaygın olmakla birlikte Allah'ın huzuruna çıktıktan sonra ziyaret ettiğini belirten metinler de bulunmaktadır. Kaleme alınan rivâyetlere göre peygamber, cehennemin bekçisi olan Mâlik ile karşılaştıktan sonra ondan cehennemin kapısını açmasını istemiştir. Bu kapının ismi "Bâbü'l-Emân"dır. Allah, cehennemi yarattığı zaman oradan bir nefes zuhur eylemiştir. Bunu gören cümle yer ve gök ehli Allah'a sığınıp “emân” dilediği için Allah, kâinât ile cehennem arasında bulunan bu kapıyı yaratmıştır. (Ertan 1983: 294, Tural 2011: 551-552) Mâlik, Hız. Muhammed'e cehenneme ibret ile bakmasını ve içerisinde hikmet ile dolaşmasını söylemiştir. Nübüvvet nûrunun heybeti ile bakacak olursa yedi kat cehennem (ateşi) sönecektir. (Gürtunca 1977: 190) Hız. Muhammed kapıdan içeri baktığı zaman azap ile dolu yedi kat cehennemi görmüştür. Hangi günahkârların hangi katta kalacağı konusunda metinlerde farklı ibâreler yer almakla birlikte Şeyyad Hamza'nın aşağıdaki beyitleri, söz konusu manzaranın tasvîri açısından güzel bir örneği oluşturmaktadır;

Evvel adı cehennem dur(ur) anun
Ümmetün için dur(ur) bilgil senün

Her kim olardan ki suçlar kılur
Bu cehennemde gelüben yakılır

Hem ikinci(nün) adı durur lazâ
Ol puta tapanlara kılur ceza

Yıldıza dahı oda tapanlar(a)
Ol ‘azâb itmek-içündür anlara

Hem hutamedür üçüncisi adı
Hak anı ye’cüce ma’cuc eyledi

Anlara benzer dahı küffâr ile
Kim mu‘azzeb olalar ol nâr ile

Oldı hem dördüncisi adı sa‘îr
Anda şeytanlar (dahı) anda erir

Hem bişinci tamunun adı sakar
Ol namâzı terk idenleri yakar

Hem zekat(ı) vermeyenleri dahı
Hem münâfıkları yakar iy ahı

Hem dahı altıncısı adı cahîm
Anda tersâ yir zakum içer hamîm

Hem mecûsiler yiridür hem Cühûd
Anlara kılur ‘azâbı anda od

Hem yidincinün adıdur Hâviye
Olısar müşriklere ol zâviye

Şirk getürenler Hakk’a anda olur
Çıkmaz ayruk tâ ebed anda kalur

(Güzelışık 1996: 53-55)

Beyitlerde tasvîr edilen yedi kat cehennem algısının “*Şüphesiz ki onların hepsine vaad edilen yer cehennemdir.*” “*Onun yedi kapısı vardır. Her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir*” meâlindeki 15/43 ve 44 numaralı âyetlerin çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca beyitlerde yer alan ve yedi cehennemin ismi olarak belirtilen terimler, Kur’ân-ı Kerîm içerisindeki muhtelif sûrelerde cehennem tasvîri için kullanılan Arapça sözcüklerden oluşmaktadır. Şiddetli alev anlamına gelen “cahîm”, yanan anlamına gelen “sa‘îr”, salt ateş anlamına gelen “lazâ”, kızmış-kızarmış manalarındaki “sekar”, dipsiz kuyu anlamındaki “hâviye”, yürekleri saran kaygı

manâsındaki "hutame"; sırasıyla 2/119, 67/5, 70/15, 74/26, 101/9, 104/4 ve 5 numaralı âyetlerden iktibâs edilmiştir. (Gölpınarlı 2006: 432) Söz konusu yedi kat cehennemin bekçileri olan zebaniler için; Suhâil, Tufail, Tarfail, Tuftuil, Samtail, Satfail, Sentatayil, Şemtayil, Tabtayil, Tamtail, Tantail, Sasayil, Tuhayil, Sutail, Bertail, İstahatail gibi isimler zikredilmektedir. Her birinin emrinde yüzleri siyah, gözleri mavi olan yetmiş bin yardımcı melek olduğu da belirtilmektedir. (Özdemir 1986: 142, Tural 2011: 558-559, Yıldız 2002: 189-190)

Cehennemin yedinci katında ateşten denizler yer almaktadır. Burada elinden demir makaslarla insanları bir kuyudan çıkarıp diğer kuyuya atarak azapta bulunan meleklerin yanı sıra ateşten değirmen, ateşten kilitleri olan tabutlar ve zakkum ağaçları bulunmaktadır. Sığır ve deve büyüklüğündeki ateşten kurtlar ile köpekler cehennem ehline azap çektirmektedir. Altıncı katta cehennem ehlinin defterleri yer almaktadır. Burada bulunan ateşten derenin ismi "Siccîn"dir. Beşinci katta yer alan akrepler ve yılanların yanı sıra ateşten oluşan "Veyl Deresi" bulunmaktadır. Dördüncü katta ise dağlar, taşlar ve kaynayan ateşten oluşan ırmaklar yer almaktadır. Üçüncü katta cehennem ehlinin giyeceği kaftanlar, ikinci katta ise zincirler ve kelepçeler bulunmaktadır. Hz. Muhammed, birinci kat cehennemin içinde insanların yanı sıra yetmiş bin dağın bulunduğu şahit olmuştur. Her dağda yetmiş bin dere, her dereye yetmiş bin kanal, her kanalda yetmiş bin şehir, her şehirde ateşten yetmiş bin köşk, her köşte yetmiş bin ev ve her evde bir sandık bulunmaktadır. Her sandıkta yetmiş çeşit azap aleti mevcuttur. İçi zebanilerle dolu olan yetmiş bin ateşten deniz de cehennemin birinci katında yer almaktadır. Bu denizlerin dalgaları, şiddetli ve korkunç sesler çıkartmaktadır. Birinci kat cehennemin, ümmetinden asi olanlar için ayrıldığını öğrenen Hz. Muhammed'in ağlamaya başladığı belirtilmektedir. Buradaki azaba dayanamayacaklarını düşündüğü için dua edip yakarmaya başlayınca yakında bulunan melekler de ağlamıştır. Allah, bunun üzerine peygambere, kıyâmet gününde şefâat dilediği kişileri bağışlayacağını müjdelemiştir. (Meyân 1976: 440-443) Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif sûrelerinde birçok defa zikredilen "veyl" ibâresi bir kötülük veya müsibetin vukû' bulması halinde "yazıklar olsun, vay haline!" anlamında kullanılan bir ünlem olmakla birlikte; bir kısım müfessirler bunun cehennemdeki bir kuyunun, vadinin veya dağın adının olduğunu söylemişlerdir. (Topaloğlu 1993: 227) İznikî'nin;

peygamberin miraç yolculuğunu konu alan eserinde, namazı huşû' içinde ve vaktinde kılmayanların cehennemde bulunan Veyl adlı azap yerine götürüleceğine yönelik yorumunu "*Vay hallerine (Veyl) o namaz kılanların*" meâlindeki 107/4 numaralı âyete isnad etmesi, bu kabulü somutlaştıran bir örnektir. (Özdemir 1986: 68, 128) Cehennem ehlinin cesetlerinden çıkan irin, kusmuk ve kan oradaki kuyuları doldurmaktadır. Kuyularda akrepler ve yılanların yanı sıra katran da bulunmaktadır. (Özdemir 1986: 143) Metinlerde Hz. Muhammed'in cehennemi ziyareti esnasında; suyu, kan ve irin gibi olan "Gıslîn" isimli denizi gördüğüne yönelik rivâyetler de mevcuttur. (Sır 2013: 2278) Denizin ismi için kullanılan bu tabirin, cehennem tasvîrlerinin bulunduğu 69/36 numaralı âyette yer alan "kanlı irin" manasındaki gıslîn kelimesinden iktibâs edildiği anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in cehennemde "Sa'ûd" isimli bir dağa rastladığı da belirtilmektedir. Oraya çıkan kâfirler, dağ silkindiği zaman cehennemin dibine düşmektedirler. Ateşe tapanlar ise Gazyân isimli bir başka dağ üzerinde azap çekeceklerdir. Bu tasvîrler esnasında 74/17 numaralı âyete yapılan atıf, söz konusu âyette yer alan ve sarp yokuş manasına gelen "sa'ûd" kelimesinin iktibâs edilerek metin inşâsında kullanıldığını göstermektedir. Cehennem tasvîrlerinin bulunduğu muhtelif âyetlerde yer alan kaynar su anlamındaki "Hamîm" ve iki el manasındaki "Yedâ" kelimelerinin de dere isimleri olarak zikredildikleri görülmektedir. (Yıldız 2002: 190) Bu son isim, peygamberin baş düşmanlarından birisi olan Ebu Leheb ile karısının cehenneme gönderileceğine dair haber veren 111/1 numaralı âyette yer alan "tebbet yedâ" ibâresine atıf yapıldığını düşündürmektedir. Bu tasvîrlerle ilgili olarak bir başka varyant metinde yer alan ve Gıslîn ve Hamîm ile birlikte cehennemdeki dört ırmaktan ikisi olarak zikredilen "Sadîd" ve "Darî" isimlerinin ise sırasıyla; 14/16 ve 13/25 numaralı ayetlerde yer alan "kanlı su" ve cehennemi ima eden "kötü yurt" meâlindeki Arapça sözcüklerden iktibâs edildiği anlaşılmaktadır. (Uluscu 2013: 67)

Cehennemde çekilen azaplar sıcak ateşten ibâret değildir. Hz. Muhammed'in eti deriden ayıracak şekilde dondurucu soğuk bulunan altı bin dağa şahit olduğunu rivâyet eden metinler de mevcuttur. Dağların birbirine uzaklığı beş yüz yıllık yol mesafesindedir. Söz konusu dağların tasvîrinde yoluna varamayan hacıların buralarda azap göreceğine dair ilginç bir ibâre de yer almaktadır. (Develi 1998: 154)

Cehennem tasvîrleri içerisinde “...*Onun başında; acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır*” meâlindeki ibârelerin bulunduğu 66/6 numaralı âyet de zikredilmektedir. (Hacıhaliloğlu 2006: 147)

Hız. Muhammed miraç gecesinde birçok cehennem azabına şahit olmuştur. Herkes işlediği günah bağlamında cezalandırılmaktadır. Cehennem tasvîrlерinde hacimli bir yer tutan bu bölüm ile Zerdüşт inanırları arasında bir dinsel emirler derlemesi ve kılavuz olarak yaygınlaştığı düşünölen Ardâvîrâfnâme isimli eserin benzerliği dikkat çekicidir. Söz konusu eser, 4. yy sonu ile 7. yy başları arasında yaşadığı tahmin edilen Zerdüşт ulusu Ardâvîrâf'ın metafizik yolculuğunu konu edinmiştir. Ardâvîrâf, bu metafizik yolculuğu esnasında; kutsal Sürüş ve tanrı Âzer'in eşliğinde, öte dünyada dinin gerekliliklerini yerine getiren insanların ödüllendirilişı ile dini yükümlölöklere uymayan insanların cezalandırılışına şahit olmuştur. Eserin 16. ve 101. bölümleri arasındaki metinler cehennem tasvîrleri ile ilgilidir. (Yıldırım 2011) Miraç metinlerinde sık olarak karşılaşılan zina yapan kadınların azabıyla ilgili tasvîrlерle Ardâvîrâf'ın 24. bölümünde yer alan ibâreler arasında çarpıcı bir benzerlik bulunmaktadır;

Gördüm anda bir bölük 'avretleri
Kim (emcegünden) asılmış her biri

Ser-nigûn bağlu kamunun elleri
Pes sokarlar fercine od milleri

Çıkar dütünleri içi yakarlar
Çıkarurlar yine ol dem sokarlar

Didüm kimler durur bu didi anlar
Olardur zinâ edici zenler

(Güzelsık 1996: 57)

Bir kadının rûhunu gördüm. Göğüslerinden cehennemın derinliklerinden asılmıştı. Yırtıcı hayvanlar onun bütün bedeninin kemirip parçalıyor ve ağızlarına alarak çiğniyorlardı. Bu beden nasıl bir günah işledi ki rûhu böylesine bir cezaya dayanmak zorunda kaldı diye sordum. Kutsal Sürüş ve Tanrı Âzer, bu rûh dünyadayken kendi kocasını bırakıp yabancı erkeklerle, başka kadınların kocalarıyla ilişkiye giren, tenini onlara teslim eden fahişelik yapan kötü bir kadının rûhudur diye cevap verdiler. (Yıldırım 2011: 105)

Zina eden kadınların cehennemdeki durumunu tasvîr eden minyatür ek-2.14 içerisinde görölebilir. Zina eden kadınların cezalandırılışına yönelik bu tasvîrlerin, Osmanlı

sahasında kaleme alınan rüya tabîr-nâmelerine de yansıdığı görülmektedir. Müellifi belli olmayan 1496 tarihli "Müşkil-Güşâ" isimli rüya tabîr-nâmesinde; rüya esnasında göğsünden asılı kadın görmenin tabiri, şu şekilde yapılmıştır;

"...hatun kişi görse ki emceğinden asılmış zinâdan oğlan toğura, peygamber (sav) mi'râc gicesi emceğinden asılı 'avratlar gördi, Cebrâ'il'e sordu ki bunlar kimlerdür, Cebrâ'il 'aleyhi's-selâm dedi ki zinâ iden 'avratlardur... (Eminoğlu 2003: 263-264)

Peygamber, cehennemde ateşler altında yanan, memelerinden asılmış bir kadın daha görmüştür. Kadının boğazına zakkum dökülmektedir. Cebrail bu cezanın süslenerek yabancı erkeklerle kendilerini göstermekten zevk alan kadınlara uygulandığını belirtmiştir. (Özdemir 1986: 139) Ardâvîrâf da metafizik yolculuğu esnasında bu tür bir suç işleyen kadının rûhu ile karşılaşmıştır;

Göğüslerini demir taraklarla parçalayan bir kadının rûhunu gördüm. Bu beden ne tür bir günah işledi de rûhu bu ağır cezalara katlanmak zorunda kaldı diye sordum. Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bu dünya hayatında kocasını ve emri altında olduğu yetkili kişileri tahkir eden, kötü olup kötü kalan kendisini süsleyip bezeyerek başkalarıyla, yabancı erkeklerle cinsel ilişkiye giren fuhuş yapan kötü ve günahkâr bir kadının rûhudur." (Yıldırım 2011: 123)

Hız. Muhammed cehennemde, ayakları alınlarına bağlanmış bir grup kadına rastlamıştır. Allah namaz kılmayan, oruç tutmayan, abdest almayan ve gusletmeyen bu kadınlara yılanları, çıyanları ve akrepleri musallat etmiştir. (Özdemir 1986: 139) İslâm inancının temel pratiklerini yerine getirmeyen bu kadınların çektikleri azaplara benzer bir şekilde Zerdüş inancının men ettiği davranışları yapan insanların azaplarına da Ardâvîrâf şahit olmuştur:

Baş aşağı asılmış birkaç erkek ve kadının rûhlarını gördüm Bütün bedenlerini yılanlar, akrepler ve diğer yırtıcı canavarlar kemirip parçalıyorlardı. Bunlar hangi insanların rûhları diye sordum. Kutsal Surûş ve tanrı Âzer şöyle cevap verdiler: "Bunlar dünyadayken su ve ateşe gereken saygıyı göstermeyen, ateşe ve suya pislik atan, ateşi kötü bakışlarıyla etkileyip kasıtlı olarak söndüren günahkâr kişilerin rûhlarıdır." (Yıldırım 2011: 111)

Hız. Muhammed, cehennemde kör, sağır ve dilsiz olan bir kadın daha görmüştür. Ateşten bir tabut içine konulan kadının beyni burnundan çıkmaktadır ve cüzzamlı vücudu pis pis kokmaktadır. Zina ile çocuk doğuran bu kadın kocasına nispet ederek bu çocuğu evlatları arasına katmıştır. (Özdemir 1986: 140) Suçu tam olarak aynı

olmamakla birlikte çektiği azap bakımından yukarıdaki tasvîre çok benzeyen bir manzaraya Ardâvîrâf da rastlamıştır:

Sonra bir kadının acılar içinde kıvranan rûhunu gördüm. Dili kesilmiş, gözleri oyulmuştu. Yılan, akrep ve kurtlarla birlikte diğer zararlı yaratıklar da kafasının içinde onun beynini yiyor ve zaman zaman da dişleriyle etlerini parçalayarak çiğniyorlardı. Bu beden ne tür günahlar işledi diye sordum. Kutsal Surûş ve tanrı Âzer: “Bu dünyada fahişelik yapan, sürekli olarak büyücülükle uğraşan ve türlü türlü günahların içerisinde boğulan günahkâr bir kadının rûhudur” diye cevap verdiler. (Yıldırım: 2011: 132)

Ardâvîrâf, gözleri çıkartılmış, dili kesilmiş ve bir ayağından da cehenneme asılmış bir adamın rûhuna rastlamıştır. Bedeni çinko taraklarla rendelenen adamın kafasına demir çiviler çakılmıştır. Ardâvîrâf; bu adamın, dünyada yalancı şahitlik yapan kişilerden rüşvet alan bir yargıç olduğunu öğrenir. (Yıldırım 2011: 131-132) Benzer ifadeler Şeyyad Hamza’nın Mi’râc-nâmesi’nden alınan aşağıdaki beyitlerde de mevcuttur;

Görürem bir bölük dahı tururlar
Tutagin dırnag-ıla koparurlar

Keserler dillerin ağzına kanı
Gider kılur bular zâr u figânı

Didüm ben Malik’e kimlerdür anlar
Didi bunlar durur ol va’z idenler

Didigin kendüler dutmazlar idi
Yaramaz fi’li terk itmezler idi

Yalan tanıklığı virürler idi
Ki halkun rüşvetin alurlar idi

(Güzelişik 1996: 57-58)

Ardâvîrâf, kendi elleriyle memelerini kızgın tavalanın üzerine koyan ve dayanılmaz sıcaklıkta işkence çeken birtakım kadınların rûhlarıyla da karşılaşmıştır. Bu rûhların; dünya yaşamında çocuklarına süt emzirmeyen, onları güçsüz ve çelimsiz bırakan, dünya malı kazanma karşılığında başkalarının çocuklarını emziren kadınlara ait olduğunu öğrenmiştir. (Yıldırım 2011: 138) 15. yüzyılda kaleme alınmış anonim bir mi’râc-nâmeden alınan beyitlerdeki ifadeler, işlenen suç bakımından büyük benzerlik göstermektedir:

İlk bölügi kamusu ‘avrat ıdı
Bunların işi tolu feryâd ıdı

Emcekinden asılı her birisi
Tamular tolmüş bunların zârısı

Emcekleri ucundan karşı çıkar
Süd yirine irin-ile kan akar

Sorarum Cebre’il’e kimler durur
Kim bunun gibi katı ‘azâb görür

Eydivirgil bana bunlar nitdiler
Didi bunlar südlerini satdılar

Cümlesinün (hem) ‘ayâli var-ıdı
Anı koyub tavalık ider-ıdı

(Çimen 2010: 62-63)

Hız. Muhammed, cehennemde dilinden asılmış bir kadına rastlamıştır. Elleri arkasından çıkmıştır ve boğazına eritilmiş katranlar dökülmektedir. Peygamber Cebrail’e bu kadının kim olduğunu sorunca dilleriyle kocalarına eziyet eden kadınların bu şekilde cezalandırıldığını öğrenmiştir. (Özdemir 1986: 139) İznikî’nin eserinde yer alan bu ifadelere benzer tasvirlere Ardâvîrâfnâme’de de rastlanmaktadır;

Bir kadının rûhunu gördüm. Dilini boynuna doğru çekiyorlardı. Kendisi de havada baş aşağı asılı duruyordu. Bu kimin rûhudur diye sordum. Kutsal Surûş ve tanrı Âzer, “bu, dünya hayatında kocasını ve emri altında olduğu kişiyi alçak görmüş, ona nefretler yağdırmış, sövmüş; onunla konuşurken uzun dillilik yapmış olan günahkâr bir kadının rûhudur” cevabını verdiler. (Yıldırım 2011: 106)

Peygamberin miraç gecesi göğe yükselmeden önce bir vadide hissettiği kötü cehennem kokularının tasvîr edildiği bölüm ile Ardâvîrâf’ın yolculuğu esnasında öte dünyada aldığı kokuları ifade eden ibâreler arasında da çarpıcı benzerlikler bulunmaktadır. Hız. Muhammed, hissettiği kötü kokuların ne olduğunu sorduğu zaman Cebrail, kokuların cehennemden geldiğini ve o yönden gelen sesin de cehenneme ait olduğunu bildirmiştir. Cehennem; zincirleri, bukağıları, dikenleri, zakkumları, yılanları, akrepleri, irinleri, kaynar suları ile hazır beklemektedir ve Allah’tan ona vaat edilen kulları istemektedir. Allah kaçınılması gereken davranışları sıraladıktan sonra bu amelleri işleyenleri cehenneme göndereceğini bildirmiş ve cehennem razı olmuştur. (Yananlı 1983: 23-24, Ertan 1983: 272-273) Ardâvîrâfnâme’de ise günahkâr kimselerin rûhunun karşılaşacağı

kötü kokular kuzey yönünden, Ehrimen katından gelmektedir. Dünyada işlediği kötü ameller sahibine çırılçıplak, pisliklere bulaşmış, kötü kokulu, iğrenç ve pörsümüş yaşlı bir fahişe şeklinde görünecektir. Bu yaratık günahkâr olan rûha işlediği kötü amelleri sıralayacaktır. Sonrasında ise kötü rûh sahibi, cehenneme girecektir. (Yıldırım 2011: 100-102)

Örneklerde yer alan ifadeler; miraç konulu metinlerin cehennemle ilgili bölümlerinde; anlatının akışı ve birtakım azapların tasvîr edilişinde bir etkileşimin yaşandığını düşündürmekle birlikte söz konusu azap tasvîrlerinin meydana getirilişinin tamamen Ardâvîrâfnâme kaynaklı olduğu söylenemez. Peygamberin cehennemde şahit olduğu azap sahnelerini içeren metinlerin; cehennem tasvîrlerinin bulunduğu ve İslâm dinine göre kaçınılması gereken davranış biçimlerinin sıralandığı Kur’ân âyetleri ile inşa edildiği de görülmektedir. Bu bağlamda anne ve babaya âsılık eden kimselerin yakılacağı ve sonrasında vücutlarının tazelenerek tekrar yakılacağına yönelik olarak yapılan tasvîrler; 4/56 numaralı âyette yer alan *“Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız. Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe derilerini yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar...”* meâlindeki ibâreleri hatırlatmaktadır. (Ertan 1983: 268-269)

Şeyyad Hamza’nın mi’râc-nâmesinde yer alan ve dünyada yetim malını yiyenlerin cehennemdeki azaplarını tasvîr eden aşağıdaki beyitlerin, 4/10 numaralı âyette yer alan *“Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar, alevlenmiş ateşe gireceklerdir”* meâlindeki ibârelerle inşa edildiği görülmektedir:

Bir cemâ‘at dahı gördüm ki kamu
Od ile olmuş karınları tolu

At deve ağzı gibi tutakları
Sarkmış aşağı salınmış her biri

Pes melekler odu nice al durur
Bunların boğazlarına tol durur

Didi nice bunlara (od) yidirür
Her birini od çomağ ile urur

Didüm kimler durur bunlar da didi
O dünyâda yetim mâlnı yidi

(Güzelışık 1996: 56-57)

“Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir” meâlindeki 14/50 numaralı ayet ile “Onu da (kanlı irini de) günahkârlardan başkası yemez” meâline gelen ile 69/36 numaralı ayette yer alan ibârelerin de ağıtçı kadınların azabı ile ilgili olarak inşâ edilen beyitlerde dile getirildiği görülmektedir:

Bir bölügi dahı katrân tonları
Görürem od üzre komış anları

Su içirürler olara kan gibi
Tütünü yanar çıkar tuman gibi

(Güzelışık 1996: 56)

49/12 numaralı âyette yer alan “...Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? ...” ibârelerin de, işlenen suç ve cezası bağlamında cehennem azapları ile ilgili tasvîrlerin bulunduğu beyitlere yansıtıldığı görülmektedir:

Söylerdi bunlar halkun gaybetin
Çeke çeke yirlerdi âdem etin

(Develi 1998: 156)

Bugün edebî bir tür olarak sınıflandırılan bu eserlerin vücuda getirildikleri dönem itibariyle didaktik özelliklere sahip olduğu göz önünde bulundurulursa yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Kur’ân âyetlerinin miraç metinleri içerisinde Türkçeleştirilmek ve tahkiye edilmek suretiyle Arapça bilmeyen kesimlere iletildiği söylenilebilir. Kur’ân âyetlerinin metin inşâsında kullanımı, sadece manzûm eserler bünyesinde gerçekleştirilmemiştir. Aynı yöntemden, konu ile ilgili mensûr eserlerin inşâsında da yararlanılmıştır. Bu tür örneklerle, on beşinci yüzyılda İznîkî tarafından Arapça olarak kaleme alınan eserin cehennem tasvîrlerinde sık sık rastlanılmaktadır. Söz konusu eserde Hz. Muhammed'in cehennemde yüzleri solmuş ve şişip dağılacak durumda olan bir grup insanın azabına şahit olduğu bildirilmektedir. Karınlarında yılanlar bulunan bu insanlar bukağılarla prangaya vurulmuşlardır ve kalkıp yürümek istediklerinde yüz üstü düşmektedirler. Cebrail; bu topluluğun dünyada faiz yiyen insanlardan oluştuğunu

belirtmiştir. Bu tasvîrler esnasında atıfta bulunulan *“Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimseler gibi kalkarlar...”* meâline gelen 2/275 numaralı âyetteki ibâreler, metin inşâsında söz konusu âyetten yararlanıldığını göstermektedir. (Özdemir1986: 133-135) Yoluna devam eden Hz. Muhammed, cehennemde; dünyada mal biriktirip zekâtını vermemiş olan insanların çektiği azaplara da şahit olmuştur. Bu insanların boyunlarına zehirli yılanlar dolanmış ve vücutları ateşle kuşatılmıştır. Bu yılanlar onlara; *“bilmiyor musunuz, biz sizin dünyada iken cimrilik yaparak vermediğiniz zekâtınız demektedirler.”* Verilmeyen zekâtın cehennemde yılanlara dönüşerek boyunlara dolanması ve bu insanları sokması tasvîrinin, 3/180 numaralı âyette yer alan *“Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilakis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mâl, kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır...”* meâlindeki ibâreler çevresinde inşâ edildiği görülmektedir. Bu kimseler zekâtını vermediği develer, sığırlar ve davarlar tarafından boynuzlanacak ve onların ayakları altında çiğneneceklerdir. Diğer bir bölük insanın ise, zekâtını vermediği paralar, demir levhalar halinde ateşe dönüştürülecektir ve bu ateşle; alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacaktır. 9/35 numaralı âyette yer alan *“...Altın, gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar, cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak...”* meâlindeki ibârelerin de cehennem azaplarını anlatan tasvîrlerin inşâsında kullanıldığı görülmektedir. (Özdemir 1986: 128-129)

Hz. Muhammed, cehennemdeki yolun ortasında ateşten direğe asılmış bir bölük insana daha şahit olmuştur. Bu insanların yanlarına yaklaşıldığı zaman elbiseleri ve bedenleri yanmaktadır. Bunlar yol kenarında oturarak gelip geçenlerin ardından gülüp, kaş göz hareketleriyle onların ayıplarını ortaya döken ve dedikodularını yapan kimselerdir. *“Arkadan çekiştirmeyi ve kaş-gözle alay etmeyi alışkanlık haline getirenlerin hepsinin vay haline!”* meâlindeki 104/1 numaralı ayette yer alan vay haline anlamındaki “veyl” ünlemine atıf yapılarak bu kimselerin yerinin Veyl deresi, yani cehennem olduğu vurgulanmıştır. (Özdemir 1986: 131) Söz konusu sûrenin devamında yer alan ve daha önce cehennemin üçüncü katının ismi olarak da zikredilen "hutame" isimli ateşi vasıflandıran; *“...Allah'ın tutuşturulmuş ateşi! Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri, yükselip yürekleri saran ateş!”* ibârelerinin bulunduğu 7, 8 ve 9

numaralı âyetler, ele alınan bu son bölümün Hümeze Sûresi çevresinde inşâ edildiğini göstermektedir. Peygamberin cehennemde rastladığı insanlar arasında ateşten bıçaklarla kesilen bir grup insan daha yer almaktadır. Kesildikten sonra Allah onları tekrar diriltmektedir. Bu işlem sürekli devam etmektedir. Cebrail bunların dünyada haksız yere Müslüman kanı döktüklerini belirtir. Doğrudan atıfta bulunulan *“Kim de bir mü’mini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş ve onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır”* meâlindeki 4/93 numaralı âyetin yukarıdaki tasvîrlerin inşâsında kullanıldığı görülmektedir. (Özdemir 1986: 137) İznikî’nin kaleme aldığı eser içerisinde muhtelif Kur’ân âyetlerine doğrudan atıfta bulunularak tasvîr edilen yukarıdaki azap türlerinin, birçok metin içerisinde atıf yapılmaksızın dile getirildiği görülmektedir. (Ertan 1983: 266-269, 295-299, Meyân 1976: 399-401)

Hız. Muhammed’in cehennemin içinde yüzleri kara ve gözleri mavi olan bir başka topluluğa daha rastladığı belirtilmektedir. Cebrail’in başlarında ateşten taslar ve ayaklarında ateşten ayakkabılar bulunan bu topluluğun, münafıklardan oluştuğunu belirttiği bölümde *“Şüphe yok ki münafıklar ateşin/cehennemin en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın”* meâlindeki 4/145 numaralı ayete atıf yapılmaktadır. (Uluscu 2013: 66) Gözleri mavi olarak tasvîr edilen münafıkların bu özelliği için açık olarak atıfta bulunulmasa da; *“O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız”* meâlindeki 20/102 numaralı âyetin varlığı, söz konusu ayette “mavileşmiş” anlamında kullanılan “zurkan” kelimesinden yararlanıldığını düşündürmektedir.

Hız. Muhammed’in cehennemde, Gayya kuyusu içerisinde azap içerisinde gördüğü bir topluluktan da bahsedilmektedir. Bu topluluk, kendilerine gönderilen peygamberlerden sonra şehvetine uyup nefsinin peşine düşerek namazı vaktinde kılmayan ve namazı terk eden Yahudi ve Hristiyanlardan oluşmaktadır;

Bu söze bil kim delildür âşikâr
Halefe min ba’dihim halfê iy yâr

Ya'ni peygâmbirlerinden sonra bil
Ol Yehûd ile Nasârâ it halil

Zay edübenin namâzı ol kavm
Şehvete uyup nefse itdiler zulm

Bes bırakılur olar Gayyâ yakın
Ol cehennem deresidür şeksüzün

(Hacıhaliloğlu 2006: 134-135)

Peygamberin miraç yolculuğunda karşılaştığı bu sahne, metin içerisinde "halefe min ba'dihim halfe" ibâreleriyle doğrudan atıfta da bulunulan; *"Bundan sonra onların arkasından gelen nesil, namazı ihmal ettiler. Ve şehvetlere tâbî oldular. Artık yakında gayy ile karşılaşacaklar"* meâlindeki 19/59 numaralı âyetin, birçok örnekte olduğu gibi Türkçeleştirilmek ve beyitleştirilmek sûretiyle telkîn edilmesinin hedeflendiğini göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça ifade edilmeyen, fakat metinlerin kaleme alındığı çevrelerde dinî ve ahlâkî bakımdan sakıncalı bulunan; çalgı (müzik) dinlemek, mizah, metih ve hiciv yapmak gibi hareketler de eylemin işlendiği vücut uzuvlarına yapılan işkencelerle cezalandırılmaktadırlar. Örnek olarak, çalgı dinleyenlerin kulağına ateşte eritilmiş kurşun döküldüğü belirtilmektedir. Mizah yapanların ve bunlara gülenlerin dilleri ve dudakları ateşten makaslarla kesilmektedir. (Özdemir 1986: 132-133) Dünyada metih ve hiciv işiyle uğraşanların ateşten elbiseler içinde sığır ve eşek gibi anırdıklarına dair tasvîrler ise Şeyyad Hamza'nın beyitlerinde şu şekilde dile getirilmiştir;

Yine bir halk gördüm yüzleri hep
Karamış gömgök olmuş gözleri hep

Ki od tonlar giyürmüşler ururlar
Od üstine yüzi üzre sürürler

Olar aglar sığır tek bağırurlar
Eşekler gibi şöyle agı(r)urlar

Bular kimdür didüm şâ'ir didiler
Kimi hiev ü kimi medh ayladılar

(Güzelişik 1996: 58-59)

Hız. Muhammed'in şahit olduğu bu manzaralardan sonra korkunç bir ses duyduğu da belirtilmektedir. Cebrail ona bu sesin sebebini açıklamıştır. Cehennem kenarından büyük bir taş içeri düşmüştür ve taş üç bin yıl sonra cehennemin dibine varmıştır. İnsan başı kadar olan bu taş, beş yüz yıllık yol mesafesi bulunan birinci kat gökyüzünden yeryüzüne yirmi dört saatte inebilmektedir. Cebrail bu örnekten yola çıkarak peygamberin; üç bin yıldır düşmekte olan taşın kat ettiği mesafeden, cehennemin azâmetini anlamasını istemiştir. (Ertan 1983: 269-270) Söz konusu bölümün isrâ yolculuğu esnasında yaşandığına yönelik ifadeler de bulunmaktadır. (Gürtunca 1977: 173) Aynı şekilde peygamberin isrâ yolculuğu esnasında cehennem azaplarına benzer sahneler rastladığını belirten metinler de mevcuttur. Abdolvâsî Çelebi'nin mi'râc-nâmesinde bu türden örnekler bulunmaktadır;

O yirden geçdük bir bölük âdem
Ot otlardı sığrlar gibi her dem

Yidüklerini gördüm kuru zakkum
Diken çör çöp dahı hem toprak u kum

(Akar 1980: 387-388)

Cebrail, peygambere; bu insanların zekâtlarını vermediğini ve küplerinde altın ve gümüş sakladıklarını bildirmiştir. 44/43-44 numaralı ayetlerde yer alan; “*şüphesiz zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir*” meâlindeki ibâreler ile 88/6 numaralı âyetten bulunan “*onlara kuru bir dikenden başka yiyecek de yoktur*” meâlindeki ifadeler yukarıdaki tasvîrlerin, söz konusu âyetler çevresinde inşâ edildiğini düşündürmektedir. Beytü'l-Lahim de peygamberin bu tür azaplara maruz kalan insanları gördüğü yerlerden birisi olarak zikredilmektedir. Hız. Muhammed burada başları melekler tarafından taşlarla ezilen bir grup insan görmüştür. Bu insanların başları ezildikçe yenilenmektedir. Yenilenen başları melekler tarafından tekrar ezilmektedir. Cebrail; namazı terk edenlerin ve rükû ile secdeyi karıştırıp düzensiz namaz kılanların bu şekilde cezalandırıldığını belirtmiştir. (Ertan 1983: 266) Bu son örnekte de namaz âdâbı ile ilgili kabullerin, ebedi azap sahneleriyle dile getirildiği görülmektedir.

Sonuç olarak mirâc metinlerinde yer alan cehennem ile ilgili bölümlerin, muhtelif Kur'ân âyetlerinde yer alan cehennem tasvîrleri ile İslâm dini kabullerince sakınılması

gereken davranış biçimlerini telkîn etme işlevlerinin bulunduğu söylenebilir. Söz konusu tasvîrlerin oluşumunda yabancı tesirler de etkili olmuş görünmektedir.

3.5.11. Beytu'l-Ma'mûr

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerde Hz. Muhammed'in yolculuğu esnasında, dördüncü ya da yedinci kat gökyüzünde Beytu'l-Ma'mûr isimli yapıyla karşılaştığı yönünde genel bir kabul bulunmaktadır. Söz konusu yapının, Âdem halk edilmeden önce melekler tarafından ya da bizzat Hz. Âdem'in eliyle inşâ edildiği belirtilmektedir. Hz. Âdem ve oğulları tarafından tavaf edilen Beytu'l-Ma'mûr, Hz. Nûh zamanında gerçekleşen tufan hâdisesinde Allah'ın emriyle gökyüzüne çekilmiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 93) Hz. Muhammed'in yedinci kat gökyüzünde karşılaştığı İbrahîm Peygamber, birçok metinde, söz konusu yapıya dayalı bir vaziyette tasvîr edilmektedir. (Güzelişik 1996: 63) Hz. Muhammed'in Beytu'l-Ma'mûr ve çevresinde şahit olduğu manzaralar; Hac ibâdeti ve Cuma namazı ile doğrudan ilişkili olduğu için söz konusu yapıda yaşanıldığı belirtilen olayların üzerinde, adı geçen başlıklar altında detaylı olarak durulmuştur. Bunlara ek olarak, peygamberin oraya geldiğini öğrendikleri zaman Beytu'l-Ma'mûr'un içinde bulunan meleklerin, çığlık atmaya başladığını dile getiren nadir tasvîrlerin bulunduğu da görülmektedir. (Gürtunca 1977: 197-198) Beytü'l-Ma'mûr'un, Kâbe'nin hizasında bulunduğunu ve yere düşecek olsa Kâbe'nin üzerine düşeceğini belirten ibâreler de mevcuttur. (Yananlı 1983: 40)

Beytü'l-Ma'mûr ibâresi, 52/4 numaralı âyette üzerine ant içilen bir terkip olarak zikredilmektedir. Bir sonraki âyette yer alan; “*yükseltilmiş tavana ant olsun*” şeklindeki ibâreler, Beytü'l-Ma'mûr'un göğe çekildiğine ve Kâbe hizasında olduğuna dair rivâyetlerin, zikredilen âyetler çevresinde dile getirilen yorumlardan kaynaklandığını düşündürmektedir.

3.5.12 Sidretü'l-Müntehâ

"Arabistan kirazı denilen hoş gölgeli nebk ağacı" anlamındaki sidre ile müntehâ kelimesinden oluşan Sidretü'l-Müntehâ terkihi, "son noktada bulunan sidre" anlamına gelmektedir ve miraç hâdisesini konu edinen metinlerde yer alan önemli motiflerden birisini oluşturmaktadır. Terim olarak; Hz. Peygamber'in miraç gecesinde, yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam olarak açıklanabilir. (Uludağ 2009: 151) Sidretü'l-Müntehâ isimli mekânın, İslâm teolojisi bağlamında miraç hâdisesinin isnat edildiği Necm sûresinin; 13, 14, 15 ve 16. âyetlerinde yer alan *"Andolsun ki onu iniş esnasında en sondaki sidre ağacının (sidretü'l-müntehâ'nın) yanında bir daha gördü. Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet (cennetü'l-mevâ) vardır. O an sidreyi bürüyen bürümüştü"* meâlindeki ibârelerin çevresinde şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu mekân hakkındaki detaylar ise birçok motif gibi hadîs literatüründeki rivâyetler doğrultusunda tasvîr edilmiştir. Tasvîrlerde, mahlûkâtın ilminin ve rûhlar âleminin orada son bulacağı; yukarıdan inenin oradan aşağı, aşağıdan yukarı çıkanın da oradan yukarı gidemeyeceği belirtilmektedir. Bu kabuller sebebiyle Sidretü'l-Müntehâ adının verildiği bu ağacın gövdesinin, altından; dallarının ise zümrüt ve yakut gibi değerli taşlardan oluştuğu ifade edilmektedir. Dibinden tepesine kadar olan mesafe, yüz elli yıllık yol mesafesindedir ve fil kulaklarına benzeyen yaprakları, bütün dünyayı örtecek büyüklüktedir. Yemişleri testi şeklinde olan ağaç, nûr ile kuşatılmıştır. Çekirge gibi parlayıp, yıldızlar gibi şule veren ağacın çevresini bürüyen meleklerin sayısını ancak Allah bilmektedir. (Ertan 1983: 312) Yedinci feleğin üzerinde ve Arş'ın sağında olduğu bildirilen bu ağacın dallarının, cennet ehline nimet; köklerinin de, cehennem ehline zakkum olduğunu belirten ibâreler de mevcuttur. (Utku 2001: 354)

Cebrail'in mekânı olarak yansıtılan Sidretü'l-Müntehâ'nın tasvîrleri esnasında *"Bizim her birimizin mutlaka belli bir yeri (mekânı) vardır"* meâlindeki 37/164 numaralı âyete de doğrudan atıfta bulunmaktadır. (Akar 1980: 412-414) Âyet içerisinde yer alan ibârelerin beyitlere yerleştirildiği de görülmektedir;

Eylemez haddin güzer ehl-i veleh
Kim vemâ minnâ dedi illâ ve leh

(Poyraz 2007: 79)

Sidre ağacının üstünde bulunan kırmızı yakuttan yapılmış mihrap, Cebrail'e aittir. Hemen önünde ise Hz. Muhammed'in adına konulmuş bir kürsü bulunmaktadır ve Hz. Muhammed'in miraç gecesinde oraya oturduğu belirtilmektedir. Sidretü'l-Müntehâ'nın önündeki on bin kürsüde Tevrat, sağ yanında bulunan on bin kürsüde İncil, sol tarafında bulunan on bin kürsüde Zebur ve arkasındaki on bin kürsüde ise Kur'ân-ı Kerîm yazılmaktadır. Yazılanlar, bu dört kitabın çevresindeki kırk bin kürsü üzerinde bulunan melekler tarafından okunmaktadır. (Ertan 1983: 313, Tural 2011: 495-496, Meyân 1976: 413)

Çevresinde sayısız melek uçuşan bu ağacın dibinden dört ırmağın aktığı da belirtilmektedir. Bu dört ırmaktan ikisi cennete akmaktadır. Diğer ikisi ise yeryüzüne akan Nil ve Fırat nehirleridir. (Akar 1980: 412, Çelebioğlu 1996: 137-138) Aynı motifi cennet içerisinde tasvîr eden metinler de bulunmaktadır. (Develi 1998: 168) Bu manzara, Eski Ahit'te, Aden cennetinden çıkıp dört kola bölünen ırmakların tasvîr edildiği bölümü hatırlatmaktadır. Bu dört kolun isimleri Eski Ahit'te; Dicle, Fırat, Pişon ve Gihon şeklinde sıralanmaktadır. (Tekvîn 2/10-14) Söz konusu bu benzerlik; miraç metinlerinde Sidretü'l-Müntehâ ve cennet tasvîrleri içerisinde yer alan bu motifin, Eski Ahit kökenli olduğunu düşündürmektedir. Sidretü'l-Müntehâ'nın dibinden çıkan dört ırmak motifinin, modern Türk resim sanatındaki yansıması olarak değerlendirilebilecek olan Erol Akyavaş tasvîri, ek-2.15 içerisinde görülebilir.

Metinlerde yer alan genel bir kabule göre Cebrail, Hz. Muhammed'e Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar eşlik etmiştir. Sidretü'l-Müntehâ'da; "bu noktadan ileri, bir parmak ucu kadar dahi geçecek olsa yanacağını" ifade ederek peygambere eşlik etmeye son vermiştir. Bu esnada aralarında bir diyalogun gerçekleştiğini belirten ibâreler de mevcuttur. Bu ibârelere göre Hz. Muhammed Cebrail'e Rabb katından bir isteğinin olup olmadığını sormuştur. Cebrail, kendisi için bir şey istememiş; sadece İslâm ümmetinin rahatça geçebilmesi için kanadının kıyâmet gününde sırât köprüsü üzerine döşenmesini rica etmiştir. (Türkoğlu 2013: 1639, Aksu: 2009: 90) Söz konusu diyalogun, Erzurumlu Muhammed Lutfi'ye ait yakın tarihli mi'râc-nâme içerisindeki şu dizelerle dile getirildiği görülmektedir;

Dedi Cibril eyâ kân-ı kerem
 İlticâm var sana med‘ûvv-ı harem
 İlticâmı kabûl eyleye Hudâ
 Seferin hurmetine nûr-ı hüdâ
 Dilerim ki olıcak yevm-i kıyâm
 Vücûdumu Sırât üstüne koyam
 Ehl-i imân basalar perlerime
 Bir keder olmaya dilberilerime
 Sırât-ı cümle selâmet geçeler
 Cennet-i a‘lâ’da Kevser içeler

(Akar 1992: 501-502)

Peygamber ile Cebrail arasında geçtiği belirtilen bu diyalog, Zerdüşti inancında yer alan bir kabulü hatırlatmaktadır. Bu kabule göre günahkâr olmayan kulların rûhları, Surûş isimli meleğin koruması sayesinde Çinvad isimli köprüden geçebileceklerdir. (Anklesaria 1956: 118) Cebrail'in, peygamberden; Sidretü'l-Müntehâ'da iki rekat namaz kıldırmasını ve kendisi için şefâat dilemesini istediğini belirten metinler de mevcuttur. (Tural 2011: 497) Hz. Muhammed'in Sidretü'l-Müntehâ'dan yukarı doğru ilerlerken Cebrail'in elini bırakmadığı, zor durumda kalan Cebrail'in gözlerinden yaş akıttığı ve önüne düşen yıldırım nedeniyle titrediği, peygamberin bu duruma çok şaşırdığını ifade eden tasvîrler de yer almaktadır. Allah'ın hitabıyla peygamber elini bırakmış ve Cebrail makamına dönebilmiştir. (Tural 2011: 500) Peygamberin isteği ile Cebrail'in bir adım ileriye gitmeye yeltendiğini dile getiren ibâreler de mevcuttur. Bu ibârelere göre Cebrail adımını atar atmaz Hakk'tan gelen ışık ile yanmış ve eriyerek bir serçe kadar küçülmüştür. (Hacıhaliloğlu 2006: 97, Uluscu 2013: 51) Sidretü'l-Müntehâ'nın bulunduğu yere yönelik tartışmalar bağlamında; ağacın kökünün altıncı, dallarının ise yedinci katta bulunduğunu belirten yorumların olduğu da görülmektedir. (Yananlı 1983: 39)

Cebrail'in ayrılmasının ardından peygamberin kılavuzsuz kalarak, nasıl ileriye gideceğini bilemediği ve kendisini yalnız hissettiğine yönelik ibârelerin bulunduğu metinler de mevcuttur. Bunu farkedene Arş, Cebrail'e peygamberi ileri atmasını söylemiştir. Cebrail, peygamberi tuttuktan sonra yukarıda perdelerin bulunduğu boşluğa doğru göndermiştir Bu tasvîrler esnasında Cebrail'i vasıflandırdığı belirtilen; “*Yüce Arş'in sahibinin yanında kuvvet sahibidir*” meâlindeki 81/20 numaralı âyete atıf yapıldığı da görülmektedir. (Gürtunca 1977: 201)

3.5.13. Kürsi ve Burçlar

Kürsi, Hz. Peygamberin yedi kat gökyüzü ve Sidretü'l-Müntehâ'yı geçtikten sonra Arş'a ulaşmak için kat ettiği bölge olarak tanımlanabilir. Tasvîrlerde yer alan ifadelerle göre yedi kat gökyüzü ve yeryüzü bir araya gelse dahi söz konusu Kürsi katının yanında büyük bir çölün ortasında bulunan halka gibi kalacaktır. (Ertan 1983: 320) Yedinci kat gökyüzü ile Kürsi arasındaki mesafe, beş yüz yıllık yol olarak kabul edilmektedir. Miraç metinlerinde Kürsi ile ilgili bölüme gelindiğinde; “...*O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır (kaplamıştır)*...” ibârelerinin yer aldığı 2/255 numaralı âyete atıfta bulunulduğu da görülmektedir. Söz konusu âyetin meâli yukarıdaki mukâyesenin kaynağını da göstermektedir. Kürsi ile Arş katının altında bulunduğu belirtilen su arasındaki mesafe de, beş yüz yıllık yol mesafesindedir. Bu tasvîrler esnasında “*Arş'ı su üzerinde iken gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur*” meâlindeki ibârelerin bulunduğu 11/7 numaralı âyete atıfta bulunmaktadır. (Hacıhaliloğlu 2006: 98-99, Özdemir 1986: 82) İslâm kozmogonisi ve kozmolojisi ile ilgili âyetlerin peygamberin miraç yolculuğu kapsamında dile getirildiği görülmektedir.

Kürsi'nin diğer bir ismi de felekü'l-burûctur ve Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Mizân (Terazi), Hût (Balık), Harçeng (Yengeç), Esed (Aslan), Hamel (Koç), Delv (Kova), Cedy (Oğlak), Sünbüle/Hûşe (Başak), Sehm (Yay) ve Akrep burçları burada yer almaktadır. (Doğan 2011: 44-47) Klasik edebiyat bünyesindeki kalıpsal ifadeler dâhilinde kişileştirilen burçlar da miraç metinlerindeki yerini almıştır. Gezegenler örneğinde olduğu gibi burçlar bahsinde de sanat endişesinin öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte tasvîrlerde birtakım dini unsurlara da yer verilmiştir. Örneğin; Hamel (Koç) ile Sevr (Boğa) burcu, miraç gecesinde peygambere kurban olmuştur. Delv (Kova) burcu, makam-ı Yûsuf olarak dile getirilmekte, Hût (Balık) burcu ise Hz. Yunus ile birlikte anılmaktadır. (Esir 1998: 178-179) Esed (Aslan) burcu, peygamberin amcasının oğlu ve Allah'ın aslanı olan Hz. Ali'nin ismini anmaktadır. (Doğan 2011: 44-45)

3.5.14. Yetmiş/Yetmiş Bin Hicap

Yetmiş ya da yetmiş bin hicap, Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu esnasında Allah'ın huzuruna çıkacağı Arş katına gelmeden önce geçmek zorunda olduğu perdelerden oluşan son katman olarak tanımlanabilir. Hz. Muhammed'in genellikle Refref ile bu hicapları kat ettiği ve her perde arasındaki mesafenin beş yüz yıllık yoldan oluştuğu belirtilmektedir. (Akar 1980: 415, Develi 1998: 162) Hicapların olmaması durumunda Kürsi'de bulunan meleklerin Arş'ın nûrundan yanacağı da belirtilmektedir. (Ertan 1983: 320) Kur'ân-ı Kerîm'i anlamıyla birlikte ezberleyen ve geceleri namaza kalkanlar, bu hicapların arasında bulunan tahtlarda oturabileceklerdir. (Ertan 1983: 321) Yapılan tasvîrlerde her perdenin yetmiş bin zincirinin bulunduğu ve her zincirin bir meleğin boynunda olduğu belirtilmektedir. Meleklerin omuzlarının arası yetmiş bin yıllık yol mesafesindedir. Her perdeye, emri altında yetmiş bin melek bulunan bir melek memurdur. (Meyân 1976: 418, Özdemir 1986: 89) Kâid ismi verilen bu melekler, Hz. Muhammed'i teker teker bir sonraki perdeye ulaştırmıştır. (Meyân 1976: 418) Arş katından önce yer alan son hicabın adı Hicâbü'l-Kibriyâ'dır. Söz konusu hicaplarda peygambere kılavuzluk yapan Fetyasil isimli yeşil kanatlı bir meleğin varlığından bahseden metinler de bulunmaktadır. (Develi 1998: 163, Çimen 2010: 85)

Yaygın bir kabul olmamakla birlikte peygamberin aştığı hicapların on iki adet olduğunu belirten metinlere de rastlanmaktadır. Bu on iki hicabın isimlerinin sırasıyla; kudret, azâmet, minnet, rahmet, saâdet, kerâmet, menzilet, hidâyet, nübüvvet, rifat, heybet ve şefâat perdesi olduğu belirtilmektedir. (Kaya 2014: 696)

3.5.15. Arş

Hz. Muhammed'in miraç gecesini Allah'ın huzuruna çıktığı ve onun ile konuştuğu mekân Arş katıdır. Peygamberin O'nun cemâlini gördüğü yer olarak da ifade edilir. Metinlerde peygamberin miraç yolculuğunda ulaştığı en yüksek nokta olarak belirtilen Arş bahsinde "*Rahman, Arş'ın üzerine istiva etti*" meâlindeki 20/5 numaralı âyet ile "...*Ve O, büyük Arş'ın Rabbidir*" ve "...*O'ndan başka İlâh yoktur. (O), Kerîm, Arş'ın*

Rabbidir” ibârelerinin yer aldığı 9/129 ve 23/116 numaralı âyetlere atıfta bulunulduğu görülmektedir. (Hacıhaliloğlu 2006: 100, Özdemir 1986: 83)

Arş'ta yüz bin kandilin asılı olduğunu belirten tasvîrler de mevcuttur. Gök, yer, cennet ve cehennem hepsi bu kandillerin birinin içerisinde. Geri kalan kandillerin içinde ne olduğunu Allah bilmektedir. Arş'ın on altı yüz bin (bir milyon altı yüz bin) başı bulunmaktadır. Her başında on altı yüz bin yüz bulunmaktadır. Her yüzü on altı bin yüz dünya kadardır. Her yüzünde on altı yüz bin ağız bulunmaktadır. Her ağızda ise on altı yüz bin dil vardır. Her dildeki on altı bin lügat Hakk'ı tesbîh etmektedir. Bir bucaktan bir bucağa Arş'ın uzunluğu dört yüz bin yıllık yol mesafesindedir. (Hacıhaliloğlu 2006: 100-104) Nicelik bakımından farklı olmakla birlikte çalışmanın ilerleyen bölümlerinde üzerinde durulacak olan çok başlı melekler motifinde karşılaşılan özelliklerin, Arş tasvîrlere de eklendiği görülmektedir. Anlatılardaki farklılaşmanın yanı sıra motifler arasında görülen bu etkileşim, en önemli özelliklerinden birisi varyantlaşma olan sözlü geleneğin metinler üzerindeki tesirini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Arş'ta bulunan kandillerin, yetmiş bin yeşil kubbe içinde yer aldığını ifade eden tasvîrlere de rastlanılmaktadır. (Develi 1998: 161) Arş'ın direğinde dört satır yazı bulunmaktadır. Bu dört satırda; “her kim beni zikrederse ben de onu zikrederim, her kim beni sever ise ben de onu severim, her kim benim nimetime şükrederse nimetlerimi arttırırım, her kim dua ederse kabul ederim” cümleleri yazmaktadır. Arş'ın sol yanında ise Hz. Muhammed'e ait bin kulesi olan bir minber bulunmaktadır. Sağ yanında ise diğer peygamberlere ayrılmış üç yüz on iki adet minber yer almaktadır. Kıyâmet gününde cehennem ehli Arş'ın sol tarafından geçecektir. Peygamber orada bulunan minberi sayesinde şefâatini dileyeceği kişileri görebilecektir. (Meyân 1976: 454-455) Arş'ın direğinde bulunduğu belirtilen dört satırda yer alan ifadelerin, sırasıyla; 2/152, 5/54, 14/7 ve 27/62 numaralı âyetlerdeki ibârelerden oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Miraç metinlerindeki bir çok motifte olduğu gibi Arş katı çevresinde oluşturulan bu bölümle de muhtelif Kur'ân âyetlerinin telkîn edilmesinin hedeflendiği söylenebilir. Hz. Muhammed'e ayrıldığı belirtilen minber vesilesiyle de onun Allah katındaki konumuna ve şefâatçiliğine vurgu yapılmıştır.

Hız. Muhammed'in miraca çağırılma sebebini belirtme amacıyla inşâ edilen bölümler arasında Arş'in zikredildiği varyant metinler de bulunmaktadır. Buna göre Allah, Arş'i yarattığı zaman; "seni habîbimin nûrundan halk ettim" hitabında bulunmuştur. Bunu işiten Arş, "ya Rab, beni nûrundan yarattığın Hız. Muhammed'in cemaliyle şereflendir" diyerek yalvarmıştır. Arş'in duası kabul edilerek Hız. Muhammed, göğe yükseltilmiştir. (Tatçı 2006: 454) Allah'ın huzurunda olan Hız. Muhammed'e ayağını sarkıtmasının buyurulduğunu belirten metinler de mevcuttur. Peygamber bu emri yerine getirince ayağının bir nesneye temas ettiğini fark etmiştir. Söz konusu nesne peygamberin ayağı değer değmez kendisini geri çekmiştir. Tasvîrlerdeki bu nesne Arş'tır ve Allah onu, peygamberin ayağının altına dahi layık görmediği için ayağından uzak tutmuştur. (Hacıhaliloğlu 2006: 127) Arş'in miraç gecesinde dile gelerek; "Allah'ın tecellisini müşâhede etmeye, sadece Hız. Muhammed'in tâkat getirebileceğini" söylediği de belirtilmektedir. Bu ibârelerin yer aldığı tasvîrlere göre Arş, Allah'ın Mûsâ Peygamber'e seslenmesini konu edinen 7/143 numaralı âyette yer alan "bana kendini göster" anlamındaki "erinî hitabıyla niyaz ettikçe; Allah tarafından söz konusu sûrenin 145 numaralı âyetinde bulunan "beni göremezsın" anlamındaki "len teranî" ibâresi ile cevaplanmıştır. Arş'a; Allah'ın cemalini görecek olan Hız. Muhammed'i görmek şerefine nail olabilmesi için, onun miraca yükseleceği yol üzerinde beklemesi buyurulmuştur. (Tatçı 2006: 489-490) Arş çevresinde inşâ edilen bu bölümler vasıtasıyla da Hız. Muhammed'in Allah katındaki üstünlüğüne vurgu yapıldığı görülmektedir.

Miraç gecesine atıfta bulunan kimi metinlerde ise peygamberin miraç dönüşünde Azrail ile sohbet ettiği belirtilmektedir. Hız. Muhammed söz konusu sohbet esnasında Azrail'e; Arş'in yukarısında yetmiş bin hicabın bulunduğunu söylemiştir. Yetmiş bin hicabın üzerinde ise Allah'ın ilim deryâsı bulunmaktadır. O deryâyâ dalan Hız. Muhammed, içinde 3996 adet kitap bulunan bir hücre görmüştür. Kitap sayısı dört binden dört eksiktir. Peygamber, Allah'a bunun nedenini sormuştur. Eksik olan dört kitabın yeryüzüne gönderilen Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm olduğu bildirilmiştir. Bu dört kitap zâhir ilmini içermektedir. Kalan 3996 kitapta ise bâtın ilmi bulunmaktadır. Ayrıca hücre içerisinde her birinde yetmiş bin kitap bulunan yetmiş hücre daha mevcuttur. Allah, bu kitapların içerisinde ne olduğunu merak eden peygambere; hikmetimi düşünme, hizmetimle meşgul ol buyruğunu vermiştir. (Eğri 2007: 307-308)

3.5.16. Cennet

Miraç hâdisesinin anlatıldığı metinlerde Hz. Muhammed'in Allah'ın huzuruna çıktıktan sonra gezdirilmesi için cennete gönderildiğine dair genel bir kabul bulunmaktadır. Bununla birlikte metinlerde cennetin zikredildiği ilk yer, miraç dönüşünü anlatan bölümlerde bulunmamaktadır. Peygamber, isrâ yolculuğu esnasında henüz Mescid-i Aksâ'ya ulaşmadan önce burnuna güzel kokuların geldiğini fark etmiş ve birtakım güzel sesler işitmiştir. Hz. Muhammed söz konusu koku ile seslerin nereden geldiğini Cebrail'e sormuştur. Cebrail kokuların cennetten geldiğini ve o yönden gelen seslerin de cennete ait olduğunu bildirmiştir. Cennet, Allah'ın ona vadettiği kulları ağırlamak için; ipekleri, incileri, altınları, miskleri, anberleri, yemişleri, hûrileri, gılmanları ve ırmakları ile hazır beklemekte ve bunu dile getirmektedir. Allah, oraya layık tavır ve davranışları sıraladıktan sonra bu amelleri işleyen kullarını cennete göndereceğini müjdelemiş ve bunu işiten cennet razı olmuştur. (Ertan 1983: 272-273, Yananlı 1983: 23-24) Söz konusu diyalog içerisinde Allah'ın cennete hitaben sarfettiği belirtilen "Ben Allah'ım, benden başka ilah yoktur; gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir, yapıp yaratanların en güzel olan Allah pek yücedir" meâlindeki cümlelerin; 28/30, 16/2, 21/25, 20/14, 23/1 ve 23/14 numaralı âyetlerde bulunan ibârelerden oluştuğu görülmektedir. (Tatçı 2006: 483) Cehennem başlığı altında da belirtildiği üzere Ardâvîrâf-nâme isimli eserde de Zerdüşt ulusu Ardâvîrâf'ın metafizik yolculuğu esnasında birtakım kötü ve güzel kokuları hissettiği belirtilmektedir. Söz konusu güzel koku, Zerdüşt inancına göre kutlu ve uğurlu olan güney yönünden yani Yezdân katından gelmektedir. Dünya yaşamında Zerdüşt inancının gerekliliklerini yerine getiren kişilere, yaptıkları iyilikler ve doğru hareketler; güzel görünümlü ve kokulu, boylu poslu bir kız olarak görünecektir. Kız, o kişiye dünyada yaptığı iyi amelleri sıralayacaktır. (Yıldırım 2011: 84-85) Ardâvîrâf-nâme kaynaklı olması ihtimâl dâhilinde olan bu tasvîrlerde; Zerdüştî geleneğinde yapılması uygun görülen davranış biçimlerinin, İslâmî kabullere; iyilikleri temsil eden genç kız motifinin de, konuşturulmak suretiyle kişileştirilen cennete dönüştürüldüğü söylenebilir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki cehennemin dile gelerek konuştuğunu belirten 50/30 numaralı bir Kur'ân âyeti de mevcuttur. Dolayısıyla miraç metinlerinde cennet ve cehennemin Allah ile konuşmasını tasvîr eden

bu bölümlerin, söz konusu âyet tesirinde oluşturulması da bir başka ihtimâli oluşturmaktadır.

3.5.16.1. Sekiz Cennet

Hız. Muhammed miraç yolculuğunda Allah ile görüştüktan sonra cennette gezdirilmesi için İstafail isimli melek aracılığı ile Cebrail'in yanına gönderilmiştir. (Güzelışık 1996: 70, Tural 2011: 522) Sık olarak karşılaşılmamakla birlikte Cebrail'in cennete girmeden önce peygamberin elini öptüğünü belirten ibâreler de bulunmaktadır. (Uluscu 2013: 58) Rıdvan kapıyı açtıktan sonra Hız. Muhammed cenneti temâşâ etmiş ve cennetin sekiz bölümünde kimlerin kalacağını müjdelemiştir;

Açdı Rıdvan cennetün kapuların
Ben temâşa kıldum anun her birin

Evvelinün adıdur dârü'l-celâl
Düzmiş anı inciden ol Zü'l-celâl

Hem ikinci adıdur dârü's-selâm
Ol kızıl yakutdı gördüm (ben) tamâm

Hem üçincü cennetü'l-me'vây-durur
Ol zebercedden yaşıl kim berk urur

Cennetü'l-huld adıdur (dör)dincinün
Sâru (mer)cândan kapu gördüm anun

Hem bışincinün adı Dârü'n-na'îm
Ak gümüşden eylemiş anı Hakîm

Cennetü'l-firdevsdur altıncı adı
Gördüm anı ol kızıl altun idi

Yedincisi adıdur dârü'l-envâr
Müşg ezferden durur kamu dîvâr

Cennât 'adn oldu sekizinc'adı
Hak-Te'âla anı nûrdan eyledi

Bu sekiz kapuyı kim didüm bular
İki kanatlu durur her kapular

(Güzelışık 1996: 71)

Bâb-ı evveldür namâz kılanların
Kim yiridür evvel uçmak anların

Hem ikincisi zekât virenlerün
Hak yolına hem hayır kılanların

Hem savum oruç dutanların durur
Ol üçüncü ırmak anların dur(ur)

Emr-i ma'rûf idenün dördüncüsü
Nefs sözün tutmayanun bişüncüsü

Yiridür altıncısı hâcılârun
Hem yidinci gaziler şehîdlerün

Hem sekizi yiridür zâhidlerün
Dahi ber hîz ehlinün 'âbidlerün

Kim bu a'mâlleri kılmış durur
Cümlesi ana nasîb olmuş durur

(Güzelişik 1996: 73)

Yukarıdaki beyitler içerisinde sekiz cennetin isimleri arasında zikredilen esenlik yurdu manasına gelen “dârü's-selâm”, bahçeler anlamındaki “firdevs”, oturulacak yurt manasına gelen “‘adn”, ebedilik yurdu manasındaki “huld”, sığınılacak yurt manasına gelen “me'vâ”, nimetler yurdu anlamındaki “na'îm” sözcüklerinin sırasıyla 10/25, 18/107, 20/76, 25/15, 32/19, 56/12 numaralı âyetlerden iktibâs edildiği belirtilmektedir. (Gölpınarlı 2006: 432) Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan 9/72, 16/31, 18/31, 19/61, 20/76, 35/33 numaralı âyetlerde, cennetler manasına gelen “cennât” ile “‘adn” ibârelerinin yan yana kullanıldıkları görülmektedir.

Cehennem başlığı altında belirtildiği üzere Kur'ân âyetlerine doğrudan atıf yapılması ve âyetlerin Türkçeleştirilerek nesir ya da beyitler halinde nakledilmesi cennet tasvîrleri için de söz konusudur;

Güneş ıssısı yok gökçek havâsı
Kamu gün gölge yok soğuk belâsı

“Orada koltuklara kurulurlar. Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk”
(76/13)

Edeb dirlik var anda yokdur ölmek
Ana varanda yokdur bunda gelmek

" İlk ölümlerinden başka ölüm tatmayacaklar..." (44/56)

(Akar 1980: 431)

Neye kim gözlerün görmek dilerse
Görürsün anı hazır ger güherse

“Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır...” (43/71)

(Akar 1980:435)

Cennet tasvîrlerinde yer alan ibârelere göre oradaki duvarlar; altın, gümüş, kızıl yakut, yeşil zeberced ve inciden oluşan kerpiçlerden yapılmıştır. Harcında misk ve kâfur kullanılmıştır. Duvarları o kadar berraktır ki içeriden Arş, Kürsi, yedi kat gök ve yer görülebilmektedir. Arş-ı Rahmân, cennetin tavanıdır. Toprağı misk, anber ve kâfur; otları ise zafıran ve erguvandan oluşmaktadır. Üzerine çakıl taşı yerine zümrüt, yakut ve inci dökülmüştür. (Ertan 1983: 338, Meyân 1976: 435) Cennetin tüm kapılarında nûr ile yazılmış olan “lâ ilahe illâllah Muhammedun resûlullah” yazısı mevcuttur. Cennette değerli maddelerden yapılmış birçok saray bulunmaktadır. Her sarayın içinde yetmiş bin ev mevcuttur. Her evin içinde ise altın, gümüş, inci ve zümrüt gibi maddelerden yapılmış tahtlar yer almaktadır. Tahtların üzerindeki döşeklerde hûrîler bulunmaktadır. Hûrîlerin nûrdan oluşmuş vücutlarındaki kemik ve ilikler görülebilmektedir. (Güzelişik 1996: 74-75, Özdemir 1986: 119, Meyân 1976: 435-436) Hûrîler, müminlerle beraber olduktan sonra ertesi gün tekrardan birer bâkireye dönüşmektedirler. (Uluscu 2013: 60) Cennette, çekirdekleri hûrîlerden oluşan birbirinden lezzetli meyvelerin bulunduğu ağaçlar da mevcuttur. Kim bu meyvelerden yemek ister ise meyve yerinden koparak nûrdan bir tabak içinde önüne gelmektedir. Kopan meyvenin yerine yenisi bitmektedir. Söz konusu ağaçların üzerinde sûreti, sesi ve eti güzel olan kuşlar da bulunmaktadır. Kuşlar havada pişerek cennet sakinlerinin önüne gelmektedirler. Oradakiler bu etlerden istediği kadar yiyelebilmektedirler. Sonrasında kuşlar dirilerek hoş nağmelerle tekrar ağaçlara konarlar. (Meyân 1976: 436) Her türlü yeme içme eylemine karşılık cennete girebilenlerin tuvalet ihtiyacı olmayacaktır. (Uluscu 2013: 60) Miraç konulu metinlerde ebedi mutluluk resmini içeren bu bölümlerin; cennet tasvîrlerini içeren 56/12-38 numaralı âyetlerde yer alan mücevherlerle işlenmiş taht, hûrî, içecek, meyve, kuş eti vb. ibârelerin detaylandırılması ve biraz da abartılması ile inşâ edildiği söylenebilir. Söz konusu sûredeki âyetlere ek olarak; "meyvelerin cennet ehline yakınlştırıldığını" ifade eden 76/14 numaralı âyetten de istifade edildiği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki tasvîrlerin yanı sıra Hz. Muhammed'in cennet içerisinde; bir a'mânın elinden tutarak yolda yürümesine yardım etmiş kullar için tahsîs edildiği belirtilen yedi adet köşke şahit

olduğu da belirtilmektedir. (Meyân 1976: 439, Ertan 1983: 344) Cennet ehlinin Cuma günleri orada bulunan binitlere binerek birbirlerini selamladıkları ve ziyaret ettiklerinin belirtildiği bölümde "... ve orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklardır" ibârelerinin yer aldığı 25/75 numaralı âyete atıf yapılmaktadır. (Uluscu 2013: 60) Bir araya toplanan cennet ehli, Allah'ı ziyaret etmektedirler. Bu şekilde O'nun cemâlini görebilmektedirler. (Özdemir 1986: 122, Uluscu 2013: 61) Bu bölüm içerisinde 75/22 ve 23 numaralı ayetlerde yer alan "*Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parılayacaktır*" meâlindeki ibârelere yapılan atıflar, tasvîrlerin söz konusu âyetlerin çevresinde şekillendirildiğini göstermektedir. Allah'ın oradakilere Tâhâ Sûresini okuyacağı ve bu nedenle Tâhâ Sûresi'nin en üstün sûre olduğunu ifade eden yorumlar da mevcuttur. (Poyraz 2007: 132) Allah'ın yeri ve göğü yaratmadan bin yıl önce Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okuduğuna yönelik hadîs ile Hz. Ömer'in Müslüman oluşu sırasında söz konusu sûreden etkilendiğine yönelik rivâyetin cennet tasvîri ile ilgili olarak inşâ edilen bu bölümün oluşmasında etkili olduğu düşünülebilir. (Topaloğlu 2010: 379-380)

Hz. Muhammed, cennette; gören kişinin vazgeçemeyeceği, oradan çıkmak istemeyeceği türden manzaralara şahit olmuştur. Fakat o, ümmet kaygısı için oradadır ve ümmeti olmadan cennete girmek istememiştir. (Akar 1980: 436)

3.5.16.2. Tûbâ Ağacı

Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu esnasında cennette karşılaştığı Tûbâ Ağacı, metinlerde yer alan önemli motiflerden birisini oluşturmaktadır. Tûbâ, Müslüman milletlerin kültür, sanat ve edebiyatında; kökü Hz. Peygamberin makamı olan Vesile cennetinde, dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen ağaç şeklinde tanımlanmaktadır. (Uzun 2012: 317) Üzüm, incir, nar, hurma, kavun, karpuz, hıyar, armut, elma gibi yiyecekler; Tûbâ ağacının meyveleri olarak sıralandıktan sonra muhtelif Kur'ân âyetlerine, hem doğrudan hem de metinler içerisinde atıfta bulunulduğu görülmektedir;

Ne ulu ol yimiş bir demde maktu'
Ne hod yücedür ol kim ola memnu'

“Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında” (56/32-33)

“...ne mutlu onlara, varılacak güzel yurt onlar içindir” (13/29)

(Akar 1980: 433-434)

Yukarıda belirtilen son âyet; "ne mutlu, ne hoş, çok güzel" gibi ibârelerle Türkçeye tercüme edilen Tûbâ ibâresinin, Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı tek bölümdür.

Tûbâ Ağacının büyüklüğünü ifade edebilmek için Cebrail çevresinde inşâ edilen bir bölümün de miraç metinlerinde yer alan cennet tasvîrlere eklendiği görülmektedir. Buna göre kardeşleri Hz. Yûsuf'a kin güdüp su kuyusuna attıkları zaman Cebrail Allah'ın emri ile kanadı üzerine alarak onun düşmesine engel olmuştur. Allah bunun için onu yüce kılmıştır. Bu olaydan sonra Cebrail, Allah'tan cenneti görmeyi dilemiştir. Allah onun cennete girmesine izin verdikten sonra Cebrail üç yüz bin yıl uçmuştur fakat cennetin tamamını gezmeye gücü yetmemiştir. Bu süre içerisinde Tûbâ Ağacının bir budağından öbür budağına dahi erişememiştir. (Tural 2011: 538-539) Bu bölüm içerisinde de akıllarda kalıcılığı kolaylaştırmak amacıyla mübalağalı anlatım yoluna gidildiği görülmektedir.

3.5.16.3. Cennet Irmakları ve Pınarları

Metinlerde, Hz. Muhammed'in cenneti ziyâret ettiği bölüm bahsinde birçok ırmak tasvîrine rastlanmaktadır. Bunlardan ilki Kevser Irmağıdır ki “Mustafa'nun hassı durur (hem) o su” gibi ifadeler ile dolaylı olarak ya da doğrudan, Kevser Sûresinin ilk ayetine atıfta bulunmaktadır. (Güzelışık 1996: 72) Hz. Muhammed ümmetine, kıyâmet gününde bu ırmağın suyundan içirecektir. Kevser Havzının dört bucağında Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin oturduğu da belirtilmektedir. (Uluscu 2013: 62) Beyitler içerisinde zikredilen “Selsebil” ve “Zencebil” isimli ırmakların ise *“Ayrıca kendilerine orada zencefil karışımı dolu bir kadeh sunulur. Orada Selsebil diye isimlendirilen bir*

pınar vardır” meâlindeki 76/17-18 numaralı ayetlerden iktibâs edildiği görülmektedir. (Güzelişik 1996: 72-73) Selsebîl Irmağının gökyüzünden yeryüzüne doğru aktığına yönelik tasvîrler de bulunmaktadır. Irmak, yer ile gök arasında muallakta durmaktadır. (Develi 1998: 169, Çimen 2010: 99-100) Bu tasvîrin; “...*Ve gökten de tertemiz su indirdik...*” meâlindeki ibârelerin bulunduğu 25/48 numaralı âyetin çevresinde inşâ edilmesi ihtimâl dâhilindedir. Selsebil, Sidretü’l-Müntehâ ağacının altında akan çeşme olarak da zikredilmektedir. Cennet kapısının önünden akan Kevser ve Rahmet Irmakları, Selsebil çeşmesinden kaynaklanmaktadır. Cennete girecek olanlar Kevser suyundan içtikleri zaman kötü huy ve âdetlerden arınmakta, Rahmet suyuna girerek de yıkanmaktadırlar. Erkekler yıkandığı zaman boyları altmış zira, enleri de yedi arşın, cüsseleri ise Hz. Âdem gibi olmaktadırlar. Otuz üç yaşına gelirler ve bıyıkları yeşil olur. Kadınlar ise yıkandıkları zaman on sekiz yaşındaki bâkire kızlara dönmektedirler ve kızlıkları hiç bir zaman bozulmamaktadır. Rahmet suyunun sâyesinde bu vaziyette cennete girebilmektedirler. (Ertan 1983: 314) Ek-2.11'deki minyatür içerisinde yer alan cüsseli Âdem Peygamber tasvîrinin de yukarıdaki rivâyetler dâhilinde resmedildiği anlaşılmaktadır.

Metinlerde yer alan “süt, bal ve hamr ırmağı” ibârelerinin “...*Orada bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve saf süzme baldan ırmaklar vardır...*” meâlindeki 47/15 numaralı âyeti işaret ettiği görülmektedir. Bal akan ırmaktan her gün iki miskal⁴⁵ miktarındaki suyun dörde bölünmek suretiyle dünyada yer alan Nil, Fırat, Seyhun ve Ceyhun ırmaklarına pay edildiği ifade edilmektedir. (Develi 1998: 168, Çimen 2010: 98) Rahîk ismi ile bildirilen suyun adının ise 83/25 numaralı âyet içerisinde, cennet ehline sunulacağı bildirilen “halis şarap” anlamındaki Arapça sözcükten iktibâs edildiği anlaşılmaktadır. (Güzelişik 1996: 72-73, Uluscu 2013: 59) Yine cennet suları arasında zikredilen “Tesnîm” ise söz konusu halis şarabın içine suyu katılan bir cennet pınarının ismidir ve aynı sûrenin 27 numaralı âyetinde dile getirilmektedir. (Ertan 1983: 339) Cennet içinde aktığı ifade edilen Kâfûr isimli bir başka ırmağın ise “*Muhakkak ki hayır sahipleri içinde kâfur bulunan kadehlerden içecekler*” meâlindeki 76/5 numaralı âyette yer alan ibârelerden iktibâs edildiği görülmektedir. (Uluscu 2013: 59) Aynı şekilde “Tahûr”

⁴⁵ 1 miskal= 4.810 gr

ismi ya da "Şarâben Tahûran" terkibi ile zikredilen pınarın da cennet tasvîrlerini içeren 76/21 numaralı âyette yer alan "tertemiz içecek" meâlindeki ibâreden iktibâs edildiği anlaşılmaktadır. (Çimen 2010: 98) Bu sudan içen müminler hasta iseler iyileşmekte ve hiç yaşlanmamaktadırlar. Suyun çevresinde bulunanların Allah'ın yüzünü görebildikleri belirtilmektedir. (Uluscu 2013: 60-619) Çok eski çağlardan beri mevcut olan hayât/gençlik suyu arketipinin de ebedi mutluluk mekânı olan cennet tasvîrleri içerisinde yer aldığı görülmektedir. Sonuç olarak söz konusu metinlerde cennet ırmaklarının zikredildiği bölümlerin; birtakım hadîs rivâyetlerinin yanı sıra miraç hâdisesinden bağımsız cennet tasvîrlerini içeren muhtelif Kur'an âyetlerindeki ibârelerin yorumlanması ve genişletilmesi ile inşâ edildiği söylenebilir.

3.5.17. Ye'cüc ve Me'cüc Şehri

Miraç konulu metinlerde genel bir kabul olarak yer almamakla birlikte Cebrail'in miraç dönüşünde Hz. Muhammed'i Ye'cüc ve Me'cüc şehrine götürdüğünü belirten metinler de bulunmaktadır. Bu metinlerde yer alan ibârelere göre Hz. Muhammed'in İslâm dinine davet ettiği Ye'cüc ve Me'cüc kavmi, bu teklifi reddetmiş ve cehennemlik olmuştur (Sönmez 1984: 434) Miraç konulu metinlerde, bu kavmin nasıl türediğini anlatan tasvîrlere de yer almaktadır. Birtakım hadîslere isnat edilerek kaleme alınan bu ibârelere göre Nûh Peygamber'in oğlu Yafes, babası Nûh Peygamberi çıplak vaziyette uyur bir hâlde görmüştür. Bu hâlde görmesine rağmen üstünü örtmediği için Nûh Peygamber'in bedduasını almıştır. Hz. Nûh'un bu bedduası nedeniyle Yafes'in soyundan olumsuz özelliklerle tasvîr edilen Ye'cüc ve Me'cüc kavmi türemiştir. (Özdemir 1986: 156-157) Söz konusu kavmin fiziksel özellikleri ve âkıbetlerinin ne olacağı hakkında geniş bilgi içeren metinler de bulunmaktadır. Uzuvarları vahşi hayvanlara benzetilen bu kavmin fil gibi kulakları vardır. Yirmi beş kabileden oluştuğu belirtilen bu kavmin yılan ve yılan zehri ile beslendiği belirtilmektedir. Yağmur suyu ile kuvvetlenmektedirler ve dişileri yağın yağmurun ardından doğum yapmaktadır. İnsan nesline düşman olan bu kavmi engellemek için Zü'l-karneyn onların önüne set çekmiştir. Kıyâmet yaklaştığında bu kavim söz konusu seddi geçerek insan neslini helâk edecektir. Yeryüzünde ne kadar ırmak, göl ve deniz varsa hepsini içerek kurutacak, bütün bitkileri de yok edeceklerdir.

Bir bölük mümin kurtularak Hz. İsa ile birlikte Tur Dağı'na saklanacaktır. Müminler; kurtulmak için Hz. İsa'dan Allah'a dua etmesini isteyecek, duanın kabul olması ile gökten inen bir yılan o kavmi helâk edecektir. Leşleri yüzünden bütün dünyaya koku yayılacak, müminlerin talebi ile Hz. İsa, Allah'a ikinci kez dua edecektir. Allah'ın gönderdiği binlerce akbaba onların leşlerini toplayıp denizlere atacaktır. Hz. İsa'nın üçüncü duası ile yağın yağmur bütün yeryüzünü temizleyecektir. (Tural 2011: 596-603)

Kur'an-ı Kerim'de yer alan; *"Dediler ki; Ey Zülkarneyn! Bu memlekette ye'cüc ve me'cüc, bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizim ile onlar arasında bir set yapman için, sana bir bedel ödesek kabul eder misin?"* meâlindeki 18/94 numaralı âyet ile kitabî anlamda eskatolojik unsurlar içeren *"Nihayet ye'cüc ve me'cüc, (sedleri) açıldığı zaman tepelerin hepsinden saldırırlar"* meâlindeki 21/96 numaralı âyette yer alan ibâreler vasıtasıyla inşâ edilen ve hadîs kanalı ile detayları belirtilen bu bölümün, miraç metinlerine dâhil edildiği görülmektedir. Tekvîn ve Hezekiel bölümlerinde yer alan kimi ibâreler; Hafî'nin kaleme aldığı "Zâdü'l-Meâd" isimli mevlid türü eserin miraç bölümünde yer alan yukarıdaki eskatolojik ifadelerin, Eski Ahit kökenli olduğunu da düşündürmektedir. Tekvîn bölümünde; İslâm geleneğindeki Me'cüc ismini karşılayan Magog'un, Yafet'in oğlu olduğu bildirilmektedir. (Tekvîn 10/2) Hezekiel bölümünde ise Magog ile Ye'cüc ismini karşılayan Gog'la ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır;

"Ve sen âdem oğlu, Gog'a karşı peygamberlik et, ve de: Rab Yehova şöyle diyor: Roş'un, Meşek'in ve Tubal'ın beyi Gog, işte ben sana karşıyım ve seni geri çevireceğim ve seni ileri götüreceğim ve şimalin sonlarından seni çıkaracağım ve seni İsrail dağları üzerine getireceğim ve sol elinden yayını ve sağ elinden oklarını vurup düşürecekim. Sen, bütün ordularınla ve yanında olan kavimlerle İsrail dağları üzerinde düşeceksin; yesinler diye her çeşit yırtıcı kuşa ve kırım canavarlarına seni vereceğim. Açık kırdâ düşeceksin; çünkü ben söyledim, Rab Yehova'nın sözü. Ve Magog üzerine ve adalarda emniyette oturanlar üzerine ateş göndereceğim ve bilecekler ki ben Rab'im..." (Hezekiel 39/1-6)

Miraç hâdisesini anlatan metinlerde yer alan Ye'cüc ve Me'cüc ile ilgili bu bölümlerin, Kur'an-ı Kerim'de yer alan ilgili âyetler ile Eski Ahit tesirinde şekillenen rivâyetler dâhilinde vücuda getirilmiş olması ihtimâl dâhilindedir.

3.5.18. Câbelkâ-Câbelsâ

Miraç dönüşünde Hz. Muhammed'in Cebrail tarafından birisi doğuda, diğeri de batıda olan iki şehre götürüldüğünü belirten metinler de mevcuttur. Her iki şehrin de iki bin kapısı bulunmakta ve her kapıda on bin silahlı yer almaktadır. Doğudaki şehrin halkı, Âd kavmindendir ve Sâlih peygambere inanmışlardır. Doğudaki şehre Umranî dilinde Cebelga, batıdaki şehre Süryanice Cabelsa ismi verilmektedir. (Sönmez 1984: 434) İnsana benzeyen bu topluluk Âdem neslinden gelmemekle beraber melek cinsinden de değildir. Fakat ibâdetleri, meleklere benzemektedir. Hepsi erkek olan bu kavmin çocukları da olmamaktadır. Güneşi ve Ayı bilmemektedirler. Zira, Kaf Dağı'nın nûru onları aydınlatmaktadır. Onların kaldığı beldenin yanında Taris ve Tafil isminde iki düşman millet bulunmaktadır. Aralarında ezeli bir düşmanlık vardır. Her gün muhârebe etmek için gelirler. Bu nedenle kapılarda nöbet tutmaktadırlar. Düşmanları ne zaman gelse o beldeyi ele geçirememektedir. Cenab-ı Hak, zühd ve takvalarından dolayı onlara yardım etmektedir. Hz. Muhammed, miraç gecesinde bu şehirlerin halklarını imana davet etmiştir. Bu daveti kabul ederek Müslüman olurlar. Peygamber, Taris ve Tafil halkını da imana davet etmiştir ama onlar yüz çevirerek cehennem ehli arasına girmişlerdir. (Özdemir 1986: 155-156, Tural 2011: 593-596) Miraç metinlerinde de yer bulan Câbelkâ ve Câbelsâ'nın, tasavvufta çeşitli anlamların sembolü olarak da kullanılan iki efsanevi şehir olduğu belirtilmektedir. Bir defa nöbet tutana ikinci defa nöbet sırası gelmeyecek kadar kalabalık olan halkının, Hz. Âdem'in ve insanoğlunun varlığından haberdar olmadığına yönelik bir kabul de bulunmaktadır. Tam anlamıyla birer harikalar ülkesi olan Câbelkâ ve Câbelsâ şehirlerinden birinin Âd, diğerrinin de Semud kavmine ait olduğu da rivâyet edilmektedir. (Uludağ 1992: 525) İslâm literatüründe Câburs ve Câbulk isimleriyle de zikredilen bu şehirlere yönelik miraç merkezli inançların kaynağının, Şii hadisler olduğu da belirtilmektedir. (Erdoğan 2004: 204-205) Mûsâ Peygamber bahsinde belirtilen onun yolunu takip edip daha sonra Hz. Muhammed'e tâbi' olan örnek topluluk ile Câbelsâ motiflerinin iç içe geçtiği varyant metinler de bulunmaktadır. (Uluscu 2013: 70)

3.6. MELEKLER VE OLAĞANÜSTÜ VARLIKLAR

Olağanüstülük ve aşkınlık, sadece İslâm dini ve miraç hâdisesi özelinde değil; insanlık tarihi ile birlikte varolagelen "din" müessesesinin en büyük özelliklerinden ikisini oluşturmuştur. Miraç yolculuğunun doğası gereği söz konusu hâdiseyi konu edinen metinlerde yer alan motiflerin ve karakterlerin hemen hemen hepsi, olağanüstülük içermekte ya da olağanüstü bağlamlar içerisinde dile getirilmektedir. Bununla birlikte bu bölüm içerisinde sıralanan motiflerin; miraç metinlerinde ismi geçen önceki peygamberler ve dinî şahsiyetler ile İslâm tarihi özelindeki dört halifeyi, sahabeleri ve peygamberin aile efradını oluşturan tarihsel şahsiyetlerden ayrı olarak tahlil edilebilmesi için çalışma içerisinde "melekler ve olağanüstü varlıklar" başlığının açılması uygun görülmüştür. Genel kabuller bağlamında dile getirilen olay örgüsüne bağlı kalma endişesi, melekler ile olağanüstü varlıkların aynı başlık altında sıralanması ve tahlil edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Buna ek olarak; metinler arasında yoğun olarak yaşanan varyantlaşmanın, söz konusu melek ve olağanüstü varlık motiflerinin "miraç metinlerinde yer alan mekânlar" başlığı altında tahlil edilmesini güçleştirdiğini belirtmek gerekmektedir.

3.6.1. Cebrail

İslâm geleneğindeki dört büyük melekten birisi olan Cebrail, Hz. Muhammed'i miraç yolculuğuna davet eden ve bu yolculuğu esnasında ona rehberlik yapan önemli bir karakter olarak miraç metinlerindeki yerini almıştır. Peygamberin miraca davet edilişini anlatan bölümlerde; şarktan garba kadar uzanan, beş yüz yıllık uzunluğu bulunan altı yüz kanadı ve elinde, alnında ya da göğsünde yazılı olduğu belirtilen "lâ ilahe illâllah(u lâ mukteditre illâllah), Muhammedün resulullah(i efdâlu'l 'ibadullah)" yazısı ile tasvîr edilmektedir. (Develi 1998: 140, Okudan 2008: 27-29, Akdoğan 1989: 272, Gürtunca 1977: 168, Tural 2011: 395) Cebrail'in Hz. Muhammed'i miraca davet edişinin tasvîr edildiği minyatür ek-2.16 içerisinde görülebilir. Çok yaygın olmamakla birlikte; Allah'ın miraç gecesinde meleklerle iş yapmamasını buyurması üzerine Cebrail'in, kıyâmetin kopacağını zannederek korktuğunu belirten ibâreler de mevcuttur. (Yazar

2008: 472) Cebrail'in yaratılış biçimini miraç gecesiyle ilişkilendiren bölümler de bulunmaktadır. Cebrail, cennet kâfûrundan yaratılmıştır fakat bunun nedenini bilmemektedir. Allah; miraç gecesinde kendisinden, Hz. Muhammed'i lütuf ile uyandırmasını istemiştir. Cebrail bu emir doğrultusunda peygamberi nasıl uyandıracağını düşünürken, Allah'tan "yüzünü peygamberin ayak tabanına koy" buyruğu gelmiştir. Cebrail kendisine emredileni yerine getirir. Hz. Muhammed, sıcak ayağına temas eden kâfûrun soğukluğu ile uyanmıştır. Cebrail kâfûrdan yaratılmasının sebebini o zaman anlamıştır. (Meyân 1976: 389) Kâfûr konusunda, cennet ırmakları bahsinde bilgi verilmişti. Hz. Muhammed'in o gece, Cebrail'in güzel kokusunun tesiri ile uyandığını belirten ibâreler de bulunmaktadır. (Özdemir 1986: 33) Yaygın olmamakla birlikte Cebrail'in peygamberi miraca davet ettiği bu bölümde *"Ve yalnız Rabbi'ne rağbet et"* meâlindeki 94/8 numaralı âyete atıfta bulunan metinler de mevcuttur. (Uluscu 2013: 37) Miraç hâdisesi bağlamında ilk dört âyeti sıkça zikredilen sûrenin, son âyetinin de söz konusu hâdiseye ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Peygamberin şefâatçiliğinin Cebrail vasıtasıyla dile getirildiği tasvîrlere de bulunmaktadır. Bu tasvîrlere göre miraca davet edilen Hz. Muhammed, iki rekat namaz kılmak için abdest almak istemiştir. Bunun üzerine Cebrail, cennette yer alan Kevser Irmağı'ndan su getirmiştir. Peygamber abdest alırken elinden akan suları bir leğen içinde biriktiren Cebrail, biriktirdiği bu suyu kanatlarına sürmüştür ve böylece Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine cehennemde yanmaktan kurtulmuştur. (Tural 2011: 396) Peygamberin teri örneğinde olduğu gibi miraç gecesinde Cebrail'den damlayan terden, beyaz gülün yaratıldığına yönelik bir inanç da mevcuttur. (Utku 2001: 314)

Hz. Muhammed'in Allah'ın huzurunda; kendisi ile önceki peygamberleri karşılaştırdığı bölümde, peygamber olmamasına rağmen Cebrail'in isminin zikredildiği metinler de bulunmaktadır. Söz konusu diyalog içerisinde Hz. Muhammed'in; "Cebrail'e bağışlanan altı yüz bin kanadı" dile getirdiği belirtilmektedir. Allah'ın cevabı içerisinde de bir kez daha, peygamberin şefâatçiliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. O'nun indinde peygamberin bir kılı, Cebrail'in altı yüz bin kanadından daha üstündür. Allah peygamberin bir kılının hatırı için kıyâmet gününde ümmetinden binlerce âsiyi affedecektir. Cebrail, açtığı zaman kanadını Mağrip'ten, Maşrik'a kadar

ulaştırabilmektedir. Mağrip'ten Maşrık'a kadar olan bölge âsi kullarla dolu olsa bile Hz. Muhammed'in şefâati sayesinde affedileceklerdir. (Meyân 1976: 431)

Sidretü'l-Müntehâ bahsinde de belirtildiği gibi Cebrail, Hz. Muhammed'e eşlik etmeye bu noktada son vermiştir.

3.6.2. Burak

Burak, "parıldamak, şimşek çakmak" anlamına gelen Arapça berk kelimesinden türetilmiş olup renginin saf ve parlak oluşu veya çok hızlı hareket edişi sebebiyle bu adı almıştır. (Öz 1992: 417) Bu kabul, miraç konulu metinlerde de açıkça ifade edilmektedir:

Tesmiye ol merkebe ism-i Burâk
Berkden oldı didiler iştikâk

(Akbaş 2006: 100)

Sezai Karakoç'un aşağıdaki dizeleri, Burak'ın ismiyle ve hızıyla ilgili bu etimolojik yaklaşımın modern Türk şiiri içerisinde yansıması olarak kabul edilebilir;

"...Birden göründü Burak

Burak aldı ve gitti peygamberi
Yıldırım çeken bir paratoner gibi
Bu yürüyüş titretiyordu Cebrail'i
Ürpertiyordu o vahiy erini çemberini
Eritiyordu kelimeleri
Emiyordu bahar başaklarındaki
Ses sütünü göğün şiddetli çekirgeleri
Sabır tek başına yönetiyordu töreni:
Hızla geçiyordu göz önünde
Panoramik İsâ Mûsâ belgeleri

Sonra bir boşluğa varıldı
Hızla bitmişti Burağın saati..."

(Karakoç 1989: 95)

Miraç metinlerinde ve anlatılarında varyantlaşmanın yoğun olarak yaşandığı unsurlardan birisi de Burak'tır. Hz. Muhammed'in miraç gecesinde isrâ yolculuğunu Burak'ın üzerinde gerçekleştirdiğine yönelik görüş birliği bulunmakla birlikte yolculuğunun geri kalan kısmını onunla ya da o olmaksızın devam ettirdiğine yönelik farklı rivâyetler bulunmaktadır. Burak'ın fiziki özellikleri konusunda da değişken ifadeler söz konusudur. Metinlerde farklı şekillerde tasvîr edilen Burak, genel anlamda; lâl, zümrüt, inci, yakut, cevher, gümüş, altın, mercan anber, misk vb. gibi değerli maden ve kokulardan oluşan; at, eşek, katır, deve, tavus vb. gibi çeşitli hayvanlara benzetilen değişik renkteki farklı uzuvların bir araya gelmesi ile vücut bulmuş, iki kanatlı bir varlık olarak tanımlanabilir. Tasvîrlerdeki ortak özellik, Burak'ın yüzünün insan sûretinde olmasıdır. Söz konusu tasvîrlerin, rivâyet edildikleri ya da kaleme alındıkları dönemlerdeki güzellik ve değer anlayışını yansıttıkları da söylenebilir. (Tural 2011: 386-387, Güzelışık 1996: 33-34, Akar 1980: 382-383, Develi 1998: 142) İslâm geleneğindeki Burak algısının, resim sanatına yansımaya ilişkin olarak örnek bir minyatür ek-2.17 içerisinde görülebilir.

Metinlerde, Allah'ın miraç gecesinde Cebrail ile İsrâfil'e seslenerek Hz. Muhammed'e binit olarak hizmet etmesi için bir dâbbe seçmelerini emrettiği ve bu amaçla onları cennet merasına gönderdiği belirtilmektedir. Cebrail, cennet merasına geldiği zaman oradaki hayvanların cennet suyu ve nebatları ile safa içinde olduklarını görmüştür. Fakat içlerinden birisi çok zayıftır ve yemeden, içmeden ağlar vaziyette durmaktadır. Onun yanına giderek bu halinin nedenini sorar. Burak, Hz. Muhammed'in adını duyduğu günden beri onun ismine âşık olmuştur ve onun hasreti ile figan etmektedir. Cebrail Burak'a, Allah'ın Hz. Muhammed'i miraca davet ettiğini ve bu yolculuk için onun binit olacağını müjdelemiştir. (Bilgin 1999: 103-105, Ertan 1983: 259) Burak'ın cennette Cebrail'den kaçtığını belirten ibâreler de bulunmaktadır. Cebrail, Burak'ı yakalayamamıştır. Cebrail; cennetten ayrılmanın onu vuslata erdireceğini bildirince Burak kaçmayı bırakmış ve Cebrail'in yanına gelmiştir. (Samsakçı 2010: 97, Tural 2011: 384-385) Cebrail'in Burak'a yetişememesini anlatan bu bölümün Burak'ın hızını gösterme maksadı ile metinlere dâhil edildiği düşünülebilir.

Metinlerde Burak'ın tarihsel ve kozmogonik geçmişiyle ilgili rivâyetler de bulunmaktadır. Bu rivâyetler de doğal olarak dinsel tarih ile ilgilidir. Hz. Âdem yaratılmadan önce halk edilen Burak, cennet meralarını mekân edinmiştir. Fiziksel görünüşü nedeniyle şaşırان melekler onun ne sebep ile yaratıldığını merak ederek bunu Allah'a sormuşlardır. Allah; günahkârlara şefâatkâr olacak tüm peygamberlerden üstün bir resûl göndereceğini ve yanına davet ettiğı gece Burak'ın ona binit olacağını bildirmiştir. (Tural 2011: 389-390) Hz. İbrahîm'in oğlu İsmail'i Burak ile ziyaret ettiğı ve onun sırtında Kâbe'yi tavaf ettiğine yönelik rivâyetler de bulunmaktadır. (Develi 1998: 143, Akar 1980: 383) Hz. Muhammed ile birlikte Âdem, İdris, Nûh, İbrahîm, Mûsâ ve İsâ Peygamberlerin miraçlarının anlatıldığı Meâric-i Seb'â isimli eserde Burak motifi, Hz. Âdem'in miracı içerisinde de zikredilmektedir. Seyyid Ali b. Vefâ tarafından 15. yüzyılda Arapça olarak kaleme alınan esere göre Hz. Âdem'in önüne getirilen Burak; "lâ ilahe illâllah, Muhammeden Resulullah" cümlesini zikrettikten sonra Âdem Peygamber'in iki gözü arasında bulunan Muhammed nûrunu fark etmiş ve onu selamlamıştır. Cebrail ile gönderilen ve 2/35 numaralı âyette yer alan; "ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun" emrini işiten Âdem Peygamber, Burak'ın sırtına bindikten sonra Mekke'den miraca yükselmiştir. (Acet 1991: 11) Öte yandan yaratılmasından miraç gecesine kadar Burak'a kimsenin binmediğini belirten ibâreler de mevcuttur. (Güzelişik 1996: 34) Burak'ın önemli özelliklerinden birisi de her adımının gözün erişebileceğı son mesafeye ulaşabilmesi ve rüzgârdan daha hızlı hareket edebilmesidir. (Güzelişik 1996: 35-36)

Hz. Muhammed'in Burak'a binmeden önce hüznülendiğini ve durduğunu belirten varyant metinler de bulunmaktadır. Allah'tan, Cebrail'e; peygamberin neden durduğunu öğrenmesi için buyruk gelmiştir. Cebrail'in sorusu üzerine Hz. Muhammed'in; "ben bu kadar izzet ve ikram gördüm, ağırlandım, ben bu halde iken acaba zayıf ümmetimin hali kıyâmet gününde nasıl olur, o mahşer meydanında elli bin yıl bunca günahların yükünü nasıl çekerler, sırat köprüsünün otuz bin yıllık yolunu nasıl geçerler diye düşündüm" cevabını verdiği ifade edilmektedir. Peygamberin bu cevabı üzerine Allah; "ey habîbim, rızamı kazanan kulunun mezarına bir Burak gönderirim ve onunla sıratı geçiririm, elli bin yıllık zaman bir anda geçer; sen üzülme, hatırını hoş tut" hitabında bulunmuştur. (Meyân 1976: 393) Hz. Muhammed'in miraç gecesini binekliğini yapan Burak'ın, mümin

Müslümanların âhiret yolculuğunu kolaylaştıran genel bir motife dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda İslâm dininin gereklerini yerine getirecek kimseler için peygamberin miraç yolculuğu, örnek model teşkil eden bir hâdise haline getirilmiştir. Burak motifinin söz konusu bu özelliği, İslâm eskatolojisi ile ilgili olarak kaleme alınan Ahvâl-ı Kıyâmet isimli eserde de dile getirilmiştir. Bu eserde yer alan ifadelere göre Hz. Muhammed, kıyâmet gününde kabrinden çıktıktan sonra Burak'a binecektir. Hz. Ebu Bekir'in bindiği Burak, peygamberin sağ yanında; Hz. Ömer'in bindiği Burak ise peygamberin sol yanında yürüyecektir. Hz. Osman, müşğten yaratılan bir Burak üzerinde peygamberin arkasından ilerleyecektir. Hz. Ali ise nûrdan yaratılan diğer bir Burak üzerinde peygamberin önü sıra ilerleyecektir. Önceki peygamberler Hz. Muhammed'i selamlamaya geleceklerdir. (Yıldız 2002: 170-173) Kıyâmet gününde yaşanılacağı belirtilen bu tasvîrlerin yansıtıldığı minyatür, ek-2.18 içerisinde görülebilir.

Hz Muhammed'in, huzuruna getirilen Burak'ı gördüğü zaman "bu nedir" diye sorduğu ve Cebrail'in; "Allah âşıklarının bindiği Burak'tır" cevabını verdiğini belirten metinler de bulunmaktadır. Hz. Muhammed bu cevabın ardından; "ey Cebrail, bilmez misin ki benim bineğim şevk ve muhabbet, bu yoldaki yiyeceğim iştiyâk ve hasrettir; kılavuzum da Rabbi'mdir. Allah'ın; göklerin ve dağların taşımaktan aciz olduğu muhabbetine, marifetine ve sırlarına sahip olduğum halde bu güçsüz dabbe beni nasıl yüklenip taşıyabilir? Sen bana yol göstermeye tâkat getirebilir misin? Yol yürümek veya hareket etmekle zât-ı İlâhi'ye varılmaz. Allah'a kâbe kavseyn mertebesindeki yakınlığım, Ümmühâni'nin evindeki yakınlığım gibidir" cümlelerini sarfetmiştir. Cebrail, peygamberin sözlerini bitirmesinden sonra; padişahların kendilerini ziyaret için davet ettikleri sevdiklerine en azîz hizmetkârları ile en hâs atlarını gönderdiklerini dile getirerek kendisinin ve Burak'ın Allah'ın emriyle gönderildiğini belirtmiştir. (Tatçı 2006: 477-478) Bu son bölümde de birtakım devlet geleneklerinin miraç anlatılarına yansıtıldığı görülmektedir.

Metinler içerisinde, Hz. Muhammed binmek üzereyken Burak'ın serkeşlik ettiğini ve bu yüzden Cebrail tarafından uyarıldığını veya azarlandığını ifade eden tasvîrlere sık sık rastlanmaktadır. Burak'ın huysuzluk etmesinin sebebi olarak iki farklı neden gösterilmektedir. Bunlardan ilki ve yaygın olanı Burak'ın Hz. Âdem gibi cennetten

kovulmaktan korkması, bundan dolayı kıyâmet gününde peygamberin tekrar kendisine binmesini istemesi ve onun şefâatini dilemesidir. Bu isteğinin peygamber tarafından kabul görmesi sonucunda Burak sakinleşmiştir. (Güzelişik 1996: 34-35, Develi 1998: 143, Hacıhaliloğlu 2006: 55) Allah'ın emri ile Burak'ın alına "Muhammed aleyhisselam" yazıldığına yönelik ibâreler de mevcuttur. Peygamberin; Burak'ın alındaki bu yazı, benim nişanım olsun dediği ve Burak'ın bu söze sevinerek sakinleştiği belirtilmektedir. (Uluscu 2013: 39) Diğer sebep ise Hz. Muhammed'in ellerinin put kokmasıdır. Haç tabiri ile de ifade edilen söz konusu putlar, İslâmiyet öncesinde Kâbe'de bulunan Lât ve Menât isimli ilahlara aittir. (Sır: 2013: 2269) Burak serkeşliğinin sonrasında dile gelerek bu durumu şu şekilde ifade etmiştir;

Diledüm binmeğe çekindi ol at
Didi kokar Menât elinde hem Lât

Didiler yâ Resulu'llâh nedür bu
Putu niçün yapışdun iy meh-rû

Didi Allâh bilür kim putları ben
Elüme almadum hergîz sevüben

Velî bir gün elüme aldum anı
Didüm size tapanun çok ziyânı

Burâk'a didi Cebrâ'il muti' ol
Putu elin sunar kişi degül ol

Çekindüğinden ol havf itdi derhâl
'Arak getürdi utandı be-her-hâl

(Akar 1980: 383)

Beyitlerde de görüldüğü gibi Burak utancından ter içinde kalmıştır. Miraç gecesinde Hz. Muhammed'in Burak'a binişi esnasında 43/13 numaralı âyette yer alan “...bunu bize boyun eğdiren Allah, noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik” meâlindeki ibâreleri okuduğunu belirten metinler de mevcuttur. (Aydınlı 2011: 101) Sûrenin önceki bölümünde yer alan; “Bütün çiftleri yaratan, bineceğiniz gemileri ve hayvanları var eden de O'dur” ve “Var etti ki sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabbinizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz...” meâlindeki ibâreler göz önünde bulundurulduğunda atıfta bulunulan âyet parçası, söz konusu bölüm bağlamında bir anlam kazanmaktadır. Allah'ın yaratıcı sıfatına vurgu yapan Kur'an âyetlerinin, peygamberin Burak'a bindiği bölüm ile anlam ilişkisi kurulmak sûreti ile

metinlere dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Peygamber Burak'a binerken; yularının, üzenğisinin ve eyer örtüsünün; Cebrail, Mikail ve İsrail tarafından tutulduğunu belirten ibâreler de mevcuttur. (Okudan 2008: 135, Samsakçı 2010: 100) Hz. Muhammed'in Burak üzerindeki yolculuğu esnasında sağ ve sol tarafındaki seksener bin meleğin, üzerinde Arş nûru bulunan meşalelerle ona eşlik ettiği de belirtilmektedir. (Meyân 1976: 394) Burak, Mekke'den Kudüs'e kadar toprağa basmamış, o gece için söz konusu mesafe arasında yere döşenilen sırma işlenmiş ipekli kumaşlara basarak yolculuğu gerçekleştirmiştir. Burak ile ilgili bu tasvîrler esnasında; Mekke'den Kudüs'e kadar kumaş döşenebileceğine inanmayan Rey Şehrinin yöneticisinin, beş oğlu ile birlikte yanarak helâk olduğunu belirten bir rivâyet ile miraç gecesini inkâr edenlerin cehennem ateşinde yanacak olması işaret edilmiştir. (Tural 2011: 401-403)

Hz. Muhammed ve Cebrail'in teri bahsinde olduğu gibi sarı gülün, miraç gecesinde Burak'tan damlayan terden yaratıldığına yönelik bir kabul de mevcuttur. (Utku 2001: 314)

Toplumların sahip olduğu inanç sistemi doğrultusuna söylenilegelen anlatıların kültürel bellek içerisinde muhafaza edildiği sosyal olgulardan birisi de isim kültürüdür. Anadolu'da isim verme âdet ve uygulamaları, isim verme olgusunu sıradan bir kültür fenomeni olmaktan çıkartmaktadır. Çocuğun hayatı boyunca taşıyacağı ismin kutsalla ilişkisi olacak şekilde seçilmesi; bu isimlerin Allah'ın sıfatlarından, Kur'ân'da geçen isim ve kelimelerden, peygamber ve ashâbının; yadır, derviş ve din önderlerinin isimlerinden verilmesi, isim verme esnasında kulağa ezan okuma gibi dînî ritlerin yaygınlığı, olgunun dinsel boyutunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. (Çelik 2005: 32) Kur'ân'da zikredilmemesine rağmen, miraç hâdisesinin önemli motiflerinden birisi olan Burak isminin de son yıllarda tercih edilen erkek isimlerinden birisi olduğu görülmektedir. 2001 yılı içerisinde Afyon ili genelinde erkek çocuklara verilen ilk otuz isimden birisinin Burak olduğu görülmektedir. (Boz 2003: 17) 2009 senesinde Balıkesir Üniversitesi'nde yapılan bir ankete katılan öğrencilerin, çocuklarına koymak istedikleri erkek isimleri arasında da Burak mevcuttur. (Sarıtaş 2009: 432) 1960-1999 yılları arasını esas alarak Konya ili özelinde yapılan bir çalışma ise ilginç bir veri sunmaktadır. 1960-1989 yılları arasında Konya ilinde tercih edilmeyen bir isim

olan Burak'ın 1990-1999 yılları arasında tercih edilen ilk yirmi isim arasına girdiği görülmektedir. (Çelik 2005: 303) Bu son veri, -en azından söz konusu otuz yıl içerisinde Konya ölçeğinde- gelenekte yer almayan fakat yüzyıllar boyunca dînî anlatılar vasıtasıyla hafızalarda saklanan bir ismin, çok kısa bir zaman diliminde popülerleşmesini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Yedinci yüzyıl içerisinde gerçekleştiğine inanılan hâdiseye yönelik olarak hâfızalarda saklanan ve nesillerden nesillere taşınan Burak ismi, yaklaşık on dört yüzyıl sonra peygamber sevgisini gösteren bir unsur olarak isim verme geleneği içerisinde kendisine yer bulmuştur. Hac, umre vb. gibi inanç merkezli seyahatleri organize eden bir şirketin Burak ismini ünvan olarak kullanması ve şirket logosunu bir çift kanattan oluşturmaları, miraç hâdisesi ile ilgili motiflerin günümüz Türkiye'sinin ticarî hayatına kadar taşındığını gösteren önemli bir örnektir. Söz konusu şirketin ticarî ünvanını ve 2015 yılı içerisinde miraç kandili özelinde organize ettiği Kudüs seyahatini gösteren belge ek-2.19 içerisinde görülebilir. Aynı şekilde miraç kavramının, sahip olduğu anlam doğrultusunda asansör ve vinç firmaları tarafından tercih edilmesi de oldukça mânidardır. Söz konusu ticari ünvanlar ek-2.20 ve 2.21 içerisinde görülebilir

Kadîm inanç sistemleri içerisinde de; İslâmî gelenekte Burak olarak adlandırılan insan başlı, dört ayaklı ve iki kanatlı mahlûk tasvîrine uyan birçok mitolojik motifin olduğu görülmektedir. Asur savaşçısını sırtında taşıyan iki kanatlı ve dört ayaklı mahlûk kabartması, Lamassu isimli cini tasvîr eden heykel ile aslan ve insan başı bulunan kanatlı mahlûk tasvîrinin yer aldığı Hitit döneminden kalma kabartma, Burak benzeri tasavvurların antik çağlardan beri mevcut olduğunu gösteren örneklerdir. Söz konusu örnekler sırasıyla ek-2.22, 2.23 ve 2.24 içerisinde görülebilir.

3.6.3. İfrit ve Periler (Cinler)

Metinlerde Hz. Muhammed'in, isrâ yolculuğu esnasında ağzından ateşler saçan bir ifrit ile karşılaştığı da belirtilmektedir. Hz. Muhammed, Cebrail'in kendisine öğrettiği; "Kerîm Allah'ın zâtına sığınırım, bu sığınmamı onun bütün kelimeleri ile yaparım. O kelimelerden öteye ne iyi ne de kötü geçebilir; semâdan inenlerin, semâyâ yükselenlerin

ve semâdan çıkanların şerrinden sığınırım; gecenin ve gündüzün fitnelerinden sığınırım, hayır için gelen hâriç, gece ve gündüz felaketlerden sığınırım yâ Rahmân” meâlindeki duayı okuduğu zaman ifritin ateşi sönmüş ve kendisi de kaybolup gitmiştir. İfrit'in peygamberin karşısına çıkma sebebine de bir izah getirilmiştir. Hz. Muhammed yolculuğu esnasında, geceyarılarında çölde cinlerle karşılaşacak olan ümmetinin ne yapacağını düşünerek tasalanmıştır. Gaybı bilen Allah, peygamberin bu korkusunu gidermek için karşısına ifriti çıkarmış ve ondan kurtuluş çaresini de Cebrail vasıtası ile peygambere öğretmiştir. (Ertan 1983: 263-265) Dile getirilen bu duanın; yakın tarihlerde yayımlanan dua kitaplarında da cinlerden korunmak için okunması gereken dualardan birisi olarak gösterilmesi, özelde Miraç gecesinin ve genelde Hz. Muhammed'in yaşam hikâyesinin Türkiye kültür tarihi bağlamında sahip olduğu öneme işaret eden diğer bir örneği oluşturmaktadır. (Fındıklı 2012: 122-123)

Çok yaygın olmamakla birlikte Hz. Muhammed'in miraç yolculuğundan dönerken perileri gördüğüne yönelik tasvîrleri içeren metinler de mevcuttur. Perilerin peygamberi görünce imâna geldikleri belirtilmektedir. Söz konusu bölümde *"Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik..."* ibârelerinin yer aldığı 46/29 numaralı ayete atıfta bulunmaktadır. (Uluscu 2013: 71) Âyetin devamında yer alan *"... Yanına geldiklerinde susup dinleyin dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler"* ibâreleri de göz önünde bulundurulduğunda miraç metinlerine dâhil edilen bu bölümün de söz konusu hâdiseden bağımsız olan bir Kur'ân ayetinin çevresinde inşâ edildiği söylenebilir.

3.6.4. Sahra Taşı/ Hacer-i Muallak

"Seng-i sahra" olarak da bilinen ve Hz. Muhammed'in göğe yükselmeye başladığı nokta olarak kabul edilen bu kayanın üzerinde, daha önce ayrı bir başlık üzerinde durulan Kubbetü's-Sahra isimli yapı inşâ edilmiştir. Metinlerde daha çok taş ibâresi ile birlikte kullanılan "sahr" kelimesi Arapça'da kaya anlamına gelmektedir. Kubbetü's-Sahra içerisinde yer alan sahrayla ilgili olarak, Yahudi geleneği içerisinde; "Süleyman mabedinin "kudsü'l-akdes" bölümünün temelini teşkil ettiği, dünyanın ortasında

bulunduğu, Nûh'un gemisinin tufandan sonra onun üstüne oturduğu, üzerinde Hz. İbrahîm'in kurban kestiği ve Hz. Dâvud'un tövbe ettiği" gibi değişik inançların bulunduğu ifade edilmektedir (Bozkurt 2002: 305) Âşık Paşa'nın, beyitlerinde yer alan ifadelerle göre Hz. Muhammed, miraç gecesinde sahra'nın altında namaz kılmak istemiştir. Peygamberin boyu uzun geldiği için kıyâma duramamış, sahra taşı yerinden kalkarak onun namaz kılmasını kolaylaştırmıştır. Cebrail'in sofrayı indirip Hz. Muhammed'i doyurmasından sonra önceki peygamberlerin rûhları orada bir araya gelerek onu selamlamışlar ve ardında namaz kılmışlardır. Peygamber göğe yükselmeye başladığı zaman, onunla beraber gitmek isteyen taşın bir köşesi ayaklanmıştır. Hz. Muhammed'in ona dur demesi ile birlikte taş durmuş ve dile gelerek peygamberden şefâatini dilemiştir. (Yavuz 1999: 258) Evliya Çelebi de, seyahatnamesinin Kudüs ile ilgili bölümlerinde söz konusu sahra taşı ve miraç gecesini hakkında bilgi vermektedir. Yeryüzünde hacrû'l-esved'den sonra yaratılan ikinci taş, sahradır. Peygamber onun üzerinde iki rekat namaz kıldığı zaman dizlerinin ve secdeye vardığı zaman destar-ı şerîfinin değdiği yerler taş üzerinde iz çıkarmıştır ve bu izler hala durmaktadır. Orayı ziyarete gelenler peygamberin destarının oluşturduğu çukur şeklindeki izin içindeki gül suyuna el sürüp yüzlerine götürmekte ve "Allah'ım yüzümü Muhammed Aleyhi's-salam'ın miraç tacı gibi ağart" anlamına gelen "Allahumme beyyız vechi bi-bereketi tâci mi'râci Muhammed Aleyhi's-salam" duasını etmektedirler. Cebrail, onun yanına geldiği zaman Hz. Muhammed sahrada bulunan mağaradan çıkmamıştır. Mağaranın üstündeki kaya parçası ikiye ayrılıp bir delik oluşturmuş ve peygamber oradan geçerek yukarı çıkmıştır. Bu delikte bulunan büyük kandil, miraç gecesinden beri sönmemiştir. Hz. Muhammed, Burak'a binerken 11/41 numaralı âyette yer alan "*Nûh; haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir dedi*" meâlindeki ibâreleri dile getirmiş ve semâya yükselmeye başlamıştır. Evliya Çelebi'nin eserinde "sahratullah" ismiyle zikredilen taşın, Âşık Paşa'nın beyitlerindeki anlatıdan farklı olarak yerinden tamamı ile kopup havaya yükseldiği belirtilmektedir. Sahra taşı dile gelerek "yâ Muhammed! Hakk'ın yanına beni de götür" şeklinde bir feryatta bulunmuştur. Hz Muhammed'den; "yâ sahratullah, Allah'ın emri ile dur ve muallakta kal" buyruğu gelince taş, Allah'ın izni ile yükseldiği mertebeye asılı kalmıştır. Havaya yükseldiğinde altında büyük bir mağara oluşmuş ve buraya iki yüz kişi alabilen bir âsitane yapılmıştır. (Dankoff 2011: 236-237) Mescid-i

Aksâ yanında göğe yükselen muallaktaki taş inancının tasvîr edildiği resim, ek-2.25 içerisinde görülebilir. Peygamberin secdesi sonrasında oluşan taştaki ize yönelik kabulün mi'râc-nâmelere de yansıdığı görülmektedir;

Taşa irdi ol imâme-i şerif
Nakş oldu taş ol dem hoş latif

(Hacıhaliloğlu 2006: 160)

Cennetten geldiği belirtilen sahra taşının aslına dönmek için yükseldiğini ifade eden yorumlar da mevcuttur. (Tatçı 2006: 486)

Hız. Muhammed'in miraç merdivenine çıktığı esnada ayak izinin kaya üzerinde nakşolduğuna yönelik bir inanç da mevcuttur. Bu inancın, Âşık Paşa tarafından Garîb-nâme isimli eserinde şu şekilde dile getirildiği görülmektedir;

Ol taş üzre bir kâdem basmış Nebî
Taşda ol bir hoş iz olmuş yâ ebî

(Yavuz 1999: 258)

Kadem-i şerîf olarak adlandırılan bu ize, Osmanlı padişahları arasında en fazla hürmet gösteren ismin I. Ahmed olduğu belirtilmektedir. Kahire'de Sultan Kayıtbay Türbesi'nde bulunan ayak izinin yirmi bin dinara satın alarak ilk olarak Eyüp Sultan Türbesi'ne, yapımı tamamlandığı zaman da Sultanahmet Camii'ne yerleştirtmiştir. Camiye naklin gerçekleştiği gece bir rüya görmüştür. Bütün peygamberlerin bulunduğu bir divan meclisinde kadılık makamında bulunan Hız. Muhammed, rûhuna Fâtiha okunmasına vesile olan kadem-i şerîfi İstanbul'a getirdiği için Sultan Ahmed'den davacı olmaktadır. Peygamberin ağzından kadem-i şerîfin iadesine dair hüküm çıkar. Sultan Ahmed; gördüğü bu rüyadan sonra değerli taşlarla süslü, kadem-i şerîf şeklinde altından bir sorguç yaptırıp üzerine şu mısraları yazdırmıştır;

N'ola tâcım gibi başımda götürsem dâim
Kâdem-i resmini ol Hazret-i Şâh-ı rusûlün
Gül-i gülzâr-ı saadet o kâdem sahibidir
Ahmedâ durma yüzün sür kâdemine o gülün

(Aydın 2004: 118)

Kadem-i şerîfi iade eden padişah; cuma ve bayram selamlıkları ile diğer önemli günlerde söz konusu sorgucu sarığına takmıştır. Sultan Ahmed, aynı şekli ayrıca bir tahta üzerine de resmettirmiş ve Aziz Mahmud Hüdaî'ye göndermiştir. O da bunu Üsküdar'daki dergâhına asmıştır. Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Dairesi'nde altı adet kadem-i şerîf nakşı muhafaza edilmektedir. Bunlardan yeşil somaki taş üzerine peygamberin sol ayağının basılmış şeklini ihtiva edenin, miraç gecesinde çıkan ayak izi olduğu kaydedilmiştir. (Aydın 2004: 114-118)

3.6.5. Miraç (Merdiveni)

Hız. Muhammed'in Kudüs'te üzerine çıkarak göğe yükseldiği ve miraç hâdisesine ismini verdiği bu merdivenin zebercet, yakut, inci ve zümrüt vb. gibi değerli taşlardan yapılmış olduğu belirtilmektedir. (Akar 1980: 392) Kıyâmet gününde herkesin miraç merdiveninin bulunduğu noktada toplanacağı ve günahkâr kimselerin burada sorgulanacağı da belirtilmektedir. (Köksal 2011: 344) Ölmeden önce can çekişmeye başlayan mümin kullara da bu merdiven gösterilmektedir. (Türkoğlu 2013: 1635) Azrail'in oradan indiğini gören müminler, merdiveni seyretmeye dalmaktadırlar. Bu yüzden tıpkı Züleyha'yı ayıplayan kadınların, Hız. Yûsuf'u görünce önlerindeki turuncu yerine ellerini kesmeleri misali mümin kullar da can çekişirken gelen baygınlığı yaşamamaktadırlar. Semâdan yere inen ve yerden semâyâ çıkan meleklerin de bu merdiveni kullandığı belirtilmektedir. (Ertan 1983: 278) Miraç merdiveni ve meleklerle ilgili bu tasvîrler ile Eski Ahit'te Hız. Yakub'un başından geçtiği belirtilen olaylar arasında benzerlikler bulunmaktadır. Hız. Yakub, Harran yolculuğu esnasında gecelediği mekânda bir rüya görmüştür. Yerin üzerinde göğe yükselen bir merdiven bulunmaktadır. Allah'ın melekleri onun üzerinden çıkıp inmektedirler. Rab, Yakub'a onun üzerinden seslenerek yatmakta olduğu yerin ona ve zürriyetine verileceğini bildirmiştir. Sabah olunca uyanan Yakub, başının altında yastık olarak kullandığı taşı bulunduğu yere dikmiştir. Üstüne zeytinyağı döktükten sonra o yerin adını Allah'ın evi manasına gelen Beyt-el koymuştur. (Tekvin 28/10-22) Yakub Peygamberin şahit olduğu manzaralar, miraç merdiveni ile ilgili kimi tasvîrlerin, Eski Ahit kökenli olabileceğini

düşündürmektedir. Ortadoğu coğrafyasında Mitra gizemciliği bağlamında icra edilen erginlenme ritüellerinde üstüne çıkılan merdivenin her basamağının bir gezegeni ve gezegenin bulunduğu gök katını temsil ettiği, "Yedi Kat Gökyüzü ve Gezegenler" başlığı altında belirtilmişti.

Metinlerde miraç merdivenin, birinci kat gökyüzünün bekçi meleği olan İsmail tarafından sahra taşının üzerine indirildiğini belirten ibâreler de mevcuttur. (Türkoğlu 2013: 1634) Hz. Muhammed göğe yükselmek için hamle ettiği sırada merdivendeki her basamağın eğilerek peygamberi üstüne aldığı ve sonrasında yerine yükseldiğini rivâyet eden varyant metinler de bulunmaktadır. (Ertan 1983: 279) Miraç merdiveninin de kozmogonik motiflerle birlikte anıldığı bölümlere rastlanmaktadır. Salsal isimli bir melek; değerli madenlerden yapılmış iki kanadı, dört ayağı ve üzerinde elli makam bulunan kürsü şeklindeki miraç merdiveninin, Hz. Âdem'in yaratılmasından yirmi bin yıl önce, bu gece için halk edildiğini ve o günden beri üzerine kimsenin basmadığını Hz. Muhammed'e bildirmiştir. Salsal yıllardır peygamberin geleceği bu geceyi beklemektedir. (Tural 2011: 427-428)

3.6.6. Azrail/Melekü'l-Mevt

Miraç hâdisesini anlatan metinlerdeki önemli motiflerden birisi de Azrail'dir. Görünüşünü ve vazifesini anlatan tasvîrler ve peygamber ile arasında geçtiği diyalogun bulunduğu bölümler hacimli bir yer tutmaktadır. Metinlerde farklı ifadeler olmakla birlikte Hz. Muhammed'in Azrail ile dördüncü kat gökyüzünde karşılaştığı kabulü ağır basmaktadır. Peygamber, bir kürsü üzerinde oturan Azrail'in büyüklüğünden ve heybetinden dolayı ürpermiştir. Bu melek devamlı önünde bulunan büyük bir levhaya bakmaktadır. Karşısında ise dallarında yeşil yapraklar olan büyük bir ağaç yer almaktadır. Ağacın hemen önünde biri ak, diğeri ise kara olan iki adet mızrak bulunmaktadır. Cebrail, peygambere; oturanın Azrail, görevinin ise can almak olduğunu bildirmiştir. Peygamberin selamını almayan Azrail, Cebrail tarafından uyarılmıştır. Azrail özür diledikten sonra peygambere görevini anlatmaya başlamıştır. Dünyadaki her insanın ismi, Azrail'in önünde bulunan ağacın yapraklarına yazılmıştır. Ne zaman bir

kadın çocuk doğursa o ağaçta bir yaprak tomurcuklanmaktadır. Tomurcuk, doğan çocuk ile birlikte o ağaç üzerinde büyümekte ve yaprak halini almaktadır. Azrail'in önünde bulunan levhada ise o insanların nerede oldukları yazmaktadır. Bir kimsenin ömrü tamam olduğu zaman; isminin yazılı olduğu yaprak kuruyup yere düşmekte, ismi de levhadan silinmektedir. Azrail de o ismin canını; mümin ise sağ elindeki ak mızrak, günahkâr ise sol elindeki kara mızrak ile almaktadır. Mümin kişinin canı, nûr ile gökyüzüne çıkartılırken, kâfir kimselerin rûhu zulmet ile cehenneme bırakılmaktadır. (Güzelişik 1996: 47-50, Develi 1998: 150-152) Azrail'in elindeki levhanın isminin, daha sonra ayrı bir başlık altında üzerinde durulacak olan levh-i mahfuz olduğunu belirten ibâreler de mevcuttur. Bir diğer varyant metine göre Azrail; sarararak ağacın üzerinden, levhadaki isimlerin üzerine düşen yaprakları, emrindeki meleklerle vermektedir. Azrail'in emrindeki melekler, o yaprağı canı alınacak kişinin yemeğine katarlar ve bu yemeği yiyen insanlar Allah'ın emri ile hasta olup ölürlür. (Ertan 1983: 289-290) Hz. Muhammed'in Azrail'e; ölüm anında ölecek insanın kötü huylu veya ahirete hazırlanmış olduğuna dair bir alametin olup olmadığını sorduğunu belirten metinler de mevcuttur. Böyle bir işaret vardır. Eğer eceli gelen kişi ahiret hayatına hazırlanmış ise onun isminin üzerinde beyaz bir nokta hâsıl olmaktadır. Azrail ona rahmet meleklerini gönderir ve rûhunu kolaylıkla aldırır. Alınan bu rûh, nûrdan bir tabak içerisinde İlliyyîn makamına kaldırılmaktadır. Eceli gelen kişi kötü huylu, günahkâr bir kimse ise onun isminin üzerinde siyah bir nokta hâsıl olmaktadır. Azrail onun canını almak için azap meleklerini gönderir. Alınan rûhu, siyah torba içerisinde hakaret ve aşağılamalarla Siccîn'e gönderilmektedir. (Özdemir 1986: 63-64, Tural 2011: 467-470) İslâm geleneğindeki "İlliyyîn" ve "Siccîn" kavramlarına yönelik kabuller, şu şekilde özetlenebilir;

İlliyyîn, sözlükte "yükselmek" anlamındaki ulûv (ala) kökünden türeyen ve "üst makam, yüksek derece" manasına gelen illiyy kelimesinin çoğuludur. İlliyyîn, Mutaaffîfîn Sûresinde yer alan 18-21 numaralı âyetlerde iyilerin kitabının bulunduğu yer olarak zikredilir ve bu yer yazıların kaydedildiği, ayrıca Allah 'a yakın olan kulların müşahede ettiği şey olarak yorumlanır. Esasen iyilerin amel defterlerinin de illiyyînde olduğundan söz eden sûrenin yedinci âyetinde kötülerin amel defterlerinin siccîn'de bulunduğu bildirilmektedir. Sözlükte darlık, hapis anlamına gelen "sicc" kelimesinin çoğulu olan "siccîn" müfessirlerce çok dar ve sıkıcı bir zindan, cehennemde bir kuyu, yerin derinliklerinde bir kaya veya kâfirlerin amellerinin yazıldığı kitap şeklinde yorumlanmıştır. (Üzüm 2000: 123-124)

Miraç metnindeki tasvîrler ve Üzüm'ün özetlediği kabuller yan yana getirildiğinde; İslâm kozmolojisi ve eskatolojisi ile ilgili olarak bilgi veren âyetlerde yer alan ibâreler üzerine yapılan yorumlarla oluşturulan kabullerin, peygamberin miraç yolculuğu bağlamında dile getirildiği söylenebilir.

Hız. Muhammed'in Azrail ile karşılaştığını anlatan bu bölümler içerisinde; ondan, ümmetine karşı yumuşak davranmasını istediğini belirten rivâyetler de yer almaktadır. Bu rivâyete göre Azrail, peygamberin bu isteğini kabul etmiş ve ümmet-i Muhammed'e ait olan rûhları kolaylıkla alacağını ifade etmiştir. (Meyân 1976: 406) Söz konusu diyalog içerisinde, Hız. Muhammed'in Azrail'e; kendisi ile konuştuğu süre zarfında vazifesini ihmal etmemesini hatırlattığını belirten ibâreler de mevcuttur. Peygamberin bu hatırlatması üzerine Azrail, kendisi ile konuştuğu bu süre içerisinde 1072 insanın rûhunu kabzettiğini belirtmiştir. (Özdemir 1986: 65)

Metinlerde çok sık rastlanılmamakla birlikte Azrail'i altı suratlı olarak ifade eden tasvîrler de bulunmaktadır. Bu altı yüzü ile altı farklı insan grubunun canını almaktadır. Sağ yanındaki yüzüyle Maşrik ahâlîsinin, sol yanındaki yüzü ile Mağrip ahâlîsinin, tepesinde bulunan yüzü ile gökteki meleklerin, ayağının altındaki yüzüyle yer altı ahâlîsinin canını almaktadır. Azrail'in en korkunç yüzü ardında bulunmaktadır ve bununla kâfirlerin canını almaktadır. En güzel ve en şefkatli yüzü ise önündedir ve bununla Muhammed ümmetinin canını almaktadır. (Tural 2011: 465-466) Azrail'in başından ayağına kadar gözlerinin bulunduğunu belirten tasvîrler de mevcuttur. (Ertan 1983: 289, Meyân 1976: 405)

Kur'ân-ı Kerîm'de Azrail ismi zikredilmezken 32/11 numaralı âyette ölüm meleği manasına gelen "melekü'l-mevt" ibâresi bulunmaktadır.

3.6.7. Mâlik

Metinlerin büyük çoğunluğunda Hız. Muhammed'in; Azrail'in yanından ayrıldıktan sonra cehennemin kapısında; ağzından dört bir yana ateşler saçan ve ateşten bir kürsü üzerinde oturan, heybetli bir melek gördüğü ifade edilmektedir. Peygamber, yaratıldığı

günden beri gülmediği belirtilen bu meleğin heybetinden ve dış görünüşünden korkmuştur. Bu meleğin cehennem bekçisi Mâlik olduğunu Cebrail'den öğrenen peygamber onu selamlamıştır. (Güzelişik 1996: 51-53, Develi 1998: 153, Meyân 1976: 409) Peygamberin selamına iltifat etmeyen Mâlik'in, Cebrail'in uyarısı ile selamını yanıtladığı Hz. Muhammed'den özür dilediği belirtilmektedir. Selamlaşmanın ardından Peygamber cehennem bir kapısını açmasını ister. Mâlik böyle bir şey yapması durumunda tüm dünyanın, insanların ve cinlerin yanacağını belirttikten sonra kapılardan birisini aralamak sûreti ile biraz açmıştır. Çıkan ateşten dehşete düşen Hz. Muhammed Allah'tan af dilemiştir. (Akar 1980: 397-400) Mâlik'in iğne deliği kadar bir yer açtığını ve bu yerden iplik inceliğinde siyah bir dumanın çıktığını belirten tasvîrlere de mevcuttur. Bu dumanın bir saat kadar çıkması durumunda bütün yeryüzünü ve gök katlarını saracağı da ifade edilmektedir. Mâlik söz konusu deliği eliyle sıvazlayarak dumanı yok etmiştir. (Ertan 1983: 295) Metinlerde Mâlik'in, Allah'ın hışmından yaratıldığını belirten ibâreler de mevcuttur. (Uluscu 2013: 58) İslâm geleneğinde, cehennem bekçisi olarak kabul edilen Mâlik isimli meleğin adının, günahkârların karşılaşacağı cehennem azapları ile ilgili olarak bilgi veren; *“Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin diyecekler; o da burada kalıcısın cevabını verecektir”* meâlindeki 43/77 numaralı âyette zikredildiği görülmektedir. Miraç metinlerindeki birçok bölümde olduğu gibi Mâlik bahsinde de bir Kur'ân âyetinin telkîn edilmesi söz konusudur.

3.6.8. Horoz Sûretli Melek

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde; kimi metinlerde birinci kat, kimi metinlerde ise yedinci kat gökyüzünde, horoz sûretli bir melek ile karşılaştığı belirtilmektedir. Ayağı yerde, başı ise Arş'ta olan bu meleğin kanatlarından biri doğuya diğeri de batıya ulaşmaktadır. Bu melek namaz vakitleri geldiği zaman kanatlarını açıp birbirine vurarak Allah'ı tesbîh etmeye başlamaktadır. Onu işiten yeryüzündeki horozlar da ötmeye başlarlar. (Tural 2011: 442-443, Akar 1980: 393) Horoz sûretli bu meleğin üç iş için vekil edildiği de rivâyet edilmektedir. Gecenin başlangıcında, ortasında ve sabaha yakın kısmında olmak üzere kanatlarını çırpıp üç defa ötmektedir. İlkinde zikir ve tesbîh sahiplerine seslenerek kalkıp şükretmelerini, gece yarısına kadar zikretmelerini

istemektedir. Gece yarısında öttüğünde ise insanları teheccüd namazı kılmaya davet etmektedir. Sabaha karşı öttüğünde ise bütün horozlar onun gibi ötmeye başlarlar. İnsanları abdest alıp namaz kılmaya çağırmaktadır. (Develi 1998: 162, Ertan 1983: 285) Bu durumun kıyâmete kadar bu şekilde devam edeceği de belirtilmektedir. Kıyâmet vakti gelince bu melek, gecenin üçte birinde ötmek isteyecektir ama Allah ona ötmemesini buyuracaktır. Bu durumda semâda bulunan bütün melekler, kıyâmet vaktinin geldiğini anlayacak ve ağlamaya başlayacaklardır. O gecenin uzunluğu üç gün üç gece kadar olacaktır ve horozlar ötmeyecek, köpekler havlamayacaktır. Fakat her gece teheccüd namazına kalkanlar, her zamanki gibi kalkıp namazlarını kılacaklardır. Yatıp kalktıklarında sabah olmadığını görüp, gecenin uzunluğundan kıyâmetin kopacağını anlayacaklardır. Teheccüd kılmayanları kaldırmaya çalışacaklar fakat başaramayacaklardır. O zaman camilerde toplanıp üç gün üç gecelik zaman geçinceye kadar tövbe edip af dileyenlerdir. Güneş mağripten doğmaya başlayınca tövbe kapıları kapanacaktır. (Ertan 1983: 286) Horoz sûretli melek vasıtası ile dile getirilen bu eskatolojik bölüm; *"Muhakkak ki Rabbin, senin ve seninle beraber olanlardan bir topluluğun gecenin üçte ikisinden daha azında, onun yarısında ve onun üçte birinde kalktığını biliyor..."* meâlindeki ibârelerin bulunduğu 73/20 numaralı âyetin dile getirildiğini düşündürmektedir. Bu bölümde söz konusu meleğe benzemesinden dolayı beyaz horoz beslemenin faydalı olduğunu belirten ibâreler de mevcuttur. Ayrıca peygambere ait olduğu belirtilen "beyaz horoz benim dürüst dostumdur, Cebrail'in dahi arkadaşı ve dostudur; beslendiği evin sahibini, çoluk çocuğunu ve civarda bulunan dokuz hane halkını korur" şeklindeki hadîsler de hatırlatılmaktadır. (Ertan 1983: 284) Cennet ehli de yeryüzündeki horozlar misali, meleğin kanatlarını vurup tesbîhe başlaması ile namaz vaktinin geldiğini anlamaktadırlar (Ertan 1983: 317, Tural 2011: 444) Söz konusu horoz sûretli bu meleğin isminin Keyâyil ya da Nîkyabil olarak zikredildiği metinler de bulunmaktadır. (Develi 1998: 162, Çimen 2010: 84) Zerdüş inanılarının kutsal kitabında yer alan birtakım ibâreler, miraç anlatılarında sık rastlanan söz konusu horoz sûretli melek motifinin bulunduğu bölümün Avesta kaynaklı olduğunu düşündürmektedir. Avesta'nın Vendidad isimli kısmının on sekizinci fergardında bulunan ibârelere göre; Parodars veya Kahrkata adı ile bilinen horoz, kalkıp kötü güçler olan daevalara karşı dua etmesi için insanlara çağrıda bulunmaktadır. Ardından Tanrı Ahura Mazda'nın oğlu Atar, gecenin birinci bölümünde evin efendisini,

ikinci bölümünde çiftçiye ve üçüncü bölümünde kutsal Sraoşa'yı; ibâdet gereği yakılması gereken ateş için yıkanmış elleri ile temiz odun getirmeye çağırır. Sonrasında kutsal Sraoşa, Parodars isimli horozu uyandırır. Ve horoz tekrardan, kalkıp aşem vohu ismi verilen duayı etmeleri için insanlara çağrıda bulunur. Bunu duyan yatak arkadaşları birbirlerine kalk, bak horoz beni çağırıyor demektedirler. İkisinden hangisi ilk önce kalkar ise cennete önce girecektir. Kim, ilk olarak Ahura Mazda'nın oğlu Atar'a temiz odunlar getirirse kutsanacaktır. (Adsay 2012: 132-134) Avesta'da yer alan bu tasvîrler; Zerdüşt inanılarının gece yarısında ibâdet için yakılacak ateşe temiz odun getirme yükümlülüğünü dile getiren bu bölümden alınması ihtimâl dâhilinde olan horoz sûretli melek motifi ile 73/20 numaralı âyette yer alan yukarıdaki ibârelerin bir araya getirilerek miraç metinlerinde yer alan bu bölümün inşâ edildiğini düşündürmektedir. Gece ibâdetinin önemine vurgu yapan söz konusu âyetteki kabullerin, horoz sûretli melek motifinin bulunduğu bölüm ile miraç hâdisesi bağlamında telkîn edilmesinin hedeflendiği de söylenebilir.

Söz konusu horoz sûretli melek inancının tasvîr edildiği minyatür ile modern Türk resmindeki yansıması olarak değerlendirilebilecek olan Erol Akyavaş'a ait çalışma, sırasıyla ek-2.26 ve 2.27 içerisinde görülebilir.

3.6.9. Habîb/Ra'd

Metinlerde Hz. Muhammed'in yolculuğu esnasında, sağ yanı ateşten, sol yanı ise kardan oluşan dünya halkına nasihat kılmakla görevli bir melekle karşılaştığı da belirtilmektedir. Kimi metinlerde isminin Habîb olduğu belirtilen bu meleğin vücudundaki ateş, karı eritmemekte; kar da ateşi söndürmemektedir. (Akar 1980: 394) Aynı melek; belinden aşağısı ateş, yukarısı da kar olan bir insan sûretinde de tasvîr edilmektedir. Günah işleyen ümmet için ağlayan ve onlar için af dileyen bu meleğin “ey ateşle karın arasını bulan; mümin kulların kalplerini de birleştir, aralarında ülfet ihsan eyle” meâlindeki tesbîhi okuduğu belirtilmektedir. (Ertan 1983: 282, Tural 2011: 445-446) "Daniel" ve "Yuhanna'nın Vahyi" bölümlerinde yer alan aşağıdaki tasvîrler; miraç

metinlerinde yer alan ateş ve kardan oluşan bu melek motifinin, Eski ve Yeni Ahit kaynaklı olma ihtimâlini akıllara getirtmektedir;

“...Tahtlar kuruluncaya kadar ve günleri eski olan oturuncaya kadar baktım; esvabı kar gibi ak ve başının saçı temiz yapağı gibi idi; tahtı ateş alevleri ve tekerlekleri yanar ateşti...” (Daniel 7/9)

“...Ve onun başı ve saçı ak, yapağı gibi ak, kar gibi idi; ve onun gözleri ateş Alevî gibi idi; ve onun ayakları fırında kal edilmiş (sökülmüş) tunca benziyordu...” (Yuhanna'nın Vahyi 1/14-15)

Apokrif metinlerden birisi olan ve Habeş dilinde kaleme alınan Enoch II isimli eserde de "alevli ateşi çiğneyen ve yüzleri kar gibi parlayan" meleklerin varlığından söz edilmektedir. (Platt 2012: 195) Kitab-ı Mukaddes kaynaklı olması ihtimâl dâhilinde bu meleğin isminin "Ra'd" olduğunu belirten metinler de mevcuttur. Bu meleğin yağmur yağdırmak ve bulutları çevirmekle görevli olduğu ifade edilmektedir. (Sönmez 1984: 389, Tural 2011: 446) Kimi zaman yarı ateş, yarı kar tasvîrinden bağımsız olarak zikredilen bu meleğin emrinde sudan ve rüzgârdan yaratılmış melekler bulunduğu da belirtilmektedir. Gök gürültüsü ve şimşek, ağzından ateş saçan bu meleğin sesinden çıkmaktadır. (Ertan 1983: 282, Gürtunca 1977: 196) Yukarıda belirtilen yabancı tesirlerin yanı sıra söz konusu motifin inşâsında, gök gürültüsü anlamına gelen Ra'd Sûresinde yer alan; *"Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder. O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır... (13/13)"* ibârelerinden yararlanılmış olması da ihtimâl dâhilindedir. Metinlerin kaleme alındığı dönemde bilimsel olarak açıklanamayan bir doğa olayını izah eden mitsel arketipin, yabancı tesirlerle ve Kur'ân ayetlerinde yer alan ibârelerle birleşmesi sonucunda miraç metinlerinde sık olarak zikredilen bu melek motifinin ortaya çıktığı söylenebilir. Yarısı ateş ve yarısı da kardan oluşan söz konusu melek inancının tasvîr edildiği minyatür ek-2.28 içerisinde görülebilir.

3.6.10. Çok Başlı Melekler

Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu konu edinen metinlerde sık sık karşılaşılan motiflerden birisi de çok başlı meleklerdir. Söz konusu meleklerin bulunduğu gök katları ve sahip oldukları baş sayısı varyantlaşmanın yoğun olarak yaşandığı unsurlardan birisidir. Bununla birlikte en çok rastlanılan sayı yetmiş bindir. Yetmiş bin

başı, her başında yetmiş bin yüzü, her yüzünde yetmiş bin ağız ve her ağzında yetmiş bin dili bulunan bu meleğin ismi metinlerde Kâsımü'r-rezzâk ya da Kâsım olarak zikredilmektedir. Her diliyle ayrı lûgat konuşan ve her lûgat ile sürekli tesbîhte bulunan bu meleğin görevi yeryüzündeki herkesin rızkını taksim etmektir. (Güzelışık 1996: 41-42, Ertan 1983: 288, Meyân 1976: 402) Rızk dağıttığı için Mikail'in nâibi olduğu da ifade edilmektedir. (Gürtunca 1977: 194) Her başında yetmiş bin bölük saçı olan nûrdan yaratılmış bu meleğin saçının her bölümünde bin bin (bir milyon) inci asılıdır. Her inci içinde bir deniz ve her denizin içinde de sayısız balık bulunmaktadır. Her balığın üzerine Hakk'ın kalemi ile "lâ ilahe illâllah, Muhammed Hakk resûlûdür" yazısı yazılmıştır. Bu melek Âdem'in halk edilmesinden iki bin yıl önce yaratılmıştır. Arş'ın sağ tarafında, cennetin içinde dört bin fersahlık bir makâmı bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in selamını fark etmeyen bu meleğin Cebrail'in uyarısı ile peygamberi öptüğü ve ona Ramazan ayında oruç tutan müminler ile ilgili bir haber müjdelediği de belirtilmektedir. (Hacıhaliloğlu 2006: 74-76, Ertan 1983: 315) Söz konusu müjde hakkında oruç bahsinde durulmuştu. Benzer motif Rûhâniyyûn ya da Câ'inun ismi ile zikredilen meleklerde de görülmektedir. Yetmiş bin kanadı olan bu meleğin her kanadında yetmiş bin baş bulunmaktadır. Her başta yüz bin yüz ve her yüzde yetmiş bin ağız bulunmaktadır. Her ağzında bulunan yetmiş bin dil ile Allah'ı tesbîh etmektedir. Ayrıca her bir tesbîhinden yetmiş bin melek yaratılmaktadır. (Develi 1998: 158, Çimen 2010: 74) Söz konusu motifi; muhtelif gök katları üzerinde yedi, yetmiş, yüz, yedi yüz, bin ve yetmiş bin başlı olarak tasvîr eden varyant metinler de mevcuttur. (Güzelışık 1996: 44, Akar 1980: 400, Tural 2011: 490, Gürtunca 1977: 179, 195, 197) Yedi kat gök ve yeryüzündeki her varlığın hesabını bildiği belirtilen bu melek, Hz. Muhammed'in sorusu üzerine iki şeyin hesabını bilmediğini söylemiştir. Bunlardan ilki cemaat ile namaz kılan kimselerin kazandığı sevap sayısıdır. Diğerisi ise zor hayat şartlarına tahammül ederek sabır içinde yaşayan kimselerin kazandığı sevap sayısıdır. (Gürtunca 1977: 179-180) On dördüncü yüzyılda Erzurumlu Mustafa Darîr tarafından kaleme alınan siyerde dile getirilen bu anekdotun AORB Projesi bağlamında mülakat yapılan bir Alevî zâkiri olan Hüsnü Emir tarafından aşağı yukarı benzer şekilde zikredilmesi, aradan geçen yüzyıllara rağmen miraç hâdisesi ile ilgili algıların devamlılığını ve yazılı gelenek ile sözlü gelenek arasındaki alışverişi göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Hüsnü Emir ile yapılan mülakata göre peygamber; Arş-ı a'lâ'da

karşılaştığı bu ulu meleğe, Allah ile onun arasında, vakıf olmadığı bir sırrın bulunup bulunmadığını sormuştur. Melek iki şeyin hesabını bilmediğini ve Allah ile arasında bunlardan başka sırrın bulunmadığını söylemiştir. Melek; ilk olarak, toplum ile birlikte yapılan ibâdetin ne kadar sevabının olduğunu bilmediğini belirtmiştir. İkincisi de zulme maruz kalan mazlumların içinde bulundukları durumu (şikayet etmeden) Allah'a bırakarak kazandıkları sevap sayısıdır. Hüsnü Emir anlatısında ifade edilen toplu ibadet cem ayinidir.⁴⁶ Öte yandan; Sünnî geleneğe ait altı asırlık bir yazılı metin ile Alevî geleneğe mensup bir zâkirin sözlü ifadesinde yer alan söz konusu motif üzerindeki uyuşma, kültürel yaşama ait hâfızanın kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını gösteren önemli bir örneği teşkil etmektedir.

Çok başlı melek motifinde olduğu gibi, bol abartılı anlatımın yanı sıra sahip olunan garip nitelikler, belleğe güç kattıkları için sözlü geleneğin önemli özellikleri arasında zikredilmektedir. "Tek gözlü dev" motifi, söz konusu olguyu daha açık olarak ortaya koyan bir örnektir. Dünya mitolojisi genelinde bir çok kültürde rastlanılan tek gözlü devlerin; Türk mitolojisi özelinde ise Tepegöz'ün sözlü gelenek içerisinde belleklerde tutulması, iki gözü olan bir devin hatırlanmasından daha kolay olmuştur. (Ong 1995: 89) Bu bağlamda miraç hâdisesini anlatan metinlerin de sözlü gelenek geçmişi olduğu unutulmamalıdır. Yazılı ve sözlü geleneğin her zaman etkileşim içinde bulunduğu bir ortamda İslâmî gelenekte tasvip edilen davranış biçimlerinin çok başlı ve çok yüzlü melekler gibi tuhaf niteliklere sahip motiflerle bir arada zikredilmesi; söz konusu davranışların, hitap edilen kitlelerin belleğinde kalıcı olmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla tuhaf nitelikli bu motiflerin akılda kalıcılığı kolaylaştıran bu işlevleri nedeniyle miraç metinlerinde ve anlatılarında da sık sık zikredildikleri görülmektedir. Söz konusu çok başlı melekler inancının tasvîr edildiği minyatürler, ek-2.29 ve 2.30 içerisinde görülebilir.

⁴⁶ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (20_TRe_Gökköy_Hüsnü Emir_3) künyeli video kaydı ve deşifre metninde yer almaktadır.

3.6.11. Nûr Deryâsına Dalan ve Kanatlarından Akan Damlalardan Ferişteler Yaratılan Büyük Melek

Metinlerde; Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu esnasında günde yedi yüz defa nûr denizine veya ırmağına dalıp çıkmakta olan bir melek ile karşılaştığı sık sık ifade edilmektedir. Genellikle yedinci kat gökyüzü içerisinde tasvîr edilen bu melek, nûr deryâsından çıktıktan sonra kanatlarını silkelemektedir. Kanatlarından sıçrayan her damladan yeni bir melek türemekte ve türeyen bu melekler Beytu'l-Ma'mûr'u tavaf edip kullukla meşgul olmaktadır. Kıyâmete kadar tesbîh ve tehlîl ile uğraşacakları da belirtilmektedir. (Güzelışık 1996: 64) Bu motifin Cebrail ile özdeşleştirildiği varyant metinler de bulunmaktadır. (Hacıhaliloğlu 2006: 201) Cebrail'in kanadındaki her yünden dökülen yüz bin damladan yaratılan melekler, gece gündüz salâvât getirmektedirler. Onların salâvâtından yaratılan kuşlar da sidre ağacının bir budağına oturup gece gündüz salâvât getirmektedirler. (Develi 1998: 159-160, Çimen 2010: 77) Söz konusu bu melek ile yukarıda üzerinde durulan çok başlı melek imgesinin tek bir motif içerisinde tasvîr edildiği farklı ibâreler de mevcuttur. (Ertan 1983: 309, Tural 2011: 491, Meyân 1976: 411) Varyantlaşma terimi ile ifade edilen bir metin, anlatı ya da motif üzerinde ortaya çıkan bu çeşitlilikler sözlü geleneğin önemli özelliklerinden birisidir. Cebrail, çok başlı melek ve kanatlarından akan damlalardan feris̄teler yaratılan büyük melek motifi arasındaki bu özdeşleşmeler; miraç hâdisesini konu edinen metinler üzerindeki sözlü gelenek tesirini gösteren bir diğ̄er önemli örneğ̄i oluşturmaktadır.

3.6.12. Serhail/Sohail/Savhail

Metinlerde, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde emrindeki meleklerle birlikte zâlim padişahları ve mütekebbir kişileri demirden sopalarla döven Serhail isimli bir melek ile karşılaştığı da belirtilmektedir. (Tural 2011: 457) Şeyyad Hamza'ya ait olduğu belirtilen mi'râc-nâmede ise aynı motifin yetmiş kanadı ve bin başı bulunan iki melekten oluştuğ̄u görölmektedir. (Güzelışık 1996: 45) Cehennem tasvîrlerinde sık sık rastlanılan ebedî azap tasvîrlere bu bölümde de rastlanmaktadır. Sopalarla parçalanın vücutlar, yenilendikten sonra tekrar işkence görmeye başlamaktadır. (Ertan 1983: 293) Söz

konusu melek, İznikî'nin eserinde Habil olarak isimlendirilmiştir. (Özdemir 1986: 57) İznikî'nin eserindeki ifadelere göre Savhail, Kur'ân'da haber verilen cehennem zebanilerinden birisidir. Mâlik cehennemin kapısını açtığı zaman Hz. Muhammed onu görebilmiştir. Yüzü kömür gibi siyah ve gözleri mavi olan heybetli bir melek şeklinde tasvîr edilen bu zebaninin başı, göklerin üstünde; ayakları ise yerin altındadır ve burun deliklerinden ateş fışkırmaktadır. (Özdemir 1986: 127-128)

Eski Habeş dili ile kaleme alınan ve Enoch I ismi ile bilinen yazmada yer alan bazı tasvîrlere, miraç metinlerinde yer alan Serhail motifinin de söz konusu apokrif metin kaynaklı olduğunu düşündürmektedir. Bu tasvîrlere göre İdris peygamber gök yolculuğu esnasında ateşle yanan bir vadi görmüştür. Bu derin vadiye krallar ve hükümdarlar atılmaktadır. (Platt 2012: 142-143) İlerleyen sayfalarda ise İdris'in, ellerinde bronz ve demirden zincirler ile kamçılar bulunan ceza meleklerinden oluşan bir orduyu gördüğü belirtilmektedir. (Platt 2012: 147) Söz konusu meleğin ismi üzerindeki varyantlaşmanın ise Osmanlı yazı dilinde yer alan vav harfinin (u), (o), (v) ya da (r); ye harfinin de (i) ve (y) sesi ile okunması sonucunda oluşması ihtimal dâhilindedir.

3.6.13. Günahları ve Sevapları Yazan melekler

Hz. Muhammed birinci kat gökyüzünde büyük bir melek görmüştür. Bu meleğin karşısında, sağında ve solunda yedi yüz biner melek bulunmaktadır. Bu melekler her gün yeryüzüne inerek insanların işlediği günahları derleyip yukarı getirmektedirler. Derlenen günahlar kıyâmete kadar gizlenecektir. (Develi 1998: 147-148) Hz. Muhammed üçüncü kat gökyüzünde bir grup melek ile daha karşılaşmıştır. Bu melekler ise birinci kat göktekilerin aksine yeryüzünde hayırlı amel işleyenlerin, namaz kılanların, zekât ve sadaka verenlerin, Kâdir gecesinde ibâdetle bulunanların, Tanrı dostu müminlerin sevaplarını kaydetmektedirler. (Develi 1998: 149)

3.6.14. Asker Melekler

Metinlerde Hz. Muhammed'in miraç gecesinde gökyüzünde, at binip ok kuşanan, başında taçları, ellerinde mızrakları olan tesbîh halindeki melekleri gördüğüne yönelik rivâyetler de yer almaktadır. Bu meleklerin İslâm dinine düşman olanları helâk edeceği belirtilmektedir. (Develi 1998: 149, Çimen 2010: 47) Her birinin boyunun uzunluğu bin yıllık (yol) olan bu meleklerin tasvîr edildiği bölümlerde “... *Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez...*” ibârelerinin yer aldığı 74/31 numaralı âyete de atıfta bulunmaktadır. (Hacıhaliloğlu 2006: 78, Ertan 1983: 315) Doğrudan atıf yapılmamakla birlikte İslâm dinine yardımcı olan asker meleklerin tasvîr edildiği bu bölümlerin oluşumunda, İslâm askerlerine yardım eden görünmeyen orduların dile getirildiği muhtelif âyetlerin etkili olması ihtimal dâhilindedir. 3/123-125 numaralı âyetlerde Bedir Savaşında İslâm ordularına yardım eden üç bin melekten söz edilmekte ve gerekirse beş bin meleğin yardım edeceği müjdelenmektedir. 9/25 ve 26 numaralı âyetlerde ise Huneyn Savaşında İslâm askerlerine yardım eden görünmeyen orduların varlığından haber verilmektedir. Aynı sûrenin 40 numaralı âyetinde görünmeyen orduların Hz. Muhammed'in hicreti esnasında saklandığı mağarada da yardım ettiği bildirilmektedir. Görünmeyen orduların Hendek Savaşındaki yardımları da 33/9 numaralı âyette dile getirilmiştir. (Çetiner 2013a: 164-165, 445, Çetiner 2013b: 713) Söz konusu âyetlerde yer alan bilgilerin, miraç konulu metinlerde yer alan asker melekler vasıtasıyla dile getirilerek telkîn edilmesinin hedeflendiği de söylenebilir.

3.6.15. Mikail

Miraç konulu metinlerde ismi ilk olarak şakk-ı sadr hâdisesi içerisinde veya peygamberin isrâ yolculuğunda zikredilen Mikail de İslâm geleneğindeki dört büyük melekten birisidir. Metinlerde Hz. Muhammed'in yolculuğunun sonraki bölümlerinde de Mikail ile karşılaştığını belirten tasvîrlere mevcuttur. Bu tasvîrlere göre Hz. Muhammed onu gökyüzünde yer alan bir ırmağın kenarında görmüştür. Bir elinde terazisi ve diğer elinde kilesi olan Mikail, ırmaktan aldığı suyu, ölçüp tarttıktan sonra bulutlara pay etmektedir. Ayrıca yeryüzüne düşen yağmur tanelerini de Mikail

hesaplamaktadır. (Develi 1998: 161) Her birinin elinde sancak olan yedi yüz bin melek Mikail'e hizmet etmektedir. Her sancağın altında da yedi yüz bin melek bulunmaktadır ve Hz. Âdem'in yaratılmasından yirmi beş bin yıl önce yağmur, kar ve bitkilerin iradesi bunlara verilmiştir. Her bir yağmur damlası ile kar tanesini yerine götürmeye, bir melek memurdur. (Tural 2011: 483-485, Ertan 1983: 304-307, Meyân 1976: 410) Miraç metinlerinde bu şekilde tasvîr edilen Mikail motifi ile Zerdüşî inancının önemli metinlerinden biri olan "Bundahişin" isimli eserde bulunan ve Sirius yıldızı ile özdeşleştirilen yağmur tanrısı "Tiştar" arasında ciddi bir benzerlik bulunmaktadır. Söz konusu inanç sistemine göre rûhani varlıklar olarak kabul edilen Yazadların yardımı ile Tiştar, elinde bulunan terazideki kabı su ile doldurup bulutlara gönderdikten sonra rüzgar gücü ile yağmura dönüştürmektedir. (Anklesaria 1956: 104-105, 121) Arkaik düşünce yapısında meydana getirilen mitlerin, o gün için açıklanamayan doğa olaylarını anlamlandırma işlevi de bulunmaktadır. Bu bağlamda yağmurun yağması ile ilgili olarak meydana getirilen bir arketipin, Zerdüşî inancında Tiştar isimli bir Tanrı'ya dönüştürüldüğü; miraç metinlerinde ise söz konusu tanrıya ait özelliklerin, Kur'ân'da ismi geçen meleklerden birisi olan Mikail ile özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır. Kültürel bellek içerisinde kolektif olarak hıfzedilen arketiplerin; dinsel anlamda yaşanan büyük değişimlere karşın, kabul edilen yeni inanç sistemi bağlamında yenilenerek bir üst kültüre taşındığı görülmektedir. Mikail'in yağmur ve kar yağışını düzenlemesine değinmeden önündeki terazi ve kile ile kulların rızkını taksim ettiğini belirten metinler de mevcuttur. (Gürtunca 1977: 194)

Metinlerde Cebrail'in Sidretü'l-Müntehâ'da Hz. Muhammed'in yanından ayrılmasından sonra ona bir müddet Mikail'in eşlik ettiğini belirten ibâreler de yer almaktadır. Bu ibârelere göre Hz. Muhammed Sidretü'l-Müntehâ'dan sonra Mikail'in eşliğinde birçok su ve ateş denizini aşmıştır. (Sönmez 1984: 401, Tural 2011: 503-504)

3.6.16. İsrâfil

Genel bir kabul olmamakla birlikte miraç konulu metinlerde İslâmî gelenekte dört büyük melekten biri olarak kabul edilen İsrâfil'in, söz konusu gecede sûru üflediğine

yönelik ibâreler de yer almaktadır. Cebrail, Hz. Muhammed'e; sûrun, miracı müjdelemek için üflendiğini belirtmiştir. (Çimen 2010: 28-29) İsrâfil'in, isrâ yolculuğunun hemen öncesinde Burak'ın eyer altı örtüsünü taşır bir vaziyette tasvîr edildiği metinler de bulunmaktadır. Bu metinlerde yer alan ifadelerle göre Hz. Muhammed, bu durumdan hicap duyarak İsrâfil'den özür dilemiştir. İsrâfil, bu hizmeti yerine getirebilmek için Arş'ın altında Allah'a binlerce yıl ibâdet ettiğini dile getirmiştir. Bu görev İsrâfil için bir şereftir. (Ertan 1983: 262-263, Meyân 1976: 394)

Kimi metinlerde yer alan ifadelerle göre Hz. Muhammed; Sidretü'l-Müntehâ'da Cebrail'in, sonrasında ise Mikail'in yanından ayrılmasına müteakip yolculuğuna İsrâfil eşliğinde devam etmiştir. (Tural 2011: 504-506, Güzelışık 1996: 65) Peygamberin, Sidretü'l-Müntehâ ile Kürsi arasındaki hicapları İsrâfil eşliğinde geçtiği belirtilmektedir. (Özdemir 1986: 86, Gürtunca 1977: 203) Arş'tan önce geçilmesi gereken son mesafe olan yetmiş bin hicabın bulunduğu alana gelindiğinde ise İsrâfil; kendisinin daha ileri gidemeyeceğini, ilerlerse mahvolacağını belirtmiş ve peygamberden onun için şefâat dilemesini istemiştir. (Tural 2011: 510-511) Peygamberin, Allah'ın huzurundan ayrılıp cenneti ziyaret etmeye gittiği zaman, kıyâmet gününde sûru üfleyecek olan büyük melek İsrâfil ile karşılaştığını belirten varyant metinler de mevcuttur. (Akar 1980: 429) Bu metinlerde yer alan tasvîrlerde; İsrâfil'in ayağının yedi kat yerin altında olduğu, başının ise Arş'a uzandığı belirtilmektedir. Ağzında tuttuğu sûr dünyaya kadar ulaşmaktadır. Sûrun ağzı, gökyüzünün çevresi kadardır ve üzerinde dünyadaki canlı sayısınca delik bulunmaktadır. (Develi 1998: 161, Gürtunca 1977: 202)

3.6.17. Refref

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerde varyantlaşmanın yoğun olarak yaşandığı unsurlardan birisi de Refreftir. Genel kabule göre Hz. Muhammed, Sidretü'l-Müntehâ'da Cebrail'in ve kimi rivâyetlere göre Burak'ın yanından ayrılmasından sonra miraç yolculuğuna Refref adı verilen varlık ile devam etmiştir. Allah'ın huzuruna ulaşmak için geçmesi gereken yetmiş ya da yetmiş bin hicabı bu varlık üzerinde kat etmiştir. Yaygın olmamakla birlikte Refref'in yeşil bir kuş olarak tasvîr edildiği ibâreler

de mevcuttur. (Güzelışık 1996: 65, Harmancı 2003: 253) Hz. Muhammed'in söz konusu hicapları geçtikten sonra yoluna Refref ile devam ettiği anlayışı da metinlere yansımıştır. (Özdemir 1986: 86-88, Akar 1980: 415) Hz. Muhammed'in Refref'e bindikten sonra Nûr Sûresine adını veren 24/35 numaralı nûr âyetini makamla okuduğuna yönelik bir kabul de bulunmaktadır. (Poyraz 2007: 80) "Kur'ân-ı Kerîm'de cennet tasvîrleri konusunda bilgi veren 55/76 numaralı âyet içerisinde "refrefin hudrin" ibâresi bulunmaktadır. Söz konusu terkip, "yeşil yastık" anlamına gelmektedir. Metinlerde yer alan; "Refref, yeşil bir cennet yaygısıydı" ibâresi, Refref motifinin söz konusu âyet çevresinde şekillendirildiğini düşündürmektedir. (Meyân 1976: 417)

3.6.18. Levh-i Mahfûz ve Kalem

Miraç hâdisesini konu edinen metinlerde Hz. Muhammed'in Arş katında, Levh-i Mahfûz'a rastladığını belirten rivâyetler de mevcuttur. Arş'ın sağ yanında, altın zincirlerle boşlukta asılmış bir şekilde tasvîr edilen Levh-i Mahfûz'un, değerli taşlarla kaplandığı ifade edilmektedir. Bütün yaratılmışların ilmi, Levh-i Mahfûz'nun bir satırına tekâbül edebilmektedir. Geri kalan yazıları ise ancak Allah bilmektedir. Günde 360 kez ona nazar eden Allah, kimi mahlûkâta can verirken kimisini de öldürmektedir. Levh-i Mahfûz ile ilgili tasvîrlerin bulunduğu bölümde söz konusu ibârenin yer aldığı "*Şüphesiz o şanı yüce bir Kur'ân'dır; Levh-i mahfûzdadır*" meâlindeki 85/21 ve 22 numaralı âyetlere atıf yapılmaktadır. Orada bulunan kalemin uzunluğu ise at sırtında kat edilen yüz yıllık yol mesafesindedir. Kalemin beş deliği bulunmaktadır ve her deliğin iç ise elli bin yıllık yol mesafesindedir. Mürekkebi nûrdan olan kalem kıyâmete kadar gerçekleştirecek her şeyi yazmaktadır. Hakk'tan gelen buyrukların yazıldığı levhadaki lügatı sadece İsrâfil bilmektedir. Hz. Muhammed, miraç yolculuğunda bu kalemin yazarken çıkardığı sesi işitmiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 100-102) İlk secde eden melek olması sebebiyle İsrâfil'in, Levh-i Mahfûz'un velâyeti ile mükâfatlandırıldığını belirten rivâyetler de bulunmaktadır. (Yananlı 1983: 44) İsrâfil'in Levh-i Mahfûz'da yer alan ebedî iradeyi sayfa sayfa istinsâh edip eğitimi altında bulunan mahlûkâta okuttuğunu belirten tasvîrlere de mevcuttur. Bu tasvîrlere esnasında, 6/96, 36/38 ve 41/12 numaralı âyetlerde yer alan; "... İşte bu, aziz ve âlim olan Allah'ın takdiridir" ibâresine atıf

yapılmaktadır. İsrâfil bu görevi yerine getirirken mahcubiyeti nedeniyle yukarıda bulunan Allah'a bakamamaktadır ve sûru üfleyinceye kadar bu vaziyette kalacaktır. (Tatçı 2006: 489)

Levh-i Mahfûz'daki yazıları yazan kalemlerin on iki tane olduğuna yönelik rivâyetler de mevcuttur. Âlemin işlerinin intizâmı, bu on iki kalemle hâsıl olmaktadır. Bunların en yüce ve şereflişinin kader kalemi olduğu belirtilir ki Allah onu yarattıktan sonra yaz buyruğunu vermiştir. Kalem ne yazacağını sorduğu zaman Allah, “kıyâmet kopuncaya kadar zuhura gelecek olan her şeyin niceliğini ve niteliğini yaz” emrini vermiştir. Bu kalem, kalemlerin ilki ve en ulusu olmuştur. “*Nûn. Kaleme ve satır satır yazdıklarına ant olsun!*” meâlindeki 68/1 numaralı âyette Hakk Teala'nın bu kaleme yemin ettiği de belirtilmektedir. İkincisi, vahiy kalemidir. Üçüncüsü, Hak Teâla ve Resulullah'a ilişkin mühür kalemidir. Dördüncüsü tıbb-ı ebdân kalemidir. Bedenlerin sıhhati onunla korunmaktadır. Beşincisi hükümdarlara ve onların vekillerine ilişkin olan mühür kalemidir ve ülkelerin zaptı bununla gerçekleşmektedir. Altıncısı erzâk kalemidir. Yedincisi hüküm kalemidir; kaziyyeler yani davalar, onunla geçerlilik bulmaktadır. Sekizincisi şehâdet kalemidir, hukuk onun ile korunmaktadır. Dokuzuncusu rüyaların vahyine ve tefsîrine ilişkin olan tabîr kalemidir. Onuncusu âlemdeki hâdiseleri ve tarihlerini yazan tevârih kalemidir. On birincisi lisanlara ve onların ayrıntılarına ilişkin olan lûgat kalemidir. On ikincisi hepsini kendinde toplayan câmi' kalemidir. İptal edilmiş olanların reddine ve tahrif edilmiş olanların def edilmesi şüphesine ilişkindir. (Yananlı 1983: 45-46) Metinlerde nâdir olarak karşılaşılan bu tasvîrlerle, yeryüzünde gerçekleşen her hâdisenin Allah'ın takdiri ile gerçekleştiğine yönelik kabulün telkîn edilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Söz konusu 85/21 ve 22 numaralı âyetlerde Kur'ân-ı Kerîm'i işaret ettiği net bir biçimde belli olan bu terkinin çevresinde oluşturulan yorumların da, bir çok örnekte olduğu gibi yeryüzünde bulunan dinî bir unsurun gök simgeçiliği bağlamında ifade edilmesine olanak sağladığı görülmektedir.

3.6.19. Arş'ı Taşıyan (Hamaletü'l-Arş) ve Kuşatan Melekler

Hız. Muhammed'in miraç gecesinde Arş'ın dört ayağında birer melek gördüğü de belirtilmektedir. Kıyâmet gününde ise her ayağında ikişer melek olmak üzere sekiz melek Arş'ı tutacaktır. Arş'ın şa'şasından ve nûrundan dolayı başlarını yukarı kaldırıp bakamayan bu melekler; insan, akbaba, arslan ve öküz sûretindedirler. İnsan sûretli melek, her daim insanların rızklarının verilmesi ve suçlarının affedilmesi için dua etmektedir. Akbaba sûretinde olan melek, kuşların; arslan sûretinde olan melek, yırtıcı hayvanların; öküz sûretindeki melek ise geri kalan hayvanların rızkı için dua etmektedirler. (Ertan 1983: 321-322) Öküz sûretli meleğin yüzünde bulunan siyah benin, insanların buzağıya taptıkları günden beri mevcut olduğu belirtilmektedir. (Özdemir 1986: 83, Tural 2011: 508) Söz konusu insan, öküz, akbaba ve arslan sûretindeki dört melek motifi ile Yeni Ahit'in Vahiy bölümünde yer alan tasvîrlere arasındaki çarpıcı bir benzerlik bulunmaktadır. Bu tasvîrelere göre Yuhanna'ya, bir melek tarafından gökteki kapı gösterilmiştir. Yuhanna oradan çıkarak gökte bulunan tahta şahit olur. Detayları ile tasvîr edilen tahtın çevresinde dönmekte olan, önde ve arkada gözleri bulunan dört mahlûk yer almaktadır. Birincisi arslana, ikincisi danaya, üçüncüsü uçan kartala benzemektedir. Diğerinin ise yüzü insan yüzü gibidir. Her birisinin, içinde gözler bulunan olan altışar kanadı bulunmaktadır. "Kuddüs, kuddüs, kuddüs! Var olmuş, var olan ve gelecek olan, her şeye kadir, Rab Allah!" demektedirler. (Yuhanna'nın Vahyi 4/1-9) Kıyâmet gününde Arş'ı taşıyacak olan sekiz melek tasvîri ile de "*Melekler göklerin etrafındadır. O gün Rabbinin Arş'ını bunların da üstünde olan sekiz (melek) yüklenir*" meâlindeki kıyâmet gününü tasvîr eden 69/17 numaralı âyete atıf yapılmaktadır. Kimi metinlerde ise yukarıda birbirinden ayrı dört melek üzerinde tasvîr edilen sûretlerin, dört yüzü olan bir melekte toplandığı görülmektedir. İnsan, inek, arslan ve kuş suretinde dört yüzü bulunan meleğin her yüzü şekline uygun olarak Allah'ı tesbîh etmektedir. (Sönmez 1984: 397, Özdemir 1986: 75, Uluscu 2013: 50) Bu motif de Eski Ahit'te Hezekiel isimli bölümün birinci babında yer alan tasvîrleri andırmaktadır. Hezekiel, gökyüzünden gelen ve ateş saçan bir bulutun ortasında her birinin dört yüzü ve dört kanadı olan insan, arslan, öküz ve kartal sûretli melekleri görmüştür. Meleklerin başları üzerindeki kubbenin üstünde Rabb'in tahtı bulunmaktadır. (Hezekiel 1/1-11) Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten alınması kuvvetle

muhtemel olan tasvîrlerle birlikte yukarıda belirtilen Kur'an âyetinde yer alan ibârelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulan bu motiflerin peygamberin miraç gecesinde şahit olduğu manzaralara dâhil edildiği söylenebilir. Bir çok defa olduğu üzere yabancı tesirlerle oluşturulmuş bir motif vasıtasıyla Kur'ân âyetlerinin telkîni söz konusudur. İnsan, arslan, kartal ve öküz başlı bu meleğe yönelik inancın tasvîr edildiği minyatür, ek-2.31 içerisinde görülebilir

Arş ve onu taşıyan meleklerin etrafında yetmiş bin saf meleğin bulunduğu da belirtilmektedir. Bu saflar birbirinin peşi sıra durmuşlardır ve sürekli Arş'ı tavaf etmektedirler. Bir saf giderken diğer saf gelmektedir. Bu gidiş gelişlerinde birbirlerine rastladıkça tehlîl ve tekbîr getirmektedirler. Bunların arkasında yetmiş bin saf melek daha mevcuttur. Tekbîr ve tehlîlin yanı sıra Allah'ı tesbîh ve tahmîd etmektedirler. Bunların da arkasında yüz bin saf melek mevcuttur ve bunlar da tesbîh halindedirler. Vücut yapıları üç yüz yıllık, dört yüz yıllık gibi mesafelerle tasvîr edilen bu meleklerin dörder kanadı bulunmaktadır. İki yüzlerinde gizlidir ve onlarla Arş'a bakıp kendilerinden geçmektedirler. Diğer ikisi ile de uçmaktadırlar. Bu meleklerin daima tövbe edenler için Allah'tan af diledikleri de belirtilmektedir. (Özdemir 1986: 84-85) Meleklerin sayısı ve fiziki yapıları belirtilmemekle birlikte *"Meleklerin de Rablerine hamd ile yüceliğini dile getirerek Arş'ın çevresini kuşattıklarını görürsün..."* ve *"Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rablerini hamd ile tesbîh ederler. O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru"* ibârelerinin yer aldığı İslâm kozmolojisi ile ilgili 39/75 ve 40/7 numaralı âyetlerin, miraç metinlerindeki bu bölüm vasıtasıyla dile getirildiği görülmektedir.

3.6.20. Arş'a Dolanan Büyük Yılan

Metinlerde Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Arş katına dolanmış büyük bir yılan gördüğüne yönelik tasvîrler de bulunmaktadır. Rivâyete göre Allah, Arş katını yarattığı zaman benden yüce, azîm varlık var mıdır diye sormuş; Arş da bu soruyu ben varım diye cevaplamıştır. Allah bu cevap üzerine yetmiş bin kanadı ve her kanadında yüz

yetmiş bin yüzü olan büyük bir yılan yaratmıştır. Söz konusu yılanın her yüzünde yetmiş bin ağız ve her ağzında da yetmiş dil bulunmaktadır. Dillerinden türlü tesbîhler dökülmektedir. Bu yılan Arş katına dolandığı zaman Arş'ın boyu onun yarısına kadar ulaşabilmiştir. Arş katının yaptığı gibi kibir sahibi olmamak gerekir. Tam tersine toprak gibi alçak olmak gereklidir. Toprak, Arş katı gibi yükseklerde değildir ama; tüm mahlûkât onun üstünde biten nimetlerden yararlanmaktadır. (Hacıhaliloğlu 2006: 104-105) Başlı beyaz inciden, gözleri yakuttan, vücudu altından olan bu yılanın kanatlarındaki her bir kılın üzerinde sürekli Allah'ı tesbîh ve takdis etmekte olan meleklerin bulunduğu da belirtilmektedir. Söz konusu meleklerin ellerinde cevherden mızraklar bulunmaktadır. (Özdemir 1986: 84) Bu yılanın tesbîhi çevresinde bulunan meleklerin tesbîhini bastırmaktadır. Peygamberi fark eden yılan, selam verdikten sonra onun miracını kutlamış ve ondan şefâat dilemiştir. (Tural 2011: 514) İslâmi gelenekte hoş karşılanmayan kibirin, Arş ve çevresine sarılan yılan sembolizmi; önemli bir erdem olan alçak gönüllülüğün ise Arş-toprak karşıtlığı ile dile getirildiği bu bölümün didaktik mahiyetiyle birlikte miraç metinlerine dâhil edildiği söylenebilir.

3.6.21. İstafail

Hız. Muhammed'in Allah ile olan sohbetinin ardından onu cennete götürmek için Allah'ın yanından alan meleğin ismi İstafail olarak zikredilmektedir. (Gürtunca 1977: 210) İstafail peygamberi İsrâfil'e, İsrâfil Mikail'e, Mikail de Cebrail'e ulaştırmış ve nihayetinde Cebrail, peygambere cenneti gezdirmiştir. (Özdemir 1986: 117, Güzelışık 1996: 70, Uluscu 2013: 57)

3.6.22. Rıdvan

İslâm geleneğinde cennetin bekçi meleği olarak kabul edilen Rıdvan ile miraç konulu metinlerde ilk olarak Hız. Muhammed'in miraca davet edildiği bölümde karşılaşılmaktadır. Peygamberin miraç daveti üzerine abdest almak istediği ve bunun

için Rıdvan'ın içinde Kevser suyu bulunan yakuttan iki ibrik ile dört köşeli bir leğen getirdiği belirtilmektedir. Hz. Muhammed abdestini aldıktan sonra Rıdvan ona nûrdan bir hülle ile imâme giydirmiştir. Rıdvan bu imâmeyi; Âdem yaratılmadan sekiz bin yıl önce peygamber için sarmıştır ve kırk bin melek o günden, miraç gecesine kadar imâmenin çevresinde tesbîh ve tehlîl ile meşgul olmuştur. İmâmenin, her birinde dört satır yazı bulunan kırk bin göz bulunmaktadır. Birinci satırda “Muhammed Allah’ın resûlüdür”, ikincisinde “Muhammed Allah’ın nebîsidir”, üçüncüsünde “Muhammed Allah’ın habîbidir” ve dördüncüsünde “Muhammed, Allah’ın halîlidir” yazıları yer almaktadır. (Ertan 1983: 260, Meyân 1976: 392)

Rıdvan'ın miraç metinlerinde zikredildiği diğer bölüm ise peygamberin Allah'ın buyruğu ile cenneti ziyaret ettiği kısımda yer almaktadır. Cennetin kapılarını Hz. Muhammed'e açan Rıdvan'dır. Cehennem bekçisi Mâlik'in Allah'ın hışmından yaratılması gibi Rıdvan'ın da onun rahmet ve lütfundan halk edildiği belirtilmektedir. (Uluscu 2013: 58) Rıdvan, Hz. Muhammed'e; cennet ehlinin büyük çoğunluğunun onun ümmeti arasından çıkacağını müjdelemiştir. (Ertan 1983: 338) Rıdvan'ın, sekiz cennetten sorumlu sekiz halifesinin ve yetmiş bin yardımcısının bulunduğu da belirtilmektedir. (Meyân 1976: 435) Cebrail Hz. Muhammed'i gezdirmek için cennete getirdiği zaman kapıya vurduğunda Rıdvan'ın kapıyı açmadığını ifade eden varyant metinler de mevcuttur. Rıdvan, kapının anahtarının kendisinde olmadığını aksine anahtarın bizzat peygamberin elinde olduğunu belirtmiştir. Hz. Muhammed elini vurduğu zaman cennetin kapısı açılacaktır. (Tural 2011: 526-527) Bu son bölümdeki anahtar metaforuyla da Hz. Muhammed'in şefâatçilik vasfına vurgu yapıldığı görülmektedir.

3.7. TARİHÎ ŞAHSİYETLER

Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu anlatan metinler içerisinde ismi zikredilen dört halife, sahabeler, peygamberin aile efrâdı ve muhâlifleri, dinî-tarihî şahsiyetler ve mutasavvıflar; çalışma içerisinde böyle bir başlığın açılması ihtiyacını doğurmuştur. Melekler ve olağanüstü varlıklar bahsinde olduğu gibi metinler arasında yaşanan

varyantlaşmalar, bu bölüm içerisinde sıralanan tarihsel şahsiyetlerin de "miraç metinlerinde yer alan mekânlar" başlığı altında tahlil edilmesini güçleştirmiştir. Alevî-Bektaşî geleneği içerisinde dile getirilen anlatılardaki Hz. Ali karakteri üzerinde, söz konusu inanç yapısının gereği olarak cem başlığı altında durulmuştur.

3.7.1. Dört Halife

3.7.1.1. Hz. Ebu Bekir

Hz. Ebu Bekir, miraç metinleri içerisinde sık sık zikredilen önemli tarihi kişiliklerden birisidir. Birçok metinde Hz. Muhammed'in, Arş katına ulaşıp bilincini kaybettiği esnada Ebu Bekir'in sesini işittiği belirtilmektedir. Bu ses peygambere, Ebu Bekir'in kendisinden önce oraya ulaştığını düşündürmüştür. Bu esnada duyduğu bir diğer nidâ peygambere; “duyduğu o sesin bir meleğe ait olduğunu ve kendisinin içinde bulunduğu zor durumdan sıyrılması ve rahatlaması için Ebu Bekir'in sesi ile hitap ettiğini, şu an bulunduğu makama ondan başka birisinin ulaşamayacağını” bildirmiştir. (Güzelişik 1996: 66) Kimi metinlerde ise Hz. Ebu Bekir'in sesine benzetilen bu nidânın peygambere; “Dur ya Muhammed! Muhakkak ki Rabbin sana salât ediyor” şeklinde seslendiği belirtilmektedir. (Ertan 1983: 322) Yukarıdaki tasvîrler esnasında yapılan atıf sebebiyle “*Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize salât eden O ve melekleridir, O müminlere karşı merhamet sahibidir*” meâlindeki 33/43 numaralı âyet çevresinde inşâ edildiği anlaşılan bu bölüm içerisinde, Allah'ın salâtı ibâresi ile rahmetinin kastedildiği belirtilmektedir. (Ertan 1983: 330, Utku 2001: 379) Hz. Muhammed'in Hz. Ebu Bekir'e olan ünsiyyeti, Mûsâ Peygamberin asâsına olan aşinalığa benzetilmektedir. Makam-ı tecellide Hz. Mûsâ dehşete düştüğü zaman Allah, ona asâsını kast ederek 20/17 numaralı âyette belirtilen “*O sağ elindeki nedir, ey Mûsâ?*” ibâreleri ile hitap etmiştir. (Aksu 2009: 91) Miraç gecesinde yaşandığı belirtilen bu olay vesilesiyle de söz konusu âyetin hatırlatılarak telkîn edildiği de görülmektedir.

Miraç metinlerinde Hz. Ebu Bekir'in isminin zikredildiği bir diğer bölüm ise Hz. Muhammed'in söz konusu yolculuktan dönüşü esnasında dile getirilmektedir. Peygamber cenneti ziyaret ettikten sonra Allah ile tekrar karşılaşmıştır. Allah bu karşılaşma esnasında ona; "bu gece verdiklerimi yeryüzünde şerh et buyruğunu vermiştir. Peygamberin, bana kim inanır sorusuna karşılık olarak Allah'tan; "Ebu Bekir sana inanır" cevabı gelmiştir. (Güzelişik 1996: 79, Meyân 1976: 443) Söz konusu diyalogun peygamber ile Cebrail arasında gerçekleştiğini belirten varyant metinler de mevcuttur. Peygamber yeryüzüne döndüğü zaman yaşadıklarına kimsenin inanmayacağını düşünmüş ve bunu Cebrail'e söylemiştir. Cebrail, Ebu Bekir'in ona inanacağını bildirmiştir. (Akar 1980: 440) Hz. Muhammed miraç gecesinde yaşadıklarını dile getirdiği zaman ümmetinden birçok kişi inkâr ederek mürted durumuna düşmüştür. Ebu Bekir ise peygamber ne söylüyor ise doğrudur diyerek tereddüde düşmeksizin isrâ ve miraç hâdiselerini tasdîk etmiştir. Bu nedenle İslâm geleneğinde Ebu Bekir, "Sıddîk" olarak anılmaya başlamıştır. (Hacıhaliloğlu 2006: 165) Bu kabulün göstergesi olarak yedinci kat gökyüzünün kapısında "lâ ilâhe illâllah, Muhammedun resûlullah ve Ebu Bekiri's-Sıddîk" yazısının bulunduğunu belirten tasvîrler de mevcuttur. (Ertan 1983: 308) Hz. Ebu Bekir'in, miraç hâdisesini sorgusuz sualsiz peygamber diyorsa doğrudur diyerek kabul etmesi, modern Türk şiirine de yansımıştır. Söz konusu olay, Necip Fazıl Kısakürek'in "Mucize" isimli şiirinde şu şekilde dile getirilmiştir;

"...En büyük sahabîde inanmanın usulü:
Mirac günü kâfirler, Ebubekr'i kuşattı,
Dediler: Bak seninki ortaya neler attı?
Uzaklıkları yenmiş, meleklerle oluşmuş;
Yedi kat göğü aşmış, Allah ile buluşmuş...
Evet, O dedi, gel de bu yükü akla çektir!...
Ve cevap: O mu dedi, O dediyse gerçektir!...

(Kısakürek 1993: 105)

Metinlerde, Hz. Muhammed'in cenneti gezerken gördüğü kızıl altından yapılmış olan köşklere birinin de Hz. Ebu Bekir'e tahsis edildiği ifade edilmektedir. Hz. Muhammed'in bunu kendisine müjdelediği zaman Ebu Bekir'in; "köşk de sahibi de sana fedâ olsun yâ resûlullah!" dediği belirtilmektedir. (Meyân 1976: 437) Hz. Muhammed'in dördüncü kat gökyüzünde Hz. Ebu Bekir'e rastladığını belirten ibâreler de mevcuttur.

Ebu Bekir bu mertebeye, peygamberin sohbetinde bulunmakla erişmiştir. (Meyân 1976: 453)

3.7.1.2. Hz. Ömer

Hz. Muhammed'in cenneti ziyareti esnasında gördüğü yakuttan yapılmış olan bir diğer köşkün de Hz. Ömer'e tahsis edildiği ve içinde birçok hûrî bulunduğu belirtilmektedir. Hz. Muhammed'in, bu köşkü kendisine müjdelerken; belki beni kıskanırsın diye içeri girmedim dediği; buna cevaben Ömer'in de; başkasından kıskansam bile hiç senden kıskanır mıyım yâ resûlullah diyerek ağladığı belirtilmektedir. (Sönmez 1984: 427) Hz. Muhammed'in üçüncü kat gökyüzünde Hz. Ömer'e rastladığını ve bu mertebeye peygambere yardım etmesi sayesinde eriştiğini belirten ibâreler de mevcuttur. (Meyân 1976: 453)

3.7.1.3. Hz. Osman

Hz. Muhammed'in cenneti gezerken şahit olduğu köşklere birisi de Hz. Osman'a tahsis edilmiştir. (Ertan 1983: 340) Hz. Muhammed, birinci kat gökyüzünde Hz. Osman'ı namaz kılar vaziyette görmüş ve onun kendisinden önce oraya getirildiğini düşünmüştür. Cebrail, Hz. Osman'ın yerde olduğunu, gördüğünün ise onun heyeti (sûreti) olduğunu belirtmiştir. Ağaran saçlarındaki nûr nasıl yer ehlini aydınlatıyorsa, heyetinin nûru da gök ehlini nûrlandırmaktadır. Hz. Osman'a "Zü'n-nûreyn" lakabı bu nedenle verilmiştir. (Özdemir 1986: 47, Tural 2011: 437) Hz. Muhammed'in iki kızıyla evlendiği için verildiği belirtilen Zü'n-nûreyn lakabının da miraç gecesi ile ilişkisi kurularak metinlere eklendiği görülmektedir. (Yiğit 2007: 442) Peygamberin, yedi kat gökyüzünün her birinde onun sûretleriyle karşılaştığını belirten varyant metinler de mevcuttur. Geceleri namaz kılarak birinci, İhlâs sûresini okuyarak ikinci, kendi oğlu ile sohbet ederek üçüncü, peygamberin sohbetinde bulunmakla dördüncü, mescide gitmekle beşinci, zorluklara tahammül ederek altıncı, Allah'dan utanarak yedinci gökteki mertebeye ulaşmıştır. (Meyân 1976: 453) İslâmî gelenekte tasvip edilen birtakım davranışların, Hz. Osman'ın örnek kişiliğinde peygamberin göksel yolculuğu bağlamında dile getirildiği görülmektedir.

3.7.1.4. Hz. Ali

Metinlerde Hz. Muhammed'in dördüncü kat gökyüzünde Hz. Ali'nin sûreti ile karşılaştığını ifade eden tasvîrler de bulunmaktadır. Cebrail bu durumu peygambere açıklamıştır. Melekler Hz. Ali'yi görmeyi özledikleri için Allah onun sûretinde bir melek yaratmış ve dördüncü kat gökyüzüne bırakmıştır. Melekler onu ziyarete gelmektedirler. (Ertan 1983: 340-341) AORB Projesi bağlamında mülakkatta bulunan Mehmet Ayan'ın; aynı bilgiyi Alevî kabuller doğrultusundaki miraç anlatısı içinde vermesi, kültürel yaşamın kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını gösteren bir diğer örneği oluşturmaktadır.⁴⁷

Hz. Muhammed'in cennet içerisinde, Hz. Ali için inşa edilen bir köşk gördüğü de belirtilmektedir. (Ertan 1983: 340-341) Ayrıca onun için yaratılan bir de hûrî bulunmaktadır. (Meyân 1976: 437) Hz. Muhammed'in üçüncü kat gökyüzünde Hz. Ali'ye rastladığını belirten metinler de mevcuttur. Hz. Ali'nin peygamberi sevmesi hasebiyle bu mertebeye eriştiği belirtilmektedir. (Meyân 1976: 453)

Alevî-Bektaşî inanç yapısı içindeki miraç anlatılarında en az Hz. Muhammed kadar rolü bulunan Hz. Ali figürüne, konu bütünlüğünü bozmamak maksadıyla "cem" başlığı altında değinilmiştir.

3.7.2. Hz. Muhammed'in Aile Efrâdı

3.7.2.1. Hz. Muhammed'in Babası

Metinlerde Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu esnasında babası ile karşılaştığını belirten ibâreler de bulunmaktadır. Peygamber, cehennem tabakaları arasında ateşten ayakkabılar giymiş ve beyni tıpkı ateşte kaynayan tencere gibi kaynayan bir adama

⁴⁷ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (20_A_Yassıçal_Mehmet Ayan_3) künyeli video kaydı ve deşifre metninde yer almaktadır.

rastlamıştır. Kalbine merhamet düşen peygamber, Cebrail'e onun kim olduğunu sormuştur. Cebrail, bu konuda soru sormadan yoluna devam etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Peygamberin ısrarlarına dayanamayan Cebrail, o adamın kim olduğunu söyleyebilmek için Allah'ın huzuruna izin almaya çıkar. Cebrail Allah'tan izin aldıktan sonra peygamberin yanına gelerek o adamın babası olduğunu söylemiştir. Peygamber babasına şefâat etmeden gitmeyi istemediğini dile getirince Cebrail; bugün için ona izin verilmediğini fakat kıyâmet gününde ümmetinin âsileri ile birlikte istediği kişiye şefâat edebileceğini söyler. Hz. Muhammed, bu cevabın üzerine; annem, babam; ümmetimin âsilerine fedâ olsun diyerek yoluna devam etmiştir. (Özdemir 1986: 140-141)

3.7.2.2. Hz. Muhammed'in Annesi

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde annesiyle karşılaştığını belirten metinler de mevcuttur. Hz. Muhammed'in cehennemi ziyareti esnasında ateşin içinde, ayaklarından asılmış bir kadına şahit olduğu belirtilmektedir. Kadın; Ahmed ve Muhammed diye seslenmektedir. Mâlik, o kadının annesi olduğunu söyleyince peygamber ağlamıştır. Cebrail'in dahi onun acısına ortak olarak ağlamaya başladığı ifade edilmektedir. Allah, peygamberin ümmetinden vazgeçmesi halinde annesini bağışlayabileceğini bir melek vasıtası ile Hz. Muhammed'e bildirmiştir. “Allah'ım bana ümmetim gerek” diyerek seçimini ümmetinden yana kullanan Hz. Muhammed, annesini de miraç gecesinde ümmeti için fedâ etmiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 144)

3.7.2.3. Hz. Hatice

Metinler içerisinde Hz. Muhammed'in cenneti ziyareti esnasında, hanımı olan Hatice'ye tahsîs edilmiş bir kasra şahit olduğunu rivâyet eden ibâreler de mevcuttur. (Güzelişik 1996: 78, Gürtunca 1977: 218) Hz. Muhammed'in onu cennet nehirlerinden birinin üzerinde inciden yapılmış bir köşk içinde gördüğünü belirten varyant metinler de yer almaktadır. (Ertan 1983: 342)

3.7.2.4. Hz. Fatma

Hz. Muhammed'in kızı olan Hz. Fatıma'nın ismi de miraç konulu metinlerin cennet tasvîrleri bölümünde zikredilmektedir. Hayber Kalesi'nin fethinden evine dönen Hz. Ali, zevcesi Fatma'ya kılıcı Zülfikâr'ı övmeye başlamıştır. Kaleyi fethedenin Zülfikâr olduğunu belirtince Fatma; “kılıcın fazlını ben senden önce öğrendim, bana mı anlatıyorsun” diyerek gülmüştür. Bu cevaba çok şaşırان Hz. Ali, bu durumu peygambere iletir. Peygamber de yanına gelerek kılıcın sırrını kızına sormuştur. Fatma anlatmaya başlar. Miraç gecesi Cebrail, Allah'ın emri ile babasını cennete sokmuştur. Hz. Muhammed, bir kızıl elma ağacının altında cenneti temâşâ etmiştir. Zülfikâr o ağacın altında gizlenmiştir. Üstünde “la fetâ illâ ‘Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr, zevcesi Zehrâ'dır onun âşikâr” yazmaktadır. Peygamberin kızı Fatma, kılıcın fazlını orada öğrenmiştir. Hz. Muhammed ağaçtan bir elma alıp yarısını yemiş, yarısını da Fatma'nın annesi Hatice'ye armağan olarak vermiştir. Hatice'nin yediğı o cennet elmasından Fatma dünyaya gelmiştir. Kızının sözleri bitince Hz. Muhammed onun kokusundan dolayı kendisini cennetteki elma ağacının dibindeymiş gibi hisseder ve sözünü tasdik ederek kızının gözlerini öper. (Hacıhaliloğlu 2006: 87-91) Hz. Muhammed'in yeryüzüne döndükten sonra cenneti arzuladığı zamanlarda; dilini, kızının ağzına sokarak cennet elmasının lezzetine ulaştığını belirten istisna metinler de mevcuttur. (Tural 2011: 545-546) Mircea Eliade, kolektif zihniyet içerisinde tarihsel kişilerin mitsel kahramanlara dönüştürölme sürecini şu şekilde özetlemektedir;

Tarihsel kişiliklerin veya olayların anısı halkın belleğinde en fazla iki ya da üç yüzyıl varlığını sürdürmektedir. Bunun nedeni popüler belleğin bireysel olay ve gerçek kişilikleri sürdürmekte güçlük çekmesidir. Onun işleyişine aracı olan yapılar farklıdır; olaylar değil kategoriler, tarihsel kişilikler değil arketipler mevcuttur. Tarihsel kişilik mitsel bir modelle birleştirilirken olay da mitsel eylemler kategorisiyle özdeşleştirilmektedir. Sonuç olarak tarihsel olayların anıları iki ya da üç yüzyıl sonra bireysel olanı kabul edemeyen ve sadece örneksel olanı saklayan arkaik zihniyetin kalıbına girecek şekilde değiştirilmektedir. (Eliade 1994: 54-55)

Hz. Fatma çevresinde inşâ edilen bu son bölüme, yukarıda belirtilen tespitler doğrultusunda bakıldığında; tarihi kişilikler olan Hz. Muhammed, Ali ve Fatma'nın; kahramanın kutsal kılıcı ve yenilen kutsal meyveden doğma gibi arkaik motiflerle birlikte anılarak mitsel özellik taşıyan bir anlatı ile miraç metinlerine dâhil edildiğı görölmektedir. Hz. Fatma'nın miraç gecesinden yıllar önce doğmuş olması ve Hayber

Kalesi'nin miraç hâdisesinin gerçekleştiği tarihten sonra fethedilmesi; söz konusu bölüm içerisinde kronolojik sıranın bozulması ile zamanın ılgı edildiğini göstermektedir ki; bu özellik, mitsel düşünce sisteminin diğer bir önemli özelliğidir.

Hız. Fatma'nın çevresinde inşa edilen yukarıdaki bölüm hâricinde, miraç metinleri içerisinde onun da cennetlik olduğunu ifade eden ibâreler bulunmaktadır. Hız. Muhammed'in cenneti ziyareti esnasında şahit olduğu kasırlardan birinin kızı Fatma'ya tahsîs edildiği de belirtilmektedir. (Güzelışık 1996: 78, Gürtunca 1977: 218)

3.7.2.5. Hız. Hasan ve Hüseyin

Hız. Muhammed'in torunları Hız. Hasan ve Hüseyin'in isimleri de miraç metinlerinde yer alan cennet tasvîrleri arasında zikredilmektedir. Peygamber, cennetin içerisinde biri yeşil diğeri de kıvıl renkte olan yakuttan yapılmış iki kubbe görmüştür. Cebrail, bu kubbelerin kime ait olduğunu merak eden peygambere Rıdvan'a sormasını tavsiye etmiştir. Rıdvan yeşil kubbenin Hasan'a, kıvıl kubbenin ise Hüseyin'e ait olduğunu belirtince peygamber; kubbelerin yeşil ve kırmızı renklerde inşa edilmesinin sebebini sormuştur. Hasan'ın kubbesi yeşildir çünkü peygamberin âsi ümmeti Hasan'ı zehirleyecektir. Hüseyin'in kubbesi kıvıldır çünkü kılıç ile katledilecektir. Peygamber işittiklerinden dolayı, üzülp ağlamaya başlayınca Allah ona; “isterse torunlarını kurtarabileceğini fakat o zaman kendisine şefâatkârlık vasfının verilemeyeceğini ve bu nedenle de ümmetini kurtaramayacağını” belirtmiştir. Hız. Muhammed, ümmeti için gerekirse kıvıl Fatma'yı da fedâ edebileceğini dile getirerek ümmetine şefâatkâr olabilmek için torunları Hasan ve Hüseyin'i miraç gecesinde fedâ etmiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 84-87) Miraç hâdisesinden hatta peygamberin vefatından yıllar sonra gerçekleşen ve İslâm tarihinin şekillenmesi açısından büyük önem taşıyan iki olayın, zamanın ılgı edilmesi ile miraç metinlerine dâhil edildiği görülmektedir.

İslâm tarihi bağlamında Abbasîlerin, Emevîleri devirerek iktidarı ele geçirmesinde kilit isimlerden biri olarak; gerçekleşen hanedan değişikliğinde büyük bir rol oynayan ve Türk-İran epik geleneği içerisinde Kerbela olayının intikamını aldığı kabul edilen Ebu

Müslim ile ilgili olarak kaleme alınan destansı eserlerde de miraç gecesine atıf yapıldığı görülmektedir. Ebu Müslim söz konusu intikamı, teberi ile almış ve teberdâr olarak da isimlendirilmiştir. Miraç gecesinde peygamber, gökten yere baktığında kanla kaplı bir ova görmüştür. Kan, deniz dalgaları gibi kalkıp inmektedir. Hz. Muhammed bunun anlamını sorduğu zaman Cebrail ona, orasının Kerbela olduğunu ve âsi ümmetinin orada kabilesi ve çocukları ile birlikte Hüseyin'i susuz bırakıp katledeceğini bildirmiştir. Oradaki kan, bu şehitlerin kanıdır. Peygamber bunu öğrendiği zaman derin bir iç çekmiştir. Gözlerinden ise iki damla yaş süzölmüştür. Allah'ın emri ile rüzgârlar tarafından yakalanan peygamberin nefesi, bir demir parçasına dönüştürölmüştür. Allah, meleklerle; demir parçasını Umman Denizine taşımalarını emretmiştir. Daha sonra bu demir parçasından Ebu Müslim'in baltası yapılacaktır. Peygamberin sağ gözünden dökölen yaş, toprağa düşüp çiçek açmıştır. Sol gözünden akan damla ise Kerbela ovasına düşüp bir ağaca dönüşmüştür. Bu ağaç büyüdüğü zaman içinde gezinen öz su, İmam Hüseyin'in kanı olmuştur. Ağacın odunu daha sonra Ebu Müslim'in baltasına sap olacaktır. Sağ gözünden damlayan gözyaşı ile biten çiçek ise daha sonra eti ile Ebu Müslim'i besleyecek olan bir koyun tarafından yenilecektir. Miraç gecesı peygamberin nefesinden oluşın demir, Ahi Hurdek tarafından işlenerek balta haline dönüştürölür. Ebu Ali ise peygamberin gözyaşından biten ve Kerbela şehitlerinin kanı ile beslenen ağaçtan o baltaya sap yapar. Yedi-sekiz kişinin zorlanarak taşıdığı balta ahiler tarafından Ebu Müslim'e teslim edildiğı zaman onun tarafından 72 defa çevrilir. (Melikoff 2012: 108-110) Bilindiğı üzere Hz. Hüseyin ile birlikte Kerbela'da 72 kişi şehit edilmiştir. İslâm tarihi özelinde büyük önem taşıyan ve yaşanıldıkları dönemden sonraki gelişmelere tesir eden iki büyük tarihi olay olan Kerbela hâdisesi ile Ebu Müslim hareketinde yer alan unsurların yıllar önce gerçekleştiğine inanılan miraç hâdisesine dâhil edildiğı görölmektedir.

Hz. Muhammed'in ümmetine şefâat edebilmek için gerek öbür dünyada ve gerekse bu dünyada kendi ailesini dahi fedâ ettiğini ifade eden bu tasvîrler vasıtasıyla İslâm ümmetinin diğér dinlere mensup olan toplumlar arasındaki konumu dile getirilmiştir. İslâm ümmetine mensup olanların peygamberin şefâatine nail olabilme ayrıcalığı bulunmaktadır.

3.7.3. Dinsel Tarih ile İlgili Şahsiyetler

3.7.3.1. Sâra

Miraç konulu metinler içerisinde; Hz. Muhammed'in cennette rastladığı beş kasırdan birisinin, İbrahîm Peygamberin karısı olan Sâra'ya ait olduğunu belirten ibâreler bulunmaktadır. (Güzelişik 1996: 77, Gürtunca 1977: 218)

3.7.3.2. Hz. Mûsâ'nın Annesi

Metinlerde Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunda Mûsâ Peygamber'in annesiyle karşılaştığını belirten ibâreler de mevcuttur. Bu ibârelerin içerisinde Buhayid ya da Naciye ismi ile anılan Mûsâ'nın annesi, dördüncü kat gökyüzü içerisinde tasvîr edilmektedir ve yeşil zümrütten yapılmış yetmiş bin köşke sahiptir. (Ertan 1983: 301, Tural 2011: 460, Meyân 1976: 405) Eski Ahit içerisinde adının “Yokebed” olduğu bildirilen Hz. Mûsâ'nın annesi, 28/7 ve 13 numaralı Kur'ân âyetleri arasında ismi verilmeden zikredilmektedir. (Çıkış, 6/20)

3.7.3.3 Firavunun Hanımı Asiye

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde cennette rastladığı beş kasırdan birisinin de Firavunun karısı olan Asiye'ye ait olduğu belirtilmektedir. (Güzelişik 1996: 78, Gürtunca1977: 218, Tural 2011: 460) Asiye'ye yönelik bu tasvîrlerin “*Allah, iman edenlere de firavunun karısını misal vermektedir; o, Rabbim; yüce katında, cennette benim için bir ev yap, beni firavundan ve yaptıklarından kurtar, beni bu zâlimler topluluğundan selamete çıkar demişti*” ibârelerinin yer aldığı 66/11 numaralı âyet çevresinde inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Peygamberin onun ile dördüncü kat gökyüzünde karşılaştığını belirten tasvîrler de mevcuttur. Bu tasvîrlere göre Asiye'nin

kızıl yakut ve mercandan yapılmış yetmiş bin köşkü bulunmaktadır. (Ertan 1983: 301, Meyân 1976: 405)

3.7.3.4. Firavunun Hizmetkârı

Metinlerde, isrâ yolculuğu esnasında Beytü'l-Lahim civarında burnuna güzel kokular gelen Hz. Muhammed'in, kokuların kaynağını Cebrail'e sorduğunu belirten tasvîrler de bulunmaktadır. Cebrail; bu güzel kokuların, firavunun hanımını keseleyen kadın ile kızlarının kabrinden geldiğini bildirmiştir. O keseci kadın, gizlice Hz. Mûsâ'ya iman etmiştir. Bir gün firavunun kızının saçını tararken, tarağı elinden düşürmüş ve "bismillah" diyerek tarağı yerden almıştır. Bunu işiten firavunun kızı ona, Allah diye andığın babam mıdır diye sormuştur. Keseci kadın ise ona, babasının da yaratılmış olduğunu, onu yaratan Allah'tan başka ilah olmadığını söyleyince, kız bu durumu babasına şikâyet etmiştir. Öfkelenen firavun, keseci kadından kendisine secde etmesini ve "rabbimsin" demesini istemiştir. Kadın, firavunun bütün tehditlerine rağmen imanından dönmemiştir. Büyük bir kazanda su kaynattıran Firavun, kadının kocası ile büyük çocuklarını teker teker onun içine attırmıştır. Kadın yeni doğan çocuğunu kurtarmak için firavuna iman ettiğini söylemeyi kafasından geçirmiştir. Allah'ın hikmeti ile dile gelen bebek, annesine; imanından vazgeçmemesini ve kendilerine cennette yer hazırlandığını söylemiştir. Firavun dile gelen ufak çocuğu da kazana attırır. Yıllardır hizmetini gördüğü için firavundan son bir istekte bulunan keseci kadın, ailesi ile birlikte gömülmeyi arzulamıştır. Firavun bu isteğini kabul eder ve kadını da kazana attıktan sonra dileğini yerine getirerek hepsini bir çukura gömdürür. Allah onların üzerine toprak atılmadan önce oraya cennet yemişlerini göndermiştir. Peygambere gelen güzel kokular bu cennet yemişlerinden gelmektedir. (Ertan 1983: 270-272) İman eden kadının, firavunun berberi olduğunu ifade eden varyant metinler de bulunmaktadır. (Özdemir 1986: 49-50)

3.7.3.5. Sırkıyl

Hız. Muhammed, miraç gecesinde bir adamın yer ile gök arasında namaz kıldığını şahit olmuştur. Secdede iken onun peygamber olduğunu zanneden Hız. Muhammed, adam başını kaldırdığı zaman omuzlarının arasında bulunan nûru fark etmiştir. Cebrail onun, firavun zamanında iman edip imanını gizlemiş olan "Sırkıyl" isimli bir zât olduğunu söylemiştir. Allah yapmış olduğu ibâdetler nedeniyle onu gökyüzüne yükseltmiştir. (Özdemir 1986: 49) Yukarıda yer alan ifadelerden, bu bölümün; *“Firavun ailesinden olup imânını gizleyen bir mü'min kişi şöyle dedi: adamı, 'Rabbim Allah'tır dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabbinizden size âyetler getirmiştir...”* meâlindeki ibârelerin yer aldığı 40/28 numaralı âyetin çevresinde inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Firavunun hanımı örneğinde olduğu gibi oluşturulan bu bölümler vasıtasıyla dinsel tarih hakkında bilgi veren Kur'ân âyetlerinin telkîn edildiği de görülmektedir.

3.7.3.6. Hız. Meryem

Metinlerde, Hız. Muhammed'in ziyareti esnasında cennette rastladığı beş kasırdan birisinin de Hız. İsa'nın annesi olan Meryem'e ait olduğu belirtilmektedir. (Güzelişik 1996: 77, Görtunca 1977: 218, Tural 2011: 460) Peygamberin onu dördüncü kat gökyüzünde gördüğüne yönelik rivâyetler de mevcuttur. Meryem'in dördüncü kat gökyüzünde ak inciden yapılmış yetmiş bin köşkü bulunmaktadır. (Ertan 1983: 301, Meyân 1976: 404) 3/42 numaralı âyetinde yer alan; *“Ve melekler şöyle demişti; Ey Meryem! Şüphesiz Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi”* meâlindeki ibâreler, yukarıdaki tasvîrlerin söz konusu âyet çevresinde inşâ edildiğini düşündürmektedir. 66/12 numaralı âyet içerisinde Rabbi'ni tasdîk ettiği belirtilen Hız.Meryem için, 5/75 numaralı âyetinde de “sıddîk” sıfatı kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm içerisinde Hız. Meryem'in iffetine ve faziletine yapılan bu vurguların, miraç metinlerinin cennet tasvîrlere yansıtılarak telkîn yoluna gidildiği anlaşılmaktadır.

3.7.4. Sahabeler

3.7.4.1 Ümmihâni

Peygamberin amcasının kızı olan Ümmihâni'nin ismi, miraç konulu metinlerin iki bölümü içerisinde zikredilmektedir. Birçok metinde peygamberin miraç yolculuğunun başladığı yer olarak Ümmihâni'nin evi gösterilmektedir. Bu ev Safa ile Merve arasında bir yerde bulunmaktadır. (Ertan 1983: 258) Ümmihâni isminin peygamberin halası olan Âtike'nin lakabı olduğunu belirten varyant metinler de mevcuttur. Buna göre, Ebu Cehil'in hakaretleri nedeniyle hüznlenen peygamber, halasının evine gelmiştir. Halası o gece Hz. Muhammed'i ağırlamış ve onun çok sayıda düşmanı olması nedeniyle kardeşi Ebu Talib'in kılıcı ile nöbet tutmaya karar vermiştir. Allah, uyku meleği Revhâ'ya o gece uyumayan tek kişi olan peygamberin halasını uyutması emrini verir. Revhâ, onun rûhuna uyku verir ve Âtike kılıcına yaslanmış bir vaziyette uyuyakalır. O gece miraç hâdisesi gerçekleşir. (Özdemir 1986: 23)

Ümmihâni'nin ismi, peygamberin miraç yolculuğundan dönüşünü anlatan bölümlerde de zikredilmektedir. Bu bölümdeki tasvîrlere göre Hz. Muhammed, miraç gecesinin ertesi gününde mescide gitmek istemiştir. Ümmihâni; reddedileceğini düşünerek, peygamberden yaşadıklarını kimseye anlatmamasını istemiştir. Hz. Muhammed yaşadıklarının gerçek olduğunu, inkâr etseler dahi olanı biteni anlatacağını ifade ederek Ümmihâni'nin yanından ayrılmıştır. (Hacıhaliloğlu 2006: 164)

3.7.4.2. Hz. Hamza

Hız. Muhammed'in miraç gecesinde gördüğü tarihi şahsiyetlerden birisi de amcası olan Hamza'dır. Peygamberin amcasını, cennette bir taht'a dayalı vaziyette otururken gördüğü belirtilmektedir. (Ertan 1983: 342) Hız. Peygamber, Hız. Hamza'nın Uhud savaşında şehit edilmesinden sonra onun; Allah ve resûlünün aslanı, şehitlerin efendisi olduğunu söyleyerek halası Safiyye ile kızı Fatıma'yı teskin etmiş ve şehitlerin ölmeyip

cennette yaşadıklarını belirttikten sonra bu esnada nazil olan; *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetmeyin. Bilakis onlar diridirler. Allah'ın kendi lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşleri içinde hiçbir keder ve korkunun bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar"* meâlindeki 3/169-170 numaralı âyet-i kerîmeyi okumuştur. (Algül 1997: 501) Seyyidü's-şüheda olarak anılan ve İslâm tarihi bağlamında önemli bir şahsiyet olan Hz. Hamza ile şehâdeti sonrasında cennet ile müjdelenmesini belirten tarihsel olayın, miraç metinlerinde yer alan cennet tasvîrleriyle dile getirildiği görülmektedir.

3.7.4.3. Abbas bin Abdulmuttalib

Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu anlattığı ilk kişi olarak zikredilen isimlerden birisi de amcası olan Abbas'tır. Hz. Muhammed miraç yolculuğundan döndüğü zaman yaşadıklarını ve gönül gözü ile Allah'ı gördüğünü ona anlatmıştır. Fakat bunlardan kimseye bahsetmemesini yoksa tekzip edileceğini tenbih etmiştir. (Güzelışık 1996: 80, Görtunca 1977: 219) Abbas, henüz Müslüman olmamakla birlikte yeğeninin miracını kutlamış ve bu yolculuğunu Kureyş'e aşikâr edeceğini belirtmiştir. Bu olay, peygamberin ailesinin Kureyş içindeki itibarını arttıracaktır. Abbas, Ebtah isimli yere gelerek orada bulunan Kureyş'in ileri gelenlerine miraç hâdisesini haber vermiştir. (Görtunca 1977: 220) Frederick S. Colby, konu ile ilgili olarak kaleme aldığı çalışmasında genişletilen miraç anlatılarının ve peygamberin Allah'ı müşâhede ettiğini belirten bölümlerinin İbn Abbas figürü ile ilgili olduğunu belirtmektedir. (2008: 30-31) Abdullah bin Abbas ismiyle de bilinen, miraç hâdisesiyle ilgili olarak birçok hâdis rivâyeti bulunan ve tefsîr alanında otorite kabul edilen bu sahabenin babasının isminin de metinler içerisinde zikredildiği görülmektedir.

3.7.4.4. Cafer b. Ebu Talib

Hız. Muhammed'in miraç gecesinde Cafer b. Ebu Talib'in cennet içerisinde meleklerle beraber uçtuğuna şahit olduğu da belirtilmektedir. (Ertan 1983: 341) Peygamberin amcasının oğlu olan Cafer b. Ebu Talib, 629 yılında Mûte'de İslâm ordularına komuta ederken iki kolu kesilerek şehit edilmiştir. Hız. Muhammed bunu duyduğu zaman “Allah'ın onun kesilen iki koluna karşılık iki kanat ihsan ettiğini ve bu kanatlarla cennette uçtuğunu belirtmiştir. Bu nedenle tayyâr ve zü'l-cenâheyn lakapları ile de anılmaktadır. (Önkâl 1992: 549) Cafer b. Ebu Talib şahsiyetinde, tarihî bir savaşa da atıfta bulunan ibârelerin, miraç gecesi bağlamında yapılan cennet tasvîrlere dâhil edildiği görülmektedir.

3.7.4.5. Bilâl-i Habeşî

Miraç gecesinde Hız. Muhammed'in cennette bir ayak sesi işittiğini belirten ibârelerin yer aldığı metinler de mevcuttur. Hız. Muhammed, Cebrail'den ayak sesinin müezzin Bilâl'e ait olduğunu öğrenmiştir. Miraç dönüşünde Hız. Muhammed Bilal'e hangi âmel ile bu makama ulaştığını sormuş; Bilal de fazladan bir amelinin olmadığını fakat her abdest bozuşunda yeniden abdest aldığını ifade etmiştir. Ayrıca her abdest alışında iki rekat da namaz kılmaktadır. (Ertan 1983: 341) Hadîs rivâyetlerine göre Hız. Muhammed, Ebû Abdillâh Bilâl b. Rebâh künyesi ile tanınan ve İslâm tarihinde ilk ezan okuyan kişi olarak yerini alan Bilâl-i Habeşî'ye; gece cennette önümde pabuçlarının tıkırtısı duydum diyerek cennetlik olduğu müjdesini vermiştir. Sonrasında ise bu dereceye ulaşmak için ne yaptığını sormuştur. Bilâl-i Habeş'in, abdest aldıktan sonra nafilâ namazı kılıyorum dediği belirtilmektedir. (Fayda 1992: 153) Bilâl-i Habeşî hakkında rivâyet edilen hadîsler doğrultusunda yaşandığı belirtilen tarihsel olayların, yukarıdaki bölüm vasıtasıyla miraç gecesi bağlamında dile getirilmek sûretiyle telkîn edilmesinin hedeflendiği söylenebilir.

Miraç gecesinin anlatıldığı metinlerde Hız. Muhammed'in cennete iltifat etmemesi hususunda da Bilâl-i Habeşî'ye atıf yapılmaktadır. Cennet, dile gelerek Hız.

Muhammed'e bu davranışının nedenini sormuştur. Peygamber, cennete; süslerine aldanıp sevinmemesini, değerinin lâ ilahe illallah" lafzı ile sınırlı olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine cennet peygamberden; kendisini, değersiz bir kuluna bağışlamasını istemiştir. Peygamber yukarıda zikredilen hadîsi dile getirerek cenneti Bilâl'e havale ettiğini söyler. Cennet; Ebu Bekir'in parasıyla alınmış, Mekke'nin hatunları tarafından beğenilmeyen bir köleyi bana veriyorsun diye isyan edince Hz. Muhammed; Bilâl'in Allah aşkı ile coşturan sesini sekiz cennete değişmeyeceğini belirtmiştir. Hz. Muhammed miraçtan yeryüzüne indiği zaman cennetle müjdelenen Bilâl; "peygamberin cemalini bir kez görmeyi, sekiz cennete değişmeyeceğini" belirterek peygamberin ayağına kapanmıştır. (Sönmez 1984: 377-378) Bilâl, ezan ve cennet çevresinde inşa edilen bu son bölüm vasıtasıyla da "sadece cennet için iman edilmemesine" yönelik kabulün dile getirildiği anlaşılmaktadır.

3.7.4.6. Ümmü Süleym

Hız. Muhammed, miraç gecesi cennette Bilâl-i Habeşî'den sonra bir ayak sesi daha işitmiş ve Cebrael bu ayak sesinin, ensârdan fâkir ve sabırlı bir kimse olan Milhan kızı Gamsa'ya ait olduğunu belirtmiştir. (Ertan 1983: 341) Ümmü Süleym Gumeysâ bint Milhân (Mâlik) b. Hâlid künyesi ile bilinen Ümmü Süleym sahabeden Enes b. Mâlik'in annesidir ve Uhud, Hayber, Huneyn gazalarına iştirak etmiştir. Peygamberin süt teyzesi olan Ümmü Süleym hakkında, Hız. Muhammed'in rüyasında onu cennette gördüğüne dair bir hadîs de bulunmaktadır. (Kandemir 2012: 330-331) Bilâl örneğinde olduğu gibi sahabe arasında yer alan bir tarihi şahsiyetin miraç hâdisesinden bağımsız olarak hakkında rivâyet edilen bir hadîs vesilesi ile söz konusu metinlere dâhil edildiği görülmektedir. Ümmü Süleym ve peygamberin amcası olan Abbas isimli şahsiyetlerin peygamberin göksel yolculuğunu anlatan metinlerde zikredilmesi, isrâ ve miraç yolculuğu konusunda birçok hadîs rivâyet eden Enes b. Mâlik ile İbn Abbas'ın ebeveynleri arasında yer almalarıyla da açıklanabilir.

3.7.4.7. Zeyd b. Amr

Hz. Muhammed'in miraç gecesinde cennet içersinde, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'e tahsîs edilmiş olan iki adet ev gördüğünü belirten metinler de mevcuttur. Bu evlerden ilki, Hz. İsâ'nın şerîatına uyduğu için ikincisi de Hz. Muhammed, resûl olup İsâ'nı şerîatını kaldırdığı zaman peygambere uyduğu için verilmiştir. (Ertan 1983: 341) Zeyd b. Amr, putperest alışkanlıkları reddederek Yahudiliği ve Hıristiyanlığı benimsemiş, kendi ifadesi ile İbrahîm'in Rabbine ibâdet ederek yaşamıştır. Bu nedenle Hz. Muhammed'in risaletinden önce Mekke'de yaşayan Hânifliğin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir Oğlu Said, Hz. Ömer ile birlikte gelerek “eğer babam size erişebilseydi iman ederdi, onun affedilmesini dileyebilir misiniz?” diye sorunca Hz. Muhammed “elbette onun için istiğfar ederim, o tek başına bir ümmet olarak haşr edilecektir” cevabını vermiştir. Peygamberin bu sözlerinden hareketle Zeyd ve onun gibi muvahhidler fetret ehlinen sayılmış, sahâbî kabul edilmedikleri halde bazı sahâbe tabakatlarında kendilerine yer verilmiştir. (H. Özkan 2013: 316-317) Hz. Muhammed'in peygamberliğine ulaşip ulaşmadığı tam olarak bilinmeyen bu tarihi şahsiyetin Hanîf dinin bir temsilcisi olarak miraç metinlerinin cennet tasvîrleri arasında dile getirildiği görülmektedir.

3.7.4.8. Zeyd bin Hârise

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen tek sahabe olan peygamberin evlatlığı Zeyd'in ismi de cennet tasvîrleri arasında zikredilmektedir. Hz. Muhammed'in miraç gecesinde cennet içerisinde azatlı kölesi olan Zeyd bin Hârise'nin câriyesi ile karşılaştığı belirtilmektedir. (Yananlı 1983: 47)

3.7.5. Hz. Muhammed'in Muhâlifleri

Hz. Muhammed'in İslâm dinini tebliğ etmeye başlamasından sonra ona zorluk çıkaran Mekke liderlerinden birisi olan Ebu Cehil de miraç metinlerindeki yerini almıştır. Ebu Cehil lakabı, cehaletin babası anlamına gelmektedir. Metinlerde Ebu Cehil ismiyle

genellikle miraç yolculuğunun öncesinde ve sonrasında karşılaşmaktadır. Ebu Cehil, yanındaki bir grup münkirle beraber mescitte oturmakta olan Hz. Muhammed'i yalancılıkla suçlayarak ona; fakir olduğunu, eğer peygamber olsaydı mal ve hazine bakımından zengin olması gerektiğini söylemiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 53) Ebu Cehil'in ardından Kureyş'in ileri gelenlerinden yedi kişi daha peygamberin yanına gelerek ona aynı muâmelede bulunmuş, bu suçlamalara üzülen peygamber amcasının kızı olan Ümmi Hâni'nin evine gitmiştir. Peygamberin miraç yolculuğu da bu evde başlamıştır. (Ertan 1983: 258) Kimi metinlerde yer alan ibârelere göre Ebu Cehil, peygambere hakaret etmekle kalmamış, taş atarak onu bacağından da yaralamıştır. Bu olayı işiten Ebu Bekir peygamberin yanına gelerek onun bacağına sarmak istemiştir. Hz. Muhammed buna izin vermemiştir. Çünkü zâlimlerin, bacağından akıttığı bu kanın hürmeti vesilesiyle kıyâmet gününde günahkâr ümmeti için Allah'tan af dileyebilecektir. (Özdemir 1986: 21-22) Bu bölümle ilgili bir diğer varyant metinde ise peygamberin, bacağı yaralı bir vaziyetteyken; ölürse ümmetinin başına gelecek kötülükleri düşünerek dertlendiği belirtilmektedir. Allah, peygamberin bu vaziyetini görerek Cebrail'e; onu yanına getirmesini emretmiştir. Allah, miraç gecesinde onun yarasını saracak ve ümmeti ile ilgili derdine derman olacaktır. (Özkan 2012: 141-142)

Miraç gecesinin ertesi günü peygamberin isrâ ve miraç yolculuğunu yalanlayan Mekkelilerin başında Ebu Cehil ve peygamberin öz amcası olan Ebu Leheb gelmektedir. Ebu Leheb; ateşin babası anlamına gelen bu lakabını, peygambere olan şiddetli muhâlefeti nedeniyle almıştır ve onun bu muhâlefeti, Tebbet Sûresi ile Kur'ân-ı Kerîm'e kadar yansımıştır. Ebu Cehil ve Ebu Leheb, Hz. Muhammed'den bütün halkın önünde Kudüs'teki Beytül-Makdis'i tarif etmesini istemiştir. (Akar 1980: 441-442) Cebrail, Kudüs'ü Hz. Muhammed'in gözü önüne getirerek peygamberi bu zor durumdan kurtarmıştır. (Güzelişik 1996: 80-81) Cebrail'in kanadının üzerinde Beytül Makdis'i gösterdiğine yönelik ibâreler de bulunmaktadır. Beytül-Makdis'in peygamberin gözü önüne cismen getirilip getirilmediği tartışmasında; Belkıs'ın tahtının Süleyman Peygamber'in huzuruna getirilmesi kıssasının bulunduğu Neml Sûresi hatırlatılmakta ve bunun mümkün olduğu belirtilmektedir. (Utku 2001: 438)

Hız. Muhammed'in miraç yolculuğuna inanmayan Mekkeliler, ondan Mekke ve Kudüs yolu üzerinde olan kervanlarından haberler vermesini istemişlerdir. Peygamber, kervanlardan birine, Revhâ ismi verilen yerde rastladığını söylemiştir. Revhâ'nın, Medine'den kırk üç mil uzaklıkta bulunan bir yer olduğu belirtilmektedir. (Utku 2001: 439) Kervancılar kaybolan bir deveyi ararken Hız. Muhammed, bir devenin üzerinde bulunan kaptaki suyu içmiştir. Peygamber, inkârcılara; kervancılar döndüğü zaman kapta su kalıp kalmadığını sormalarını söyler. (Özdemir 1986: 161) Peygamberin miraç gecesinde bu kervandakilere selam verdiği ve kervancıların bu, Muhammed'in sesidir dedikleri de rivâyet edilmektedir. (Yananlı 1983: 64) Hız. Muhammed, kendisine inanmayanlara Zi-merv adı verilen yerde karşılaştığı kervandan da haber vermiştir. Kâfiledeki iki kişi bir deveye binmiştir. Bindikleri deve peygamberden ürkmüştür. Biri ürken deveden yere düşerek elini incitmiştir. (Sönmez 1984: 438) Hız. Muhammed'in Mekke'den üç-dört mil uzaklıkta bulunduğu belirtilen Ten'im'de rastladığı kervandan haber verdiğiine yönelik rivâyetler de mevcuttur. (Utku 2001: 440) Peygamber, kâfilenin önünde bulunan toprak renkli bir deve ile üzerindeki ala çuvalı görmüş ve bu kâfilenin gün doğarken geleceğini bildirmiştir. Gün doğumunda gelen kervancılar, peygamberin Revhâ, Zi-merv ve Ten'im denilen yerlerde karşılaştığı kâfilelerle ilgili olarak söylediklerini bir bir tasdik etmiştir. (Özdemir 1986: 162) Geciken kervan yüzünden peygamberin dua ettiği ve Allah'ın, kervan gelene kadar güneşin doğuşunu geciktirdiğini belirten ibâreler de bulunmaktadır. (Utku 2001: 440) Bir başka varyant metinde ise kervanın ne zaman geleceği sorulduğunda, Hız. Muhammed'in Çarşamba günü cevabını verdiği belirtilmektedir. Çarşamba günü geldiğinde inkârcılar kervanı beklemeye başlarlar. Kervanın gözükmemesi üzerine Hız. Muhammed, gün batarken dua eder ve Allah, güneşin batmasını engeller. Böylece kervan peygamberin dediği günde, güneş batmadan Mekke'ye ulaşmış olur. (Yananlı 1983: 65, Akbaş 2006: 126) Güneşin batmasının, Allah tarafından engellendiğine yönelik bu ibâreler, Eski Ahit'te yer alan bir bölümü hatırlatmaktadır. Peygamber Yeşu, Amorîler ile savaşırken Rabbinden güneşi ve ayı durdurmasını istemiş; güneş ve ayın Allah tarafından durdurulması ve bir gün kadar batırılmaması sayesinde, düşmanlarından öcünü alabilmiştir. (Yeşu 10/12-14) Bu benzerlik; Eski Ahit'ten alınması ihtimâl dâhilinde olan bu motifin, Hız. Muhammed'in miraç hâdisesini ispat etmeye yönelik mucizelerine uyarlanarak miraç metinlerine dâhil edildiğini düşündürmektedir. Güneşin doğmasının ya da batmasının

geciktirilmesini dile getiren metinlerden farklı olarak güneşin doğuşunun çabuklaştırıldığını ifade eden rivâyetler de bulunmaktadır. Bu rivâyete göre Hz. Muhammed'e, kervanlarda kaç kişi ve binit bulunduğuna dair sualler yöneltilmiştir. Zor durumda kalan peygamberin imdadına yine Cebrail yetişmiştir. Cebrail, kervanla Hz. Muhammed arasında bulunan dere, tepe ve dağları düzleştirerek peygamberin kervanı görmesini sağlamıştır. Peygamber kervanı görünce inanmayanlara, kervanda yüz seksen kişinin yanı sıra yetmiş atının ve bin yedi yüz yetmiş yedi devenin bulunduğunu bildirir. Kervan gün doğarken Mekke'ye ulaşacaktır. Ebu Cehil, peygamberin bu söylediklerini yalanlayacak ilk gözcüye bahşış olarak bin Mısır altını vereceğini; Hz. Osman ise peygamberi doğrulayacak ilk gözcüye bin kızıl altın vereceğini belirtir. Fakat kervan, gün doğmadan önce Mekke'ye yaklaşmıştır. Allah'ın emri ile melekler güneşi çekerek kervan Mekke'ye gelmeden önce doğmasını sağlamıştır. Hz. Osman, vaat ettiği altını peygamberi doğrulayan gözcüye vermiştir. (Tural 2011: 611-613)

Peygamberin söylediklerinin gerçek çıkması üzerine Ebu Cehil'in Hz. Muhammed'i cazılıkla suçladığı; bu durumdan İblis'in dahi utandığı buna rağmen Ebu Cehil'in utanmadığı belirtilmektedir. (Akar 1980: 444-445) Kervancıların Hz. Muhammed'in söylediklerini bir bir tasdik etmesine karşın ona inanmayanların; *"bu apaçık bir sihirdir"* cevabını verdiği ifade edilmektedir. Metinlerde sık sık zikredilen bu cevap, Kur'ân-ı Kerîm'in 5/110, 6/7, 10/76, 11/7, 27/13, 34/43, 37/15, 46/7, 54/2 ve 61/6 numaralı âyetlerinde Hz. Muhammed'e ve ondan önceki peygamberlere inanmayanların verdiği ya da vereceği yanıt olarak belirtilen ifadeler ile aynıdır. Dolayısıyla bu bölümler vasıtasıyla bir başka kitabî bilginin telkîn edilmesinin hedeflendiği söylenebilir. Bu bölümün yer aldığı kimi metinlerde ise inkârcılara yönelik olarak indiğini anlaşılan; *"And olsun biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır, ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitmezler. Onlar hayvanlar gibidir. Hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır"* meâlindeki 7/179 numaralı âyete atıfta bulunulduğu görülmektedir. (Özdemir 1986: 161-162)

Metinlerde çok sık rastlanılmamakla birlikte Hz. Muhammed'in miraç dönüşünde kendisine inanmayan muhâliflere bunu ispatlamak için, İslâm geleneğinde bir diğer

mucizesi olarak kabul gören Ay'ı ikiye ayırması hâdisesini gerçekleştirdiğine yönelik ibâreler de mevcuttur. Miraç dönüşünde kendisine inanmayan Mekkeliler, peygamberden ayı ikiye bölmesini istemişlerdir. Hz. Muhammed, Hira Dağı'na çıkarak Allah'tan bu mucizeyi dilemiş, Cebrail'in müjdesi sonrasında yatsı vaktinde Mekke Dağı'na çıkarak parmak işareti ile Ay'ı iki parçaya bölmüştür. Bu olaya şahit olan Mekkelilerin birçoğu ona inanmış, inanmayanlar ise bu durumu belirten bir mektubu Medineli Yahudilere göndermiştir. Medineli Yahudiler; Mekkelilerden peygambere rûh, Ashab-ı Kehf ve İskender hakkında sorular sormalarını istemişlerdir. Bunlardan ikisini bilip, rûh ile ilgili soruyu bilememesi halinde bu durumun Tevrat'ta işaret edildiğini ve onun peygamberliğine delil olduğunu bildirmişlerdir. Mekkeliler, aldıkları bu cevap üzerine Ebu Cehil önderliğinde peygambere gidip bu üç konu hakkında soru sormuştur. Peygamber ilk anda bu soruları cevaplayamaz. Bir süre vahiy gelmediği için peygamber üzüntüye kapılır. Ebu Cehil ise bu durumdan memnundur. Cebrail'in bir süre sonra vahiy getirmesi ile Hz. Muhammed rûh mevzusu dışındaki iki soruyu cevaplayıp peygamberliğini ispatlamıştır. (Kaya 2014: 711-713) Yahudilerden soruları ile ilgili olarak yaşandığı belirtilen söz konusu olayın Kur'ân âyetlerine de yansıdığı görülmektedir. Hz. Muhammed, söz konusu suallerin sorulması üzerine inşâallah demeyi unutarak sorularınızı yarın cevaplarım yanıtını verdiği için âyetlerin inmesi gecikmiş ve peygamber bu duruma çok üzölmüştür. Bu durumun peygambere ağır gelmesi üzerine Cebrail; Ashab-ı Kehf ve İskender (Zu'l-karneyn) ile ilgili olarak Kehf Sûresinin bir bölümünü, rûh ile ilgili olarak da İsrâ Sûresinin 85 numaralı âyetini indirmiştir. (Çetiner 2013b: 582-591) Kur'ân-ı Kerîm'e dahi yansıdığı görölen tarihsel bir olayın Hz. Muhammed'in miraç dönüşü ile ilgili olarak kaleme alınan ibârelere eklendiğı anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed'in miraç hâdisesini beyân etmesinden sonra inkârcılardan beş kişinin alay ederek peygamberi gücendirdiğini ifade eden metinler de bulunmaktadır. Hz. Muhammed bu durum karşısında sabır göstermiştir. İsimleri Velîd b. Mûgîre, Hâris İbn Kaysa, Âmir, Esved ve İbn Muttâlib olarak belirtilen bu beş kişi, Cebrail tarafından tertip edilen ağaç dalına basmak, kafasını ağaca vurmamak ve yılan sokmasına maruz kalmak gibi kazalarla helâk edilmiştir. (Köksal 2011: 221-222) Bu bölümün miraç metinlerinde yer alan kimi diğerk bölümler gibi İbn-i Hişâm tarafından kaleme alınan

siyerden yararlanılarak inşâ edildiği görülmektedir. İbn-i Hişam'ın sîretinde; miraç hâdisesini dile getiren bölümün hemen ardından, peygamberin tebliğ faaliyetleri ile alay eden El-Esved b. el-Muttalib, Esved b. Abd-i Yagus, Velid b. Mugire, As b. Vâil, Haris b. Tulât ile b. Amr b. Hâris isimli şahısların başlarına gelen felaketlerin anlatıldığı kısım yer almaktadır. (Ege 1985: 62-65) Müfessirler; "... *Ben onu cehenneme sokacağım*" ibâresi ile sona eren 74/11-26 numaralı âyetlerin, Hz. Muhammed'in ve İslâmiyet'in azılı düşmanlarından biri olarak bilinen Velid bin Mugîre hakkında indiği konusunda ittifak etmişlerdir. (Fayda 2013: 33-34) As b. Vail, Hz. Peygamber'in oğulları Kasım ile Abdullah vefat edince; "Bırakın şu nesli kesilmiş, artık ölümünden sonra adını anan bulunmayacak" demiş, bunun üzerine onun hakkında, "*Asıl hayırla yâd edilmeyecek olan (ebter) odur*" meâlindeki ibârelerin yer aldığı Kevser Sûresi nazil olmuştur. Müfessirler, Hz. Peygamber'e ve getirdiği dine karşı direniş ve tepkilerini ısrarla sürdüren tipleri konu alan diğer bazı ayetlerin de As b. Vail hakkında nazil olduğunu kabul etmektedirler. (Fayda 1991: 449) Hz. Muhammed'in tebliğ hareketleriyle alay ettiği belirtilen şahsiyetlerin âkîbetleri hakkında rivâyet edilen olayların miraç hâdisesi bağlamında dile getirilerek söz konusu bu son bölümün inşâ edildiği anlaşılmaktadır.

3.7.6. Abdülkerim Satuk Buğra Han

Çalışmada, günümüz Türkiye coğrafyasında yaşamamış olmakla birlikte kültür sahasında önemli tesiri olan büyük bir değişikliğin önemli mimarlarından olan Satuk Buğra Han'ın adına da bir başlık açılması uygun görülmüştür. Söz konusu değişikliğe neden olan tarihi olay, Karahanlı Devletinin Hükümdarı olan Satuk Buğra Han'ın İslâm dinini kabul etmesidir. Satuk Buğra Han, Türk tarihinde İslâm inancını benimseyen ilk Türk devlet lideri olarak kabul edilmektedir. Bu özelliği nedeni ile kendisi adına kaleme alınan menkıbe içerisinde Hz. Muhammed'in miraç gecesinde karşılaştığı bir rûh olarak yerini almıştır. Hz. Muhammed miraç gecesinde peygamberlerin arasında Satuk Buğra Han'ın da rûhunu görmüştür. Cebrail, Hz. Muhammed'e; Satuk Buğra Han'ın peygamberin vefatından 333 yıl sonra dünyaya geleceğini, Türkistan yurdunda kâfirlerle savaşıp birçok insanı İslâm dinine sokacağını ve peygamberin şerâfâtını yayacağını bildirmiştir. Bu nedenle onun rûhu da peygamber rûhlarının arasında yer almıştır. Hz.

Muhammed yaşadığı bu karşılaşma sonrası miraç dönüşünde, sahabelere; “İslâm kılıcı Türkistan’a yetmedi, iman etmediler; kıyâmet günü nasıl hesap veririm diye endişeleniyordum, Satuk Buğra Ebu Nasır Samanî’nin gayreti ile bu işi gerçekleştirecek” demiştir. (İ. Özkan 2013: 472-478) Hz. Muhammed’in vefatından yaklaşık üç asır sonra yaşayan tarihi bir şahsiyetin, siyasî ve dinî anlamda sahip olduğu önem nedeniyle peygamberin sağlığında gerçekleştiği kabul edilen miraç hâdisesi içerisine dâhil edildiği görülmektedir. Satuk Buğra Han adına hazırlanan bir metinde söz konusu geceye atıf yapılması; onun dinî-siyasî liderliğini meşrulaştırma endişesinin yanı sıra İslâm kültür dairesine giren Türk topluluklarının miraç gecesini ne denli içselleştirdiğini gösteren önemli bir örneği oluşturmaktadır.

3.7.7. Mutasavvıf ve Sûfî Şahsiyetler

3.7.7.1. Hoca Ahmed Yesevî

Satuk Buğra Han örneğinde olduğu gibi yaşamını, günümüz Türkiye coğrafyasında geçirmeyen fakat dinî-tasavvufî yaşam bağlamında Anadolu kültür sahasında ismi sık sık zikredilen bir diğer şahsiyet ise Hoca Ahmet Yesevî’dir. Kendisine atfedilen Divan-ı Hikmet isimli eserde bulunan dörtlükler vasıtasıyla onun ismi de miraç hâdisesi bağlamında dile getirilmiştir. İkinci hikmetinde yer alan dörtlüklere göre Hz. Muhammed miraç gecesinde Ahmed Yesevî’nin de rûhunu görmüştür. Peygamber bu durumu sorduğu zaman Cebail, onun göğe yükselip meleklerden ders aldığını belirtmiştir. (Bice 2009: 66) Sekizinci hikmetinde yer alan ibârelere göre ise Hz. Muhammed miraç gecesinde kolundan tutarak ona “ümmetimsin, sünnetimi sıkı tut gönüldaşım!” demiştir. Ahmet Yesevî bu sebeple 63 yaşına geldiği zaman yerin altında halvete girerek Hz. Muhammed’in yasını tutmaya başlamıştır. (Bice 2009: 81) Peygamberin 63 yaşında vefat etmesi; miraç gecesinde gerçekleştiği belirtilen bir diyalog ile dile getirilerek takipçilerinin de 63 yaşına geldikleri zaman halvete çekilmesini gerektiren davranış kalıbına örnek model teşkil etmiştir. Kırk dokuzuncu hikmette ise Ahmet Yesevî’nin raks ve semâ’ etme isteğine neden olarak, Hz. Muhammed’in miraç gecesinde gökyüzünde raks ve semâ’ eden meleklerle rastlaması

gösterilmektedir. (Bice 2009: 150) Kırkinci hikmetinde yer alan miraç gecesinde beş vakit namazın farz olduğuna dair ibâreler ile kırk beşinci hikmetinde ifade edilen miraçta yâr olan Hakk arslanı Ali ibâreleri, kültürel yaşamın kesin çizgilerle belirlenemeyeceğini ve her an etkileşim içinde olduğunu gösteren bir diğer önemli örneği oluşturmaktadır. (Bice 2009: 136-142)

3.7.7.2. Mevlânâ Celaleddin-i Rumî

Mevlevî gelenek içerisinde kaleme alınan menkıbelerde de miraç gecesine atıf yapıldığı görülmektedir. Lokmanî Dede'nin kaleme aldığı esere göre Hz. Muhammed miraç gecesinde, yedi kat gökyüzünü aştıktan sonra Arş katında aşk içinde çarh vurarak sema dönen bir rûh ile karşılaşmıştır. Bu rûhun başında külah taç bulunmaktadır ve taylasanı omzuna inmiştir. Peygamber, Allah'ın huzuruna çıktıktan sonra geri dönerken gördüğü rûhun kim olduğunu Cebrail'e sormuştur. Cebrail onun (Mevlânâ) Celaleddin olduğunu söyledikten sonra Ebu Bekir'e müjde götürmesini söylemiştir. Çünkü Ebu Bekir neslinden gelecek olan ve Celaleddin'e uyacak olan âşıklar, bir araya gelip semâ' dönecekler ve peygambere metih düzeceklerdir. Hz. Muhammed miraç dönüşünde bu haberi Ebu Bekir'e müjdelemiştir. Hz. Ebu Bekir bu haberi aldıktan sonra bir nara atmış ve bütün malı, mülkü ile giysilerini Hz. Muhammed aşkına bağışlamıştır. Sırtında sadece bir aba gömlek kalmıştır. Allah, bir meleğe; Ebu Bekir'in yanına gitmesini buyurmuştur. Bu melek, Ebu Bekir ona ne verirse Allah'a çıkaracaktır. Hz. Ebu Bekir üstünde kalan tek gömleği de insan sûretine giren bu meleğe vererek üryan kalmıştır. Arş melekleri o gömleğe yüz sürmektedirler. Cennete götürülen gömlek, oraya girecek olan sâdıklara sâye bân olacaktır. Hz. Ebu Bekir öğle ezanı okunduğu zaman evinde kalan eski bir abayı üzerine örter ve onu hurma çubuğu ile bağladıktan sonra evinde namaz kılar. Ebu Bekir'i öğle namazında göremeyen Hz. Muhammed onun evine gider ve Ebu Bekir'in bu haline hayran kalır. Onun sıdkını ve aşkını takdir eder. Kendisine yoldaş olduğu için Allah'ın ona hediyeler vermesi dileğinde bulunur. Cebrail, bir altın tabak içerisinde Tûbâ Ağacından alınmış üç yeşil yaprağı oraya getirir. Üç yapraktan ikisi Ebu Bekir'in (elbisesinin) göğsüne dikilecektir. Böylece abasına bağladığı hurma çubuğu onu incitmeyecektir. Altın tabağın ise Ebu Bekir'e verilmesi buyurulmuştur.

Cebrail Hz. Muhammed'e; imâmesini, Arş'ta rastladığı semâ' eden rûh gibi sarmasını tavsiye eder. Peygamber imâmesini o şekilde sarar. Taylasanı da sol omzuna salar. İki yaprağı Ebu Bekir'in abasına takar. Kalan diğer yaprağı ise kendi başındaki imâmeye sokar. Peygamber o yaprağa hürmet ettiği için bu davranışı, evlâdına sünnet olur ve yeşil renk peygamber soyundan geldiğini gösteren bir simge olur. Hz. Ebu Bekir, altın tabağı Hakk yoluna harcar ve Cebrail'in getirdiği iki yaprağı ise giydiği her elbiseye bağ olarak diker. Onun soyundan gelenler bu alışkanlığı devam ettirirler. (Mevlânâ) Celaleddin külâhına bend takar ve oğlu Sultan Veled, halifeleri Şeyh Hüsameddin ve Zerkûb-ı Salahaddin câmelerine bend takmaya devam ederler. Mevlânâ Celaleddin, Hz. Ebu Bekir silsilesinden gelmektedir ve on ikinci sırada yer almaktadır. (Ersoylu 2001: 68-81) On altıncı yüzyılda Mevlânâ'nın türbedarlığını yapan Lokmanî Dede'nin kaleme aldığı Menâkıb-ı Mevlânâ isimli eserde yer alan bu bölüm ile tasavvuf tarihinin önemli simalarından olan Mevlâna Celaleddin Rumî ve onun halifelerince tesis edilmiş olan Mevlevî geleneğinin kabul ettiği silsile, giyim-kuşam özellikleri ve semâ' gibi unsurlar metinlere dâhil edilerek, İslâm medeniyeti için büyük önem taşıyan miraç gecesi ile söz konusu geleneğin bağı kurulmuştur. Bu anlayışı, sonraki yüzyıllarda Mevlevî geleneği içerisinde yetişen şairlerin eserlerinde görmek de mümkündür. 19. yüzyıl şairlerinden Mustafa 'Aşkî tarafından kaleme alınan mi'râc-nâme bu kabule güzel bir örnek oluşturmaktadır. Söz konusu eserdeki ibârelere göre, Hz. Muhammed miraç gecesinde levh üzerinde başında tacı ve külâhı bulunan ve sürekli semâ' etmekte olan bir rûh görmüştür. Peygamber, Utarid'in mutriblik, Zühre'nin ise neyzenlik ettiği bu rûhun kime ait olduğunu sormuştur. Cebrail onun; Sıddîk-i safânın –yani Hz. Ebu Bekir'in- evladı, tarîk-i Mevlevî'nin hünkârı ve kitab-ı mesnevinin sahibi olduğunu belirtmiştir. (Bilgin 1999: 113)

3.7.7.3. Veysel Karanî/Üveys

Menâkıb-ı Mevlânâ'da Hz. Muhammed'in Arş katında karşılaştığı iki rûhtan birisinin de halk tarafından Veysel Karanî ismi ile zikredilen Üveys'e ait olduğu belirtilmektedir. (Ersoylu 2001: 69) Halk arasında Veysel Karanî hakkında birçok menkıbe nakledilmektedir. Gölpınarlı; Veysel Karanî'nin miraç gecesinde peygamberin

ayakkabılarını çevirdiği inancının da bu menkıbelerden biri olduğunu belirterek halk edebiyatında kullanılan “nalını çevirmek” deyiminin bu menkıbeye atıfta bulunduğuna işaret etmektedir. (2006: 464) Yunus Emre’ye ait olan aşağıdaki beyit, söz konusu deyme örnek teşkil etmektedir:

Mi’rac gecesi Ahmed’in döndürdüm arşta nalının
Üveys ile urdum tacı Mansur’la urganda idim

(Gölpınarlı 2006: 212)

Aynı kabulün Seyyit Nesimî’ye ait olduğu belirtilen miraçlama içerisinde de dile getirildiği görülmektedir;

Hunu yeyip ayağa durdu
Hak’tan binbir ihsan umdu
Bir yeşil el nalini çevirdi
Veyis beyan oldu sırdan

(Yürür 1989: 268)

Hoca Ahmet Yesevî, Mevlânâ ve Veysel Karanî gibi halk arasında büyük saygınlığı bulunan mutasavvıf şahsiyetlerin isimlerinin de miraç gecesi içerisinde zikredilmesi; bir yandan söz konusu isimlerin kudsiyetlerinin bu anlatılar vasıtasıyla meşrulaştırıldığını, diğer yandan da söz konusu hâdisenin Türk toplumu arasında ne derecede içselleştirildiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

4. BÖLÜM: TASAVVUF HAREKETLERİNDE MİRAC HÂDİSESİNE VERİLEN İÇ ANLAMLAR VE TARİKAT SEMBOLİZMİNE YANSIMALARI

4.1. MİRAC HÂDİSESİNE YÖNELİK İÇ ANLAMLAR

İslâm medeniyeti bünyesinde vücut bulan tasavvufî hareketlerin, Hz. Muhammed'in göksel yolculuğuna mistik anlamlar vermek sûretiyle miraç hâdisesine birtakım içsel anlamlar yüklediği görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde mutasavvıfların miraç hâdisesine olan bakış açıları doğrultusunda tasavvufî çevrelerde oluşan algı üzerinden örnekler verilmeye çalışılacaktır. Tasavvuf cereyanının tek bir çizgide ilerlemediği göz önünde bulundurulmak sûretiyle yapılan tahlillerin, bütün tasavvufî hareketleri temsil etme gibi bir iddiası yoktur. Bu sebeple tasavvufla ilgili bu kısma; miraç hâdisesiyle ilgili olarak Osmanlı kültür sahasındaki mutasavvıf çevrelerde oluşmuş algıların derlenmesinden oluşan bir bölüm olarak bakmak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Mutasavvıflar tarafından kaleme alınan eserlerde yer alan ibâreler, Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunun, tasavvuf terminolojisinde seyr u sülûk olarak adlandırılan manevi yolculuğa örnek teşkil ettiğini göstermektedir. Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan rûhi yolculuk olarak tanımlanabilecek olan seyr u sülûk olgusunun, peygamberin miraç yolculuğu ile özdeşleştirildiği de söylenebilir. Seyr u sülûk'un gayesi, sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip kendisini tam anlamıyla ilâhî iradenin hakimiyeti altına sokması ve bu sûretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân veren kâmil insan mertebesine yükselmesidir. (Uludağ 2005: 316) Peygamberin miraç gecesinde aştığı yedi kat gökyüzü ile sâlik'in manevi yolculuğu esnasında aşması gereken nefsin yedi derecesi bir tutulurken; tasavvuf terminolojisi içinde "Allah'ta yok olmak" ve "Allah'ta var olmak" anlamında kullanılan "fenâ fi'llah" ve "bekâ bi'llah" makâmı; Hz. Muhammed'in, Allah'ı müşâhade etmesi ile özdeşleştirilmiştir. (Yaman 1948: 21-27) Ağaca benzetilen sâlik, yükselen budakları ve dalları ile Allah'ın yedi sıfatından ibâret olan yedi kat gökyüzünü aşarak "makâm-ı ıtlâk-ı zâtiye"ye ulaşmaktadır. (Okumuş 2012: 306-308) Üveysi meşrep bir Bektaşî olduğu belirtilen Cabbâr Kulu'nun kaleme aldığı eserde, dervişliğin sekiz mertebesi arasında sıralanan; Beytü'l-Ma'mûr ve Sidre makâmlarında namaz kılmak ile yetmiş bin hicabı

aşarak Allah'ın cemâline erişmek ibâreleri, sülûk ile peygamberin miraç yolculuğunun özdeşleştirmesini gösteren bir diğer örneği oluşturmaktadır. (Eğri: 2007: 134-137) Varlığından vazgeçen, varlığını yağma ettiren sâlik, Hz. Muhammed'in ardından miraca yükselebilmekte ve Allah'ın tecellisine mazhar olabilmektedir. Bu anlayışın izah edildiği tasavvufi metinlerde, peygamberin; "beni gören Hakk'ı görmüştür" sözlerine de sık sık atıfta bulunmaktadır. (Okumuş 2012: 282) Osmanlı coğrafyasında iz bırakmış mutasavvıflardan olan Niyâzî-i Mısırî, Cemâlu'llâh'ı görmenin iki şekilde gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Bunlardan ilki tahkîk yoluyla gerçekleşir ki; sâlik'in nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye etmesinden sonra sırr ile ulaştığı müşâhededir. İkincisi ise te'vîl yolu ile gerçekleşmektedir. Yukarıda zikredilen hadîse ek olarak; "ne mutlu beni görene, ne mutlu beni göreni görene; ne mutlu beni göreni, göreni görene" meâlindeki hadîse de atıfta bulunan Mısırî; peygamberin vârisleri olarak görülen zâtların, peygambere zâhir olan nûra şahit olma kabiliyetlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla onları gören, peygamberi ve Hakk'ı da görmüş olmaktadır. (Tatçı 2006: 524) Tasavvufî metinlerde, Güneş'e benzetilen Hakikat-ı Muhammediyye'nin; her asır içerisinde, güneşin gölgesine benzetilen bir kâmil insanda zuhur ettiği belirtilmektedir. Güneşin yükselme dereceleri, miraç yolculuğunun mertebelerine benzetilmektedir. (Okumuş 2012: 316-318) Yukarıda yer alan ibârelerden yola çıkarak tarikat önderlerinin; önderlik etmelerine vesile olan mistik özelliklerini, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde yaşadığı tecrübeyi rûhani anlamda tekrarlamak sûretiyle edindikleri söylenebilir. Söz konusu anlayış, on yedinci yüzyıl Halvetî şeyhlerinden olan Muhammed Nazmi Efendi tarafından kaleme alınan "Hediyetü'l-İhvân" isimli eserin "Hediyet-i Sâbi'a" başlıklı bölümünde açıkça görülmektedir. Muhammed Nazmi Efendi bu bölümde, kendi şeyhi olan 'Abdü'l-Ehad Nûrî Efendi'nin menkıbelerini dile getirmiştir. 'Abdü'l-Ehad Nûrî Efendi'nin; çile, halvet, uzlet, mücâhede ve riyâzet gibi tasavvufî pratiklerle marifet ve hakikat ile dolarak kemâle ermeye ve hilâfet sırrına ulaşmaya karar verdiği belirtilmektedir. Halvete çekilen 'Abdü'l-Ehad Nuri Efendi, sabah namazını kılmıştır. Seher vaktinde uyku bastırmak üzereyken Resûlullah'ın rûhu, gözlerinin önünde belirmiştir. Beyaz nûr arasında beliren Resûlullah'ın, dünyaya yüz göstermesi halinde; görenlerin letafetinden ve güzelliğinden dolayı can vereceğini belirten şeyh, ona selam verdikten sonra "senin kılavuzluğun ile seyr u sülûk için yukarı âleme geldim" demiştir. Resûlullah, şeyhin önüne geçer ve ikisi

bir arada, göz açıp kapama süresi içinde dünya semâsına yükselirler. Şeyh, orada bulunan Hz. Âdem'in elini öptükten sonra onun nasihatları ile olgunlaşıp kemâle erer. Acayib ve garayib ibâreleri ile tanımlanan Dünya semâsındaki harikalara şahit olan şeyh, sonrasında tekrar Resûlullah'a teslim edilir. Peygamberin rehberliğinde yedi kat gökyüzünü aşan şeyh; göklerde bulunan büyük peygamberlerle teker teker sohbet etmiş, onların faydalı nasihatlerini dinleme şansını bulmuş ve onların ayağını öpme şerefine nâil olmuştur. Dünya semâsında olduğu gibi yedi kat gökyüzünde bulunan harikalar da bir bir ona gösterilmiştir. Peygamberin miraç gecesinde müşâhede etmesi gibi şeyh de yedi kat cehenneme, oradaki azaplara, sekiz cennette bulunan hûrîlere, ağaçlara, çiçeklere, meyvelere ve nehirlerle şahit olmuştur. Sonrasında Zât'ın, yani Allah'ın tecellisine mahzar olma şerefine ulaşan şeyh; göğsünün yarılmasıyla birlikte gönül rahatlığına sahip olmuştur ki bu ibâreler de miraç gecesinde yaşandığı belirtilen şakk-ı sadr hâdisesine işaret etmektedir. Şeyh 'Abdül-Ehad, hakîki mürşit olan Hz. Muhammed'in rûhunun rehberliğinde kalbin yedi mertebesini aşarak Zât'ın tecellisine mazhar olmuştur. (Türer 2011:505-506) Yukarıda ayrıntıları belirtilen manevi yolculuk içerisinde; sâlik konumunda olan şeyh, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde yaşadığı tecrübeleri tekrarlamış, Hz. Muhammed'in rûhu ise miraç gecesinde Cebrail'in yerine getirdiği rehberlik vazifesini üstlenmiştir. Cebrail'in söz konusu rehberlik görevi, Muhammed Nazmi Efendi'nin seyr u sülûk ahvâlini ele aldığı bir diğer eser olan "Miyâr-ı Tarîkat-ı İlâhi" içerisinde yer alan beyitlerde açıkça ifade edilmektedir. "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" düsturuna atıfta bulunulduktan sonra, miraç gecesi zikredilmemekle birlikte Cebrail'in Hz. Muhammed'e rehber kılındığı vurgulanmaktadır. (Arslanbaş 2011: 89) Adı geçen eser içerisinde seyr u sülûk yolculuğunun, diğer bir tasavvufi ıstılâh olan devir nazariyesi bağlamında ifade edildiği görülmektedir. Devir nazariyesi kısaca, manevî âlemden maddî âleme gelen rûhların ilk ve asli vatanlarına geri gitmelerini açıklayan tasavvufi bir görüş olarak tanımlanabilir. Maddî âleme inen rûhların izledikleri yola kavs-i nüzul, dönüşte izledikleri çizgiye ise kavs-i 'uruc adı verilmektedir. İki ayrı yarım daire olarak görülebilecek olan bu kavisler, birleşerek bir daireyi meydana getirmektedirler. Devir, bu dairenin üzerinde gerçekleşmektedir. (Uludağ 2005: 105-106) Muhammed Nazmi Efendi, söz konusu eserinde bu anlayışı ifade eden bir de şekil çizmiştir. Kavs-i nüzul ve 'uruc terimleri yerine kavs-i imkân ve vücub isimlerini kullanmayı tercih eden Muhammed Nazmi Efendi'nin çiziminde;

dairenin ortasından geçen çizginin üst noktası, kâmil insanın erişebileceği "makâm-ı kâbe kavseyn ev ednâ" yani vahdet noktasını göstermektedir. (Arslanbaş 2011: 84) Söz konusu şekil ek-2.32 içerisinde görülebilir. Kâmil insan olma yolunda tasfiye edilen yedi nefsi oluşturan; nefs-i emmâre, levvâme, mülhime, mutma'inne, râziye, marziyye ve sâfiye aşamalarını kateden sâlikler, aynı zamanda sırasıyla daire üzerinde de belirtilen; Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri ve Zühal feleklerini de aşmaktadırlar. Nefs-i marziyye, fenâ-ender-fenâ makâmı; nefs-i sâfiye ise bekâ ba'de'l-fenâ ya da cem'ü'l-cem makâmı olarak da adlandırılmaktadır. (Arslanbaş 2011: 100-102, 120-124, 149-152, 163-164, 169-170, 172, 179) Peygamberin cismânî ya da rûhanî olarak yaşadığı tecrübenin devir nazariyesi bağlamında sâlikler tarafından rûhânî olarak tekrar edildiği görülmektedir. Nefsin temizlenmesi için gerekli olan davranış biçimlerini ifade eden "Etvâr-ı Seb'â" yani nefsin yedi derecesini aşmak için gerekli olan yedi tavır sayesinde gözlerin önünde bulunan yetmiş bin perde kâdemeli olarak kalkmaktadır. Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Allah'ın huzuruna çıkmadan önce aştığı belirtilen yetmiş bin perde ile sâlikin nefsin terbiye ederek ortadan kaldırdığı yetmiş bin hicap özdeşleştirilmiştir. Her bir tavır, on bin perdeyi kaldırmaktadır. (Tayşi 2014: 86)

Nakşibendi tarikatına mensup olan Seyyid Mustafa Rasim Efendi, 1824 yılında tamamladığı "İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil" isimli eserinde, rûhânî miracın; fenâ âleminde beşeriyetten insilâh etmek sûretiyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Yani rûh, cesetten soyunmak sûretiyle ulvî âleme yükselebilmektedir. Sâlik, bu şekilde Arş'a ve belki de levh ile kaleme kadar erişebilmektedir. Fakat her sâlik, bu mertebeye erişemez. Sâliklerin miraçlarını rüya yolu ile gerçekleştirebilmeleri de mümkündür. Bununla birlikte insilâh ile gerçekleşen miraç daha kuvvetlidir. Çünkü insilâh hâlinde intikâz yani abdestin bozulması hali gerçekleşmez. Uyku halinde ise bunun gerçekleşmesi mümkündür. Rüya ile gerçekleşen miraç, avâm ve havâs için müşterektir. Rûhen gerçekleşen ise havâsa mahsustur. (İ. Kara 2013: 1062-1064) Mutasavvıflar, miraç hâdisesinin isnat edildiği Necm Sûresi'nde yer alan birtakım ibâreleri, manevi miraç esnasında içinde bulundukları halleri ifade eden birer makâm ismi olarak ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda dokuzuncu âyette yer alan "kâbe kavseyn ev ednâ" ibârelerinin sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. "Kâbe kavseyn" makamı, vahdet ile

kesrete; "ev ednâ" makamı ise sadece vahdete işaret etmektedir. Makamlardan ilki, âlem-i sıfâta; ikincisi de âlem-i zât'a erişildiğini göstermektedir. Bir başka ifade ile kâbe kavseyn, "makâm-ı vâhidiyyet"; ev ednâ ise "makâm-ı ahadiyyet"tir. Sâlik, ilk olarak zikredilen "kâbe kavseyn" makamında, Hakk'ın huzurunda tevhîd ederek kendisine de vücut verdiği için bir ikilik söz konusudur. Sâlik'in tecrîd edebilmesi için tevhid ettim dememesi gerekmektedir. Yani sâlik, mahv olup ikiliği ortadan kaldırmak sûretiyle ikinci olarak zikredilen "ev ednâ" makamına erişebilmektedir. (İ. Kara 2013: 879-880) Mustafa Rasim Efendi söz konusu ahadiyyet makamını, eserinin bir başka bölümünde somutlaştırarak açıklamaya çalışmıştır;

"... Ahad, zât-ı Hak'tan 'ibârettir. Cemî' izâfat ve i'tibârât-ı sıfât ve kesret-i esmâ ve sıfâtı nefyetmek i'tibârıyla. Meselâ, padişah Bağdat'ı almış dersin, askeri anmazsın ve şu kitabı yazdım dersin, elim yazdı demezsin. İşte bunlar ahadiyyettir. Ve Hz. Peygamber'in dahi "senden sana sığınırım" dediği dahi ahadiyyettir. İmdi bu yerlere ve göklere ve dağlara ve sahrâlara ve deryâlara ahadiyyete vâkıf olan kimse nazar eylese, aslâ yerleri ve gökleri ve dağları ve sahrâları ve deryâları görmez. Ancak vücud-ı Hakk'tan gayrı onun nazarında bir şey kalmaz..." (İ. Kara 2013: 116)

İsmail Hakkı Bursevî tarafından kaleme alınan mi'râciyyede de söz konusu anlayışın beyitlerle dile getirildiği görülmektedir:

Çün didi sümme denâ remz eyledi
Kim 'urûc-ı Ahmed'i gamz eyledi

Nitekim oldu nüzûlüne sened
Fetedellâ âyeti ey müstened

Kâbe kavseyn oldu Allahu's-Samed
Kim ulûhiyyetdedür imdâd u med

Sırr-ı ev-ednâdur Allahu Ehad
Kim o bahr-ı zâtdur yok ana had

(Poyraz 2007: 145-146)

Tasavvufî çevrelerde kaleme alınan birçok eserde, Hz. Muhammed'in bir diğer adı olan Ahmed ismi ile bir sayısının Arapça karşılığı olan ehad sözcüklerinin yazılışı üzerinde yapılan bir kelime oyunu ile peygamberin varlığını mahv ederek ulaşmış olduğu "ahadiyyet" makamı dile getirilmiştir;

Yuyuldu lâ vü illallâh kaldı
Kul oldu mahv külli şâh kaldı

Çü mim mahv oldu mîm-i Ahmed
Ahad kaldı vü ayruk kalmadı ‘add

Yine kendü görür kendü cemâlin
Gidergil aradan fikrûn hayâlin

(Duman 1998: 191)

Çü götrüldü aradan mîm-i imkân
Ehad Ahmedle ol dem oldu yeksân

(Esir 1998: 179)

Ahad bahrine girüp mim-i Ahmed
Ahad kaldı gidüp Ahmed Muhammed

(Meriç 1997: 276)

Katrelik gitdi hemân bahr oldu ferd
Mim-i Âhmed mahv olup oldu ahed

(Hacıhaliloğlu 2006: 217)

Necip Fazıl Kısakürek'in "Mirâç" isimli şiirinin son dizeleri de söz konusu kabulün, modern Türk şiirindeki yansıması olarak görülebilir;

"...Aşka teslim oldu. Nurdan çağlayan...
Engelsiz geçit...
Her kayıttan uzak, O'nu bağlayan,
Allah'a şahit...

O erişti, nasıl erişsin tabir?...
Had ötesi had...
Bir O, tek kul, bir de sayı üstü BİR
Allah ki, ehad...

(Kısakürek 1993: 71)

Bayramiyye geleneğine mensup olan Yazıcıoğlu Mehmed'in on beşinci yüzyıl içerisinde kaleme aldığı Muhammediye isimli eser, miraç yolculuğunu ele alış biçimiyle söz konusu hâdisenin tasavvufî boyutunu gösteren bir diğer önemli örnektir;

Ki çünkim dünyâ göğüne erişti kodu nefsin
Kodu Sidre'de kalbini idüben Rabb'ına meylâ

Bu kez erdi tecellî zât vücûdun mahv-i mahz etti
Kodu pes mâsiva'llâhı "veretelnâhu tertîlâ" ⁴⁸

⁴⁸ "... Ve onu güzel bir şekilde beyân edip âyet âyet okuduk." (25/32)

Pes andan Hak bekaa verdi beka' billâh ile durdu
Olup nûrun ala nûr ol ve "fassalnâhu tafsîlâ" ⁴⁹

(Çelebioğlu 1996: 140)

Ona evvel sıfât ile tecelli eyledi Allah
Pes andan sonra zât ile tecelli eyledi Allah

(Çelebioğlu 1996: 141)

Hitâb erişti halktan kes ümîdin
Benim Rabb'in bana tut pes ümîdin

Ki halkın yok durur elinde eşyâ
Benimdir kabz u bast ifnâ ve ihyâ

(Çelebioğlu 1996: 142)

İsmail Hakkı Bursevî, Yazıcıoğlu Mehmed'in söz konusu eserini şerh etmek için kaleme aldığı "Ferahu'r-Rûh" isimli eserinde; peygamberin miraç gecesinde göğe çıkmak için kullandığı merdiven için; "cezb ve incizâb'ın, âlem-i melekût'taki sûretidir" yorumunu yapmıştır. Kezâ cezb ve incizâb olmaksızın miraç gerçekleştirilemez. (Utku 2001: 337) Cezbe, İlâhi inayetin gereği olarak Cenab-ı Hakk'ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırması olarak tanımlanmaktadır. (Uludağ 2005: 89) Bursevî, Hz. Âdem'in Ay feleğinde bulunması bahsinde ise iyi ve temiz rûhların bedenlerinden ayrılmalarından sonra miraç merdiveni üzerinden semâya çıktıklarını belirtmektedir. Gök kapısı temiz olan iyi rûhlara açılmaktadır. Hz. Âdem onları tebrik ettikten sonra âlem-i ulvî'de yer alan makamlarına göndermektedir. Zira Ay feleğinden İlliyyîn adı verilen noktaya kadar iyi rûhların kendi durum ve yeteneklerine göre karar kılacağı makâmlar bulunmaktadır. İyi rûhlara açılan gök kapısı, kötü rûhlara açılmamaktadır. Bunlar da kendi durumları doğrultusunda Ay feleğinin alt tabakasından Siccîn'e kadar olan bölgede yer alan makâmlarda kalacaklardır. Müminlerden âsi olanlar ise yer ile gök arasında hapsolüp mânen temizlendikten sonra âlem-i ulvî'deki yerlerine yerleşeceklerdir. (Utku 2001: 342-343) Neoplatonist filozoflardan Plutarch tarafından kaleme alınan eskatolojik mit içerisinde yer alan kimi tasvîrler, Bursevî'nin Ay feleği ile ilgili olarak dile getirdiği açıklamaların, Neoplatonizm tesirinde şekillendirildiğini düşündürmektedir. Söz

⁴⁹ "... Onu ayrıntılarıyla açıkladık" (17/12)

konusu kıyâmet mitinde, Chaeronea isimli bölgenin kahramanı olarak zikredilen Timarch'ın rûhunun; bedeninden ayrılarak birinci kat gökyüzündeki Ay küresinin altında bulunan Hades'i ziyaret ettiği belirtilmektedir.. Bedenlerinden ayrılan rûhlar Ay feleğinde muhafaza edilmektedir ve tekrardan rûh göçü döngüsüne uğramaktadırlar. (Culianu 1987: 436-437) Yine M.S. 3. yüzyıl içerisinde İskenderiye'deki Neoplatonist okulu kurduğu belirtilen Plotinus'un yükseliş telakkisi de mutasavvıfların manevî miracını hatırlatır mahiyettedir. Plotinus'a göre yükseliş; yaşanan mistik bir cezbe ve kendinden geçme sonucunda, insanın ilk olan mutlak "bir"de fâni olması ile gerçekleşmektedir. (Özdemir 2010: 24-25, 42) Yazıcıoğlu Mehmed'e ait beyitlerde de; Hz. Muhammed'in nefsinin dünya göğü olan Ay feleğinde, kalbini ise Sidretü'l-Müntehâ'da bıraktığı belirtilmektedir. Akıl, kalbin içerisinde bulunmaktadır. (Utku 2001: 392) Bursevî, Cebrail'in, küllî aklın; Cebrail'in makamı olan Sidretü'l-Müntehâ'nın ise dimağın sûreti olduğunu belirtmektedir. (Utku 2001: 367) Cebrail'in Sidretü'l-Müntehâ'da peygambere eşlik etmeyi bırakması, Hakk'ın huzuruna sadece akıl ile ulaşamayacağını işaret etmektedir. Tasavvuf çevrelerindeki bu kabulün, Mevlânâ'ya ait beyitlerden oluşan Mesnevi'nin ilk cildi içerisinde de ifade edildiği görülmektedir:

"Önce akı hoca iken, sonra akıl ona şakirt olur
Akıl Cebrail gibi; "ey Ahmed! Bir adım daha atarsam yanarım!
Sen beni bırak, bundan sonra sen ileri yürü,
Ey can sultan! Benim haddim bu karardır" der"

(İzbudak 2001a: 86)

Bursevî, Muhammediye beyitlerinde yer alan "nûrun alâ nûr" terkinde yer alan ilk nûr ile bekâ'nın, ikincisiyle de fenâ'nın işaret edildiğini belirtmiştir. (Utku 2001: 399) Bütün yaratılmışlar, fenâ ehline ayna olmaktadır ve Hakk, o aynadan müşâhede edilmektedir. (Utku 2001: 411) Takip eden mısralarda yer alan kabz ve bast ibâreleri ise sadece âriflerin erişebileceği iki durumu ifade etmek için kullanılan tasavvufî terimlerdir. Her ikisi de Allah'tan gelmektedir. Kabz halindeki kul, tutuk ve zihnen kısır bir haldedir. Aklına ve gönlüne bir şey gelmez, bildiklerini de unutmaktadır. Bast halinde olan ârif ise gönlü şen ve zihni açık bir vaziyettedir. (Uludağ 2005: 67) Bursevî, Allah'a yönelmiş kulun insilâh vaziyetini kabz; misal âlemine dönüşünü ise bast hali olarak açıklamaktadır. (Utku 2001: 415) Hz. Muhammed de Hakk'ı, insilâh halinde

görmüştür. (Utku 2001: 388) Hatırlanacağı üzere rü'yet öncesinde kendinden geçen ve dili tutulan Hz. Muhammed'in gönlü, ağzına damlayan bir katre neticesinde rahatlamıştır. Yukarıdaki ifadeler, Bursevî'nin kabz ve bast halini, peygamberin rü'yet öncesinde ve sonrasındaki halleriyle özdeşleştirerek açıkladığını düşündürmektedir. Bursevî, Yazıcıoğlu Mehmed'in İsfehânî'den naklederek kaleme aldığı; "Otuz dört kez ediptir göğe mi'râc, otuz dördün biri cismânî idi, kalanı düş değil rûhânî idi" mısralarında belirtilen rûhânî miraçlar ile peygamberin insilâh halinde gerçekleştirdiği miraçların kastedildiğini belirtmektedir. Peygamber bu miraçları rüya halinde gerçekleştirmemiştir. (Utku 2001: 454) Bursevî, peygamberin cismânî miracının zâhir ashâbı, rûhânî miraçlarının ise bâtın erbâbı tarafından ispat edildiğini de eklemiştir. (Utku 2001: 459) Yazdığı birçok eserin içeriği nedeniyle tasavvufî çevrelerde yetiştigi tahmin edilen on beşinci yüzyıl şairlerinden Ârif, kaleme aldığı "Mi'râc-ı Nebi isimli eserinde; Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunun cismânî boyutunu dile getirdikten sonra, "sırr-ı mi'râc" olarak isimlendirdiği bölümde söz konusu yolculuğun tasavvufî boyutunu ayrıntılı olarak anlatmıştır. Ârif'in beyitlerinde yer alan ibârelere göre; içinde bulunulan dünya, mülk âlemi olarak adlandırılmaktadır ve zâhir, yani görünen âlemde oluşmaktadır. Yedi kat gökyüzü, Kürsi ve Arş katı, içindeki varlıklarla birlikte misal âlemini oluşturmaktadır. Misal âlemi; mülk âlemi olarak adlandırılan maddi dünya ile gayb, melekut ya da ceberrut olarak isimlendirilen rûhlar âlemi arasında kalan bir berzaktır. Mülk âleminde bulunan her şey misal âleminde de bulunmaktadır. Fakat misal âlemindeki her varlık, mülk âleminde yoktur. Hz. Muhammed miraç gecesinde, misal âlemini aşır rûhların bulunduğu Ceberrut âlemine ulaşmış; varlığını mahv ederek "kâbe kavseyn" ve "ev ednâ" makâmlarına eriştikten sonra Hakk'ı gönül gözü ile müşâhede etmiştir. (Hacıhaliloğlu 2006: 199-217, Uludağ 2005: 35, 251, 261)

Manevi miraç olgusunun dile getirildiği tasavvufî metinlerde "kâbe kavseyn" ve "ev ednâ" ibârelerinin yanı sıra, İsrâ ve Necm Sûrelerinde yer alan; "sübhanellezi esrâ, summe denâ fe tedellâ, mâ evhâ, mâ kezebe'l-fuadu, mâ tagâ" gibi ibârelerin de sık sık zikredildiği görülmektedir:

Dinle imdi ol resûlü mu'teber
Kâbe kavseyn'e dahı kıldı güzer

İrdi “ev ednâ”ya ol dem ol güzin
Buldı vuslat Hakk ile ol dem emin

Çünkü ‘âşık irdi ma‘şûka revân
Gitdi ‘âşık ma‘şûkı kaldı hemân

Ma‘şûk ana sundı bir câm-ı fenâ
Nûş idüp ‘âşık hemân buldı bekâ

Gitdi kesret kaldı vahdet iy hü mân
Bahre karışdı bu bahr oldu tamam

‘Akl u fehm ü fikir ser-gerdân olur
Bil ki cânâna iren cânân olur

Nefs vü kalb ü rûh anda iremez
Rû-yı ma‘şûkı olur bil göremez

Sırr-ı Hakk’dur anda veren iy ulu
Şol ki hakkdur uş didüm iy bahtulu

Bes resûl nefsin kodı gönlerde hem
Sidre’de kalbin kodı ol demde em

Kâbe kavseyen’de kodı rûhın o cân
Sırrı-y-ıla hazrete irdi revan

Nefs ile “sümme denâ” oldu o şâh
Hem tedenni itdi kalbiyle o mâh

Rûhuyla kâbe kavseyn’e irdi ol
Sırrı-y-ıla buldı “ev ednâ”ya yol

(Hacıhaliloğlu 2006: 110-111)

Bil fuâdi göz ile gördi Hakk’ı
Hakk didi kim mâ kezebe iy mütteki

(Hacıhaliloğlu 2006: 217)

Bilir âyât-ı Sübhanellezi esrâ’daki sırrı
Bu sırrı bilmek ile erdi İbrahîm ev ednâ’ya

(Yananlı 2008: 363)

İrerse canına ol bir nefesden vahy-i Rabbanî
Seni irşad edip kudret, dili der sana "mâ evhâ"

(Yananlı 2008: 237)

Vech-i Hudâ idi ana ibtigâ
Şâhid-i 'adli haber-i mâ tagâ

Vasf-ı tedellâ'dan eder iktizâ
Nev'-i firâş ola o ferş-i rızâ

(Akbaş 2006: 112)

Yukarıda belirtilen ibârelere ek olarak Necm Sûresinin on yedinci âyetinde yer alan; "gözü (bakışı) kaymadı" meâlindeki "mâ zâgal basar" ifadesinin, "manevi miracı gerçekleştirmiş kâmil insan" anlamında "göze çekilen sürme" metaforuyla birlikte kullanıldığı görülmektedir;

"Sürme-i mâ-zâg ile mukahhal olan cânlar ve câm-ı cezbe-i Rabbanî ile meczûb olan diller keyfiyyet-i hamr-ı 'ışkı görüp sâki-i kevser ayağına baş indürüp cür'a-i câm-ı lâ-yezâli ile hamele-i 'arş-ıla hem-ser olup pertev-i envâr-ı zü'l-celâl ile pür-nûr olurlar..." (Erünsal 2003: 175)

Merdüm-i çeşmüm görelden kâmil insân cevherin
Sürme itdi cân gözine ehl-i 'irfân cevherin

Hâk-ı pâ-y-ı evliyâdur tûtiyâdur ehl-i dil
Kirpigine almaz ol kuhl-i Sıfâhân cevherin

Sürme-i mâ-zâg ile olan mukahhal dîdeler
Kurb-ı ev ednâ'da buldı feyz ü ihsân cevherin

(Erünsal 2003: 180)

Aynı kabulün Mevlânâ'nın beyitlerinden oluşan Mesnevi'ye yansıdığı da görülmektedir;

"Bil ki ârifin gözü, iki âlemde de insana aman verir. Herkes, onunla yardıma nail olur. Gözü Tanrı'dan başka bir şeye kaymadı" da onun için Muhammed, her derdin şefâatçisi oldu.
Dünya gecesinde güneş, perde ardındayken o Tanrı'yı görüyordu, ümidi ondandı. İki gözü de "Biz senin göğsünü açmadık mı, ferahlatmadık mı seni?" sürmesiyle sürmelemiştir.
Cebrail'in bile görmeye tahammül edemediğini o, gördü.
Tanrı bir yetime sürme çekti mi onu, doğru yola girmiş eşsiz, iri bir inci haline getirir"

(İzbudak 2001b: 226)

Osmanlı kültür sahasındaki mutasavvıflardan Oğlan Şeyh İbrahîm Efendi ve Niyâzî-i Mısırî de kaleme aldıkları beyitleriyle manevî miracı dile getirmişlerdir;

Bu esfelden ‘uruc eyle, eriş seb‘-i semâvâta
Edip mi‘râc-ı rûhanî eriştir cana teşnimât

Hadis-i nefis karışmasın sakın seyr-i sülûkunda
Hadis-i nefis karışıkda seni kor yolda teşvitat

Müdâm mürşid sözüyle her nefes seyr-i sülûk eyle
Merâtib seyrin et lutfuyla ondan iste tesyirât

Murad-ı nefse verme bir kâdem râh, eyle gel tehir
Sakın, sâbit kâdem ol, ivme, gelsin feyz-i teşvikât

(Yananlı 2008: 258)

Kim ki buldu bu yolu, varlıktan âzâd oldu ol
Nüh felekten yukarı Hakk ile âbâd oldu ol

Burc-u mağrib çarhının devrinden oldu ol halâs
Kurb-ı ev ednâ'da kudsîlerle buldu ihtîsas

(Yananlı 2008: 307)

Şerî'atün sözleri hakîkatsuz bilinmez
Hakikatun sırları tarîkatsuz bulunmaz

Savm u salat, hac, zekât günâh kirin mahvider
Darb-ı zikir olmasa gönül pası silinmez

Sil gözünü dön andan bak göresin gündüzi
Hakîkatün güneşi togmuş durur tolinmaz

Kavseyne irişince varur gelür gemiler
Ev ednâ'nun bahrine hergiz gemi salınmaz

O deryâya talmaga cân terkin urmak gerek
Cânuna kıymayınca o deryâya talınmaz

Bu suretün libâsın vir gayrına Niyâzî
O bahre salar isen şâyet girü gelinmez

(Erdoğan 2008: 249)

Nefs anun râziyye vü merzıyye oldı
Emmâreliğin terk idüben tasfiye buldı

Rûh anun ile itdi semâvâta ‘urûcı
Kıldı melekûta dahi anunla vülûcı

‘Ulvî olup ıtlâka irişdüirdi sülûkı
Mülki şu ki terk ide bulur şâh-ı mülûkı

İniş dahi yokuş bir olup cümle yanında
Cismindeki cân gibi bulur dostı cânında

Gider ikilik birlik olup herşey olur Hak
Çün gide bulut 'âleme gün toga muhakkak

(Erdoğan 2008: 406)

Tasavvufi çevrelerde, Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunun bir tür mistik ve manevi yükseliş olarak değerlendirildiği bu kabulün oluşmasında; Hermetizm tesirlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Eski Mısır'da Hermes'in ardından kurulmuş olan öğretiyeye Hermetizm denildiği gibi bu öğretinin verildiği ezoterik vasıftaki ekollerin çalışma sistemlerini adlandırmak için de bu isim kullanılmaktadır. Bu öğretinin kalkış noktası hakîkatin araştırılmasıdır. Nefislerini hesaba çekemeyenlerin bazı gerçeklere ulaşabilme şansları yoktur. Hermetizm'e göre kainatın gerçeklerini anlayabilmek için önce erdemli bir rûh sahibi olmak şarttır. Madde karanlık ile özdeşdir. Işık ise rûhtur ve aydınlık rûhtadır. Yeryüzü hayatı, rûhun maddeyle mücadelesinden oluşan bir imtihan sürecidir. Eğer rûh, maddeye yenilip imtihanı kaybedecek olursa, karanlığa tutsak olacak ve varlığını kaybedecektir. İmtihanı kazanan rûh ise ölümsüzlük nûruna doğru yükselecektir. (Kılıç 2010: 125) Hermetik kozmolojiye göre uzayın en alt tarafında ölümlülük yeri olan dünya bulunmaktadır. En üst kısmında ise ölümsüzlük yeri olan Zühal yıldızı yani Satürn yer almaktadır. İlk aklın bütün sırlarını taşıyan Zühal yıldızı yedinci ve son kattır. Zühal, parlak bir ışık içindedir. Rûhlar buradan koparak dünyaya doğru düşmeye başlarlar. Bu düşme bir imtihandır. İnsan rûhu, küllî rûhun yani Tanrı'nın bir parçasıdır. İmtihanı kazanamazsa o rûhta bulunan ilâhî nûr sönecek ve rûhu yalnız başına karanlık içersinde bırakarak yukarıya doğru gidecektir. İmtihanı kazanan rûhlar ise başarıyla yükselip ölümsüzlüğe kavuşmaktadırlar. (Kılıç 2010: 126) Dünya kötü olduğu için doğru Tanrı, bu dünyanın tefekkür edilmesiyle bilinemez. O, kendisini bazı seçkin kimselere bildirir, vahyeder. Bunlar da bu bilgiyi geri kalanlara aktaracaktır. (Kılıç 2010: 127) Hermetizm, herkese açık olan bir sistem değildir. Talipler üç aşamadan geçirilerek seçilmektedir. Bu aşamaların ilkinde talip incelenir, ikaz edilir ve arzusundan vazgeçirilmeye çalışılır. İkinci aşamada talip, bedenî ve zihnî olarak zorlu imtihanlardan geçirilmektedir. İmtihanlardan başarıyla çıkan aday üçüncü aşamada Hermetik bilgiye hazırlanmaktadır. Teorik anlamda özetlenmeye çalışan Hermetizm'in Eski Mısır'da bulunan ekollerinde ise Pastofor, Neozor, Melanofor, Kistofor, Balahat, Astronom ve Profeta adı verilen yedi derece bulunmaktadır ve Eski

Mısır gizemciliği içinde Hermetizm ile en fazla yakınlığı İsis gizemciliği göstermiştir. (Kılıç 2010: 131-132) Söz konusu gizemcilikte inisyasyon yani erginlenme bir dizi aşamadan oluşmaktaydı. Ezoterik ilimlere meraklı olan insanlar Eski Mısır'ın Teb ve Menfis şehirlerinde bulunan mabetlere gelirlerdi. Buradaki Osiris rahipleri tarafından sorguya çekilen tâlipler, yetenekli bulunursa; erginlenme için büyük kapılardan, iç avlulardan ve kayalar içine oyulmuş iki yanında sütunlar ve heykeller bulunan koridordan geçirilerek küçük bir ibâdethanenin önüne getirilirdi. Bu mabedin kapısında, oturmuş ve düşünür halde olan İsis'in heykeli bulunmaktaydı. Heykelin dizleri üzerinde kapalı bir kitap, yüzünde ise kalın bir peçe yer almaktaydı. Heykelin altında ise "hiçbir fâni benim peçemi kaldıramamıştır" ibâresi yazmaktaydı. Bundan sonra dönüş olmadığı belirtilerek rahipler tarafından uyarılan tâlip, kararlı ise dış avludaki iki rahibe teslim edilirdi. Burada iki hafta kalan tâlip bu süre içersinde kendisine gösterilen her işi yapmak, söylenenleri dinlemek ve vücudunu temiz tutmak zorundaydı. Çilesini bitiren tâlip, tekrar mukaddes yerin kapısına götürülürdü. Korkunç heykellerin bulunduğu bir dehlizden geçirilen tâlibin son kez; "bu kapıdan geri dönüş yok" şeklinde uyarılmasından sonra kapı üzerine kapatılmaktaydı. Artık sâlik konumuna gelen tâlip, kapının kapatılmasından sonra uzun ve çileli bir yolculuğa başlardı. Elindeki küçük mum ile emekleye emekleye birçok dehlizi geçen sâlik, pastophoros ismi verilen bir rahip karşılardı. Rahip sâlike oraya kadar geçmiş olduğu dehlizlerdeki sembollerin anlamlarını öğretirdi. Kendisine söylenen birtakım sözler nedeniyle korku ve dehşete kapılan sâlik yavaş yavaş hakîkatın ilk görüntülerini hissetmeye başlardı. Ateş, su, hava ve toprak imtihanlarını başarıyla geçen sâlik üstüne beyaz elbise giydirilerek bir odada istirahat alınırdı. Habersiz olan sâlik burada bir imtihan daha beklemekteydi. Odaya giren güzel bir kız tarafından tahrik edilen sâlik, nefesine hakim olamazsa imtihanı kaybederdi. İmtihanı kaybederse mabedin dışına çıkamazdı ve ölene kadar orada hizmet ederdi. Kendisine hâkim olup imtihanı geçerse bir kabul töreninin ardından tahsil dönemine başlardı. Bu sürede yalnızca zihni anlamda değil rûhen de olgunlaşması istenirdi. Tahsili esnasında kimi zaman öğretmenlerine; "acaba günün birinde İsis'in gülünü koklamak ve onun nûrunu görmek bana da nasip olacak mı" diye soran sâlike "bu bizlerin elinde değildir, hakîkat verilmez; insan onu kendi nefsinde bulur veya bulamaz, çalış ve yalvar, zamanı gelince çiçek açar" cevabı verilirdi. Sâlik, yıllar süren çabaları sonucunda artık kendisinde bazı değişiklikler olduğunu fark etmeye başlardı.

Nefsini hakîkate adayan sâlik, bir mezara konularak terk edilirdi. Korkudan kendinden geçen sâlikin gözünün önünden birçok hayaller geçtikten sonra mabede girerken heykelini gördüğü İsis'in aydınlık ve güler yüzlü sûreti belirirdi. Sûretin elinde bulunan papirüslerdeki dolu sayfalarda sâlikin geçmiş hayatı yazmaktaydı. Boş sayfalara ise gelecek hayatı yazılacaktı. İsis'in gözlerinin önünden ayrılmasından sonra sâliki şiddetli bir acı kaplamaktaydı. Rûhu bedenine dönen sâlik, uyandıktan sonra büyük rahip tarafından rasat kulesine çıkartılır ve kendisine Hermes'in keşfi ve sırrı anlatılırdı. Hiçbir yerde yazılı olmayan ve yalnızca büyük rahibin bildiği bu sır, yer altındaki bir odada, sütunlar üzerinde yer alan remizler ve resimler ile anlatılmıştı. O gece rahibin sözlü olarak anlattığı sır; Hermes'in bir gece dünyayı unutarak kendisinden geçmesi üzerine beliren Osiris'ten, bütün eşyanın kaynağını ve Tanrı'yı tanıtmasını rica etmesi ve sonrasında Osiris'in bunu kabul ederek ona tüm âlemi seyrettirmesinden ibâretti. Hermes bu temâşâda yedi kat göğü ve yedinci katın kuşağını sezgiyle görmüştü. Her kat gökte bir gezegen devretmekteydi ve bunlara nûru, işareti ve yüzü farklı olan birer melek iştirak etmekteydi. İlâhi nûrun yedi ışığından ibâret olan bu meleklerin her biri aynı zamanda rûhî hayatın bir safhasını temsil etmekteydi. Sâlike; yedi gezegene bağlı olan yedi kat gökyüzünün, yedi başlangıca, madde ve rûhun yedi muhtelif etvârına, yedi değişik âleme işaret ettiği telkîn edilmekteydi. Her insan ve her insan topluluğu kendi tekâmül devresinde güneş manzumesi arasında o halleri geçirmeye mecburdu. (Kılıç 2010: 22-28) Yukarıda yer alan ibâreler, tasavvufi çevrelerde ortaya çıkan manevi miraç olgusunun; kadîm Mısır ve Yunan inanç sistemlerinin tesiri altında vücut bulan Hermetizm ve Neoplatonizm öğretilerindeki birtakım inanç motiflerinin ve pratiklerinin İslâmî gelenek içerisinde yeniden yorumlanması sûretiyle şekillendiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte İslâmî geleneğin, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden ve hadîs külliyyatından yararlanarak kendine has bir terminoloji oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Buna ek olarak nefsin terbiyesine ve tasfiyesine giden yolda İslâm akîdelerinin esas alındığı da muhakkaktır. Hermetize bir kozmografiden oluştuğu belirtilen Ortaçağ İslâm halk kültüründeki evren anlayışı dikkatle incelendiğinde; bu algının, miraç yolculuğunu konu edinen metinlerde Hz. Muhammed'in katettiği belirtilen kozmolojik yapı ile uyduğu da görülecektir. (Özbudun 2004: 327-330)

"Namaz müminin miracıdır" hadîsinden hareketle kaleme alınan kimi tasavvufî metinlerde, namaz ibâdeti ile ilgili pratiklerin bir tür mikro miraç anlatısı şeklinde tasvîr edildiği anlaşılmaktadır. Halvetiyye şeyhlerinden Abdullatîf Efendi'nin "Fütûhât-ı Kenzü'l Kur'ân" isimli eserinde yer alan "esrâr-ı mi'râc ve erkân-ı salât" bahsi bu anlayış doğrultusunda kaleme alınmıştır. Söz konusu bölüm içerisinde namaza çağrı için okunan ezan, Cebrail'in peygamberi miraca davet etmesiyle özdeşleştirilmiştir. Mümin kimselerin ezanı işittikten sonra gündelik işlerini terk ederek "ya Rabb, estağfiru'llâh" diyerek af dilemeleri ise miraç gecesini peygamberin göğsünün yarılmasını ifade eden şakk-ı sadr olayına işaret etmektedir. Gusûl, kâmil insanda bulunan temizlik sırrına; abdest ise Allah'tan başka her şey manasına gelen "sivâ"nın terkedilmesi sırrına sahiptir. Mümin kulun, nefesine cebrederek üzerine binmesi, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Burak'a binmesi ile özdeşleştirilmektedir. Namaz başlangıcında kible yönünü aramak, Beytül-Makdis sırrına sahiptir. Namaz esnasında müminin aklına başka şeyler getirmesi ise miraç gecesinde Hz. Muhammed'in sağından ve solundan gelen seslerle özdeşleştirilmiştir. (Tatçı 2006: 547-549) Bilindiği üzere Hz. Muhammed, bu seslere iltifat etmeyerek ümmetinin Hristiyan ya da Yahudi olmasına engel olmuştur. Hz. Muhammed'in bu tavrı, namaz esnasında gelecek vesveselere kulak vermeyen müminlere örnek oluşturmaktadır. Namazda tekbîr alıp, iki elini kaldırmak; iki taraftan beliren şeytan vesvesesini hükümsüz kılmak demektir. Kibleye yönelmek ise dünyaya iltifat etmeyip yüzünü Hakk'a dönmeyi temsil etmektedir. Hakk'a ibâdete muvaffak olmak, mümin kişinin önünde rehberlik yapan ve Allah'a elçi olan Cebrail'i işaret etmektedir. Namaza başlamak, Hakk yoluna yürümek ile özdeşleştirilmiştir. "Allahu Ekber" deyip iftitâh tekbîrini almak, Hakk'tan gayrı kimseye teveccüh etmemek manasındadır. E'ûzu bi'llâhi mine's-şeytânî'r-racîm terkibi, dünya ziynetine yüz çevirerek Allah'a sığınmayı işaret etmektedir. Bilindiği gibi Hz. Muhammed yolculuğu esnasında dünyayı simgeleyen süslü kadına cevap vermemiştir. Kur'ân'ı kendisine imâm ederek, rûhâniyetle Hakk'ın divânına durup bütün vücut azalarını ve nefsini kendine tâbi kılmak, Hz. Muhammed'in kendisinden önce gönderilen peygamberlere imâmlık etmesiyle özdeşleştirilmiştir. (Tatçı 2006: 549) Namaza başlandığında beliren feyz-i İlâhî yani Allah'ın irfanı; peygamberin miraç gecesinde yaptığı süt seçimini işaret etmektedir. Şarap ise Allah muhabbetiyle cezbeye tutulmayı ve O'nun şevkiyle başlayan aşk halini temsil etmektedir. Bu bağlamda namaz esnasında âh çekmek ve inlemek gibi

tavırlardan uzak durmak, peygamberin sütü içip şarabı terk etmesiyle özdeşleştirilmiştir. Çünkü namaz, edepten ibârettir. Namaz içindeki kıyâm, miraç merdivenini simgelemektedir. Miraç gecesinde muallakta kalan Sahra taşı, mümin kimselerin nefsi ile bir tutulmaktadır. Mümin kimseler ancak onun üzerine basarak miraca yükselebilirler. Namaz esnasında okunan Fâtiha Sûresi'ndeki yedi âyet, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde katettiği yedi kat gökyüzü ile özdeşleştirilmiştir. Her bir âyetin içinde, Hz. Muhammed'in gök katlarında sohbet ettiği peygamberlerin irfanı ve sırrı yer almaktadır. Namaza duran müminin kalbi, Beytül-Ma'mûr'dur. Her gün sayısız meleğin girip çıkması, havâtır-ı kalbiyyeye yani sâliğin iradesi dışında zihnine gelen iyi ve kötü düşüncelere işaret etmektedir. Sidretül-Müntehâ, müminin kalbinde beliren tevhîd ağacıdır. Refref ise Fâtiha Sûresi'nin sona ermesiyle ulaşılan sır ve kazanılan sevapla bir tutulmuştur ve onun vasıtasıyla Hakk'a erişilebilmektedir. Fâtiha Sûresi'nden sonra Kur'ân okumak, Hz. Muhammed'in Hakk ile söyleşmesi ile özdeşleştirilmiştir. Rükû ve rükû'da kıyâm, tedennî ve tedellî sırrına sahiptir. (Tatçı 2006: 550-552) Necm Sûresi 8 numaralı âyette yer alan "sümme denâ fe tedellâ" ibârelerinden türetildiği anlaşılan bu sözcükler, birer tasavvufî ıstılâha dönüştürülmüştür. Tedâni terimi, rûhani miraç anlamında kullanılmaktadır. Tedellâ ise sekr ibâresi ile belirtilen kendinden geçme halinden çıkarak miraçtan dönmeyi ifade eden bir terimdir. (Uludağ 2005: 348) Secde, kemâl-i tazîm ve niyâza; tahıyyâta oturmak ise temkîn makamına işaret etmektedir. Tahıyyât duası ise, Allah'ın ihsanını kabul etmektir. Tahıyyât sonrasında getirilen salâvât-ı şerif, Hz. Muhammed'in şefâat dileğiyle özdeşleştirilmiştir. (Tatçı 2006: 552) Sâlik'in sülûku esnasında bir halden diğerine geçmesi telvîn terimi ile ifade edilmektedir. Tahıyyâta oturmak ile özdeşleştirilen temkîn makamı ise telvîn ehli arasından sıyrılıp Hakk'a erişme durumunu ifade etmektedir. (Uludağ 2005: 351) "*Namaz kötülüklerden alıkoyar*" ibârelerinin yer aldığı 29/45 numaralı âyet; Hz. Muhammed'in Arş üzerinde, dünya ve ahiret çilesi olan pabuçlarını çıkartması sırrına sahiptir. Namazdan sonra okunan Âyete'l-kürsi, Arş üzerindeki yolculuğa işaret etmektedir. Otuz üçer kez zikredilen subhâna'llah, el-hamdulillâh ve Allahu Ekber ibâreleri, sırâtı geçmeyi müjdelemektedir. Namaz, yukarıda belirtilen sırlarla birlikte kılınırsa, müminin miracına dönüşmektedir. (Tatçı 2006: 552-553)

Miraç gecesinde Hz. Muhammed'in başından geçen olayları, namaz ibâdetinden bağımsız olarak tasavvufî ıstılâhlarla yorumlayan metinler de mevcuttur. Ahmedî'nin beyitlerine göre Hz. Mûsâ, nefsânî hazzı terk edemediği için Tûr-ı Sinâ'da Zât'ın tecellisini müşâhede edememiştir ve ona "len terânî" hitabında bulunulmuştur:

Didi ernî diyü Mûs'itdi hitâb
Len terânî diyü ird'ana

Hazz-ı nefsânî komamışdı Kelîm
Vasfî-l'itd' ana tecelli ol Kerîm

Pes kelâm-ıl'anı mahzûz eyledi
Tûr'da anun-ıla söz söyledi

Hazz-ı rûhânîden anda çün bekâ
Var-ıd'irdi len terânîden nidâ

Hazz-ı rûhun çünki terkin urmadı
Lâ-büd ol halvet-serâya ırmadı

Hazz-ı rûhânî çü senden oldu dûr
Zât-ıla ider tecelli uş zuhur

(Akdoğan 1989: 283)

Ahmedî, Burak'ın Hz. Muhammed'in üstüne binişi esnasında serkeşlik etmesini de peygamberde bulunan nefsânî hislere bağlamıştır. Cebail'in peygamberi nefsânî hislerden arındırması ile Burak serkeşliği bırakmış ve ona binit olmuştur. (Akdoğan 1989: 292) Cebail, peygamberinin önüne getirilen içeceklerden şarabı seçmesini de engelleyerek onu şehvet, hırs, kahr ve kin gibi özelliklere sahip olan hayvanî rûhtan uzak tutmuştur. Cebail'in miraç gecesinde peygambere rehberlik etmesi, bu yolda rehbersiz ilerlenemeyeceğini göstermektedir. (Akdoğan 1989: 294)

4.2. MİRÂÇ HÂDİSESİNİN TARİKAT SEMBOLİZMİNDEKİ YERİ

Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu esnasında şahit olduğu birçok hâdisenin ve unsurun, onu örnek insan olarak gören tasavvufî düşüncenin kurumlaştığı yapılar olarak değerlendirilen tarikât yaşamında giyim-kuşam sembolizmi ve simgesel eylemlerle ifade edildiği görülmektedir. İstanbul Davutpaşa semtinde bulunan Erdi Baba Dergâhı'nda postnişinliğini yapan ve Zenbûriyye tarikatının Sâdıkiyye koluna mensup

olan Yahyâ Âgâh Efendi'nin kaleme aldığı "Mecmû'atü'z-Zarâ'if Sandukatu'l-Ma'ârif" isimli eserde, söz konusu sembolik ifadelerle yönelik birçok örnek bulunmaktadır. Yahyâ Âgâh Efendi, Allah'ın miraç gecesinde Hz. Muhammed'e Burak ve Refref'in yanı sıra tâc, hulle, kemer, asâ ve ayakkabıdan oluşan yedi parçalık bir çehiz gönderdiğini belirtmektedir. Tarîkat ehlinde bulunan yedi terkli tâc, çehizin yedi parçasına işaret etmektedir. (Tayşi 2014: 136) Söz konusu çehiz, Cebrail tarafından peygambere kuşatılmıştır. Hz. Muhammed'i kanadı altına alan Cebrail, ona hâlifelik sırrını telkîn etmiştir. Miraç gecesinden sonra, Hz. Ebû Bekir ve Ali'den el alınarak silsile yoluyla günümüze kadar getirilen hilâfet makamına erişen şeyhler de Cebrail'in Hz. Muhammed'i kanadı altına almasını örnek almaktadırlar. Şeyhler, sülûklarını tamamlayan sâliklere bîat, hilâfet ve elbise verilmesi lazım geldiğinde; onları hırkalarının ve ridâlarının altına alarak sırları telkîn etmektedirler. Bu erkânı belirtmek için "örtü altı" ve "mahfel" tabirleri kullanılmaktadır. (Tayşi 2014: 80-81) Yukarıdaki ifadelerden, Hz. Muhammed'in Cebrail rehberliğinde çıktığı miraç yolculuğunun, tarîkatlar bünyesinde gerçekleştirilen erginlenme ritüeli konumundaki törenlere örnek model teşkîl ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda tarikat bünyesinde uygun görülen birçok davranış biçiminin yanı sıra giyim ve kuşam içerisinde yer alan birçok unsurun da miraç gecesine yönelik sembolik ifadeler taşıdığı görülmektedir. Peygamberin miraç yolculuğu, gece gerçekleşmiştir ve bu yüzden tarîkata yeni dâhil olan dervişin çehizi de akşam ile yatsı vakti arasında donatılmaktadır. Miraç sırrına vâkıf olabilmesi için eğitimi de geceleri gerçekleştirilmektedir. (Atasoy 2005: 208) Cebrail'in miraç gecesinde Hz. Muhammed'in beline kemer bağlaması nedeniyle kemer bağlamanın tarîkat ehline farz olduğu belirtilmektedir. (Tayşi 2014: 213) Bu doğrultuda derviş çehizlerinden birisi olan gayret kemeri de miraç gecesine ilişkilendirilmiştir. Gayret kemeri; üzerinde bulunan on altı halka, dört çengel, yedi işleme ve kendisiyle birlikte yirmi sekiz parçadan oluşmaktadır. Mümin kimse; namaz kılarken ayakları, elleri, dizleri ve alnından oluşan yedi uzvu ile secdeye varmaktadır. Manevi miracı gerçekleştirmek için; şerîat, tarîkat, ma'rîfet ve hakikat kapılarından geçmek gerekmektedir. Yedi secde uzvu ile dört kapı çarpılınca yirmi sekiz sayısına ulaşılmaktadır. Sâlik'in namaza "bel bağlaması" ve yirmi sekiz unsuru bulunan bu kemer, yedi azâ ile miraca yükselmeye işaret etmektedir. (Tayşi 2014: 225-226) Tasavvufî hareketlerin tarihsel süreç içerisinde kurumsallaşması ile vücut bulan birçok

tarikat yapısı üzerinde fütüvvet tesirinin bulunduğu belirtilmektedir. (Gölpınarlı 2011: 61) Biraz farklı olmakla birlikte fütüvvetnamelerde de peygambere ait olan çehizin miraç gecesinde verildiğini ifade eden anlatıların bulunması bu tespiti destekler niteliktedir. Fütüvvetnâmelerde yer alan ibârelere göre Hz. Muhammed, miraç gecesinde cennetin ortasında kızıl yakuttan yapılmış bir köşk görmüştür. Köşkte yer alan bir hücrenin içinde nûrdan yapılmış bir sandık bulunmaktadır. Allah'ın emri ile sandığın içinde bulunan; hırka, tâc ve imâme Cebrail tarafından peygambere giydirilmiştir. (Arsal 2010: 41, Yılmaz 2006: 181) Söz konusu eserlerde yer alan ibârelere göre Hz. Muhammed; veda haccından dönerken miraç gecesinde beline bağlanan kuşağı çıkarttıktan sonra Hz. Ali'nin beline sarmış ve Allah'ın, Cebrail'in ve kendisinin adına üç düğüm atmıştır. Fütüvvet ehli bu kuşağı "şedd" olarak adlandırmaktadır. Peygamber, miraç gecesinde kendisine giydirilen hırka, tâc ve imâmeyi de Hz. Ali'ye teslim etmiştir. Emanetleri teslim alan Hz. Ali, on yedi rekat namaz kıldıktan sonra sahabeden on yedi kişinin belini bağlamıştır. Bu on yedi sahabe, birçok meslek erbâbının pîri konumundadırlar. (Arsal 2010: 40-41) Gölpınarlı; fütüvvet ve birtakım tarikat ehli arasında yaygın olan kuşak ya da kemer bağlama gibi uygulamaların kökeninin, Zerdüşt inançlarının bağlamakla yükümlü olduğu kustî isimli kuşaktan kaynaklandığını belirtmektedir. Özel bir törenle beline kustî bağlanan çocuk, Zerdüşt öğretisinde iyi dinliler zümresine girmiş ve yeniden doğmuş sayılmaktadır. (2011: 70-71) Gölpınarlı'nın verdiği bu bilgiler, "Cem" başlığı altında dile getirilen ve kökeni miraç gecesindeki kırklar meclisine dayandırılan Alevî gelenekteki bel bağlama pratiğinin de tarihsel köklerini açıklar niteliktedir. Fütüvvet teşkilatı bünyesinde gerçekleştirilen şedd kuşanma törenleri sırasında zikredilen dua içerisinde; "...O Muhammed ki; miraç gecesi Cebrail onun beline şedd bağlamış, ona hırka ve tâc giydirmiştir; o ışık ve nûr saçandır..." ibâreleri bulunmaktadır. Bu ibâreler, tören esnasında teşkilata dâhil olacak, yani erginlecek adayın; kadîm inançlardan miras alınarak İslâmîleştirilen bele kuşak bağlama uygulaması ile Hz. Muhammed'in miraç gecesindeki deneyimini tekrarladığını göstermektedir. (Arslanoğlu 1997: 38) Tasavvufî yaşam içerisinde halifeliği simgeleyen tâc için getirilen tekbir esnasında zikredilen; "el-hamdü li'llâhi'llezî ce'ale't-tâce ve'l-mi'râce ve'l-minbere ve'l-mihrâbe ve'l-burâk Seyyidenâ Muhammed" ibâreleri de, fütüvvet teşkilatında olduğu gibi tarikat yapılanmalarında da erginlenme anlamında peygamberin miraç gecesindeki durumunun

örnek alındığını göstermektedir. (Tayşi 2014: 179) Bu doğrultuda tarikat ehlinin tâc adını verdiği başlıklar da, şedd kuşanma pratiğinde olduğu gibi miraç gecesine işaret eden sembollere sahiptirler. Hz. Muhammed'in; otuz iki defa gerçekleştirdiği belirtilen miraç yolculuklarından, başında tâc ve yeşil sarık ile geri döndüğü belirtilmektedir. Sahabe, başında bulunan yeşil sarık ve tâc dolayısıyla her seferinde onun miraçtan döndüğünü anlayabilmiş ve onu tebrik etmiştir. Bu nedenle yeşil sarık takmak sünnet olmuştur. (Tayşi 2014: 37-38) Bir gün içerisinde kılınan beş vakit namazda kırk rekât bulunmaktadır. Halvetiye şeyhlerinin kırk dikişli, pamuk fitilli ve dört terk üzerinde kırk dal bulunan edeb tâclarının da "namaz müminin miracıdır" kabulünce bir gün içerisinde kırk defa miraca yükseldiklerine işaret ettiği belirtilmektedir. (Tayşi 2014: 171) Aynı şekilde tarikat ehlinin kuşandığı dört terkli tâc'ta yer alan her bir terkin de, Hz. Muhammed'in miraç gecesinde cennette müşâhede ettiği su, süt, şarap ve bal ırmaklarını simgelediği bildirilmektedir. (Tayşi 2014: 111-112) Tâcların tepesinde bulunan düğme için de miraç gecesine atıfta bulunan ve Alevî gelenekteki kırklar söylencesini andıran bir menkıbe rivâyet edilmektedir. Bu menkıbeye göre Safâ'da sarığı yere düşen Hz. Muhammed onu tekrar kullanmamıştır. Sahabe tarafından dört yüz parçaya bölünen sarığın sekiz parçası bulunamamıştır. Cebrail tarafından alınan parçaların yedisi gök katlarındaki kapılara, kalan bir tanesi de Arş'ın kapısına asılmıştır. Hz. Muhammed miraç gecesinde Arş'ın kapısında bulunan parçayı görmüştür. Peygamber; "bu parçaları nerede muhafaza edelim" diye soran sahabeye tâclarınızın tepesinde muhafaza edin cevabını vermiştir. Tarikat erbabının tâclarının ve sikkelerinin tepesine düğme ya da mühr-i gül koyma nedeni budur. (Tayşi 2014: 298) Tarikat erkânı içerisinde yer alan post unsurunun da Hz. Muhammed'in miraç gecesinde üzerine binerek yetmiş bin perdeyi geçtiği beş köşeli döşek olan Refref ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Peygamberler, sahabe, on iki imâm, şeyhler ve fukara dervişlerin posta oturması sünnettir ve Hz. Muhammed'in o posta oturduğuna işaret etmektedir. (Tayşi 2014: 330-331) Tarikat terminolojisinde dârda durmak deyişi ile ifade edilen fiziksel duruşun da miraç gecesinde yaşandığı belirtilen bir arketipi bulunmaktadır. Dervişin, âlimlere ve şeyhlere hizmet ederken ya da diğer zamanlarda sağ ayak baş parmağını, sol ayak baş parmağı üzerine koyup mühürlemesi durumuna dârda durmak adı verilmektedir. Hz. Muhammed, rû'yet öncesinde semâ' ve istiğrak haline düştüğü zaman Allah'tan gelen "dur ya Muhammed" hitabını duymuştur. Peygamberin; "duracak yer yok, nerede

durayım" sorusu üzerine Allah; "sağ ayağını, sol ayağının üzerine basarak dur" buyruğunu vermiştir. Hz. Muhammed verilen buyruğu yerine getirdiği için dervişler dârda durmak sûretiyle peygamber sünnetini yerine getirmektedirler. (Tayşi 2014: 376)

4.3. HURÛFÎ TESİRLER

Osmanlı kültür sahasında vücut bulan Bektaşî tarîkatı ile tarihi süreç içerisinde yaşanan birtakım sosyal hâdiseler tesirinde tasavvufi öğretiler çevresinde şekillendirilerek günümüze kadar ulaşan Alevî geleneği etkilemesi sebebiyle Hurûflik akımı içerisinde dile getirilen algılar üzerinde durmak da miraç hâdisesinin mistik boyutunu yansıtması açısından önem taşımaktadır.⁵⁰ On dördüncü yüzyılda Fazlullah tarafından İran'da kurulmuş mistik ve felsefi bir akım olan Hurûfliğin temel argümanları arasında "ümmü'l-kitâb" terimi de bulunmaktadır. Kur'ân'da yer alan mânâların aslını ihtivâ ettiği belirtilen Fâtiha Sûresi, "ümmü'l-kitâb" yani kitabın anası olarak isimlendirilmiştir. Hurûfler; saç, kaş ve kirpiklerden oluşan yüzdeki 7 ümmî hatta , 7 âyetten meydana gelen Fâtiha Sûresi'nden kinaye olarak ümmü'l-kitâb adını vermişlerdir. Ayrıca Fâtiha Sûresinde bulunan 21 harf, yüzde bulunan 21 hat ile sayı bakımından uyushmaktadır. 7 ümmî hattın her biri 4 unsurdan oluştuğu için ümmî hatlar yirmi sekiz hat mukabilindedir. 7 ümmî hattan istivâ hattının geçmesiyle de 8 hat zahir olmaktadır ki her biri dört unsurdan oluştuğu için 32 hat mukabilindedir. Hurûflik anlayışına göre yüzde yer alan hatlar, Allah'ın nutkundaki harfler sayısındadır. Harflerin bu mükemmelliyet içinde tecellisi insan yüzünde gerçekleştiği için Hurûfler insanı, "Kur'ân-ı hakîkî" olarak kabul etmişlerdir. (Usluer 2014: 16-19) Hurûflerin yukarıdaki kabuller bağlamında miraç hâdisesini de, Hz. Muhammed'in, yüzdeki hatların sırrına ulaşması şeklinde yorumladığı görülmektedir. (Usluer 2009: 400-401) Nejat Birdoğan, Alevî gelenek içerisinde yer alan; "hac ve miraç, pîrin yüzünü görmektir" kabulünün Hurûfî tesirler çevresinde şekillendiği görüşündedir. (Birdoğan 2008: 199) Fazlullah'ın önemli halifelerinden birisi olan ve bir dönem Anadolu sahasında da bulunan Seyyid Nesimî'ye ait beyitler, içerdikleri miraç gecesine yönelik ibârelerle yukarıda özetlenen anlayışı gösterir niteliktedir:

⁵⁰ Türkiye kültür sahasındaki Hurûfî tesirlerin kökenleri konusunda daha fazla bilgi için bkz: Fatih Usluer (2009), *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibâren Hurûflik*, Kabalcı Yayınları

Levh-i Mûsâ çün yüzünden sıydı açıldı rikâb
Sırr-ı tevhîdî 'ıyân itdi vü götrüldi hicâb

İstivâ sırrına yol buldı yüzünden ta ana
Cebra'îl çekdi Burâk'ı mindi gitdi çün 'ukâb

Kâbe kavseyn'e degin gitdi vü turmadı hemân
Gördi Hakk'un yüzini geldi dilinden bu hitâb

Âyet-i Seb'a'l-Mesânî çün yüzinden buldı ol
Ümmetine dönüben didi budur asl-ı kitâb

Kirpik ü kaşunla zülfün yidi âyet oldı çün
Bu yidi âyet sü'âline ne virürsen cevâb

Fâtîha Seb'a'l-Mesânî çün yüzünden feth ola
Rûşen ola sana bu 'ilm-i ledün ola savâb

(Ayan 2002a: 190)

Vucûd-ı Mustafâ esmâ degül mi
Bu sırrı bilmeyen a'mâ degül mi

Müsemmâdur hafâ-yı kenz-i mahfî
Şuhûd-ı kenz-i Hak ahfâ degül mi

Kitâb-ı hel etâ vü sırr-ı tenzîl
Kaşunla zülfün ev-ednâ degül mi

Takarrab yâ habîb el-Hakku minhu
Vücûdun Mescid-i Aksâ degül mi

Semâvât ile erziyyâtı bil kim
Medâr-ı lâm u bî a'lâ degül mi

Zuhûr-ı nûr-ı İbrâhîm ü Hâşim
Be-dîn-i Mustafâ edhâ degül mi

Tecellî-i cemâl-i lâ-mekânı
Mesâf-ı Hak yüzün eşfâ degül mi

Temennâ-yı likâ-yı Hak te'alâ
Mezâhir kıblesi evlâ degül mi

Cemâl-i Mustafâ gördi Nesîmî
Yüzün evhâ mâ evhâ degül mi

(Ayan 2002b: 719)

Fazlullah'ın "Cavidan-nâme" isimli eseri on beşinci yüzyılda Feriştahoğlu Abdülmecid İzzeddin tarafından Türkçeye "İşknâme-i İlâhi" ismiyle çevrilmiştir. Eser içerisinde Hz. Muhammed'in gök katlarında, önceki peygamberler ile karşılaşmasıyla ilgili olarak

birtakım açıklamalar getirilmiştir. İlk kat gök, Ay'ın içerisinde. Hz. Muhammed Ay'ı iki parça etmiştir. Âdem'in yüzünde, yüzünü tam ortadan kesen bir çizgi gizlidir. Âdem'i ilk katta görme nedeni budur. Bir kişi ilk olarak Âdem'e erişemeyince kendisine erişemez. Kendine erişemeyen de Hakk dersini alamaz. İkinci kat gök, Atar yıldızınıdır. Bu yıldız görkemin ve güzelliğin âşığdır. Hz. Yahya görkemi simgelerken İsa da Allah'ın yüz güzelliğini taşımaktadır. Üçüncü kat gök, Zühre'nindir ve Zühre güzelliği istemektedir. Hz. Yûsuf güzelliğin simgesi olduğu için bu katta bulunmaktadır. Dördüncü kat menzili 366 derece olan Güneş'indir. Derece menzilini İdris Peygamber bulduğu için buradadır. Beşinci kat gök Merih'indir. Bütün halifelikler Merih ile ilgili olduğu için Hz. Mûsâ'nın halifesi olan Hârûn bu katta yer almaktadır. Altıncı kat gök, Müşteri'nindir ve Müşteri şeriatı simgelediği için Mûsâ Peygamber orada bulunmaktadır. Yedinci kat gök pîrlerle alakalı olduğu için Hz. İbrahîm orada bulunmaktadır. (Birdoğan 2008: 234) Nesimî tarafından Hurûfliği Anadolu'da yaymak için görevlendirilen Refi'î de, altından dört ırmak akan Sidretü'l-Müntehâ'yı Âdem olarak tevil etmiştir:

Ahmed-i muhtar şâh-ı mu'teber
Dört ırmak dedi dibinden akar

Dördü dört harfinden ol şâhın nişan
Hâce-i kevneyn-i sultân-ı cihân

Her kişinin tâ'atini çok u az
Misl-i savm u hacc u tesbîh u namaz

Çün ola Tanrı için ey merd-i hak
Sidreye ilter melaik bir tabak

Âdem'e ilterler anla gözü'n aç
Yoksa netsin zikr ü tesbîh ağaç

Düşte ağaç insandır ey merd-i hüdâ
Âdem oldığıçün oldu müntehâ

(Usluer 2009: 405-406)

Hurûflik akımının on altıncı yüzyıldaki temsilcilerinden olan Muhîttî'nin; "Keşf-nâme" isimli mensur eserinde, miraç gecesiyle ilgili olarak Sidretü'l-Müntehâ'nın yanı sıra Refref'e de açıklamalar getirdiği görülmektedir. Buna göre Cebrail, Hz. Muhammed'in nutkundan çıkan 28 harftir. Sidretü'l-Müntehâ yedinci kat gökyüzünde bulunmaktadır ve 4 unsur ile çarpıldığında 28 olur ki bu Âdem'in yaratılışıdır. Cebrail oradan ileri

gitmemiştir. Sidretü'l-Müntehâ'dan çıkan 4 ırmak, Âdem'in yüzünde bulunan 28 hattın çıkan 4 hattır. Refref'in yazılışında bulunan 4 harf; bu 4 hatta işaret etmektedir. Bu 4 harf, mu'cem harflerden oluşmaktadır. (Usluer 2014: 314) Mu'cem harfler ile Farsça'daki pe, çe, je ve ga seslerini belirtmek için eklenen dört harf kastedilmektedir.

Nesimî, Mukaddimetü'l-Hakâyık isimli mensur eserinde peygamberin; "miraç gecesinde Rabbimi bıyıkları yeni terlemiş bir genç suretinde gördüm" meâlindeki hadîsini hatırlatarak, gördüğünün "ümmü'l-kitâb" olduğunu belirtmiştir. (Usluer 2014: 60) Bu anlayış, halifesi olan Refî'i'nin beyitlerine de yansımıştır:

Mustafâ buyurdu olmaya galat
Dedi emred sûretinde ey katat

Yedi hattın âdemin gördü ayân
Kâb-ı kavseyn etti kaşından beyân

Bu sebepten yedi batn oldu kelâm
Onunçün yedi mushaftır tamâm

Bu yedi hat ma'nâsın ey kâm-yâb
Anladınsa okudun ümmü'l-kitâb
...

Ahmed-i ümmî imâm-ı pâk-ı dîn
Pişvâ-yı tayyibîn u tâhirîn

Çünkü âdem sûretinde gördü ol
Kâb-ı kavseyne hemân-dem buldu yol

Hak te'âlâ çün cemâline nikâb
Açtı gördü Ahmed onu bî-hicâb

Ma'ni-i seb'u'l-mesânî ol zaman
Rûşen oldu Ahmed'e ey kâmrân

(Usluer 2009: 413-414)

AORB isimli Tübitak projesi bünyesinde gerçekleştirilen mülakatlarda Âşık Hüseyin Düzenli; miraç hâdisesini anlatırken Hz. Muhammed'in Allah'ı, genç bir delikanlı şeklinde müşâhede ettiğini belirtmiştir. Hüseyin Düzenli'nin bu ifadeleri, Alevî gelenek

üzerindeki Hurûfî tesirlerin, belleklerde muhâfaza edildiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.⁵¹

Hurûfî çevrelerde kaleme alınan eserlerde miraç gecesinde farz olan 50 vakit namaza yönelik açıklamaların dile getirildiği de görülmektedir. Nesimî söz konusu eserinde namaz ile kastedilenin secde olduğunu belirtmiştir. Allah, Âdem'i yarattığı zaman kudret eli ile yüzüne 28 kelime (harf) yazmıştır. Yirmi sekiz kelime, noktaları ile birlikte 50 sayısına tamamlanmaktadır ki bu Kur'ân-ı Kerîm'in aslını oluşturmaktadır. Allah, meleklerle; Âdem'e 28 kelime ve noktaları toplamı sayısınca secde edin buyruğunu vermiştir. Miraç gecesinde farz edilen 50 vakit namaz, meleklerle buyrulan bu 50 secdeyi işaret etmektedir. 50 vakit namaz 5 vakte indirilmiştir. (Usluer 2014: 57) Miraç gecesinde 360 gün tutulması emredilen oruç ibâdeti de 360 saate düşürülmüştür. Her gün 12 saattir ve 360 saat oruç 30 güne tekâbül etmektedir. (Usluer 2014: 85) Miraç gecesinin Hurûfî izahatına yönelik Nesimî'nin bu yorumlarını Alevî geleneğinde Nesimî ile birlikte yedi ulu ozandan birisi olarak kabul edilen Viranî'nin eserlerinde de görmek mümkündür. (Usluer 2014: 201) Viranî ve Muhîti Dede'nin 50 sayısına ulaşmak için biraz farklı açıklamalar getirdiği gözlemlenmektedir. (Usluer 2014: 172-173, 247)

⁵¹ Söz konusu veriler Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli proje kapsamında kaydedilen (2_AMe_Gümüştepe(Harız)_Âşık Hüseyin Düzenli_6) künyeli video kaydında ve deşifre metninde yer almaktadır.

SONUÇ

Hız. Muhammed'in mucizevi gök yolculuğunu gerçekleştirdiği miraç hâdisesine yönelik algıların Türkiye Kùltür sahasındaki yansımalarını göstermeyi ve söz konusu algıların oluşma süreçleri ve işlevleri hakkında görüş bildirmeyi hedefleyen bu çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

1) İslâm inancını kabul edip İslâm kùltür dairesine giren her toplum gibi Türkiye coğrafyasındaki Sünnî ve Alevî-Bektaşî kesimler arasında da miraç gecesine büyük önem verilmektedir.

2) Her iki gelenek içerisinde de en önemli ibâdet biçimi olarak sayılan namaz ve cem pratiklerinin miraç gecesiyile ilişkilendirildiği gör÷lmektedir. Hatta söz konusu ibâdet biçimlerinin miraç gecesinde başladığına yönelik bir kabul oluşmuştur. Bununla birlikte Sünnî gelenekteki kabuller doğrultusundaki miraç eksenli köken anlatıları genel anlamda namaz ibâdeti, istisnaî olarak oruç ve hac ibâdetler ile sınırlı kalırken Alevî-Bektaşî anlatılar ise süreğın bütününe kapsamaktadır. Yani Alevî-Bektaşî yolu miraç gecesinde başlamıştır. Sünnî gelenekte ise İslâm dininin miraç gecesiyile başladığına yönelik bir kabul bulunmamaktadır.

3) Miraç metinlerinin ve anlatılarının oluşumunda miraç hâdisesinden bağımsız olarak inen ve İslâm prensipleri, kozmolojisi, kozmogonisi, eskatolojisi ve din tarihi ile ilgili olarak bilgi veren muhtelif Kur'ân âyetlerinden yararlanıldığı gör÷lmektedir. Bir başka ifade ile söz konusu âyetler metin inşâsında kullanılmıştır. Bu yöntemin takip edilmesinde İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin Hız. Muhammed'in olağanüstü yolculuğunu içeren miraç mucizesi ile birlikte telkîn edilmesi endişesinin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle sözlü geleneğın hâkim olduğu toplumlarda anlatılarda yer alan olağanüstülükler akılda kalıcılığı kolaylaştırmaktadır. Miraç metinlerinin bu tür bir işlevinin bulunduğu da söylenebilir. Metinlerin ve anlatıların oluşmasındaki diğeri önemli kaynakları ise hadîs külliyyatı ve tefsîr çalışmaları oluşturmaktadır. Söz konusu kaynaklarda bulunan birbiriyle çelişkili ifadeler ile

İsrailiyyât olgusunun, metinlerin ve anlatıların varyantlaşmasında önemli rolünün olduğu görülmektedir.

4) Kur'ân-ı Kerîm, hadîs ve tefsîr literatürünün yanı sıra peygamberin hayatını konu edinen siyer geleneğinin de varyantlaşma sebeplerinden biri olduğu görülmektedir. Peygamberin yaşamı ile ilgili miraç hâdisesinden bağımsız kimi ayrıntıların miraç gecesi ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Metinlerin ve anlatıların genişlemesinde ve varyantlaşmasında etkili olan bir diğer önemli unsurun ise genelde İslâm dininin ve özelde Hz. Muhammed'in diğer dinlerden ve önceki peygamberlerden üstün olduğunu göstermek çabasının olduğu görülmektedir. Metinlerin içerisinde Hz. Muhammed'in özellikle Mûsâ Peygamber'den üstün olduğuna vurgu yapan birçok bölüm bulunmaktadır. Bu bağlamda metinlerin şekillenmesinde güçlü bir peygamber sevgisinin bulunduğu görülmektedir.

5) Kadîm inanç sistemlerinden alınan arketip veya motiflerin İslâmîleştirilerek miraç anlatılarına dahil edildiği görülmektedir. Söz konusu olgu, miraç anlatılarının genişletilmesine olanak sağlayan diğer bir unsur oluşturmaktadır. İslâm dışı arketip ve motiflerin yanı sıra inanç pratiklerinin de miraç gecesi anlatısı ile meşrulaştırılarak İslâmîleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte metinlerin ve anlatıların şekillenmesinde etkili olan İslâm dışı tesirlerin de saf motifler olmadığı, toplumların hafızasında bulunan arketiplerin tarihsel süreç içerisinde vücut bulan ya da yenilenen inanç sistemlerinin rengine bürünerek kültürel belleklerde taşınmaya devam ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

6) Yukarıda da belirtilen yabancı tesirler nedeniyle ve yaşam içerisinde yerine getirilen ibâdetlere köken anlatısı oluşturma işlevini görmesi nedeniyle gerek Sünnî ve gerekse Alevî-Bektaşî miraç anlatılarının ve metinlerinin mitolojik özellikler taşıdığı söylenebilir. Sünnî gelenek içerisinde vücut bulan metinlerin ve anlatıların genel olarak Ortadoğu ve İran kökenli inanç sistemlerinin; Alevî-Bektaşî çevrelerdeki anlatıların ise daha çok Orta Asya ve İran kökenli inanç sistemleri tesirinde geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu mitolojik özelliklerin bulunduğu motifler her anlamda İslâmîleşmiştir ve bunların İslâm mitolojisi içerisinde değerlendirilmesi sağlıklı

olacaktır. Bu özellikleri sadece hurafe ya da batıl inanç olarak değerlendirmek, bu anlatıların ve metinlerin önemli işlevlerini görememek anlamına gelmektedir. Çalışma esnasında; gerek doğrudan atıf yapılarak gerekse atıf yapılmaksızın, muhtelif konular içeren 240 civarındaki Kur'ân âyetinin dile getirildiği görülmektedir. Ulaşılamayan metinler ve gözden kaçan noktalar dikkate alındığında bu sayının daha da artacağı söylenebilir. Sadece bu işlevi dahi miraç metinlerinin ve anlatılarının tüm yabancı tesirlere rağmen İslâmî mahiyetini gösterir niteliktedir.

7) İncelenen yazılı metinlerde, en az anlatılar kadar sözlü gelenek etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Sözlü ve yazılı gelenek tarihsel süreç içerisinde birbirlerini etkileyerek söz konusu hâdiseye ilgili olarak vücut bulan geniş ve ayrıntılı anlatıları günümüze kadar getirmiştir. Yorum unsurunun devreye girmesiyle yazılı metinlerde oluşan varyantlaşma olgusu da gözden kaçırılmamalıdır.

8) Hz. Muhammed'in miraç hâdisesi sadece somut olarak icra edilen ibâdetlere örnek olmakla kalmamış tasavvufî çevrelerde, yola giren sûfilerin manevî yolculuğuna da örnek model teşkil etmiştir. Söz konusu anlayışın, tarîkat sembolizmine yansıdığı da görülmektedir. Ayrıca miraç hâdisesinin isnat edildiği İsrâ Sûresinin 1. âyetinde ve Necm Sûresinin 6. ve 18. âyetleri arasında bulunan birçok Arapça ibârenin tasavvufî makamları karşıladığı gözlemlenmektedir.

9) Türkiye kültür sahasında vücut bulan metinlerin ve anlatıların büyük oranda söz konusu kültür sahasına gelmeden önce şekillendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Satuk Buğra Han, Hoca Ahmet Yesevî, Mevlânâ Celaleddin Rumî gibi Türkiye kültür sahası üzerinde önemli tesirleri olan tarihî şahsiyetlerin de miraç gecesi ile ilişkilendirilerek metinlere eklendiği görülmektedir.

10) Son olarak, miraç hâdisesini konu edinen ya da söz konusu geceye atıfta bulunan metinlerin; İslâmiyet öncesi dönemlerden miras kalan birtakım inanç ve pratikleri İslâmîleştirme ile Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs kökenli İslâmî yaşam biçimini telkîn etme gibi iki önemli işlevinin bulunduğu söylenebilir.

Türkiye kültür sahasındaki miraç algılarını göstermeyi amaçlayan bu çalışmanın en büyük eksikliğinin birinci el kaynakların taranmaması olduğu söylenebilir. Sünnî gelenek içerisindeki sözlü anlatılara ulaşılmaması da çalışmanın bir diğer eksik yönünü oluşturmaktadır. Çalışma sahibi tarafından birkaç kez ulaşılmaya çalışılmış fakat biraz da Türkiye'de yaşanan birtakım siyasî gelişmeler nedeniyle insanların kayıt cihazlarına karşı olan olumsuz tavırları nedeniyle verimli sonuçlar alınamamıştır. Alevî gelenekteki anlatılar için ise Tübitak bünyesinde gerçekleştirilen 113K150 numaralı AORB isimli projeden istifade edilmiştir. Tez hazırlama süresi dâhilinde Sünnî gelenek içerisinde icra edilen miraç kandili etkinliklerini iki defa gözlemleme fırsatı gelmiştir. 26 Mayıs 2014 tarihindeki miraç kandilinde çalışma sahibinin özel problemleri nedeniyle bu fırsattan istifade edilememiştir. 15 Mayıs 2015 tarihine denk gelen miraç kandilinde ise Ankara Hacıbayram Camii'nde gerçekleştirilen Cuma namazına ve Kocatepe Camii'nde gerçekleştirilen mevlid merâsimlerine iştirak edilerek Sünnî gelenekteki miraç kabullerinin dinî ve kültürel hayattaki yansımaları üzerinde birtakım saptamalarda bulunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda farklı tarihlerde, farklı bölgelerde bulunan camilerde icra edilen merâsimlerin gözlemlenememiş olması, bu çalışmanın üçüncü büyük eksikliği olarak değerlendirilebilir. Daha uzun bir zaman diliminde yapılacak gözlemlerle ve Hadîs ile Tefsîr alanında uzman akâdemisyenlerle birlikte disiplinler arası bir mâhiyyette gerçekleştirilecek olan akâdemik faaliyetlerle çalışmadaki eksik yanlar tamamlanabilir ve varsa yanlış saptamalar düzeltilebilir. İslâmî ilimlere vakıf olan ya da İslâm kültür dairesi içerisinde bulunan akâdemisyenlerin İslâm mitolojisi üzerinde çalışması; bu konuda aktif olan Batılı bilim insanlarının, söz konusu kültür dairesine mensup olmamaları nedeniyle göremeyeceği veya gözden kaçıracağı olguların ortaya çıkarılarak sağlıklı bir biçimde tahlil edilmesi bakımından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdel-Maksoud, Belal Saber Mohamed, (2004) *Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri, Cilt: 2 (Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TDE Anabilim Dalı DT, İstanbul.
- Acet, Hüseyin (1991) *Seyyid Ali b. Vefâ'nın Meâric-i Seb'â Adlı Eseri ve Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi LT, Ankara.
- Adsay, Fahriye - Bingöl İbrahim (2012), *Zerdüşt Avesta, Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*, Avesta Yayınları, Diyarbakır.
- Ahatlı, Erdinç (2010) "Şakk-ı Sadr" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 38, sayfa: 309-310, İstanbul.
- Akar, Metin (1980) *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râcnâmeler*, Hacettepe Üniversitesi, TDE ETE DT, Ankara.
- Metin (1986) "Mi'râchânlarımız" *Türk Kültürü Aylık Dergisi*, Sayı: 278 (Haziran), Sayfa: 374-379, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- (1992) "Erzurumlu Şair Muhammed Lütfi'nin Mi'racü'n-Nebi'si ve Mi'rac-namelerimiz Arasındaki Yeri" *Aylık Dergi Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Sayı 352 (Ağustos), Sayfa: 498-504, Ankara.
- Akar, Zuhâl (2002) *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Bulunan İki Fahnâme ve Resimleri*, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, YLT, Ankara.
- Akarpınar, R. Bahar (1999) *Türk Kültüründe Dini Törenler ve Mevlid Kutlamaları*, Hacettepe Üniversitesi, SBE TDE THB Dalı DT, Ankara.
- Akbaş, Sıddıka (2006) *Süleyman Nahîfî'nin Mi'râciyyesi (Metin-Muhtevâ-Tahlil)*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk-İslâm Edebiyatı Programı YLT, İzmir.
- Akdoğan, Yaşar (1989) "Mi'rac, Mi'rac-nâme ve Ahmedî'nin Bilinmeyen Mi'rac-nâmesi, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 9, Sayfa: 263-310, İstanbul.

- Aksu, İbrahîm (2009) “Aziz Mahmûd Hüdâyî Adına Kayıtlı Mevlid-i Şerîf ve Mi’râciye Risalesi” *Tasavvuf İlmî ve Akâdemik Araştırma Dergisi* sayı: 24 (2009/2) Sayfa: 81-96, İstanbul.
- Algül Hüseyin (1997) “Hamza” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt:15 sayfa: 500-502, İstanbul.
- Anklesaria, Behramgore Tehmuras (1956) *Zand-Akasih, Iranian or Greater Bundahishn*, Bombay.
- And, Metin (2010) *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Arsal, Orhan (2010) *Kitâb-ı Fütüvvet (Radavi? Transkripsiyon-İnceleme-İndeks) Konya Yazma Eserler Kütüphanesi No: 1616, Tasnif No: 297.9*, Marmara Üniversitesi TAE TDE Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Arslanbaş, Selman (2011) *Şeyh Nazmi Efendi'nin Mi'yar-ı Tarikat-ı İlâhi Adlı Eserinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve Tasavvufî İncelemesi*, Fatih Üniversitesi, SBE TDE Anabilim Dalı Basılmamış YLT, İstanbul.
- Arslanoğlu, İbrahîm (1997) *Yazarı Belli Olmayan Fütüvvetnâme*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aslan, Ferhat (2009), *Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul Üniversitesi SBE TDE Anabilim Dalı THE Bilim Dalı, Yayınlanmamış DT, İstanbul.
- Assmann, Jan (2001) *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çeviri: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Asya, Ârif Nihat (2014) *Rübâiyyat-ı Ârif I*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Atasoy, Nurhan (2005) *Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ayan, Gönül (1998) *Lâmi 'î Vâmuk u Azrâ İnceleme-Metin*, AKM Yayınları, Ankara.

- Ayan, Hüseyin (2002a) *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni, Cilt: I*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2002b) *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni, Cilt: II*, TDK Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Abdullah (2012) *Tefsîrde İsrâiliyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Hilmi (2004) *Hırka-i Saadet Dairesi ve Mukaddes Emanetler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Aydınlı, Osman (2011) *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, TDV Yayınları, Ankara.
- Aytekin, Sefer (1958) *Buyruk*, Emek Yayınevi, Ankara.
- Ayvazoğlu, Beşir, (2010) *Malik Aksel Türklerde Dinî Resimler*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Bağcı, Serpil (2004) "İslâm Resim Sanatında Mirac" *Özümsenmiş Gelenek, Çağdaş Yorum Erol Akyavaş ve Miraçnâmesi*, (Editör: Zeynep Şanlier), Sayfa: 43-47 T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara.
- (2009) *Falnama, The Book of Omens*, (Editor: Masummeh Farhad), Thames and Hudson, USA.
- Bakır, Mahmut Riyat (2001) *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşilikteki Yorumu*, Ankara Üniversitesi SBE, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, Ankara.
- Balcı, İsrail (2014) *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Bice, Hayati (2009) *Hoca Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet*, TDV Yayınları, Ankara.
- Bilgin, Orhan (1999) "Aşkî Mustafa Efendi ve Mi'rac-nâmesi", *Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan*, Sayfa: 97-116, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Birdoğan, Nejat (2001) *Şah İsmail Hatai Yaşamı ve Yapıtları*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

— (2008) *Alevî Kaynakları I*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Bostan, İdris (1989) “Akîk” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Sayfa:263, İstanbul.

Boz, Erdoğan (2003) 2001 "Yılında Afyon'da Verilen Çocuk Adları" *Türk Dili*, Sayı: 619, Sayfa 17-24, TDK Yayınları, Ankara.

Bozkurt, Fuat (2007) *Semahlar, Alevî Dinsel Oyunları*, Kapı Yayınları, İstanbul

Bozkurt, Nebi (2002) “Kubbetü’s-sahre” *TDV İslâm Ansiklopedisi* Cilt: 26, Sayfa: 304-308, Ankara.

—(2003) “Medine” *TDV İslâm Ansiklopedisi* Cilt: 28, Sayfa: 305-311, Ankara.

— (2004) “Mescid-i Aksa” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 29, s: 268-271, Ankara.

Bozkurt, Nizam (2008) *Kuran'da Alevî Erkânı, Erkânname 100 Konu, 100 Deyiş, 100 Ayet*, Kalan Yayınları, Ankara.

Bruhl, Lucien Levy (2006) *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, (Çeviren: Oğuz Adanır), Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

Cemiloğlu, İsmet (2000) *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları, Ankara.

Charles, R. H. (1900) *The Ascension of Isaiah*, Adam and Charles Black, London.

Colby, Frederick S. (2008) *Narrating Muhammad's Night Journey, Tracing the Development of the Ibn Abbâs Ascension Discourse*, State University of New York Press, Albany.

Culianu, Ioan Petru (1987) "Ascension" *The Encyclopedia of Religion*, (Editor: Mircea Eliade) Volume 5, 435-441, Macmillan Publishing Company, New York.

Çapan, Pervin (2005) *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nûhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, AKM Yayınları, Ankara.

Çelebioğlu, Âmil (1996) *Muhammediye*, Cilt: II, MEB Yayınları, İstanbul.

- Çelik, Celaleddin (2005) *İsim Kültürü ve Din, Şahıs İsimleri Üzerine Bir Din Sosyolojisi Denemesi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Çetin, Mustafa (1991) " Âyete'l-Kürsî" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Sayfa: 244-245, İstanbul.
- Çetiner, Bedreddin (2013a) *Fâtihâ'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl, Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri*, Cilt: 1, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- (2013b) *Fâtihâ'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl, Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri*, Cilt: 2, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Çimen, Sema (2010) *15. Yüzyıla Ait Anonim Bir Mi'râc-nâme (Transkripsiyonlu Metin)* Marmara Üniversitesi TAE TDE Anabilim Dalı ETE Bilim Dalı Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Dankoff, Robert vd. (2011) *Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt: II, 9. Kitap YKY, İstanbul.
- Davidson, Gustav (2009) *Melekler Sözlüğü, Gözden Düşmüş Melekler Dahil*, (Çeviren: İsmail Yerguz), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Dedebaba, Bedri Noyan (2000) *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, cilt: III, Ardıç Yayınları, Ankara.
- (2001) *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, cilt: IV, Ardıç Yayınları, Ankara.
- Demir, Ahmet (2002) "Cem" *Folklor/Edebiyat Alevîlik Özel Sayısı II*, Sayı: 30, Sayfa: 15-42, Ankara.
- Demirci, Mehmet (1997), "Hakikat-ı Muhammediyye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 15 Sayfa: 179-180, İstanbul.
- Develi, Hayati (1998) Eski Türkiye Türkçesi Devresine Ait Manzum Bir Miracnâme, *İstanbul Üniversitesi TDE Dergisi*, Cilt:28, Sayfa: 81-208, 1998, İstanbul.
- Doğan, Muhammet Nur (2011) *Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, Yelkenli Yayınevi, İstanbul.

- Doğanay, Eraslan (2002) "Görgü Cemi" *Folklor/Edebiyat Alevilik Özel Sayısı II*, Sayı: 30, Sayfa: 145-147, Ankara.
- Duman, Musa (1998) "İbrahîm Bey'in Mi'râç-nânesi" *İstanbul Üniversitesi TDE Dergisi*, C: XXVII, Sayfa: 169-238, İstanbul.
- Duran, Hamiye (2009) *Besmele Tefsîri*, TDV Yayınları, Ankara.
- Ege, Hasan (1985) *İslâm Tarihi, Sîret-i İbn-i Hişam Tercümesi*, Cilt: II, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- Ekinci, Ramazan (2013) "Erzurumlu Osman Sirâceddin'in Hayâl-i Bâl Adlı Mi'râciyesi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 26, Sayfa: 656-688, Ordu.
- Eliade, Mircea (1991) *Kutsal ve Din Dışı*, Gece Yayınları, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara.
- (1993) *Mitlerin Özellikleri*, (Çeviren: Sema Rifat), Simavi Yayınları, İstanbul.
- (1994) *Ebedi Dönüş Mitosu*, (Çeviren: Ümit Altuğ) İmge Yayınları, Ankara.
- (2005) *Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi* (Çeviren Mustafa Ünal), Serhat Kitabevi, Konya.
- (2006) *Şamanizm*, (Çeviren: İsmet Birkan), İmge Yayınları, Ankara.
- (2009) *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna (Cilt II)* (Çeviren: Ali Berkay), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Eminoğlu, Hatice (2003) *Müşkil-Güşâ (Ta'bir-nâme) (Dilbilgisi-Metin-Dizin)*, Hacettepe Üniversitesi SBE, TDE Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış DT, Ankara.
- Engin, Refik (2007) "Günümüzde Yaşayan Bedreddinîlik ve Erkân" 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, Cilt: II, Sayfa: 1211-1232 (Editörler: Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Ankara.

- Erdoğan, İsmail (2004), "İslâm Düşüncesinde Gizemli Beldeler" *Dini Araştırmalar*, Cilt: 6, Sayı: 18, Sayfa: 201-209, Ankara.
- Erdoğan, Kenan (2008) *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, Mehtap (2009) "Türünün Farklı Bir Örneği: Hâkim Mehmed Efendi'nin Müstezad Nazım Şekliyle Yazdığı Mi'râciyesi" *Atatürk Üniversitesi TAE Dergisi*, Sayı: 40, Sayfa: 75-115, Erzurum.
- Ersal, Mehmet (2009) *Alevî İnanç-Dede Ocakları Üzerine Bir Örneklem Veli Baba Sultan Ocağı*, Alevî-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, Köln/Almanya.
- Erseven, İlhan Cem (1996) *Alevîlerde Semah*, Ant Yayınları, İstanbul
- Ersoy, Ruhi (2009) *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi, Baraklar Örneği, Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Denemesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ersoylu, Halil (2001) *Lokmanî Dede, Menâkıb-ı Mevlânâ*, TDK yayınları, Ankara.
- Ertan, Veli (1983) *Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdirrahman, Delâil-i Hayrat Şerhi, Kara Davud*, (Sadeleştiren: Abdulkadir Akçiçek), Rahmet Yayınları, İstanbul.
- Erünsal, İsmail E. (2003) *XV-XVI. Asır Bayrâmî Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman El-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, TTK Yayınları, Ankara.
- Esir, Hasan Ali (1998) *Lâmi'i Çelebi, Ferhâd ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)* İstanbul Üniversitesi SBE ETE Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış DT, İstanbul.
- (2009) "Anadolu Sahası Mesnevilerinde Miraç Mevzuu" *Atatürk Üniversitesi TAE Dergisi Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, Sayı: 39, Sayfa: 683-708, Erzurum.
- Fayda, Mustafa (1991) "Âs bin Vâil" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:3, Sayfa: 449, İstanbul.
- (1992) "Bilâl-i Habeşî" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Sayfa: 152-153, İstanbul.
- (2013) "Velîd bin Mugîre" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 43, Sayfa: 33-34, İstanbul.
- Fındıklı, M. İsmail (2012) *Ansiklopedik Büyük Dua Kitabı*, Yâsîn Kitabevi, İstanbul.

- Gölpınarlı, Abdülbâki (1954) "Burgâzî ve Fütüvvet-nâmesi" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* Ekim 1953- Temmuz 1954, Cilt: 15, No: 1-4, Sayfa: 76-154, İstanbul.
- (2006) *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- (2011) *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*, İTO Akâdemik Yayınlar, İstanbul.
- Gruber, Christiane- Colby Frederick (2010) *The Prophet's Ascension, Cross-Cultural Encounters with The Islamic Mi'raj Tales*, Indiana University Press, Indianapolis.
- Gülçiçek, Ali Duran (2004a) *Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*, Cilt: 1, Ethnographia Anatolica Verlag, Köln.
- (2004b) *Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*, Cilt: 2, Ethnographia Anatolica Verlag, Köln.
- Gülüm, Emrah (2014) "Türk Edebiyatı'nda Mi'râcnâmeler Üzerinde Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bibliyografya Denemesi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 35, Sayfa: 105-111.
- Güngör, İsmail (2011) *Şanlıurfa İli Kısas Yöresi Cem Formunun Analizi*, İTÜ Türk Müziği Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Güngör, Zülfikar (2007) "Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Hadisler" *Haz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu* (Hazırlayan: Mahfuz Söylemez) Sayfa: 201-211, İslâmi İlimler Dergisi Yayınları, Çorum.
- Gürkan, Salime Leyla (2010) "Şeytan" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 39, sayfa 101-103, İstanbul.
- Gürtunca, Mehmet Faruk (1977) *Kitab-ı Siyer-i Nebî, Peygamber Efendimizin Hayatı (Erzurumlu Mustafa Darîr)*, Cilt: 2, Sağlam Kitabevi, İstanbul.
- Güzel, Ragıp (2014) *Üç Aylar Vaazları Recep-Şaban-Ramazan*, Irmak Yayınları, İstanbul.

- Güzelışık, Gülten Feşel (1996) *Şeyyâd Hamza Mi'râc-nâme*, Marmara Üniversitesi, SBE, TAE, ETE Anabilim Dalı Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Hacıhaliloğlu, Enver (2006) *Bir Eski Anadolu Metni (Mirac-ı Nebi) Üzerinde Gramer İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı Basım)*, İstanbul Üniversitesi SBE, TDE Anabilim Dalı Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Hançerlioğlu, Orhan (2000) *İslâm İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Harmancı, M. Esat (2003) *Manisalı Câmi'î Muhabbet-nâme (Vâmık u 'Azra) İnceleme-Metin-Nesre Çeviri*, Marmara Üniversitesi TAE, TDE Anabilim Dalı ETE Bilim Dalı, Yayınlanmamış DT, İstanbul.
- Işık, Emin (1991) "Bakara Sûresi" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Sayfa: 526-529, İstanbul.
- İnan, Abdülkadir (2006) *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara.
- İsen, Mustafa - Aksoyak İ. Hakkı (2003) *Vuslatî Ali Bey Gazâ-nâme-i Çehrî*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- İzbudak, Veled Çelebi (2001a) *İslâm Klasikleri Mesnevî Mevlânâ* Cilt: I, (Gözden geçiren: Abdülbâki Gölpınarlı), MEB Yayınları, İstanbul.
- (2001b) *İslâm Klasikleri Mesnevî Mevlânâ* Cilt: VI, (Gözden geçiren: Abdülbâki Gölpınarlı), MEB Yayınları, İstanbul.
- Johnston, Sarah Iles (2004) *Religions of the Ancient World*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London.
- Kandemir, M. Yaşar (2012) "Ümmü Süleym" *TDV İslâm Ansiklopedisi* Cilt: 42, Sayfa 330-331, İstanbul.
- Kara, Ali (2013) *Ayet ve Hadisler Işığında Üç Aylar, Mübarek Günler ve Kandil Geceleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul.

- Kara, İhsan (2013) *Seyyid Mustafa Rasim Efendi Tasavvuf Sözlüğü Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Kara, Mustafa (1998) “Mîrâc Mîrâciye ve Bursalı Safiye Hâtun’un Vakfiyesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 7, Cilt:7, Sayfa: 25-40, Bursa.
- Karaiper, Cafer (1997) *Ara Nesil Şairi Receb Vahyî*, İstanbul Üniversitesi SBE, YTE Anabilim Dalı, Yayınlanmamış DT, İstanbul.
- Karaismailoğlu, Adnan (1989) "Altıparmak Mehmed Efendi" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Sayfa: 542, İstanbul.
- Karakoç, Sezai (1989) *Şiirler I Hızır Kırk Saat*, Diriliş Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Hasan (2014) “Ömer Hâfız-ı Yenişehir-i Fenârî’nin Mi’râciyesi”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/6, Spring 2014, p. 677-718, Ankara.
- Kaygusuz, İsmail (2009) *Ummü'l-Kitab, Adını İmam Bakır Koydu ve Hepsisi Onun Sözleridir*, Demos Yayınları, İstanbul.
- Kelpetin, Hatice (2000) *Yaygın İslâm Anlayışı (Klasik Dönem Osmanlı Geleneği)* Marmara Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, DT, İstanbul.
- Kılıç, Mahmud Erol (2010) *Hermesler Hermes İslâm Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kısakürek, Necip Fazıl (1993) *Esselâm Mukaddes Hayattan Levhalar*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.
- Kurnaz, Cemal (1996) “Gül” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 14 Sayfa: 219-222, İstanbul.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri (2013) “Zemzem” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 44, Sayfa: 242-246, İstanbul.
- Köksal, M. Fatih 2011, *Mevlid-nâme*, TDV Yayınları, Ankara.

- Mazioğlu, Hasibe (1974) "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler" *Türkoloji Dergisi* VI, Sayı: 1, Sayfa: 31-62, Ankara.
- Meraklı, Hatice (2008) *Ana Konuları Ekseninde Necm Sûresinin Tefsîri*, Sakarya Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Tefsîr Bilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, Sakarya.
- Meriç, Münevver Okur (1997) *Cem Sultan Cemşid ü Hurşid*, AKM Yayınları, Ankara.
- Meriç, Numan (2013) *Radavi'nin Haza Kitabı Fütüvetname (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 HK 1137/7)*, Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı Yayınlanmamış YLT, Manisa.
- Melikoff, Irene (2004) *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, (Çeviren: Turan Alptekin), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- (2006) *Uyur İdik Uyardılar*, (Çeviren: Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul.
- (2008) *Destan'dan Masal'a Türkoloji Yolculuklarım*, (Çeviren: Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul.
- (2011) *Kırkların Ceminde*, (Çeviren: Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul.
- (2012) *Türk-İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*, (Çeviren: Armağan Sarı), Elips Yayınları, Ankara.
- Meyân, A. Fârûk (1976) *Muînüddin Muhammed Emîn Hirevî, Meâricü'n-Nübüvve Peygamberler Tarihi; Muhammed bin Muhammed Efendi (Altıparmak) Tercümesi*, Berekat Yayınevi, İstanbul.
- Molu, Ahmet (2001) *Mi'râc Hadîslerinin Hadîs Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi SBE, Temel İslâmî Bilimler Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1999) *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV.-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yayınları, Ankara.

- (2009) "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan Mitolojik Kültür: İslâm Mitolojisi Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir mise-en-quention Denemesi)" *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1 Ocak-Nisan, İstanbul.
- Okudan, Esra (2008) *Ârif Mahlaslı Miraciyelerin Şâiri Olarak Abdülbâki Ârif ve Ârif Süleyman*, Marmara Üniversitesi SBE, İlâhiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Okumuş, Sait (2012) *Câm-ı Dil-nüvâz, Gülşen-i Râz Şerhi, Cemâleddin Mahmûd Hulvî*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Onatça, Neşe Ayışıt (2007), *Alevî Bektaşî Kültüründe Kırklar Semahı Müzikal Analiz Çalışması*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Ong, Walter J. (2003) *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözün Teknolojileşmesi*, (Çeviri: Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, İstanbul.
- Önkal, Ahmet (1992) " Ca'fer b. Ebû Tâlib " *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Sayfa: 548-549, İstanbul.
- Öz, Mustafa (1992) "Burak" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Sayfa: 417, İstanbul.
- Öz, Sevgi (2013) *Alevî İncasında Gülbak/Dua ve Deyişler*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara.
- Özbudun, Sibel (2004) *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Hikmet (1986) *Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznîkî*, Mi'rac, Gonca Yayınevi, İstanbul.
- Özdemir, Hasan Rıza (2010) *Yeni-Eflatunculuğun Tasavvufa Etkileri*, Ankara Üniversitesi SBE Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, Ankara.

- Özer, Sâlih (1995) *Hadis Literatüründe Mübarek Zaman/Kutsal An Mefhumu ve Kandiller Örneğinin Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı Yayınlanmamış YLT, Ankara.
- Özkan, Fatma (2012) *Şehîdî Mevlid (İnceleme-Metin-Dizin)* Trakya Üniversitesi SBE, TDE Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış YLT, Edirne.
- Özkan, Halit (2013) “Zeyd b. Amr” *TDV Ansiklopedisi*, Cilt:44, Sayfa:316-317, İstanbul.
- Özkan, İsa (2013) “Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı” *Bengü Bitig, Dursun Yıldırım Armağanı* (Editör: Bülent Gül), Sayfa: 467-488, Öncü Kitap, Ankara.
- Özmen, İsmail (1995a), *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Cilt: II Saypa Yayın-Dağıtım ve Kitabevi, İstanbul.
- (1995b), *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Cilt: III Saypa Yayın-Dağıtım ve Kitabevi, İstanbul.
- Palacios, Miguel Asin (2010) *Dante ve İslâm*, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.
- Pekolcay, Necla (1997) *Mevlid*, TDV Yayınları, Ankara.
- Platt, Rutherford H. vd. (2012) *İdris Peygamber'in İki Kitabı*, (Çeviren: Oğuz Eser), İdil Yayıncılık, İstanbul.
- Poyraz, İrfan (2007) *İsmail Hakkı Bursevî Mi'râciye*, Sır Yayıncılık, İstanbul.
- Radloff Wilhelm (2008) *Türklük ve Şamanlık*, (Hazırlayan: Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Roaf, Michael (1996) *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Mezopotamya ve Yakındoğu*, (Çeviren: Zülal Kılıç), Cilt:9, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Roux Jean Paul (2014) *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çeviri: Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu, Necdet (1999) *Dürr-i Meknun, Saklı İnciler, Yazıcıoğlu Ahmed Bican*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Salihoğlu, İhsan Sâlih (2014) *Üç Aylar, Mübarek Günlerin ve Gecelerin Fazileti*, Çelik Yayınevi, İstanbul.
- Samsakçı, Seda Yeşildal (2010) *Hafî'nin Mevlidi (el-Kevkebü'd-Dürriyye fî Mevlidi Hayr'l-Beriyye) ve Tahlili*, İstanbul Üniversitesi SBE, TDE Anabilim Dalı ETE Bilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Sarikaya, Mehmet Saffet (2004) *Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Gaybî, Şerhu Hutbeti'l-Beyân İnceleme-Metin*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- (2009a) "Alevî İnançlarında Hz. Muhammed" *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Sayfa: 228-240 (Editör: Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- (2009b) "Güneydoğu Anadolu'da Görülen Galî Fırkaların Bektaşilikle İlişkisi" *Dînî Araştırmalar* Ocak-Nisan, Cilt: 12, Sayı: 33, Sayfa: 235-251, Ankara.
- Sarıtaş, Süheyla (2009) "Balıkesir Üniversitesi Öğrencilerinin Günümüzdeki Adlar ve Ad Verme Hakkındaki Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 12, Sayı 21, Sayfa 422-433, Haziran, Balıkesir.
- Saygı, Hakkı (2002) "Alevîlik-Bektaşilikte İnanç ve İbadet" *Folklor/Edebiyat Alevîlik Özel Sayısı II*, Sayı: 30, Sayfa: 49-52, Ankara.
- Seguy, Marie Rose (1977) *The Miraculous Journey of Mahomet: Miraj-Nameh*, George Braziller, New York.
- Sır, Ayşe Nur (2013) "Eski Türkiye Türkçesi Devresine Ait Mensur Bir Eser: Risale-i Mi'râciyye" *Turkish Studies* Volume 8/1 Winter p. 2257-2349, Ankara.
- Sönmez, Abidin (1984) *Altıparmak İslâm Tarihi, Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî*, (Sadeleştiren: İ. Turgut Ulusoy), Hisar Yayınevi, İstanbul.
- Şanlıer, Zeynep- Şerifoğlu, Ö. Faruk (2004) *Özümsenmiş Gelenek, Çağdaş Yorum Erol Akyavaş ve Miraçnâmesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara.

- Şentürk, A. Atilla (1994) “Osmanlı Edebiyatı’nda Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:90, Sayfa: 131-179, İstanbul.
- Tanman, M. Baha (1998) Hırka-i Şerif Cami, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 17, Sayfa: 378-382, İstanbul.
- (2011) “İstanbul Mevlevîhânelerinin Mimârîsi” *Keşkül Dergisi* Yaz Sayı: 19, Sayfa: 50-65, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihad (1935) *Zerdüşt'ün Gataları, Zerdüşt'ün Öz Şiirleri*, Sühulet Matbaası, İstanbul
- Tatçı, Mustafa vd. (2006) *Hüseyin Vassaf Mevlid Şerhi Gülzâr-ı Aşk*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tatlı, Bekir (2000) *Kütüb-i Sitte'de İsrâ ve Mi'râç Hadîsleri*, Marmara Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Hadîs Anabilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Tayşi, Mehmet Serhan (2014) *Yahyâ Âgâh Efendi, Mecmû'atü'z-Zarâ'if Sandûkatü'l-Ma'ârif*, Hassa Mimarlık Yayınları, İstanbul.
- Tepeli, Yusuf (2002) *Dervîş Muhammed Yemînî Fazilet-nâme* (Giriş-İnceleme-Metin) I, TDK Yayınları, Ankara
- Timurtaş, Faruk K. (1990) *Mevlid (Vesilet-ün-Necât) Süleyman Çelebi*, MEB Yayınları, İstanbul
- Topaloğlu, Bekir (1993) “Cehennem (Kelâm)” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 7 Sayfa: 227-233, İstanbul.
- (2010) “Tâhâ Sûresi” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 39, Sayfa: 379-380, İstanbul.
- Tural, Secaattin (2011) *Hafî, Zâdü'l Meâd (Kitâbü Mevlüdü'n-Nebi)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri 481, Ankara. www.kulturturizm.gov.tr

- Turan, Metin (2009) "Alevî ve Bektaşî Kültüründe Âşıklar ve Nefesler" *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Sayfa: 430-443 (Editör: Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tuzcu, Recep (2010) "Hz. Peygamber'in Teri ile İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, Sayfa: 161-194, Adana.
- Türer, Osman (2011) *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat -Halvetîlik Örneği- Mustafa Nazmî Efendi'nin Hediyeî'l-İhvân'ı*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Türkoğlu, Serkan (2013) "Mehmed Fevzi Efendi ve Kudisyü's-Sirâc fî Nazmî'l-Mi'râc Adlı Eseri, *Turkish Studies- Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13, Fall 2014, p. 1617-1644, Ankara.
- Uludağ, Süleyman (1992) "Câbelkâ-Câbelsâ" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Sayfa: 525, İstanbul.
- (2005) *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul
- (2009) "Sidretü'l-Müntehâ" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 37, Sayfa: 151-152, İstanbul.
- Uluscu, Gizem (2013) *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Miraçname (Metin-Gramer-Dizin)*, İstanbul Üniversitesi, SBE, TDE Anabilim Dalı Yayınlanmamış YLT, İstanbul.
- Usluer, Fatih (2009) *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibâren Hurufîlik*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- (2014) *Hurufî Metinleri I*, Birleşik Yayınları, Ankara.
- Utku, Mustafa (2001) *İsmail Hakkı Bursevî Ferahu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*, Cilt II Uludağ Yayınları, İstanbul.
- Uzun, Mustafa (2012), "Tûbâ" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:41, Sayfa: 317-319, İstanbul.

- Üçer, Cenksu, (2009) "Alevîlik; Yapılar, Grupların Temel Özellikleri ve Bazı Mülâhazalar" *Dinî Araştırmalar* Ocak-Nisan, Cilt: 12, Sayı: 33, Sayfa: 63-88, Ankara.
- (2010) "Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı, Bazı Âdâb ve Erkân" *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, Sayfa: 457-510, (Editör: Halil İbrahim Bulut) Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya.
- Üzüm, İlyas (2000) "İlliyyîn" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 22, Sayfa: 123-124, İstanbul.
- (2009) "İnançtan Kulte: Alevîlikte On İki İmam İnancı" *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Sayfa: 268-285 (Editör: Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yaman, Abdullah Azmi (1948) *Miraciye*, Âdil Ceylân Matbaası, İstanbul.
- Yaman, Ali (2006) *Allahçılar, Orta Asya'da Yesevîlik, Kızılbaş Türkler, Laçiler*, Nokta Kitap, İstanbul.
- (2009) "Alevîlerde Dedelik ve Dede Ocakları" *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Sayfa: 178-202 (Editör: Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Yaman, Mehmet (1993) *Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân*, Ufuk Matbaası, İstanbul.
- (2009) "Alevîlik ve Bektaşîlikte Temel Âyin ve Erkânlar" *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Sayfa: 328-367 (Editör: Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yananlı, H. Rahmi (1983) *Bâki, Meâlimü'l-Yakîn Fî Sîret-i Seyyidi'l-Mürselîn; İmam-ı Kastalânî Mevâhib-i Ledünniyye Bi'l-Minahi'l-Muhammediyye Tercümesi*, Divan Yayınları, İstanbul.
- (2008) *Hazret-i Dil-i Dâna Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- Yavuz, Kemal (1999) “Anadolu’da Başlayan Türk Edebiyatında Görülen İlk Miraçnâmeler: Âşık Paşa ve Miraçnâmesi”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 8, Sayfa: 247-266, İstanbul.
- (2000) *Âşık Paşa Garib-nâme*, Cilt: 1, TDK Yayınları, Ankara
- Yavuz, Salih Sabri, (2003) “Livâu’l-hamd” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Sayfa: 200, Ankara.
- Yazar, Sadık (2008) “Cismî ve Mevlidi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Volume 1/2, Kış, Sayfa: 448-478, Ordu.
- Yerasimos, Stefanos (1998) *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çeviren: Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Nimet (2011) *Ardâvîrâfnâme*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldız, Osman (2002) *Ahvâl-i Kıyâmet (Giriş, İnceleme, Metin, Dizinler)*, Şûle Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Harun (2009) "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Mûsâhiplik" *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Sayfa: 397-413 (Editör: Ahmet Yaşar Ocak), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Kaan (2006) *Burgâzî Fütüvvetnâme Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, Sakarya Üniversitesi SBE, TDE Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış YLT, Sakarya.
- Yiğit, İsmail (2007) "Osman" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt :33, Sayfa: 438-443, İstanbul.
- Yüksel, Murat (2007) *Miraciye, Miracın Sır ve Hikmetleri*, Tuğra Ofset, Isparta.
- Yürür, Ahmet (1989) *Mi'raçlama in the Liturgy of the Alevî of Turkey a Structural and Gnostic Analysis*, University of Maryland Baltimore County.

Gazeteler

27 Temmuz 2008 tarihli "Zaman" gazetesi, "Pazar Eki".

27 Haziran 2011 tarihli "Zaman" gazetesi.

5 Haziran 2013 tarihli "Zaman" gazetesi.

29 Temmuz 2008 tarihli "Anadolu'da Vakit" gazetesi "Miraç Kandili Özel Eki".

30 Haziran 2011 tarihli "Milli Gazete" gazetesi.

17 Mayıs 2015 tarihli "Yeni Şafak" gazetesi.

Elektronik Kaynaklar:

Miraç Asansör. Erişim tarihi: 20.03.2015;

<http://www.miracasansor.com/kurumsal.htm>

Miraç Vinç. Erişim tarihi: 20.03.2015;

<http://www.miracvinc.com.tr/>

Burak Tur. Erişim tarihi; 08.05:2015;

https://www.buraktur.com/depo/pdf/Burak_Tur_kudus_turu__mescidi_aksa__mirac_kandili_ozel.pdf#0.624119001431467846

2015 Miraç Kandili programı. Erişim tarihi: 14.05.2015;

http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/kandil_programlari_2015-510.html

15.05.2015 tarihli Cuma Hutbesi. Erişim tarihi; 15.05.2015;

<http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/icerik-110.html>

EK 1.

YAZILI EKLER

EK 1.1.

Şah Hataî Miraçlaması (Varyant - 1)

Geldi Cebrail çağırdı
Kalk Muhammed Mustafa
Hak seni miraca diler
Davete kadir Huda

Evvel emanet budur ki
Piri rehber tutasın
Kadimi erkâna yatıp
Tarık-ı müstakime

Muhammed belin bağladı
Anda dahi Cebrail
İki gönül bir ediben
Yürüdüler dergâha

Vardı dergâh kapısına
Gördü bir aslan yatar
Aslan anda hamle kıldı
Başa koptu bir tufan

Buyurdu sırrı kâinat
Korkma sen habibim dedi
Hatemi ağzına ver
Aslan ister nişane

Hatemi aslana verdi
Aslan anda oldu sakın
Muhammed'e yol verüben
Aslan gitti nihane

Vardı Hakk'a tavaf etti
Evvela bunu söyledi
Ne yeğin şir'in var imiş
Hayli çevretti bize

Gördü ki biçare derviş
Hemen yutmak diledi
Ali bile olaydı
Dayanırdı ol Şah'a

Gel benim sırrı devletlim
Sana tabidir ümmetim
Eğilben secde kıldı
Eşiği kiblegâha

Kudretten üç hon geldi
Süt elmayı baldan aldı
Elmayı çar pare böldü
Uzattı azmetullaha

Doksan bin kelâm söyleşti
Anda dostu dostuna
Tevhidi armağan aldı
Yeryüzünde insana

Müminlere iki salkım
Cennetinden yolladı
Şah Hüseyin'in Kerbelâ'da
Şehitliğini anladı

Şah Hataî Miraçlaması (Varyant - 2)

Geldi Cebrail çağırdı
Kalk Muhammed Mustafa
Hak seni miraca okudu
Davete kadir Hüda

Evvel emanet budur ki
Bir rehber tutasın
Kadimi erkâna uyup
Tarık-ı müstakime

Muhammed sükuta vardı
Dedi yok senden aziz
Şimdi senden el tutayım
Hak buyurdu ve'd-duha

O an Cebrail bağladı
Muhammed'in belini
İki gönül bir ediben
Yürüdüler dergâha

Vardı dergâh kapısına
Gördü bir aslan yatar
Aslan anda hamle kıldı
Başa koptu bir fena

Buyurdu sırr-ı kainat
Korkma habibim dedi
Hatemin ağzına ver gel
Aslan ister nişane

Hatemin ağzına verdi
Aslan anda oldu sakın
Muhammed'e yol verildi
Aslan gitti nihane

Vardı Hakk'ı tavaf etti
Evvel bunu söyledi
Ne yaman şirin varmış
Hayli çevretti bana

Gördü bir biçare derviş
Hemen yutmak diledi
Ali burda olsa idi
Dayanamazdı ol Şah'a

Ey benim sırr-ı devletlim
Sana tabidir habibin
Eğilben secde kıldı
Eşiği kiblegâha

Doksan bin kelâm danıştı
İki gönül dostuna
Tevhidi armağan aldı
Yeryüzünde insana

Kudretten bir hon geldi
Muhammed destini sundu
Süt elmayı baldan aldı
Nuş etti bedenullaha

Eğilüben secde kıldı
Hoş kal sultanım dedi
Koyup evine giderken
Yol uğrattı Kırklara

Vardı Kırklar kapısına
Dediler ki kim ola
Zamanın peygamberiyim
Ta göklerden gelirim

Açmadılar kapıyı
Muhammed melul oldu
Sonra şuura vardı
Niyaz kıldı Allah'a

Ey benim sevgili habibim
Varlığını geç dedi
Tekrar var anlat ki
O kapıyı aç dedi

Engine verdi özünü
Türaba vurdu yüzünü
Tekrar vurdu kapıyı
Şöyle etti niyazını

Fakirim garibim
Yetimim ednayım
Açın kırklar kapısını
Öyle içeri gireyim

Vardı kırklar meclisine
Oturdu oldu sakın
Cümlesi de secde kıldı
Hazreti Resûlullah'a

Muhammed hub lisana geldi
Ya size kimler derler
Kırklardan bir nida geldi
Buraya kırklar derler

Ya siz otuz dokuzsunuz
Nerden belli kırkınız
Birimiz kırk, kırkımız biriz
Bir ruh bir can olduk kırkımız

Selman şeydullah'a gitti
Ondan eksik birimiz
Birimize neşter değse
Kırkımızda akar kanımız

Selman şeydullahtan geldi
Hü dedi içeri girdi
Keşkülü meydana koydu
İçinde bir üzüm tanesi

Kudretten bir yeşil el geldi
Ezdi engür eyledi
Hatemi ol elde gördü
Uğradı müşkül hale

Ayak üzerine kalktı
Ümmetini diledi
Ümmetine rahmet olsun
Dedi anda kibriya

Muhammed secdeye koydu yüzün
Hakk'a teslim etti özüm
Cebrail getirdi üzüm
Hasan Hüseyin ol Şah'a

Selman orda hazır idi
Şeydullahın diledi
Bir üzüm tanesi koydu
Selman'ın keşküllahına

Eğilüben secde kıldı
Hoş kal sübhanım dedi
Koyup evine dönerken
Yol uğrattı Kırklara

Vardı Kırklar makamına
Oturup oldu sakın
Cümlesi de secde kıldı
Hazret-i Emrullah'a

Kudretten bir el geldi
Ezdi engür eyledi
Hatemin ol elde gördü
Uğradı müşkil hale

O şerbetten biri içti
Cümlesi oldu hayran
Mümin müslim üryan büryan
Hep kalktılar semaha

Cümlesi de el çırpıyan
Dediler Allah Allah
Muhammed de bile kalktı
Kırklar ile semaha

Muhammed cuşa geldi
Şemre başından düştü
Şemreyi kırk pare böldü
Kırklar belin bağlaya

Muhabbetler kadim oldu
Yol erkân yerini buldu
Muhammed'i gönderdiler
Hatır oldu sefâ

Muhammed evine gitti
Ali vardı tavaf etti
Hatemin önüne koydu
Dedi saddak Murteza

Evveli sen ahiri sen
Ey velayet sahibi
Cümlesi de sana ayan
Ey imâm-ı pişîva

O engürden biri içti
Cümlesi de mest-ü hayran
Mümin müslüm üryan büryan
Hep girdiler semaha

El vurdular desti kefe
Dediler Allah Allah
Muhammed hemen girdi
Kırklar ile semaha

Muhammed de cuşa geldi
Tacı başından aldı
Kemerbestin kırka böldü
Sardı kırklar beline

Çün muhabbet daim oldu
Dem nail, gam zail oldu
Yol erkan yerini buldu
Muhammed evine vardı

Ali Hakk'ı devah kıldı
Hatemin önüne koydu
Dedi saddak Murtaza
Gizli sırlar sana ayan

Evveli sen, ahiri sen
Zahiri sen, batını sen
İlmin kapısı sensin
Ey şah-ı evliya

Şah Hatayi'm vakıf oldum
Ben bu sırrı söyledim
Hak sözünü inandıramadım
Ozü çürük ervaha

(Gülçiçek 2004b: 706-707)

Şah Hataim vakıf oldum
Ben bu sırrı söyledim
Hak sözünü inandıramadım
Ozü çürük ervaha

(Bozkurt 2008: 264-267)

EK- 1.1. Şah Hatai'ye ait olduğu belirtilen Cem törenlerinde on iki hizmetliden biri olan zâkir ya da âşık tarafından bağlama eşliğinde bir ezgi ile dile getirilen miraçlamanın iki varyant metni/ Varyant 1 (Gülçiçek 2004b: 706-707), Varyant 2 (Bozkurt 2008: 264-267)

EK 1.2.

İLİ : GENEL
TARİH : 15/05/2015

مُحَمَّدٌ الَّذِي أَمَرُنِي بِعَلَمٍ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي
بَارَقْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ الشَّامِعُ النَّصِيرُ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: أَغْطَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَلْبَهُ
أَغْطَى السَّلَاطِ الْخَمْسَ وَأَغْطَى عَوَائِمَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ وَغَفَرَ لِمَنْ لَمْ يَشْرِكْ بِاللَّهِ
مِنْ أُمَّةٍ مَتَى الْمَلْجَأُ

MİRAC KANDİLİ

Kardeşlerim!

Müminler olarak bu gece nice mana ve hikmetle dolu mübarek Mırac Kandili'ni idrak edeceğiz.

İsrâ ve Mırac, Peygamberimiz (s.a.s)'in bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya, oradan da Yüce Mevla'nın sonsuz ayet ve kudretini müşahade etmek için yaptığı mucizevi bir yolculuktur. Pek çok ilahî hikmet ve bereketi barındıran bu kutlu yolculuk, okuduğum âyet-i kerimde şöyle dile getirilmektedir:

"Kendisine ayetlerinizden bir kısmını gösterelim diye kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya ulaştıran Allah'ın şanı ne yücedir. Hiç şüphesiz O, hakıyla işiten, hakıyla görendir."¹

Kıymetli Kardeşlerim!

Mırac, Rahmet Peygamberi (s.a.s)'nin Allah'ın sonsuzluğu, yüceliği ve O'nun nihayetsiz kudretine yaptığı en görkemli şahitliktir. Rabbimiz, bu şahitlikte gerçek yüceliğin yalnızca kendisine ait olduğunu Efendimizin şahsında beşeriyete bir kez daha göstermiştir. Aynı zamanda arınma, yücelme ve kulluğun zirvesine erişmenin yollarını da öğretmiştir. Alemlerin Rabbi, teslimiyet, sadakat, ahlak, doğruluk, dürüstlük timsali olan Kutlu Nebi'yi mırac ile taltif buyururken biz kullarına da mesajlar vermiştir. Buna göre, ömrünü bu yüce değerlerle tezyin edenler, kulluk basamaklarında her daim yüceleceklerdir. Onlar, cennetin ebedi nimetlerine mazhar olarak bâki makamlarda yüceleceklerdir.

Aziz Müminler!

Mırac, bir yönüyle Rabbe vuslat, bir yönüyle de Rabbin nehyettiklerini terk edip, Biz müminler için müjdedir Mırac. Rabbimiz, kendisine ortak koşmayanların büyük günahlarının bağışlanacağını bu kutlu gecede müjdelmiştir.

Bizler için hediye Mırac. Rabbimize en yakın anımız olan namaz, bu gece beş vakit farz kılınmıştır.² Resûlullah Efendimiz (s.a.s)'in, mırac ile mana âleminin basamaklarında bir bir yükseldiği gibi bizler de Rabbimiz katında namazlarımızla yükseliriz. "Allahü ekber" diyerek, tekbirimizle dünyanın bütün hengâmelerinden sıyrılıp yaratılış ve varoluşumuzun hikmet ve anlamını derinden kavranır. Kıyanımızla istikamet üzere, dosdoğru oluğu sungeleyerek Allah'ın huzurunda dururuz.

Kıraatimizle, O'na en içten sena ve yakarıшта bulunuruz. Rükûmuzla yalnız Rabbimizin önünde boyun eğdiğimizi gösteririz. Secdemizle O'na en yakın olmanın ve kulluğun zirvesine varmanın hazzını duyarız. Tahriyyatımızla Rabbimizi yüceltirken biz de yüceliriz. Selamımızla özgürlük ve felahı hatırlarız. Günde beş vakit namazımızda tüm canlılığıyla miracı doyasıya yaşarız.

Kardeşlerim!

Her gün yatış vaktinde okuduğumuz Âmenesünlü diye başlayan âyetler bize Miracın bir hediyesidir. Bizler bu ayelerde, "Allah'a, meleklere, kitaplarına, peygamberlerine inan ettik" diyerek Rabbimize verdiğimiz kulluk sözümüzü yenileriz. "İttik, itaat ettik. Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş ancak sanadır." âyetiyle teslimiyetimizi dile getiririz. "İnsanın yaptığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir" diyerek sorumluluk bilincimizi tazeleriz. Bununla birlikte, dünyada yapıp ettiğimiz her şeyin bir hesabı ve karşılığı olduğunu, ahireti ıkrar ederiz. Ve nihayet, şu dualarımızla Rabbimize en içten yakarışlarla iltica ederiz. "Rabbimiz! Eğer unutacak veya yamılamak olursak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi, bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma, bizi affet, bizi bağışla, bize acı. Sen Mevlamızsın, kâfirlere karşı bize yardım et."

Kıymetli Kardeşlerim!

Mırac değerleri, bizlere yüce ve anlamlı ufuklar açan kutsal değerlerdir. Mırac değerleri ile insan, esfel-i safilîne, aşağıların aşağısına savrulmaktan kurtulur; ahsen-i takvime, en güzel hale ulaşır. Mırac değerleri, insanı sidre-i müntehaya, en üst kemal noktasına çıkarır. Bu ulvi değerler, bizleri ebediyen huzur içinde kalınacak cennete götürür. Yeter ki bizleri yükseltecek bu değerlere sınıksız sarılalım ve bunları hayatımıza yansıtmakta kararlı olalım. Yeter ki burağımız imanımız, refi'efimiz ibadetlerimiz, salih amellerimiz ve güzel ahlakımız olsun. Böyle olduğu takdirde hayatımızın her anı bizim için mırac olacaktır.

Kardeşlerim!

Mırac Kandili vesilesiyle Rabbimize, kendimize ve çevremize karşı sorumluluklarımızı bir kez daha hatırlayalım. Umutsunayalım ki, bugün biz müminlere düşen, miracı Peygamberimiz (s.a.s)'in bir hatıratı bir tarih olarak okunmak değildir. Bize düşen, Ebu Bekir Efendimiz misali, Allah'ın emir ve yasakları karşısında her daim sadakatle, teslimiyetle bir duruş sergilemektir. Bu sadakat ve teslimiyeti gösteremeyenler, miracın anlamı, ruhu ve kazanımlarından mahrum kalacaklardır.

Bu duygu ve düşüncelerle hepimizin Mırac Kandilini tebrik ediyorum. Miracın, milletçe, âlem-i İslam olarak yükselmemize ve yücelmemize, kardeşlik, birlik ve beraberlik duygularımızın pekişmesine vesile olmasını Yüce Rabbimizden diliyorum. Kandiliniz mübarek olsun.

¹ İsrâ, 17/1.

² Müslim, İman, 279.

Hazırlayan: Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

EK 1.3.

**KOCATEPE CAMİİ'NDE 15 MAYIS 2015 CUMA GÜNÜ AKŞAM
NAMAZINDAN SONRA ANKARA MÜFTÜLÜĞÜNCE TERTİP EDİLEN “MİRAC KANDİLİ”
MÜNÂSEBETİYLE KUR’AN-I KERİM VE MEVLİD PROGRAMI**

S.NO:	BAHİR	OKUYAN	GÖREVİ	SÜRE
1	Kur’an-ı Kerim	Mehmet Ali KUŞTAŞI	Kocatepe Camii İ.H	6 dk
2	İlahi	İlahi Korosu	İlahi Korosu	3 dk
3	Tevhit Bahri	M. Mustafa BİLİZ	Kocatepe Camii M.K	6 dk
4	İlahi	İlahi Korosu	İlahi Korosu	3 dk
5	Veladet Bahri	Hasan TURALIOĞLU	Kocatepe Camii M.K	9 dk
6	Ara Dua	Hamdi GEVHER	Çankaya Müftüsü	3 dk
7	Kur’an-ı Kerim	Furkan TIRAŞÇI	Kocatepe Cami M.K	6 dk
8	İlahi	İlahi Korosu	İlahi Korosu	3 dk
9	Merhaba	Bilal BEYİN	Kocatepe Camii	6 dk
10	İlahi	İlahi Korosu	İlahi Korosu	3 dk
11	Miraç – 1-2	İbrahim ÇAKILLI	Kocatepe Camii M.K	6 dk
12	İlahi	İlahi Korosu	İlahi Korosu	3 dk
13	Kur’an-ı Kerim	Adem KEMANECİ	Kocatepe Cami İ.H.	6 dk
14	Vaaz	Hamdi GEVHER	Çankaya Müftüsü	30 dk
15	Dua	Hamdi GEVHER	Çankaya Müftüsü	8 dk

NOT: Program Akşam Namazını müteakiben başlayacak olup, yatsı namazından önce vaaz ve namazı müteakiben de dua yapılacaktır.

İLAHİ KOROSU :

UYGUNDUR

11.05.2015

1. Hasan TURALIOĞLU
2. Bilal BEYİN
3. Furkan TIRAŞÇI
4. İbrahim ÇAKILLI

Mustafa Tekin
İl Müftü Yardımcısı

EK 1.3. 15.05.2015 tarihinde Ankara Kocatepe Camii'nde gerçekleştirilen miraç gecesi etkinliği ile ilgili olarak Ankara Müftülüğü internet sitesinden duyurulan program./
http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/kandil_programlari_2015-510.html

EK 1.4.

113K150 Numaralı AORB İsimli Tübitak Projesi Kapsamında Mülakatta Bulunulan ve Bilgilerinden Yararlanılan Kaynak Kişilerin İsim Listesi

1) Ahmet Acar

Amasya Merkez'e bağlı Avşar Köyü, Seyit Kerîm Ocağına mensup, Dede

2) Ali Dırık

Tokat İli Reşadiye İlçesi Gökköy Köyü, Pir Sultan Ocağına mensup, Dede

3) Ali Yıldız

Tokat İli Reşadiye İlçesi Bostankolu Köyü, Bostankolu Ocağına mensup, Dede

4) Aziz Özdemir

Samsun İli Havza İlçesi Karga (Kirenli) Köyü, Gül Ali Ocağına mensup, Âşık (zâkir)

5) Bektaş Yalçın

Tokat Merkez'e bağlı Nebiköy Köyü, Anşabacılı Ocağına mensup, Zâkir

6) Durmuş Güler

Tokat Merkez'e bağlı Çöreğibüyük Köyü, Kul Himmet Ocağına mensup, Köyde Hocalık yapıyor.

7) Enver Gül

Samsun İli Ladik İlçesi Sarıgazel Köyü, Gül Ali Ocağına mensup, Dede

8) Eyüp Deligöz

Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesine bağlı İmirler Köyü'nden, Hüsem Dede Ocağına mensup, köyde Hocalık yapıyor

9) Fikret Duman

Amasya Merkez'e bağlı Kayacık Köyü, Ali Baba Ocağına mensup, Dede

10) Hasan Aslan

Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesine bağlı Sarayözü Köyü, Ali Pîr Civan Ocağına mensup, Dede

11) Hasan Özabdal

Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi Doluca Köyü, Âşık (zâkir)

12) Haydar Can

Tokat Merkez'e bağlı Kargın (Aziz Baba) Köyü, Dede

13) Hürrem Er

Amasya Merkez'e bağlı Uygur Köyü, Seyit Ahmet Kebir Ocağına mensup, Dede

14) Hüseyin Düzenli

Amasya ili Merzifon İlçesine bağlı Gümüştepe (Harız) Köyü, Seyit Battal Gazi Ocağına mensup, Zâkir ve köyde Babalık da yapıyor.

15) Hüseyin Yüksel

Amasya İli Gümüşhacıköy İlçesi Sarayözü Köyü, Ali Pîr Civan Ocağına mensup, Dede

16) Hüsnü Emir

Tokat İli Reşadiye İlçesi Gökköy Köyü, Hasan Balı Ocağına mensup, Zâkir

17) İsmail Özcan

Amasya Merkez'e bağlı Damudere Köyü, Halk arasında derviş olarak anılıyor.

18) Kâmuran Er

Amasya Merkez'e bağlı Uygur Köyü, Seyit Ahmet Kebir Ocağına mensup, Talip

19) Medine Arslan

Tokat Merkez'e bağlı Döllük Köyü, Kul Himmet Ocağına mensup, Tâlip (babası ve kardeşi köyün hocalığını yapmış)

20) Mehmet Ayan

Amasya Merkez'e baēlı Yassıçal Köyü, Erkonaş Ocaēına mensup

21) Muammer Erdoğan

Amasya İli Merzifon İlçesi Oymaaēaç Köyü, Seyit Battal Gazi Ocaēına mensup, Dede

22) Murtaza Şirin

Malatya İli Hekimhan İlçesi Hasan Çelebi Köyü, Derviş Ali Ocaēına mensup, Zâkir

23) Nuri Koç

Amasya Merkez'e baēlı Uygur Köyü, Erkonaş Ocaēına mensup, Talip

24) Sadık Doēan

Tokat İli Niksar İlçesine baēlı Yazıcık Köyü, Seyit Bilal Ocaēına mensup, Dede

25) Sadık Yalçın

Tokat Merkez'e baēlı Şehitler Köyü, Hûbyâr Ocaēına mensup, Zâkir

26) Satılmış Aykut

Samsun İli Ladik İlçesi Söēütlü Köyü, Dede

27) Seyit Ahmet Er

Amasya Merkez'e baēlı Uygur Köyü, Seyit Ahmet Kebir Ocaēına mensup, Dede

28) Veysel Buyruk

Samsun İli Havza İlçesi Karga (Kirenli) Köyü, Gül Ali Ocaēına mensup, Dede

EK 2.**GÖRSEL EKLER**

EK 2.1.

EK 2.1. Hz. Muhammed'in yolunun aslan donundaki Hz. Ali tarafından kesilmesini gösteren minyatür / Ankara Etnografya Müzesi (Ayvazoğlu 2010: 132)

EK 2.2.

EK 2.2. Hz. Muhammed'in nübüvvet yüzüğünü aslan donunda yolunu kesen Hz. Ali'ye vermesini gösteren minyatür / Kısasü'l-Enbiyâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 980 (And 2010: 299)

EK 2.3.

EK 2.3. Hz. Muhammed'in nübüvvet yüzüğünü aslan donunda yolunu kesen Hz. Ali'ye vermesini gösteren bir diğer minyatür / Topkapı Sarayı Müzesi, H. 1702 numaralı yazma, f. 37b (Bağcı 2009: 119)

EK 2.4.

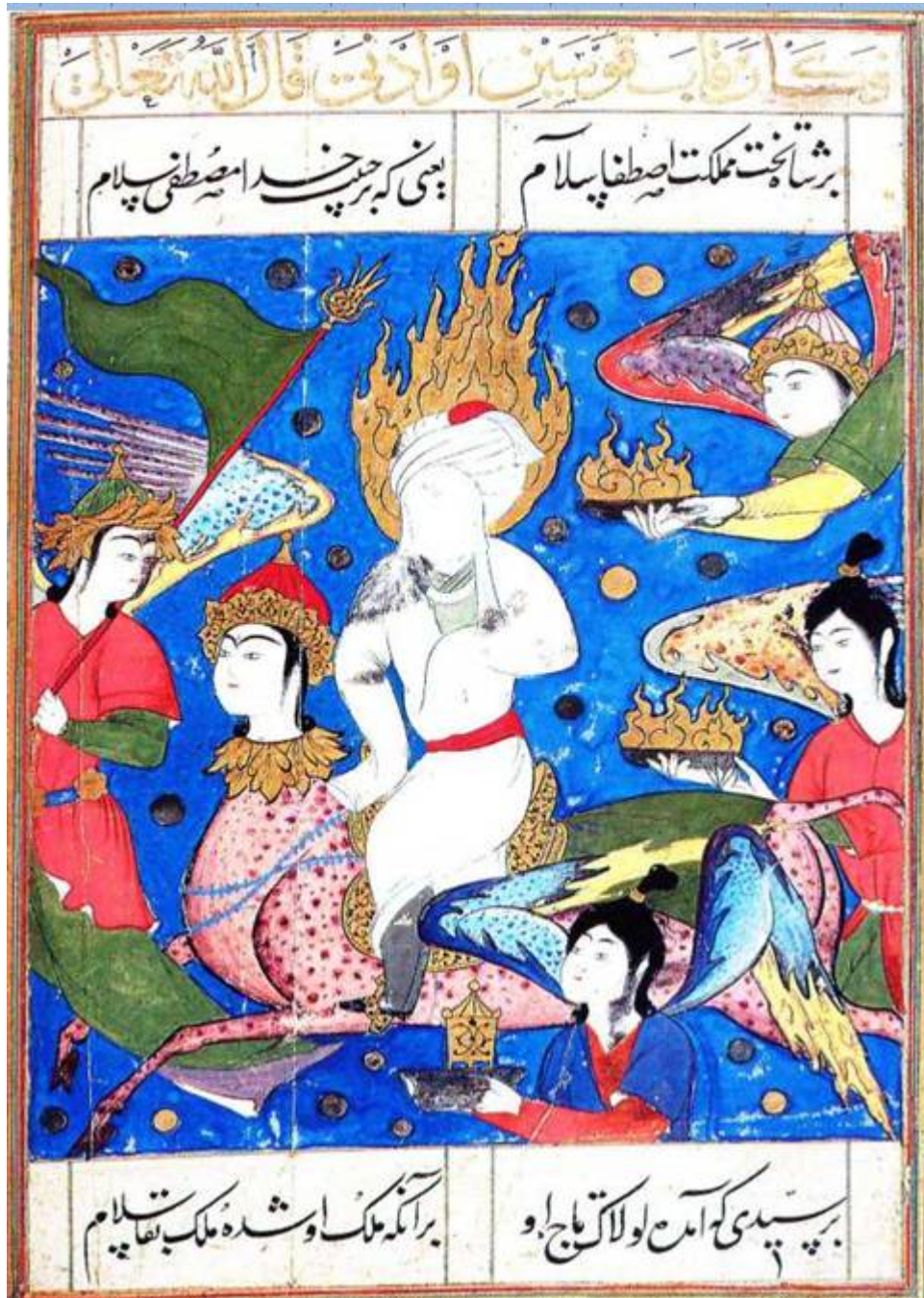
EK 2.4. "Esadullahü'l-gâlib Ali bin Ebi Tâlib keramallahu vechehu'l-gâlib" ibâresinin yer aldığı Hz. Ali'yi aslan sûretinde gösteren yazı-resim/Ankara Etnografya Müzesi, (Ayvazoğlu 2010: 77)

EK 2.5.

EK 2.5. "Yâ Ali" yazısı çevresinde tasvîr edilen aslan donundaki Hz. Ali / Topkapı Sarayı Müzesi (Ayvazoğlu 2010: 76)

EK 2.6.

EK 2.6. Topkapı Sarayı'nda bulunan H. 1702 numaralı Falnâme içerisinde yer alan Miraç konulu minyatür / Y. 37b. Söz konusu minyatürün fâl açıklaması y. 38a içerisinde bulunmaktadır. (Bağcı 2009: 57)

EK 2.7.

EK 2.7. Gökyüzünde huşû' içerisinde, rükû' ve secde halinde bulunan melekler kabulünün yansıtıldığı minyatür / Acâibü'l-Mahlûkat, Topkapı Sarayı Müzesi, A. 3632 (And 2010: 281)

EK 2.8.

EK 2.8. Mûsâ Peygamber'in farz edilen elli vakit namazın, beş vakte indirilmesi için Allah'tan hafifletme talep etmesi gerektiğini Hz. Muhammed'e dile getirdiği anın tasvîri / Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190, f. 38 V⁰; (Seguy 1977: plate 35) Uygur alfabesi ile Türkçe olarak kaleme alınan bu Miraçnâme 17. yüzyılda şarkiyatçı Antoine Galland tarafından İstanbul'dan satın alınarak Fransa'ya götürülmüştür. (Bağcı 2004: 45)

EK 2.9.

EK 2.9. Temiz elbiseli mümin kulların Beytü'l-Ma'mûr içerisinde Hz. Muhammed'in arkasında namaz kılabilmesi ile kirli elbiseli günahkâr kulların içeri girememesine yönelik kabulün tasvîr edildiği minyatür/ Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190, f.30; (Seguy 1977: plate 27)

EK 2.10.

EK 2.10. Miraç gecesinde Hz. Muhammed'in kendisine ikram edilen şarap, bal ve sütün arasından sütü tercih ederek içmesini tasvîr eden minyatür / Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190, F.34 V^o; (Seguy 1977: plate 35).

EK 2.11.

EK 2.11. Hz. Muhammed'in Miraç yolculuğunda Hz. Âdem ile karşılaştığı anın tasvîr edildiği minyatür / Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 9V⁰; (Seguy 1977: plate 8). Hz. Âdem'in fiziksel olarak diğer peygamberlerden daha büyük şekilde tasvîr edilişi dikkat çekicidir. Söz konusu farklılığın mukâyesesi için sırasıyla Hz. Mûsâ, Hz. İbrahîm ve Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksâ'ya girişi esnasında kendisini karşılayan önceki peygamberlerin tasvirlerinin bulunduğu Ek -2.8, Ek-2.9 ve Ek 2.13 içerisinde yer alan minyatürlere bakılabilir. Dört minyatür de aynı eser içerisinde yer almaktadır.

EK 2.12.

EK 2.12. Hz. Muhammed'in miraç gecesinde Hz. İbrahim'i Beytu'l-Ma'mûr'a yaslanmış bir şekilde gördüğüne dair inancın tasvîr edildiği minyatür/ Paris Bibliothéque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 28 V⁰; (Seguy 1977: plate 26)

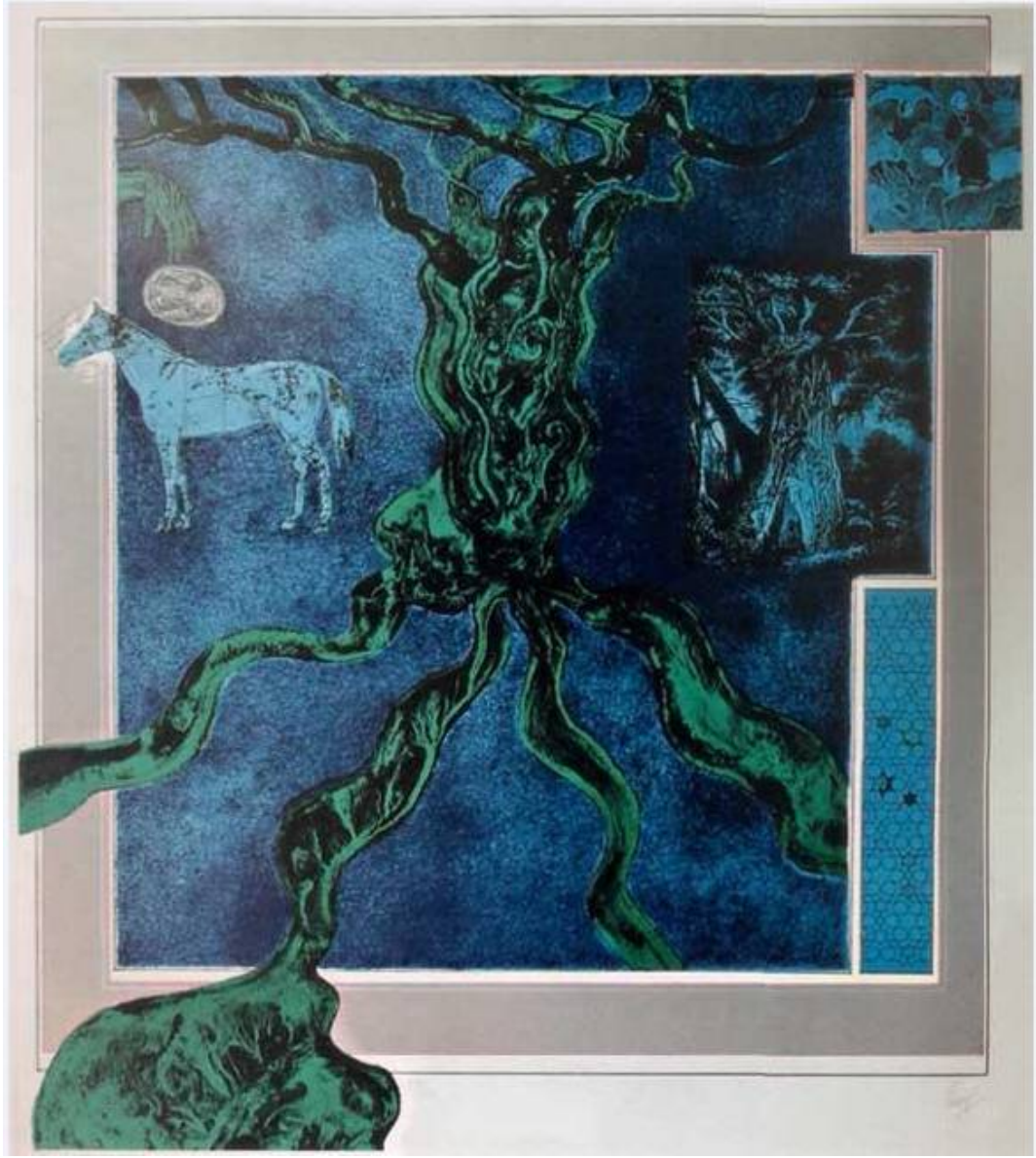
EK 2.13.

EK 2.13. Hz. Muhammed'in Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ'ya girişini ve kendisinden önce gönderilen peygamberler tarafından karşılanışını tasvîr eden minyatür / Paris Bibliothèque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 5 V⁰ (Seguy 1977: plate 4)

EK 2.14.

EK 2.14. Hz. Muhammed'in cehennem içerisinde, zina yaptıkları için göğüslerinden asılarak cezalandırılan kadınlar ile karşılaştığı anın tasvîr edildiği minyatür/ Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 61 V⁰; (Seguy 1977: plate 53)

EK 2.15.

EK 2.15. Sidretü'l-Müntehâ altından çıkan dört ırmak kabulünün modern Türk resmindeki yansıması olarak görülebilecek olan Erol Akyavaş'a ait çalışma; Miraçnâme VII (Şanlıer 2004)

EK 2.16.

EK 2.16. Cebra'il'in Hz. Muhammed'i Miraç yolculuğuna davet ettiği anın tasvîr edildiği minyatür / Darîr, Siyer-i Nebî, 1595 - 1596, New York Public Library Spencer Collection, Turk ms. 157, folio 3r (Gruber, 2010)

EK 2.17.

EK 2.17. Miraç gecesinde Hz. Muhammed'e binitlik eden varlıklardan birisi olan Burak'ın gökyüzünde binicisiz olarak tasvîr edildiği minyatür/ Acâibü'l-Mahlûkat, British Library, Londra, Add. 7894 (And 2010: 297)

EK 2.18.

EK 2.18. Kıyâmet gününde Hz. Muhammed ile dört halifeye tahsîs edilmiş Burak'ların tasvîr edildiği minyatür / Ahvâl - 1 Kıyâmet, Staatsbibliothek, Berlin, Or. Oct 1596 (And 2010: 300)

EK 2.19.

444 7 177

Kudüs Turu - Mescidi Aksa - Miraç Kandili Özel

Gidiş	13 Mayıs 2015	İSTANBUL - TELAVİV	Kalorij	Varış	19:10	21:15	Otele Tipi	Kişi Başı	Yas Grubu	Kişi Başı
Dönüş	17 Mayıs 2015	TELAVİV - İSTANBUL	15:45	18:00	Tek Kişilik Odada	1065 €	*0-2 Yaş	75 €		
Süre	4 Gecce / 5 Gün				İki Kişilik Odada	865 €	*3-9 Yaş	600 €		
					Üç Kişilik Odada	830 €	10-12 Yaş	790 €		
					Dört Kişilik Odada					
					Beş Kişilik Odada					

MİRAC KANDİLİ

KUDÜS (MESCID-I AKSA)

SEYAHAT PROGRAMI

Telaviv - Kudüs - El Halli - Beytlaahm - Eriha - Lût Gölü (Ölü Deniz) - Yafa

1. Gün 13 Mayıs Çarşamba İSTANBUL ✈️ TELAVİV 🚗 KUDÜS

Sabiha Gökçen Havalimanı Dış Hatlar Terminali Giden Yolcu Salonu THYBURAK TUR kontuarı önünde saat 16:10'da buluşma.Güvenlik, Check In ve Pasaport işlemleri sonrası,THY'nin TK808 seferi ile 19:10'daTelaviv'e hareket.Varış: 21:15. (Güvenlik araştırmalarını müteakip) KUDÜS'e hareket.Konaklama Otelimizde.

2. Gün 14 Mayıs Perşembe KUDÜS 🚗

Arzu edenler ile Mescid-i Aksâ'da sabah namazı. 07.30'da otelde kahvaltısı müteakip 09:00'daH.z. Meryem, anne ve babasının medfun bulunduğu İnanılan Kille(Gethsemani) ile tarihli 2000 yıldan eskiye dayanan zeytin ağaçlarının bulunduğu Tüm Milletler Kilisesini gördükten sonra Zeytin Dağı'na çıkıyoruz, buradan kuşbakışı KUDÜS'ütemâşâ ve resim molası sonrası,SahabîSelman-ı Farisî Hz. ve Tablinden Râbia'tülAdeviyyeHz.türbelerini ziyaretli müteakipöğle namazı için Mescid-i Aksa'ya hareket. Öğle namazına müteakipAğlama Duvarı veHz. DAVUD A.S. türbesini ziyaret sonrası ikindi namazı Mescid-i Aksa'da. Eski Kudüs çarşılarında serbest zaman sonrası Otele hareket.Akşam yemeği ve konaklama otelimizde. Arzu edenler için Mescid-i Aksa' da yatışı namazı.

3. Gün 15 Mayıs Cuma KUDÜS (MİRAC KANDİLİ) 🚗

Arzu edenler ile Mescid-i Aksâ'da sabah namazı. 07.30'da otelde kahvaltısı müteakip 09:00'datarihli Kiyame Kilisesi'ni ve Hz. Ömer Câmilî'ni ziyaret sonrasıCuma namazı içinMescid-i Aksâ'yahareket.Mescid-i Aksa Külliyesinde yer alanMervan Mescidi,Mescid-i Aksâ,MİRAC'ta Peygamberimizin, üzerinden göklere ve ötesine yükseldiği Muallak Taş etrafına inşa edilen Kubbet'üs-Sahra, ve MİRAC gecesi kendisini Mekke'den Kudüs'e binek olarak getiren Burak'ı bağladığı Burak Mescidi'ni ziyaret. Erken akşam yemeği sonrası arzu edenler içinMescid-i Aksa'da akşam ve yatışı namazı. Konaklama Otelimizde.

4.Gün16 Mayıs Cumartesi KUDÜS 🚗 EL HALİL 🚗 BEYTLAHH 🚗 ERİHA 🚗 LUT Gölü

Arzu edenler ile Mescid-i Aksâ'da sabah namazı. 07.30'da otelde kahvaltısı müteakip 08.30'da EL-HALL şehrine hareket. Burada Harem-i İbrahîmî içinde Hz. İBRAHİM , Hz. İSHAK, Hz. YAKUP ve Hz. YUSUF A.S. Peygamberlerin kabirlerini ziyaret. Ardından Helhul Kasabesindeki Hz. YUNUS A.S. Peygamberin makamını ziyaret ve BEYTLAHH şehrine geçiş. Burada tarihî bir kilise(Kutsal Doğuş Kilisesi) içinde kalan Hz. İSA A.S.'ın doğduğu yeri ziyaret ve bitişğinde yer alan Hz. Ömer Camii'nde öğle namazı. Kısa bir moladan sonra dünyanın en eski şehri Erina ile deniz seviyesinden 400m aşağıda bulunan;Lut Kavminin helâk olduğu SODOM ve GOMORE Şehirlerinin altında kaldığı LUT Gölü (Ölü Deniz) gezisini müteakipyl üzerinde Hz. MUSA A.S. Kabri ve Külliyesini ziyaret sonrasıKUDÜS'e dönüş. Akşam yemeği ve konaklama otelimizde. Arzu edenler ileMescid-i Aksa'da yatısı namazı.

5. Gün 17 Mayıs Pazari KUDÜS YAFA TEL AVIV İSTANBUL

Arzu edenler ile Mescid-i Aksâ'da sabah namazı. Kahvaltı sonrası 08.30'daKUDÜS'e veda ederek YAFA'ya hareket ediyoruz. Yafa'da Hasan Paşa Camii, Sultan MahmudKülliyesi ve Bahriye Mescidi ziyaretlerini müteakip, Telaviv Havalimanına hareket.Güvenlik işlemleri sonrası Check in ve PAS işlemlerini müteakip THYTK787 seferi ile 15:45'te İstanbul'a hareket. AtatürkHavalimanı'na Varış : 18:00.

Bir başka BURAK TUR Organizasyonunda buluşmak üzere...

Vade Farksız TÜRKİYE FİNANS 6 Taksit | KUVEYT TÜRK 6 Taksit

Fiyata dahil olan hizmetler

- Türk Hava Yolları ile İstanbul - Telaviv - İstanbul ekonomi sınıfı uçak bileti ve vergileri.
- 4 Gece, 4* otellerde konaklama,
- Açık büfe sabah kahvaltılan ve akşam yemekleri,
- Programda adı geçen tüm transferler,
- Türkçe rehberlik hizmeti,
- Programda adı geçen müze ve ören yeri giriş ücretleri,
- Tüm yerel vergiler ve TR KDV.
- Zorunlu seyahat sigortası.
- İsrail vize işlemleri. (Yeşil pasaport sahipleri muafır.)

NOT:

- Vizeler pasaporta bastırılmayıp "Liste Vize" olarak alınmaktadır.
- En az 7 ay geçerliliği olan çipli pasaport gerekmektedir.
- Vize için son pasaport teslim tarihi: 15 Nisan

Fiyata dahil olmayan hizmetler

- 15 TL yurt dışı çıkış harcı,
- Öğle yemekleri ve yemeklerde alınan kapalı içecekler,
- Program dışı talep edilecek ekstra turlar,
- Otel ekstraları (oda servisleri, telefon vb.), bahşiş,
- Programda dahil olduğu açıkça belirtilmemiş her türlü hizmet.

Önemli Bilgiler

- Programlarımızda hiçbir "ekstra tur" yoktur. Belirtilen otel sınıfı aynı kalmak kaydı ile isimleri değişebilir.
- Tüm turlarımızda namazlarınızı kılabilmeniz için gerekli hassasiyeti göstermekteyiz.

EK 2.19. Miraç hâdisesi içerisinde zikredilen Burak motifinin ticarî ünvan olarak kullanıldığını ve söz konusu şirketin 2015 yılı içerisinde miraç kandili bağlamında organize ettiği Kudüs seyahatini gösteren belge/https://www.buraktur.com/depo/pdf/Burak_Tur_kudus_turu__mescidi_aksa__mirac_kandili_ozel.pdf#0.624119001431467846

EK 2.20.

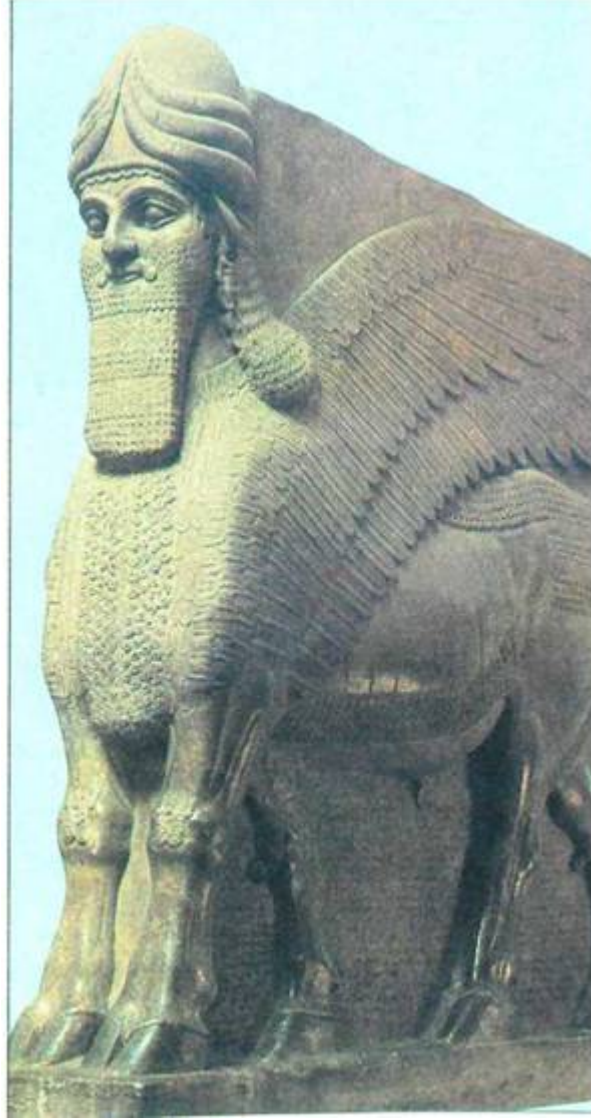
EK 2.20. Miraç kelimesinin anlam bağlamında şirket ismi olarak kullanıldığını gösteren resim/<http://www.miracasansor.com/kurumsal.htm>

EK 2.21.

EK 2.21. Miraç kelimesinin anlam bağlamında şirket ismi olarak kullanıldığını gösteren bir diğer örneğin yer aldığı resim/<http://www.miracvinc.com.tr/kurumsal.html>

EK 2.22.

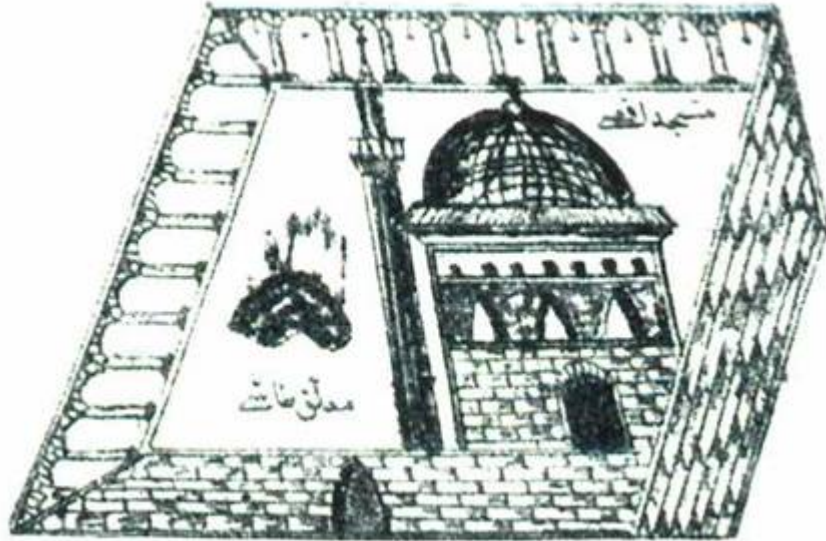
EK 2.22. Miraç anlatılarında yer alan Burak motifine benzer tasvirlerin Ortadoğu'daki kadim inanç sistemleri içerisinde yer aldığını gösteren kabartma; ilâhî sembollerle çevrelenmiş savaşçı Asur tanrısı / Vorderasiatisches Museum, Berlin (Johnston 2004: 602)

EK 2.23.

EK 2.23. Miraç anlatılarında yer alan Burak motifine benzer tasvîrlerin Ortadoğu'daki kadim inanç sistemleri içerisinde yer aldığını gösteren bir başka örnek olan heykel; Kalhu'da Kuzeybatı Sarayı'nda bulunan insan başlı kanatlı boğa tasvîri (Roaf, 1996: 163)

EK 2.24.

EK 2.24. Miraç anlatılarında yer alan Burak motifine benzer tasvîrlerin Anadolu'daki kadim inanç sistemleri içerisinde yer aldığını gösteren bir başka örnek olan kabartma; Kargamış'ta bulunan ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde muhâfaza edilen insan ve aslan başlı sifenks (Johnston 2004: 612)

EK 2.25.

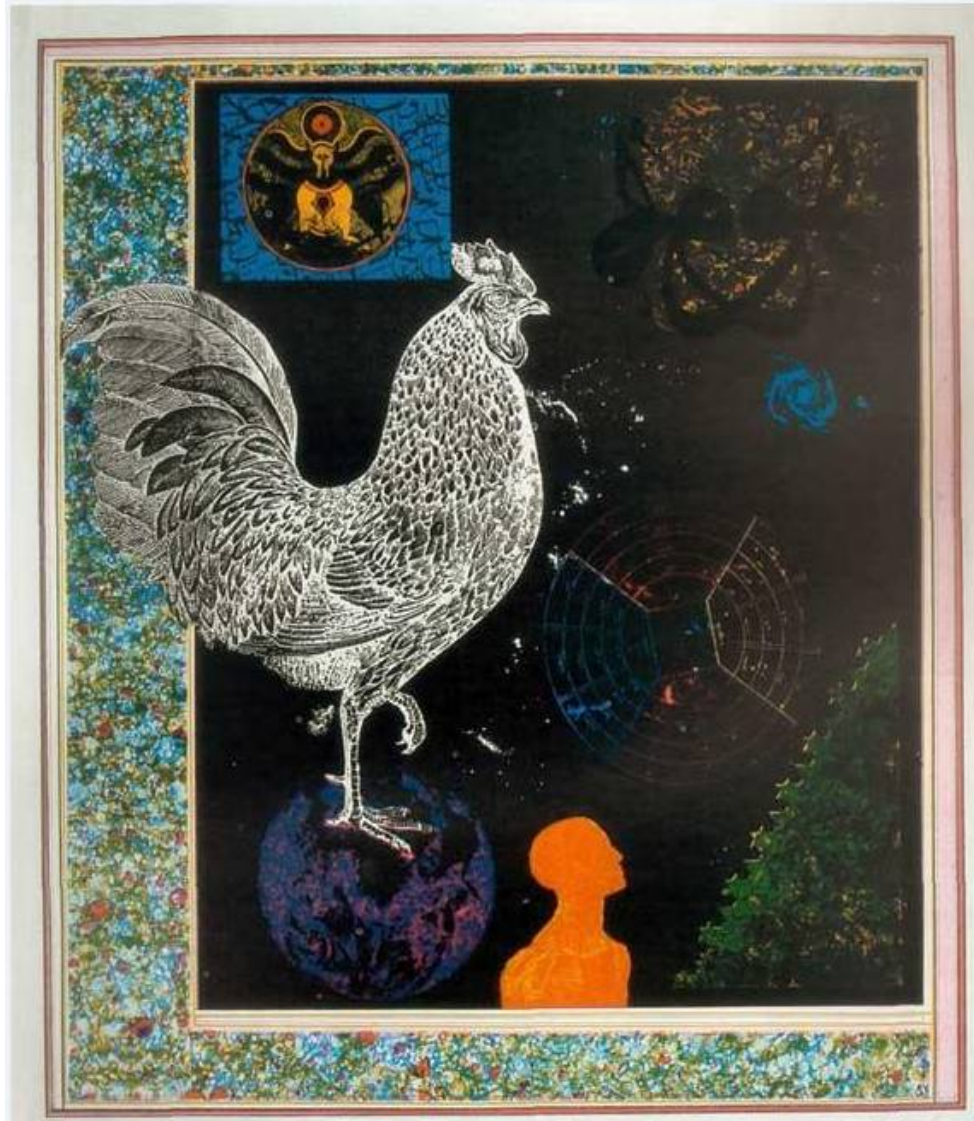
EK 2.25. Hz. Muhammed'in Miraç gecesinde göğe yükselmeye başladığı nokta olarak kabul edilen ve Hacer-i Muallâk olarak da bilinen, Mescid-i Aksa'nın yanında bulunan kayanın tasvîr edildiği resim / Malik Aksel Koleksiyonu (Ayvazoğlu 2010: 133)

EK 2.26.

EK 2.26. Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunda karşılaştığı belirtilen horoz sûretli meleğin tasvîr edildiği minyatür / Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 11; (Seguy 1977: plate 9)

EK 2.27.

EK 2.27. Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunda karşılaştığı belirtilen horoz suretli meleğin modern Türk resmine yansıması olarak gösterilebilecek olan Erol Akyavaş'a ait çalışma; Miraçnâme VIII (Şanlıer 2004)

EK 2.28.

EK 2.28. Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunda yarısı ateşten ve diğer yarısı kardan oluşan bir melek ile karşılaştığına yönelik inancın tasvîr edildiği minyatür / Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 11 V⁰; (Seguy 1977: plate 10)

EK 2.29.

EK 2.29. Hz. Muhammed'in Miraç yolculuğunda çok başlı melek ile karşılaştığı kabulünün tasvîr edildiği minyatür / Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 19 V⁰; (Seguy 1977: plate 18)

EK 2.30.

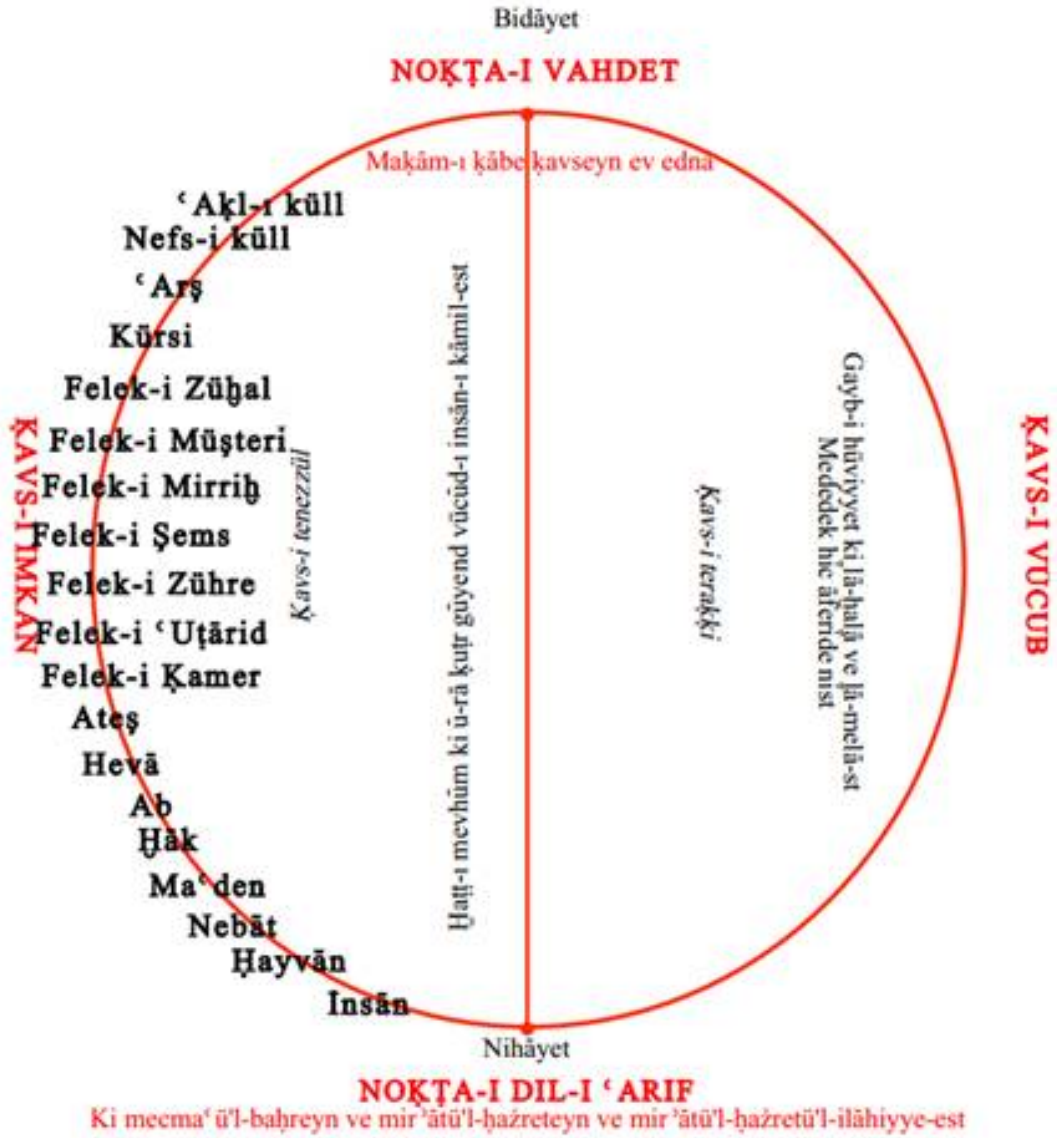
EK 2.30. Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunda çok başlı melek ile karşılaştığına yönelik inancın tasvîr edildiği bir diğer minyatür / Paris Biblothèque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 32; (Seguy 1977: plate 29)

EK 2.31.

EK 2.31. Hz. Muhammed'in Miraç yolculuğunda aslan, kartal, sığır ve insan sûretlerinin bulunduğu dört başlı hameletü'l-arş meleği ile karşılaştığına dair inancın tasvîr edildiği minyatür / Paris Bibliotheque Nationale de France, Suppl. turc 190 f. 32 V⁰; (Seguy 1977: plate 30)

EK 2.32.

EK 2.32. Tasavvuf müessesesindeki manevî miraç anlayışının devir nazariyesi içerisinde gösterildiği Muhammed Nazmi Efendi tarafından kaleme alınan çizim (Arslanbaş 2001: 84)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 17/06/2015

Tez Başlığı: "Türk-İslam Mitolojisi Bağlamında Mi'râç Hâdisesi ve Türkiye Kültür Tarihine Yansımaları"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 262 sayfalık kısmına ilişkin, 17/06/2015 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17/06/2015

Adı Soyadı: Ertan Ürkmez
Öğrenci No: N11221702
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tarih
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Hulusi Lekesiz

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 17/06/2015

Tez Başlığı: "Türk-İslam Mitolojisi Bağlamında Mi'râç Hâdisesi ve Türkiye Kültür Tarihine Yansımaları"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17/06/2015

Adı Soyadı: Ertan Ürkmez
Öğrenci No: N11221702
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tarih
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Hulusi Lekesiz

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

